

POLITIČKA KARIKATURA U LISTOVIMA BORBA I VJESNIK - KOMPARATIVNA ANALIZA PERCEPCIJE POLITIČKOG I DRUŠTVENOG ŽIVOTA U KOMUNISTIČKOJ JUGOSLAVIJI (1945. - 1962.)

Bencetić, Lidija

Doctoral thesis / Disertacija

2014

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:499708>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-27**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

Sveučilište u Zagrebu

Hrvatski studiji

Lidija Bencetić

**POLITIČKA KARIKATURA U LISTOVIMA
BORBA I VJESNIK – KOMPARATIVNA
ANALIZA PERCEPCIJE POLITIČKOG I
DRUŠTVENOG ŽIVOTA U
KOMUNISTIČKOJ JUGOSLAVIJI (1945. –
1962.)**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2014.

Sveučilište u Zagrebu

Hrvatski studiji

Lidija Bencetić

**POLITIČKA KARIKATURA U LISTOVIMA
BORBA I VJESNIK – KOMPARATIVNA
ANALIZA PERCEPCIJE POLITIČKOG I
DRUŠTVENOG ŽIVOTA U
KOMUNISTIČKOJ JUGOSLAVIJI (1945. –
1962.)**

DOKTORSKI RAD

Mentor: dr. sc. Marino Manin

Zagreb, 2014.

Sveučilište u Zagrebu

Centre for Croatian Studies

Lidija Bencetić

**POLITICAL CARTOON IN NEWSPAPERS
BORBA AND *VJESNIK* – A COMPARATIVE
ANALYSIS OF PERCEPTIONS OF
POLITICAL AND SOCIAL LIFE IN
COMMUNIST YUGOSLAVIA (1945-1962)**

DOCTORAL THESIS

Supervisor: Marino Manin, PhD

Zagreb, 2014

Mentor: dr. sc. Marino Manin, znanstveni savjetnik na Hrvatskom institutu za povijest, izvanredni profesor na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu

Godine 1994. diplomirao Povijest i Talijanski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Magistrirao godine 1999. na temu "Prilike u Mletačkoj Istri od 1797. do 1805.", a doktorirao 2003. s temom "Gospodarske prilike u zapadnoj Istri između 1813. i 1848. (Katastar Franje I. kao vrelo zemljišnih, vlasničkih, demografskih i etničkih odnosa)". Od 1995. godine radi u svojstvu znanstvenog novaka pri Institutu za suvremenu povijest (danas: Hrvatski institut za povijest) u Zagrebu. Od 2002. do 2004. stalno je zaposlen na mjestu asistenta pri Zavodu za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci, a od 2004. zaposlen je na mjestu znanstvenog suradnika u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu. Od akademske godine 2005./2006. angažiran je kao predavač na studiju povijesti Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu. U više je navrata boravio u inozemstvu na stipendijama, te istraživao u domaćim i stranim arhivima. U periodu od 2007. do 2013. godine voditelj je projekta "Povijest Istre: sustavi, institucije, društvo i identitet u 19. i 20. stoljeću", a u razdoblju od 2008. do 2011. ravnatelj Instituta za migracije i narodnosti u Zagrebu.

Bavi se poviješću Istre od 18. do 20. stoljeća, i to prvenstveno temama iz gospodarske i demografske povijesti, te suvremenom hrvatskom poviješću. Objavio je više desetaka znanstvenih i stručnih radova, sudjelovao u radu uredništava više znanstvenih i znanstveno-popularnih časopisa, kao i u uređivanju nekoliko zbornika radova sa znanstvenih skupova. Autor je i urednik nekoliko monografija.

Izbor iz bibliografije

Monografije:

150 godina zagrebačke plinare 1862.-2012. (koautor sa Željkom Pinjuh Ćorić), Gradska plinara Zagreb d.o.o., Zagreb, 2012.

Istra na raskrižju: O povijesti migracija pučanstva Istre, Profil multimedija dio grupe Profil International, Zagreb, 2010.

Zapadna Istra u katastru Franje I. (1818.-1840.), Srednja Europa, Zagreb, 2006.

Zapadna Istra u katastru Franje I. (prilozi), Srednja Europa, Zagreb, 2006.

Uredničke knjige:

Feldmaršal Svetozar barun Borojević od Bojne (1856.-1920.). Zbornik radova, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2011.

Hrvatski sabor 1990. - 2007. (ur. Barišić, Pavo; Manin, Marino; Matanović, Damir; Šimunović, Ružica; Vitek, Darko), Moja knjiga d.o.o., Slavonski Brod, 2007.

Identitet Istre ishodišta i perspektive (ur. Manin, Marino; Dobrovšak, Ljiljana; Črpić, Gordan; Blagoni, Robert), Institut društvenih znanosti, Zagreb, 2006.

O talijanskoj upravi u Istri i Dalmaciji 1918.-1943. Nasilno potalijančivanje prezimena, imena i mjesta (ur. Jelić, Ivan; Jelić, Roman; Manin, Marino; Mezulić, Hrvoje; Šetić, Nevio), Dom i svijet, Zagreb, 2005.

Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa Talijanska uprava na hrvatskom prostoru i egzodus Hrvata (1918.-1943.), Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2001.

Članci:

"Prilike u Istri uoči i tijekom objavljivanja Naše Sloge", *Časopis za suvremenu povijest*, god. 39, br. 3, 2007, Zagreb, 705.-730.

"Hrvatska historiografija XX. stoljeća o Istri", *Historijski zbornik*, god. 55, 2002., Zagreb, 217.-230.

"O povjerljivom popisivanju istarskih Hrvata provedenom 1939. godine (na temelju popisnoga materijala iz 1936. godine)", *Časopis za suvremenu povijest*, god. 34, br. 3, 2002., Zagreb, 713.-734.

"O položaju novopridošlih stanovnika u Mletačku Istru. Primjer Vodnjana (1585.-1625.)", *Acta Histriae*, god. 7, 1999., Kopar, 443.-470.

"Bratovština svetog Jeronima u Udinama", *Croatica Christiana Periodica*, god. IX., br. 35, 1995., Zagreb, 93.-110.

"Julijska krajina i pitanje talijanske istočne granice od 1861. do 1975. godine", *Časopis za suvremenu povijest*, god. 26, br. 1, 1994., Zagreb, 99.-108.

Sažetak

Ključne riječi: komunistička Jugoslavija, novinstvo, karikature, Agitprop, kultura, javno mnijenje, društvena i politička kretanja

U totalitarnim društvima, kakvo je bilo i ono komunističke Jugoslavije, karikature u najvećoj mjeri služe za predstavljanje stava vladajućih, one čitateljstvu/građanima pojašnjavaju stavove vlasti prema pojedinim pitanjima, poglavito onima ideološko-političkog karaktera. Ali nastoje i, putem Agitpropa, utjecati na oblikovanje javnoga mnijenja, jednako kao i na mobilizaciju istoga za ostvarivanje programa režima. No, kada je u pitanju društveno-ekonomska problematika, karikature dijelom slijede naputke nositelja vlasti, a dijelom kritiziraju probleme koji se tiču i samih vlastodržaca, odnosno koji ulaze u njihovu ingerenciju.

U disertaciji su analizirane karikature beogradske *Borbe* i zagrebačkog *Vjesnika*, u razdoblju od kraja Drugoga svjetskog rata i uspostave komunističke Jugoslavije, do konca 1962., kada se novinstvo u Jugoslaviji postavlja na nove osnove – kritičnije i slobodnije novinarstvo, odnosno 'aktivno novinarstvo'. *Borba* je uzeta za analizu kao središnji federalni list, odnosno glasilo KPJ/SKJ, dok je *Vjesnik* uzet u razmatranje kao vodeći list u jednoj od republika – u Hrvatskoj. Indukcijom, analizom i komparacijom karikatura dvaju listova došlo se do općenitih zaključaka o strukturi i sastavu karikatura, njihovim autorima, problematiziranim temama, sličnostima i razlikama u pristupu i odabiru pojedinih tema, jednako kao i o ulozi (poziciji) karikatura u svakoj od novina.

Komparacijom se karikatura utvrdilo kako je *Vjesnik* u istraživanome razdoblju objavio znatno veći broj karikatura od *Borbe* – 3487 : 2550. Obje novine najviše prostora posvećuju karikaturama vanjskopolitičke tematike, potom društveno-ekonomska pitanjima, odnosima Jugoslavije i zemalja Istočnoga bloka, odnosima s Italijom i pitanjem STT-a, te odnosima s Katoličkom crkvom. Iz karikatura se iščitavaju promjene u političkom, društvenom i kulturnom životu Jugoslavije.

Summary

Key words: communist Yugoslavia, journalism, cartoons, Agitprop, culture, public opinion, social and political development

What makes a press important in the contemporary society is its position; it acts like a 'bridge' between the authority and the public presenting their stance to the public, but also presenting public opinion to the government. Cartoon, as a part of a press (journalism), also expresses opinions, in a democratic society public opinion and in a totalitarian society, in most cases, it expresses the government stance. In a democratic society cartoons act like a corrective of society itself, they point to society's negative sides and in that way try to rectify them. In a totalitarian society, like the communist Yugoslavia, cartoon, in most of its part, serves to present and to clarify government stance concerning certain questions, especially those of ideologically-political character. It also tries to shape public opinion and mobilize the public to realize the program of the regime in place. When it comes to the social issues, cartoons in some part follow the instructions of those in power, but they also criticize issues concerning those in power, that is to say, those issues that enter their jurisdiction.

The dissertation analyses the cartoons of daily newspapers Belgrade's *Borba* and Zagreb's *Vjesnik*, in the period since the end of the World War II and the establishment of the communist Yugoslavia till the end of the 1962 when the press in Yugoslavia was set on a new basis – critical and liberal journalism or 'active journalism'. The *Borba* was taken for analysis because it was central federal newspaper, that is to say the newsletter of the KPJ/SKJ (Communist Party of Yugoslavia / League of Communists of Yugoslavia), while the *Vjesnik* was taken into consideration as it was the main newspaper in one of the republics – Croatia. Using the most significant surveys of Croatian and world history since the World War II, the main events, occurrences and people were detected and contextualized, and the way they were thematized in the cartoons was analyzed. Then the methods of induction and analysis were used on every single cartoon and the entire corpus material from the *Borba* and the *Vjesnik* as a means to come to the general evaluation of the cartoons, their number, contents and authors. In a final stage of the research comparative analysis of the *Borba* and the *Vjesnik* was done and it gave some general conclusions about the characteristics of the cartoons in these newspapers, their similarities and differences, their function in the media and the society

instrumentalization conducted by the communist government, and their general role in the newspapers.

It was determined by comparison that in the given period of time the *Vjesnik* had published significantly more cartoons than the *Borba* – 3487 : 2550. The quantity of the *Vjesnik's* cartoons was also influenced by the cartoon *Pero*, whose published number in the given period of time was 580. Both newspapers devote most of their space to the foreign policy cartoon. In the *Borba* this is followed by the cartoons taken from the other newspapers, social cartoons, cartoons that criticize nuclear arming, relations of Yugoslavia with Italy and East Bloc, and relations with Catholic Church. In the *Vjesnik*, in addition to the foreign policy, the most common is the cartoon *Pero*, then cartoons taken from other newspapers, social cartoons, relations between Yugoslavia and Cominform, relations with Italy and problem of the STT (Free Territory of Trieste), and relations with the Catholic Church.

Most of the topics regarding foreign policy are the same in both newspapers – the foreign policy of the USA, the foreign policy of Great Britain, the foreign policy of France, the issue of Germany, the peace conference. In a way they do differ, because the *Borba* gives certain space to the issues of the World War II, while the *Vjesnik* puts greater emphasis on the Cold War and its forms of manifestation.

In terms of social issues both newspapers put emphasis on the issues of the Yugoslav economy, the issues of *zadruga* (cooperatives) and agriculture. They both address the issues in tourism and cultural issues. They differ when the issues of bureaucratism and the negative social phenomena are in question. The *Vjesnik* gives more space to issues of nepotism, alcoholism and status of women, while the *Borba* talks more about the issues of housing, nutrition and catering industry.

On the subject of relations between Yugoslavia and Cominform countries the *Vjesnik* had published two and a half times more cartoons than the *Borba*, that is to say the *Vjesnik* had published 245 cartoons and the *Borba* only 92 cartoons. Both newspapers point to injustice happening in the Yugoslavia, seeking to justify actions and attitude of Yugoslav leadership, they both ridicule Joseph Stalin's cult of personality and show unequal relations within the Eastern Bloc where the dominant position is held by the Soviet Union. In addition to the common themes, both newspapers give more attention to the certain themes. The *Borba* points to negative media campaign led by Eastern Bloc countries, in that way trying to explain

unfoundedness of those charges. In its cartoons the *Vjesnik* denies the charges set forth by Cominform, but does not focus on the media campaign waged against the Yugoslavia the way *Borba* does. Considerable space in the *Borba* is given to the presentation and exposure of social and political circumstances in the Soviet Union, whilst the *Vjesnik* does not analyze social and political circumstances in the Soviet Union.

Cartoons regarding relations with Italy and the question of STT were in both papers published in the crucial years of 1945 and 1946, and again in 1952 and 1953, it was the time when the matter of the borders was decided. In both of these cycles cartoons are mostly used to discredit Italian government and Prime Minister De Gasperi comparing them with the fascist rule of Mussolini. In the second cycle the *Vjesnik* is more focused on attacking the Western Allies instead of Italy, criticizing them on the account of the support they unequivocally give to Italy.

Already in 1945 the *Borba* starts the clash with the Catholic Church, while the first cartoon regarding this issue in the *Vjesnik* is published in 1946. But ultimately, *Vjesnik* will have more cartoons on this subject – 135, whilst *Borba* had only 53 cartoons. In the years of the trial to the archbishop Stepinac (1946) and his proclamation as cardinal (1952) this issue is represented at the most. In the remaining period both newspapers occasionally published cartoons regarding this issue, but there is no systematic campaign against the Catholic Church.

Both newspapers give a lot of a space to the cartoons taken from other newspapers, almost the same amount of space – the *Borba* and the *Vjesnik* published 468 and 477 cartoons, respectively. In the *Borba* this makes 18% of the total number of caricatures and in the *Vjesnik* 14%. The *Borba* and the *Vjesnik* both conveyed cartoons from American, English, Soviet, French, West German and Yugoslav media, while the *Borba* also published cartoons from the official newsletter of the Communist party of China. These cartoons handle the issues of foreign policy, the same issues that are shown by the Yugoslav cartoonists.

The rest of the topics, that cover smaller share of the pages are partially identical, but some are different. Identical themes are primarily issues concerning the World War II and the presentation of some individuals - Ante Pavelić, King Petar, Draža Mihajlović, Srećko Baraga, Milan Nedić and others. Both newspapers also publish the cartoons concerning the Non-Aligned Movement and its role in the world, and the role of the Yugoslavia in the

Non-Aligned Movement. The *Vjesnik* publishes about the issue of Slovenia's national minority in Carinthia, the so-called 'Space Race', sports themes and it also deals with foreign media writing about Yugoslavia. The *Borba* gives more attention to the 'Italian jealousy' towards the Balkan pact and its fear of it.

The way the individual cartoon is shown in the *Borba* and the *Vjesnik* and their viewpoint on certain issues, are very similar or the same. Both newspapers face the same issues either positively or negatively, only difference being the segments of the issue they sometimes highlight. Quantity of criticism is identical in both newspapers and most emphasized when foreign policy is in question. When it comes to the social issues, both newspapers are highly critical, but their themes are quite different.

Placement of the cartoon in the *Borba* and the *Vjesnik* depends largely on its theme. Most important positions (first and second page) are, as a rule, given to the cartoons concerning foreign policy, relations between Yugoslavia and Cominform, the question of STT, and some cartoons that problematize the relationship with the Catholic Church. The mere fact where this cartoons were placed tells a lot about their importance in the *Borba* and the *Vjesnik*, but it also shows which topics were considered politically and socially more significant.

When longitudinal criticism in question, it can be concluded than both newspapers maintained the same or similar level of criticism thru the studied period, but they significantly expanded their area of interest, particularly on the social issues. In the analyzed period cartoonists are becoming more and more liberal in a sense that they are allowed to show an increasing number of topics, but they still have clear limitations in the terms of forbidden topics (state leadership, NOB, international relationships).

Different social movements or stages of the development of the society are shown in the cartoons. For example, there are a significant number of the cartoons about tourism and a large number of these cartoons coincide with the development of the tourism that started in the late 1950s. Political processes in Yugoslavia are not shown in the cartoons, but changes in the policy can be seen from the editorial board's attitude toward cartoon publishing. An example of this is almost complete cessation of the cartoon publication after the Cominform Resolution or a sudden increase in the number of the cartoons as a result of Yugoslav's

rapprochement to the West because the state leadership wanted to show Yugoslavia as more liberal and democratic.

It can be concluded that the cartoons have played an important role in the newspapers *Borba* and *Vjesnik*. This is based on the mere fact that the cartoons were published and that they were published continuously (except the period after the Cominform Resolution), but also on their placement in the newspapers because very often they were placed on the first or the second page. A certain number of cartoons are related to the articles published mostly on the same page as the cartoon; this was used to achieve the greatest effect and to make the message of the article and the cartoon more understandable.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1. O temi istraživanja	1
1.1.1. Cilj istraživanja	4
1.2. Teorijsko-društveno-politički okvir	5
1.2.1. Masovni mediji i masovna kultura.....	6
1.2.2. Javnost i javno mnijenje.....	13
1.2.2.1. Javnost.....	13
1.2.2.2. Javno mnijenje.....	15
1.2.3. Propaganda i cenzura	18
1.2.3.1. Propaganda	18
1.2.3.2. Cenzura.....	23
1.2.4. Teorija novinstva	25
1.2.5. Umjetnost (karikatura) u masovnom društvu	28
1.2.5.1. Propaganda i cenzura u umjetnosti.....	29
1.3. Novinstvo u komunističkoj Jugoslaviji	33
1.3.1. Karakteristike novinstva u komunističkoj Jugoslaviji	33
1.3.2. Razvoj novinstva u komunističkoj Jugoslaviji i njegova društveno-politička uvjetovanost	39
1.3.3. Novinstvo u okviru komunističkog zakonodavstva u Jugoslaviji.....	43
1.4. Kultura u komunističkoj Jugoslaviji	44
1.4.1. Karakteristike kulture u komunističkoj Jugoslaviji	44
1.4.2. Socijalistički realizam	46
1.4.3. Socijalistički estetizam.....	49
2. O KARIKATURI I KARIKATURISTIMA	53
2.1. Teorija karikature	53
2.1.1. Pojmovno određenje karikature	53
2.1.2. Umjetničko-estetski značaj karikature	58
2.1.2.1. Tehničke karakteristike karikature	58
2.1.2.2. Karikatura u okviru umjetnosti (umjetnost i umjetničko djelo).....	60

2.1.2.3. Estetska vrijednost karikature	62
2.1.3. Društveni značaj karikature	62
2.1.3.1. Karikatura kao humoristični izričaj (humor i smijeh)	63
2.1.3.2. Karikatura kao kritičar društva	66
2.1.3.3. Utjecaj i djelovanje karikature	67
2.1.4. Stereotipi, simbolizam i 'drugi' u karikaturi (imagologija)	71
2.1.5. Razvoj karikature	74
2.1.5.1. Velika Britanija	76
2.1.5.2. Francuska	77
2.1.5.3. Italija.....	78
2.1.5.4. Njemačka.....	79
2.1.5.5. Sjedinjene Američke Države.....	80
2.1.6. Vrste karikatura.....	81
2.1.6.1. Portretna karikatura	82
2.1.6.2. Situacijska karikatura	83
2.1.7. Karikaturisti	85
2.2. Karikatura kao historiografski izvor i metodologija istraživanja karikatura	87
2.2.1. Karikatura kao historiografski izvor u Hrvatskoj	88
2.2.2. Metodologija istraživanja karikatura	90
2.2.3. Okviri i ograničenja	91
2.3. Karikatura u Hrvatskoj	91
2.3.1. Razvoj karikature u Hrvatskoj	91
2.3.2. Karikaturisti u Hrvatskoj.....	93
2.3.3. Karikatura u povijesti umjetnosti.....	95
3. KARIKATURA U KOMUNISTIČKOJ JUGOSLAVIJI (1945. – 1962.).....	98
3.1. Specifičnosti karikature u komunističkoj Jugoslaviji	98
3.2. Karikatura u Borbi.....	103
3.2.1. Karikaturisti u <i>Borbi</i>	105
3.2.2. Teme karikatura u <i>Borbi</i>	106
3.2.2.1. Kvantitativno-kvalitativna analiza tema.....	106
Vanjska politika	107

Društveno-ekonomska pitanja	121
Nuklearno naoružanje.....	133
Jugoslavija i Informbiro.....	136
Trst i pitanje granice s Italijom.....	141
Katolička crkva.....	145
Preuzeto iz drugih novina	148
Ostale teme	171
3.3. Karikatura u Vjesniku	177
3.3.1. Karikaturisti u <i>Vjesniku</i>	180
3.3.2. Teme karikatura u <i>Vjesniku</i>	182
3.3.2.1. Kvantitativno-kvalitativna analiza tema.....	182
Vanjska politika	183
Društveno-ekonomska pitanja	202
Trst i pitanje granice s Italijom.....	215
Jugoslavija i Informbiro.....	220
Katolička crkva.....	228
Pero	232
Preuzeto iz drugih novina	240
Ostale teme	265
3.4. Komparacija karikatura u Borbi i Vjesniku	270
3.4.1. Kvantitativna komparacija	270
3.4.2. Kvalitativna komparacija	272
3.4.3. 'Sloboda' karikature u <i>Borbi i Vjesniku</i>	285
3.4.4. Značaj karikature u <i>Borbi i Vjesniku</i>	286
4. ZAKLJUČAK.....	288
5. IZVORI I LITERATURA	293
6. Životopis autora.....	301

1. UVOD

U svakome suvremenome društvu tisak ima važnu funkciju u oblikovanju javnoga mnijenja, a u komunističkim zemljama ta funkcija je dodatno naglašena. Objavljeni tekst ima veću 'težinu', slijedom toga i karikatura kao društveno angažirana umjetnost ima važno mjesto u jugoslavenskom tisku. Sva važna politička, društvena i kulturna zbivanja u Hrvatskoj/Jugoslaviji popraćena su karikaturama, te one time postaju važnim historiografskim izvorom.

Uloga novinstva i medija u nekoj komunističkoj državi sastoji se u oblikovanju javnog mnijenja, njegovoj pasivizaciji, te po potrebi mobilizaciji za ostvarivanje programa režima. Slijedom toga i karikatura služi kao mobilizacijsko sredstvo, no, ona može poslužiti i kao sredstvo za skrivenu kritiku društva, društvenih pojava i pojedinaca. Analizom karikatura beogradske *Borbe* i zagrebačkog *Vjesnika* pokušat će se utvrditi u kojoj mjeri je navedena konstatacija točna, tj. kolika je uloga i utjecaj razmotrenih karikatura na javno mnijenje u Hrvatskoj/Jugoslaviji.

1.1. O temi istraživanja

Za izradu disertacije analizirat će se karikature iz dnevnih listova *Borba* (Beograd) i *Vjesnik* (Zagreb). *Borba* je izabrana kao primjer novine nastale u centru moći i novine koja je glasilo nositelja vlasti – KPJ/SKJ (Komunistička partija Jugoslavije / Savez komunista Jugoslavije), dok je *Vjesnik* uzet u razmatranje kao list koji nastaje dalje od centra, odnosno kao vodeći list jedne od republika - Hrvatske. Analiza i komparacija karikatura omogućiti će uvid u način djelovanja i utjecaja Agitpropa i komunističke vlasti općenito na rad novina i karikaturista, te preko njihove aktivnosti, i utjecaj na javno mnijenje, ali i prezentaciju službene politike u širim društvenim slojevima. Također će se pokušati u karikaturama detektirati skrivenu kritiku vlasti i rukovodećih pojedinaca. Utvrđivanje likovne vrijednosti

karikatura nije cilj ovoga rada, već samo njihova društvena uloga i njihovo historiografsko značenje za povijest Hrvatske i Jugoslavije.¹

Karikatura je kao historiografski izvor korištena relativno malo u hrvatskoj historiografiji, i to prvenstveno kao izvor za povijest 19. stoljeća,² dok je kao izvor za povijest DF/FNR (Demokratska Federativna / Federativna Narodna Republika) Jugoslavije bila zanemarena. Slijedom navedenoga otvara se veliki prostor za istraživanje društvene i političke povijesti DF/FNR/SFR (Socijalistička Federativna Republika) Jugoslavije, sagledane kroz karikature – kao oblik specifične (kritičke) slike društva.

Koristeći se metodama indukcije, analize i komparativne analize, te historiografskim pristupom koji uključuje događajnu rekonstrukciju, analitičko iščitavanje građe, kritiku izvora i objašnjenje društvenog konteksta relevantnog za provedbu predviđenog istraživanja i izradu disertacije, historiografski će se istražiti karikature objavljene u jugoslavenskim dnevnim novinama *Borbi* i *Vjesniku*.

Za provedeno istraživanje važna je politička karikatura koju po njezinim osobitostima ubrajamo u društveno angažiranu karikaturu. Kao takva nastoji duhovitim prikazom raskrinkati društvene (najčešće političke) negativnosti, izvrgnuti ruglu postupke odgovornih za događaje ili stanje u društvu, ili jednostavno poprima ulogu sredstva za promicanje određenih ideja i stavova, i tako nastoji utjecati na javno mnijenje, odnosno potaknuti promjene. Osim političke karikature za provedeno istraživanje bitna je i društvena ili socijalna karikatura, koja također, kao i politička karikatura, ulazi u društveno angažiranu karikaturu, ali ne zadire u politička pitanja već u fokus stavlja društveno-ekonomske teme. Sva važna politička, društvena i kulturna zbivanja u Jugoslaviji popraćena su karikaturama. Radi toga je pri istraživanju karikature potrebno obratiti pozornost na povijesne prilike i događaje, te na njihov kontekst. Ipak, valja napomenuti da društveno angažirana karikatura nema uvijek pozitivne ciljeve (što će u ovome radu biti razmotreno), upotrebljavana je i upotrebljava se i u propagandne svrhe, političke svrhe, te služi poticanju negativnih stereotipa. Temeljno polazište za interpretaciju karikature jest sagledavanje karikature unutar povijesnog i društvenog konteksta, razvoja i unapređivanja tiskarskih tehnika, te u odnosu na brojne

¹ Autor disertacije nije povjesničar umjetnosti, stoga nije kvalificiran za umjetničko vrednovanje karikatura.

² Pogledati poglavlje 2.2. Karikatura kao historiografski izvor i metodologija istraživanja karikatura.

socijalne i kulturne aspekte. Sve navedeno čini karikaturu posebno zanimljivom za istraživanje u različitim područjima, uključno historiografiju.³

Kao vremenske odrednice u izradi disertacije uzete su godina kraja Drugoga svjetskog rata i osnutka DF Jugoslavije - 1945. godina, prijelomna u povijesti Hrvatske 20. stoljeća – i kao završna godina 1962., kada je Društvo novinara Hrvatske na plenumu Saveza novinara Jugoslavije u Prištini 16. i 17. travnja istupilo s novim konceptom novinarstva, te uspjelo, uz podršku ostalih republičkih delegata, razbiti savezni informativni sustav i udariti temelje novom, tzv. "aktivnom novinarstvu". Novi sustav predstavlja kraj agitpropovskog novinarstva, uvodi polemiziranje kao jedan od oblika komunikacije među listovima (do tada je zabranjena zbog "bratstva i jedinstva"), odbacuje podjelu listova i medija na savezne, republičke i provincijske, nadalje odbacuje postavku o "novinaru kao univerzalnom nezalici", te stav o "štampi kao partijskoj transmisiji" koju zamjenjuje teorija o dvosmjernom komuniciranju.⁴

Planirano istraživanje provedeno je u nekoliko etapa:

Prezentacija rezultata istraživanja započinje uvidom u povijest karikatura u svijetu i Hrvatskoj te uvidom u metodologiju istraživanja karikatura na osnovi relevantne svjetske i hrvatske literature, te literature bivših zemalja komunističke Jugoslavije. Potom će se karikaturu staviti u teorijski, društveni i politički okvir, kojim će se jasnije odrediti mjesto karikature u suvremenim – masovnim medijima i masovnoj kulturi, te njezina društvena i politička uloga u demokratskim društvima i, za ovo istraživanje posebno važno, u totalitarnim sistemima. Temeljem ovoga dijela istraživanja dobit će se opću sliku o tome što je karikatura, kakvo je njezino značenje i uloga, te kakvo je njezino značenje kao historiografskog izvora.

Nadalje, koristeći najznačajnije preglede hrvatske povijesti poslije Drugoga svjetskog rata (Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb, 1999; Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918. – 2008.*, Zagreb, 2008. i Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991.: od zajedništva do razlaza*, Zagreb, 2008., te uz pomoć drugih objavljenih i neobjavljenih izvora) detektirati će se i kontekstualizirati najvažnije događaje, pojave i osobe. Analizirat će se na koji se način oni tematiziraju u karikaturama istraživanim u ovome radu, a čija se interpretacija može, ali i ne mora, slagati s historiografskom interpretacijom. Potom će se

³ Frano DULIBIĆ, *Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine*, Zagreb, 2009., 10.-15.

⁴ Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, Zagreb, 2005., 535.

metodama indukcije i analize, obraditi sadržaj izabranih (istaknutijih) pojedinačnih karikatura i cjelokupnog korpusa građe u *Borbi* i *Vjesniku*, te doći do općenitog vrednovanja sadržaja karikatura.

Posljednju etapu istraživanja predstavlja komparativna analiza kojom se, uspoređujući karikature u *Borbi* i *Vjesniku*, došlo do općenitih zaključaka o značajkama karikatura u tim novinama, o njihovim sličnostima i razlikama, kao i njihovoj funkciji u procesu instrumentalizacije medija i društva od strane komunističkih vlasti. U završnoj fazi istraživanja nastojalo se utvrditi je li postojala uzajamna veza između medija, karikaturista i javnosti, odnosno izražavaju li društveno angažirane karikature skriveni stav (barem jednog dijela javnosti) i moguću kritiku vlasti, njezinih predstavnika i društvenih kretanja. Također su rekonstruirane razlike u stajalištima javnosti i službeno nametnute politike, te javnog mnijenja u komunističkoj Jugoslaviji, te je utvrđeno u kojoj je mjeri vlast preko političkih karikatura doista utjecala na javno mnijenje, odnosno do koje su mjere karikature za čitateljstvo predstavljale samo oblik zabave.

1.1.1. Cilj istraživanja

Predloženo znanstveno istraživanje pokušat će sagledati način djelovanja Agitpropa i komunističke vlasti, koji su nastojali pasivizirati snage i ideje koje nisu bile na liniji službene politike, te mobilizirati društvene snage i usmjeriti javno mnijenje Jugoslavije u skladu sa službenom ideologijom i politikom. Rekonstruirat će se razvoj društveno angažirane karikature (političke i društvene ili socijalne) u Jugoslaviji, staviti je u politički i društveni kontekst i analizirati, sagledati i usporediti njezine različite faze, oblikovane ovisno o unutarnjim i vanjskim faktorima, koji utječu na društvenu i političku situaciju u zemlji.

Na temelju jednog aspekta društveno angažirane umjetnosti – karikature - istraživanjem se nastoji pridonijeti rasvjetljavanju društvenih i političkih prilika u Jugoslaviji, te pokazati na koji je način novinstvo u Jugoslaviji bilo usmjeravano, a preko njega ostvaren izravan utjecaj na oblikovanje javnoga mnijenja, odnosno na društvo u cjelini. Iz navedenoga proizlaze hipoteze rada:

- *Vjesnikova* karikatura je kritičnija od *Borbine*

- na temelju sadržaja karikatura mogu se utvrditi različita politička i društvena kretanja, i faze društvenog razvoja u Jugoslaviji
- karikaturisti u vremenu od 1945. do 1962. postaju sve slobodniji, a karikatura sve kritičnija
- sadržaj karikatura krije kritiku rukovodioca, političkih događaja i društva u cjelini

1.2. Teorijsko-društveno-politički okvir

Karikatura, kao slika, predstavlja medij komunikacije, a objavljena u tisku medij masovne komunikacije.⁵ Njome se komunicira između pošiljatelja poruke (autora karikature, urednika časopisa ili novine, državnog rukovodstva) i primatelja poruke – gledatelja/čitatelja (odnosno javnosti). Kao takva, ona predstavlja važan segment suvremenog društva u kojemu je komunikacija između aktera društva iznimno važna, i nezaobilazna u konstruiranju i funkcioniranju društva. Ovisno o društvenom uređenju (demokracija ili neki od oblika totalitarne vlasti) način komunikacije putem karikature može biti jednosmjernan ili dvosmjernan (demokratska društva poznaju dvosmjernan, dok je u totalitarnim društvima, uglavnom, prisutan jednosmjerni način komuniciranja). Komunikacija putem masovnih medija dio je masovne kulture odnosno masovnog društva, u sklopu kojega nastaje javnost, a unutar te javnosti se kreira javno mnijenje. Za karikaturu objavljenu u tisku svojstveno je da je manji naglasak stavljen na njezin umjetnički izričaj, a najznačajnijim segmentom svake karikature smatra se njezina poruka. Svrha karikature, kao dijela masovnih medija, u demokratskim društvima je kritiziranje negativnih pojava u njima, dok je u totalitarnim sustavima 'kreiranje javnosti' i javnoga mnijenja, odnosno upravljanje (usmjeravanje) društva. Iz navedenog proizlazi da karikatura može biti propagandno oruđe, no jednako tako, ona je podložna cenzuri ako njezin sadržaj ne podržavaju ili odobravaju nositelji društvene moći.

⁵ "Pod masovnom komunikacijom razumijevaju se svi komunikacijski oblici kod kojih se informacije javno prenose tehničkim distribucijskim sredstvima (medijima) indirektno (dakle, uz prostornu ili vremensku ili prostorno-vremensku udaljenost između partnera u komunikaciji) i jednostrano (dakle, bez promjene uloga između onoga koji daje izjavu i onoga koji je prima) disperzivnoj publici (za razliku od nazočne publike)." Michael KUNCZIK, Astrid ZIPFEL, *Uvod u publicističku znanost i komunikologiju*, Zagreb, 1998., 25. Detaljnije o masovnoj komunikaciji i teorijama masovne komunikacije, vidi: Michael KUNCZIK, Astrid ZIPFEL, *Uvod u publicističku znanost i komunikologiju*; Michael KUNCZIK, Astrid ZIPFEL, *Uvod u znanost o medijima i komunikologiju*, Zagreb 2006.; Mario PLENKOVIĆ, *Komunikologija masovnih medija*, Zagreb, 1993.

Slijedom opisanoga, u narednoj cjelini će se detaljno objasniti položaj karikature u teorijsko-društveno-političkom okviru, te će isti biti podrobnije objašnjen.

1.2.1. Masovni mediji i masovna kultura⁶

Svako društvo ima svoj komunikacijski sistem⁷ koji osigurava komuniciranje između različitih društvenih podsistema (ekonomskog, političkog, kulturnog, znanstvenog ...), te omogućuje kontrolu javnosti nad podsistemima. Komunikaciju omogućuju masovni mediji, koji predstavljaju "instituciju koja zadovoljava potrebu društva za javnom komunikacijom u kojoj mogu sudjelovati svi pripadnici društva" oni su "istovremeno komunikacijski oblici/proizvodi, institucije i kulturne formacije".⁸ Važnost komunikacije ističu Asa Briggs i Peter Burke u svojoj knjizi *Socijalna povijest medija* gdje naglašavaju značaj teorije komunikologije⁹ i tehnologije komunikacije za društveno-humanističke znanosti, te posebno naglašavaju da "...povjesničari, ma kojim se predmetom i razdobljem bavili, moraju ozbiljno uzeti u obzir komunikaciju".¹⁰

Od pet ljudskih čula, ono najcjelovitije s kojim percipiramo najveću količinu informacija jest vid. Iz navedenog je razloga prva trajna komunikacija koju je ljudska vrsta počela koristiti bila upravo putem slike - prva su pisma bila slikovna.¹¹ Paradoks da su prve

⁶ O teoriji medija detaljnije vidi u: Denis McQUAIL, *McQuail's Mass Communication Theory*, London – New Delhi, 2000.; Marshall McLuhan, *Razumijevanje medija: mediji kao čovjekovi produžeci*, Zagreb, 2008.; Darijo ČEREPINKO, *Komunikologija: kratki pregled najvažnijih teorija, pojmova i principa*, Varaždin, 2012. Detaljnije o masovnoj kulturi vidi: Michael KUNCZIK, Astrid ZIPFEL, *Uvod u publicističku znanost i komunikologiju*; Katarina PEOVIĆ VUKOVIĆ, *Mediji i kultura. Ideologija medija nakon decentralizacije*, Zagreb, 2012.

⁷ Komunikacijski sistem čine osnovni elementi komunikacijske situacije (pošiljaoc – primaoc – poruka) i tehnička sredstva (mediji) za slanje i primanje poruka. Vidi: France VREG, *Društveno komuniciranje*, Zagreb, 1975. U ovome istraživanju medij je *karikatura*.

⁸ Zrinjka PERUŠKO, "Što su mediji?", *Uvod u medije* (gl. ur. Zrinjka Peruško), Zagreb, 2011., 15.

⁹ Komunikologija je znanost "koja proučava 1. sadržaj, oblike i način društvenog komuniciranja čovjeka – od interpersonalnog do masovnog procesa, 2. smisao, svrhu i efekte simboličke interakcije kojom se ljudi sporazumijevaju, kooperiraju/suodnose i potiču na djelatnosti/djelovanje, 3. strukture i funkcije društvenih komunikacijskih sistema". Josip GRBELJA, Marko SAPUNAR, *Novinarstvo – teorija i praksa*, Zagreb, 1993., 19.

¹⁰ Asa BRIGGS, Peter BURKE, *Socijalna povijest medija: od Gutenberga do Interneta*, Zagreb, 2011., 12.

¹¹ Stjepan MALOVIĆ, *Novine*, Zagreb, 2003., 83.

novine sadržavale samo tekst proizlazi iz tehnoloških uvjeta njihova nastanka, ali razvojem tiskarskih strojeva i tehnologije, slika se ponovno 'vraća na scenu', u suvremenim medijima 20. i 21. stoljeća čak istiskujući pisanu riječ. Neke od osnovnih pouka uspješnog komuniciranja su: nepismenima ne vrijedi davati pisane poruke, a pismenima poruke koje su nepismene; da najviše poruka treba dostavljati putem medija koji se gleda i sluša – jer ljudi 83% naučenoga primaju vidom, a 11% sluhom.¹² Navedeno mišljenje dijeli i Sead Alić koji smatra da povjerenje u vizualno graniči s uspostavljanjem nečega snažnog poput nove vjere, jer "mogućnost da nešto vidimo vlastitim očima razvija u nama povjerenje u vizualno".¹³

Komunikacije i pojam komuniciranje dijelimo po više kriterija, no, osnovna podjela je na jednosmjerno (ili 'vladavinsko', autokratsko ili totalitarno komuniciranje) i dvosmjerno (ili 'oporbeno' ili demokratsko) komuniciranje.¹⁴ Da bismo odredili koje su temeljne razlike između jednosmjernog i dvosmjernog komuniciranja moramo se poslužiti Lasswellovom¹⁵ paradigmom komunikacijskog procesa koja se sastoji od pet temeljnih pitanja: *tko – što – kojim kanalom – komu – kakvim efektom*. Koristeći Lasswellovu paradigmu Tomo Jantol diferencira jednosmjerno i dvosmjerno komuniciranje na način da dvosmjerno ili 'oporbeno' komuniciranje definira: "Na pitanje *tko* u javnosti govori, ispravan bi odgovor morao glasiti – građani (točnije 'privatni ljudi'); *što* izgovaraju – svoje mišljenje o stvarima od općeg interesa; *kojim kanalom* – neposredno, živim riječima i posredno, putem 'tehničkih' medija; *komu* – jedni drugima; s *kakvim efektom* – oblikujući javno mnijenje s kojim smjeraju utjecati na regulativnu praksu vlasti."¹⁶ Dok za jednosmjerno ili 'vladavinsko' kaže: "Na pitanje *tko* u komunikacijskom modelu diktature govori, morali bismo odgovoriti – diktator i njegovi suradnici; *što* izgovaraju – vladavinske naloge i propagandne pozive na njihovo izvršavanje;

¹² Tomo JANTOL, *Politička javnost*, Zagreb, 2004., 203.

¹³ Sead ALIĆ, *Masmediji: zatvor bez zidova. Tekstovi filozofije medija*, Zagreb, 2012., 200.

¹⁴ Tomo JANTOL, *Politička javnost*, 21.-22.; Mihailo BJELICA, *Štampa i društvo: istraživanje istorije novinarstva*, Beograd, 1983., 206.; France VREG, *Javno mnjenje in samoupravna demokracija: procesi izražanja mnenj in interesov v meščanski demokraciji in v sistemu socialističnega samoupravljanja*, Maribor, 1980., 163. Detaljnije o jednosmjernom i dvosmjernom komuniciranju, vidi: Mario PLENKOVIĆ, *Komunikologija masovnih medija*, 21.-35.

¹⁵ Harold Dwight Lasswell (1902. - 1978.), američki politolog i teoretičar komunikacija. Istraživao je političke pojave i elite, ulogu ličnosti u politici i političko ponašanje, a posebno se bavio sociologijom politike, koju je shvaćao kao zasebnu političku znanost. Djela: *Propaganda Technique in the World War* (1927.); *Psychopathology and Politics* (1930.); *World Politics and Personal Insecurity* (1935.); *Politics: Who Gets What, When, How* (1936.); *The Garrison State* (1941.); *Power and Personality* (1948.).

¹⁶ Tomo JANTOL, *Politička javnost*, 21.

kojim kanalom – neposredno, na strogo nadziranim masovnim skupovima ili pak povremenim susretima diktatora i njegovih propagandista s podanicima, te posredno, putem monopoliziranih medija i poslušnih novinara; *komu* – svojim podanicima prinuđenim na gotovo apsolutnu šutnju; s *kakvim efektima* – manipulativnog usmjerivanja političke energije podanika na poslušno izvršavanje vladavinskih naloga.¹⁷

Stjepan Malović razlikuje četiri osnovna modela komunikacijskog sustava: Kontrolirani mediji (Tip 1A) – jednopartijski sustav, komunističke zemlje, autoritarne diktature; Otvoreni mediji (Tip 1B) – zapadni tip, pluralističke zemlje; Privatna komunikacija (Tip 1C) – primitivna društva; i Dirigirana masovna komunikacija (Tip 1D) – razvijene zemlje.¹⁸ Za jugoslavenski smatra da spada u model Tip 1A, koji ima sljedeće karakteristike: "Kontrolirani masovni mediji i masovna komunikacija znači da je publika otvorena koliko god je to moguće, ali sustav vijesti je relativno zatvoren. Sustav vijesti je politički ili drugačije ograničen, kontroliran (cenzura, autocenzura) i selekcija vijesti je limitirana. Ovaj je sustav karakterističan za bivše komunističke zemlje, ali i za bilo koji centralizirani politički sustav. Uz politička ograničenja vrlo često se možemo susresti i s religijskim ili gospodarskim ograničenjima."¹⁹

Osoba (urednik novine, nositelj vlasti, karikaturist) koja šalje ili priopćuje poruku zove se *davatelj*, a osoba koja poruku prima tj. kojoj je poruka priopćena *primatelj*.²⁰ Poruke mogu biti i jesu višeznačne, njihovo značenje ovisi o interpretativnom umijeću primatelja, jednako kao i o davatelju poruke. Davatelj i primatelj, ne moraju poruku iščitati istoznačno.²¹ Način na koji će netko protumačiti poruku ovisi i o njegovom društvenom, socijalnom i političkom podrijetlu, a upravo na tim relacijama dolazi do najvećeg nepovjerenja između primatelja i davatelja poruke.²² Dakle, publika ili primatelji, ne reaguju na poruke samo temeljem razuma (inteligencija i znanje), već i pod utjecajem raznolikih čimbenika predispozicije

¹⁷ Tomo JANTOL, *Politička javnost*, 22.

¹⁸ Vidi: Stjepan MALOVIĆ, *Novine*, 16.

¹⁹ Stjepan MALOVIĆ, *Novine*, 17.

²⁰ Tomo JANTOL, *Politička javnost*, 25.

²¹ Isto, 27.

²² Isto, 32.

(psihološke/socijalnopsihološke, kulturalne i socijalne).²³ Hoće li poruka postići željeni učinak ne ovisi samo o komunikacijskim sposobnostima davatelja poruke, već i o brojnim drugim aspektima koji utječu na rezultate komuniciranja, kao što su sadržaj i oblik poruke; način, vrijeme i okolnosti njezina priopćavanja; te status i ugled samog davatelja poruke.²⁴ Vrlo je važno tko (davatelj) šalje poruku, tj. je li davatelj osoba sa kredibilitetom (u slučaju novinarstva – je li riječ o uglednoj novini, uglednom novinaru ili karikaturistu), netko koga publika cijeni i poštuje, jer ako jest, onda poruka ostavlja dublji dojam i ima veći učinak.²⁵ Tomo Jantol ističe tri socijalna aspekta koja značajno utječu na proces komuniciranja, a koja su, po njemu, važnija od specifične interpretacije: 1. publika nejednakih ne misli jednako, niti želi isto; 2. što su veće razlike u društvenim uvjetima života ljudi, to je veća razlika u njihovu mišljenju i ponašanju; i 3. vrlo duboke razlike blokiraju ili pak jako otežavaju komuniciranje.²⁶

Stjepan Gredelj komuniciranje dijeli u dvije temeljne kategorije – sloboda tiska i javnost.²⁷ Gredelj smatra da mediji ne 'predstavljaju' javnost, već je 'stvaraju' – "...*Stvaranje javnosti* označava takvu poziciju primaoca poruka u kojoj je on pretvoren u slušatelja, koji je manje-više nedelotvoran, pasivan i postavljen samo prema pošiljaocu poruka. (...) *Predstavljanje javnosti* podrazumeva bitno drugačiji komunikacijski odnos u kojem pošiljalac uobličuje svoje poruke pod manje ili više neposrednim utjecajem primaoca. Primaoc, dakle, nije odstranjen iz procesa stvaranja poruka već uvek, čak i svojim direktno neprisutnim glasom, sudjeluje u oblikovanju simboličkog opštenja koje je njemu upućeno."²⁸

Stjepan Malović pri definiranju masovnih medija kaže da su oni i vijesti i informacije, i puka zabava, i moćno edukativno sredstvo, te da oni u našu sredinu "...unose jedan svjetonazor kojeg baš i ne želimo uvijek prihvatiti, ali ga ne možemo niti odbaciti", a da je najbolja definicija odnosa medija i društva – da kakvo je društvo, takvi su i mediji.²⁹ Sredstva

²³ Tomo JANTOL, *Politička javnost*, 62.

²⁴ Isto, 37.

²⁵ Isto, 65.

²⁶ Tomo JANTOL, *Politička javnost*, 78.

²⁷ Stjepan GREDELJ, *S onu stranu ogledala*, Beograd, 1986., 11.

²⁸ Isto, 11.

²⁹ Stjepan MALOVIĆ, *Mediji i društvo*, 9.

masovnog komuniciranja nikada nisu oslobođena svojevrsnog nadzora nositelja vlasti, ona mogu biti oruđe manipulacije mišljenjima i odlukama građana, tako da je njihov sadržaj uvijek nadgledan, posebno onaj koji se odnosi na politička pitanja.³⁰

U masovne medije ubrajaju se knjiga, tisak, film, televizija, radio, nosač zvuka i slika. Zbog komunikacijskog i organizacijskog karaktera Internet se ne ubraja u masovne medije. Naime, kako Zrinjka Peruško objašnjava "proizvodnja proizvoda nije institucionalizirana kao kod masovnih medija, proizvodi nisu nužno komodificirani, tj. namijenjeni prodaji, a komunikacija nije samo jednosmjerna nego je i interaktivna".³¹ Obzirom na njihov geografski doseg poznajemo lokalne, nacionalne i međunarodne; a obzirom na vlasništvo ili upravljačku kontrolu: privatne, javne, državne i community, tj. asocijativni ili mediji trećeg sektora, te prema bliskosti javnom i političkom mišljenju - matične (mainstream, odnosno one koji predstavljaju prevladavajuće mišljenje) i alternativne.³²

Ivo Žanić smatra da su sredstva masovne komunikacije, ponajprije tisak, nenadomjestiv izvor za analizu metoda oblikovanja javnog mnijenja i "očitovanje predodžbe povijesti u svijesti onih koji novine stvaraju, čitaju i pročitano komentiraju ili prepričavaju".³³ U tom smislu masovnim medijima daje golemo značenje u socijalizacijskom procesu jer "...osiguravaju usvajanje znanja koja su nužna za orijentaciju u svakodnevicu, djeluju kao svojevrsni prevoditelji stručnih znanja u laičke formule, nužne da bi se spoznajno ovladalo svakidašnjim životom, te učvršćuju imaginacijsku osnovicu zajednice proizvodnjom metafora za popularnu uporabu. Utoliko se mogu usporediti s mitom, jer i mediji i mit, za društvo koje ih generira i prima, definiraju i osnažuju njegove bitne kategorije: moralne, estetske i kognitivne strukture koje stječu legitimnost samim svojim pojavljivanjem u tekstu za tekstom, u programu za programom."³⁴ Briggs i Burke u svojoj knjizi *Socijalna povijest medija* ističu da tisak "...nije samo odražavao interese društva već ih je i oblikovao, ispitujući ih a ne samo izvješćujući o njima. Štoviše, istraživanje je postalo 'najhvaljeniji i najcjenjeniji' oblik

³⁰ Antonjina KLOSKOWSKA, *Masovna kultura*, Novi Sad, 1985., 183.

³¹ Vidi: Zrinjka PERUŠKO, "Što su mediji?", 15.

³² Zrinjka PERUŠKO, "Što su mediji?", 15.-16.

³³ Ivo ŽANIĆ, *Prevarena povijest: guslarska estrada, kult hajduka i rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1990-1995. godine*, Zagreb, 1998., 10.

³⁴ Isto, 10.

novinarstva, koji je zamijenio oblikovanje javnog mnijenja, najcjenjenijeg oblika u 19. stoljeću”.³⁵

Colin Sparks komparira masovne medije u 'buržoaskim' društvima i one u komunističkim društvima. Ističe da su u 'buržoaskim' društvima tj. demokratskim društvima, društvene promjene vidljive u medijima, odnosno da ih se kroz medije može pratiti, ali i da mediji "mijenjaju znanje, stavove i ponašanje publike". Smatra da isti princip ne vrijedi za komunističke zemlje, jer u njima mediji nisu slobodni - "u komunističkim zemljama mediji su pod direktnom upravom postojećeg režima"³⁶, štoviše, oni su "inkorporirani u vladajuću strukturu i upravo zbog toga je malo vjerojatno da će se iz njih iščitati promjene u društvu i pronaći rasprave o društvenim zbivanjima".³⁷ Navedena tvrdnja nije u potpunosti točna u slučaju Jugoslavije. Naime, u jugoslavenskim novinama moguće je vidjeti ograničenu društvenu kritiku, ali i raspravu i dijalog. Tako je, na primjer, poznata rasprava "o kritici" vođena u 50-im godinama između Grge Gamulina i Krste Hegedušića.³⁸ U pogledu navoda da "mediji mijenjaju znanje, stavove i ponašanje publike" u demokratskim zemljama, a u komunističkima da to nije slučaj, Sparks je ponovno u krivu. Upravo u komunističkim zemljama vlasti koriste medije da bi "mijenjale znanje, stavove i ponašanje publike" u smjeru u kojemu to njima odgovara, odnosno ovisno o efektu koji žele postići. Naime, komunističke vlasti ne zanemaruju javno mnijenje, već ga 'usmjeravaju' i 'neutraliziraju'. A upravo je tisak izvrstan medij za sve navedeno. Ono u čemu se valja složiti sa Sparksom jest da su komunistički mediji specifični, odnosno da se nisu "...uklapali u standardne kategorije koje koristimo za razumijevanje medija na Zapadu, i njihova analiza zahtjeva specifičan teorijski okvir."³⁹

Tisak i karikatura objavljena u tisku spadaju u sredstva masovne komunikacije. Pomoću masovne komunikacije razvilo se i masovno društvo, a na 'tlu' masovnog društva i

³⁵ Asa BRIGGS, Peter BURKE, *Socijalna povijest medija*, 215.

³⁶ Colin SPARKS, Anna READING, *Communism, Capitalism and the Mass Media*, London, 1998., 39.-40.

³⁷ Isto, 41.

³⁸ Vidi: Jasna GALJER, *Likovna kritika u Hrvatskoj 1868-1951*, Zagreb, 2000.

³⁹ Colin SPARKS, Anna READING, *Communism, Capitalism and the Mass Media*, 45.

masovna kultura, tj. korijeni masovne kulture nalaze se u masovnom društvu, dio koje je i karikatura.⁴⁰

Kako bismo shvatili što je to masovno društvo i kako se unutar njega komunicira sredstvima masovne komunikacije, najprije treba pojasniti što je to 'masa' ('mase'). Za pojašnjenje pojma 'masa' i opis iste uzet ćemo tumačenje Tome Jantola, koji kaže da je masa skupina ljudi koja ima određene karakteristike, od kojih valja izdvojiti socijalna obilježja: "Prvo, njezini se pripadnici regrutiraju iz svih oblasti života i svih socijalnih slojeva; njoj mogu pripadati ljudi različitog socijalnog položaja, različitih zanimanja, različitih kulturnih razina i različitog imetka. Drugo, masu karakterizira anonimnost, ili točnije: ona se sastoji od pojedinaca koji se međusobno ne poznaju. Treće, među pripadnicima mase vrlo je malo interakcije i razmjene iskustva. Oni su najčešće fizički međusobno izolirani i, budući da se ne poznaju, oni se ne mogu okupiti kao gomila. Četvrto, masa je labavo organizirana i zbog toga nesposobna za djelovanje onom zbijenošću i jednoglasnošću kojom djeluje gomila".⁴¹

Sredstva masovnog komuniciranja nastala su kao rezultat tehničkog napretka, prvenstveno u 19. i 20. stoljeću, i to razvojem tiska, radia, filma i televizije.⁴² Ali, sami tehnički napredak nije bio dovoljan da se stvori masovna kultura, za nju je trebalo stvoriti društvene uvjete i poticaje "...za masovnu recepciju simboličkih sadržaja, prenošenih pomoću obezličanih poruka".⁴³ Karakter masovne kulture ovisi o socijalnoj i kulturnoj podlozi na kojoj je nastao, a koje su uvjetovane povijesnim i društvenim razvojem društva.⁴⁴ Masovnu kulturu karakteriziraju kvantiteta (opće raširena kultura dostupna svima) i standardizacija (propisane norme i uzusi o masovno 'prihvatljivoj' kulturi). Masovna kultura predstavlja 'oruđe društvene integracije'.⁴⁵ Antonjina Kloskowska ističe da je masovna kultura nastala kao "...sporedni proizvod industrijske revolucije, uporedo sa industrijalizacijom i urbanizacijom, i gotovo od početka svog postojanja bila je predmet kritičkih refleksija i nemira intelektualnih sfera".⁴⁶

⁴⁰ Antonjina KLOSKOWSKA, *Masovna kultura*, 26.; Stjepan MALOVIĆ, *Mediji i društvo*, 66.

⁴¹ Tomo JANTOL, *Politička javnost*, 57.-58. Preuzeo od američkog sociologa Herberta Blumera (1900.-1987.). Vidi: Herbert BLUMER, "Social Problems as Collective Behavior", *Social Problems*, 18/1971., br. 3, 298.-306.

⁴² Antonjina KLOSKOWSKA, *Masovna kultura*, 27.

⁴³ Isto, 161.

⁴⁴ Isto, 31.

⁴⁵ Isto, 109.

⁴⁶ Isto, 101.

Nadalje, Kloskowska ističe važnost masovne kulture kao 'povijesne pojave od velikog značaja', usprkos tome hoće li njezina vrijednosna ocjena na kraju biti pozitivna ili negativna.⁴⁷ Smatra da masovna kultura predstavlja antitezu narodnoj kulturi,⁴⁸ te odbacuje izjednačavanje masovne kulture i popularne umjetnosti smatrajući da to shvaćanje "...nije u potpunosti adekvatno, jer masovna kultura, čak i u užem smislu koji se prvenstveno odnosi na funkcionisanje sredstava masovnog komuniciranja, obuhvata i elemente informacija i nauke".⁴⁹

1.2.2. Javnost i javno mnijenje

Javnost i javno mnijenje su glavni proizvodi postojanja masovnog društva, koje je nastalo zahvaljujući razvoju masovne komunikacije. Jedan od segmenata masovne komunikacije koji se koristi za oblikovanje javnoga mnijenja – jesu i karikature. Iz navedenog je razloga važno shvatiti što je to javnost i kako nastaje javno mnijenje. Ne postoje jedinstvene definicije pojmova 'javnost' i 'javno mnijenje', iz tog će se razloga predstaviti nekoliko definicija koje će nam približiti dotične pojmove.

1.2.2.1. Javnost

Davor Rodin definira pojam 'javnost' na sljedeći način: "Javnost – za razliku od javnoga mnijenja javnost se odnosi na pristupačnost svih državnih djelatnosti građanima. Istraživačko novinarstvo otkriva u tom pravcu utaje državnih organa koji pred građanima skrivaju svoje odluke i namjere. To je posebno osjetljivo pitanje kad vlada prikriva svoju djelatnost parlamentarnoj opoziciji s kojom dijeli mjesta u parlamentu. U takvim se slučajevima vlada brani argumentima diskrecijskog prava *državnoga rezona*. Potpuna kontrola djelatnosti vlade od strane opozicije nije načelno moguća. Potpuna transparentija

⁴⁷ Antonjina KLOSKOWSKA, *Masovna kultura*, 109.

⁴⁸ Zašto je masovna kultura antiteza narodnoj kulturi vidi u: Antonjina KLOSKOWSKA, *Masovna kultura*, 296.-297.

⁴⁹ Antonjina KLOSKOWSKA, *Masovna kultura*, 299.

djelatnosti vlade učinila bi parlamentarnu opoziciju suvišnom. Opozicija i jest tu da obuzdava samovolju vlade, naime, njezinu težnju da prikrije koncentraciju vlasti i moći u svojim rukama, a time i svoju samovolju. Tu je težnju vlade nemoguće ukinuti, ali ju je moguće kontrolirati kako ne bi eskalirala u totalitarizam ili diktaturu.”⁵⁰

Katarina Spehnjak definira pojam 'javnosti' na dva načina, prvi, koji polazi od javnosti kao opće kategorije i u njoj "nalazi praktični kriterij stupnja demokratičnosti nekog društva, odnosno oblik političkog života", i drugi, koji shvaća javnost kao kategoriju isključivo građanskog društva "koja se iskazuje kao posredujuća sfera između građanskog društva i političke države".⁵¹ Spehnjak još razvrstava javnost u tri dijela: a) "skup pojedinaca koji su zainteresirani za pitanja općeg dobra (publika)"; b) "sfera saobraćanja među pojedincima publike, kroz okupljanje i udruživanje te putem komunikacijskih sredstava, a u kojoj se oblikuju stavovi ili htijenja koja mnogi prihvaćaju (javno mnijenje)"; c) "organizacijsko načelo djelovanja organa uspostavljenog radi brige o općim interesima (država)".⁵²

Zrinjka Peruško 'javnost' definira kao "...društveni kolektiv koji svojom međusobnom komunikacijskom interakcijom stvara javno mnijenje. Javnost kao kolektiv jedan je od oblika društvenog okupljanja i komuniciranja pojedinaca. Pripadnici javnosti su kao građani ujedinjeni sasvim određenim zajedničkim interesima ili društvenim problemima oko kojeg osjećaju solidarnost. (...) Javnost je u tom smislu kolektiv koji se od mase razlikuje upravo svojim aktivnim angažmanom u diskusiji – to znači da svaka masa građana nije istovremeno i javnost.”⁵³

Vesna Lamza-Posavec se ne slaže sa sociološkim modelom koji 'javnost' definira kao "neformalni, labavo organizirani kolektivitet koji nastaje i mijenja se u tijeku rasprave o nekom spornom ili relevantnom društvenom pitanju". Po tom modelu izraz 'javnost' upotrebljava se kada govorimo o skupini ljudi: "(a) koji su suočeni sa spornim problemom (b) koji ne misle jednako o tome kako taj problem treba riješiti i (c) koji počinju raspravljati o

⁵⁰ Davor RODIN, *Politološki paradoksi? Prinos glosaru postmodernoga politološkog pojmovlja*, Zagreb, 2008., 146.

⁵¹ Katarina SPEHNJAK, *Javnost i propaganda: Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske: 1945. – 1952.*, Zagreb, 2002., 87.

⁵² Isto, 87.

⁵³ Zrinjka PERUŠKO, "Što su mediji?", 26.

tom pitanju...Oznake javnosti su postojanje problema, raspravljanja i kolektivnog mnijenja.⁵⁴ Lamza-Posavec se priklanja individualističkom ili agregat-modelu, gdje je ponajprije riječ o modelu uspostavljenom na načelu 'jedan čovjek, jedan glas'. Radi se o modelu koji je najšire prihvaćen, a po njemu se javnost shvaća kao "...agregat pojedinaca a javno mnijenje kao zbroj pojedinačnih mnijenja. Takav, u osnovi mnogo jednostavniji i operativno prikladniji pristup, omogućio je istraživačima da provode sustavne empirijske analize mnijenja populacije, a to je onda (...) imalo i određene teorijske posljedice."⁵⁵

1.2.2.2. Javno mnijenje

Postoje brojne definicije pojma 'javno mnijenje',⁵⁶ tako B. C. Hennessy (1965.) smatra da "...gotovo da postoji isto toliko definicija javnoga mnijenja koliko i pisaca o javnome mnijenju".⁵⁷ Slijedeći Hennessyjevo razmišljanje, iznijet ćemo nekoliko definicija pojma 'javno mnijenje'.

Hrvatska enciklopedija Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža javno mnijenje (ili javno mišljenje) definira kao: "...skup mišljenja o nekoj općenito važnoj temi unutar određene društ. zajednice, koja se izražavaju u rasponu od glasina preko odgovora na anketna pitanja do stajališta koja proizlaze iz javnih rasprava. Stupanj različitosti, razvijenosti i promjenljivosti javnoga mišljenja uvjetovan je ukupnim socio-ekonomskim, kulturnim i polit. promjenama i razvojem modernih društava na demokr. osnovama. Mogućnost izražavanja javnoga mnijenja jedan je od gl. izvora demokratizacije društva."⁵⁸

Davor Rodin daje dužu, opisnu definiciju pojma 'javnog mnijenja', koje je po njemu "...bitna komponenta suvremenih demokracija. Prednost demokracije nije u njezinoj racionalnosti, nego u njezinoj otvorenosti za donošenje odluka koje omogućuju promjene i

⁵⁴ Vesna LAMZA-POSAVEC, *Javno mnijenje: teorije i istraživanje*, Zagreb, 1995., 18.

⁵⁵ Vesna LAMZA-POSAVEC, *Javno mnijenje: teorije i istraživanje*, 20.

⁵⁶ Vidi: Mario PLENKOVIĆ, *Komunikologija masovnih medija*, 10.-12.

⁵⁷ Vesna LAMZA-POSAVEC, *Javno mnijenje: teorije i istraživanje*, 11.

⁵⁸ Leksikografski zavod Miroslav Krleža, *Hrvatska enciklopedija* (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28841>) (23. svibanj 2014.)

nova ograničenja samovolje vlasti, a upravo to omogućuje javno mnijenje. (...) Politizacija javnoga mnijenja i nastojanja da se ono predstavi kao suveren pridonijeli su porastu ugleda javnoga mnijenja kao oblika masovne komunikacije, kao *sedme sile* koju se prethodno podcjenjivalo. (...) U reprezentativnoj demokraciji javno je mnjenje sustav komunikacije između vladajućeg i opozicijskog dijela naroda, između privatne i javne sfere. (...) Reprezentativnoj demokraciji kao političkoj formi inherentno je ne samo javno mnijenje i javnost, nego i manipulacija javnim mnijenjem, tj. metoda invizibilizacije privatnih interesa u javnom djelovanju. (...) Bez javnoga mnijenja bila bi nemoguća djelatnost ustavno zaštićene opozicije, a time i predstavnička demokracija. Ono funkcionira kao *promatrač* političke djelatnosti i time ne dopušta da se bilo koje mnijenje u smislu *singularnog subjekta* etablira kao jedino ispravno i važeće. Bez javnoga mnijenja ni politika ne bi mogla funkcionirati na razini kritičkog promatrača vlastite djelatnosti te bi bila izravni disponent moći i promicanja vlastitih interesa, dakle, totalitarno *apolitično* jedinstvo vlasti i moći. (...) Utjecaj javnoga mnijenja na politiku i druge socijalne sustave nema obilježje kauzalnih relacija. Javno mnijenje ne može promijeniti politiku, jer nije operativno prisutno u politici kako se često pretjeruje, ono na politiku ne djeluje *kauzalno* već isključivo *semantički*. Tko poznaje javno mnijenje kao medij taj zna što se pomoću njega otkriva, a što se njime prikriva, što se u mediju javnoga mnijenja može, a što ne može 'vidjeti'. Medij uvijek prikazuje ono što je odsutno".⁵⁹

Prema Gordonu Allportu⁶⁰ pojam 'javnoga mnijenja' označava "...multiindividualnu situaciju u kojoj se pojedinci izjašnjavaju, ili se od njih traži izjašnjavanje o tome da li podržavaju ili ne neke određene uvjete, pojedince ili postupke, koji su od šireg značaja, na takav način da njihovi odgovori s obzirom na intenzitet i stabilnost daju vjerojatnost da će dovesti do neposredne ili posredne akcije prema objektu na koji se odnose."⁶¹

⁵⁹ Davor RODIN, *Politološki paradoksi?*, 143.-146.

⁶⁰ Gordon Willard Allport (1897. - 1967.), američki psiholog poznat po (električkom) sustavu psihologije ličnosti u kojem se naglašava individualnost uz istodobno korištenje pojma crta (značajka) ličnosti, koji omogućuje kvantitativni pristup istraživanju i procjeni ličnosti. Uveo pojam »funkcionalne autonomije motiva«: motiv može postati neovisan o početnome poticaju (sredstvo za postizanje cilja postaje motiv). Djela: *Studies in expressive movement* (1933.); *Personality: A psychological interpretation* (1937.); *The Individual and His Religion: A Psychological Interpretation*. (1950.); *The Nature of Personality: Selected Papers* (1950.); *The Nature of Prejudice* (1954.); *Becoming: Basic Considerations for a Psychology of Personality* (1955.); *Personality & social encounter* (1960.); *The Person in Psychology* (1968.).

⁶¹ Ivan ŠIBER, *Politička propaganda i politički marketing*, Zagreb, 1992., 114.

Vesna Lamza-Posavec definira 'javno mnijenje' kao "...u javnosti izraženo, manje ili više dominantno i rasprostranjeno mišljenje o pitanjima i pojavama koje su od općeg društvenog interesa odnosno 'kristalizirano' mišljenje javnosti kao pozitivno ili negativno stanovište o nečemu. (...) 'Kristalizirano' mišljenje zbiva se u raspravama o društveno važnim spornim pitanjima tako da je javno mnijenje podložno stalnim procesima formiranja i transformiranja."⁶²

Tomo Jantol smatra da je javno mnijenje rezultat međusobnog komuniciranja pripadnika publike javnosti, te da ga nije netočno nazvati "...glasom javnosti, kako se počesto i naziva, no uistinu to je glas njezine publike koja njime iskazuje svoja stajališta i prosudbe o relevantnim pitanjima društvenog života. (...) Vladajući u njemu oslušuju odjek svojih odluka, oporbeni političari javnu rezonanciju svoje kritike koju upućuju vladi, novinari u njemu nalaze indikaciju javnog raspoloženja i ljestvicu društvenih prioriteta što je smjerokaz njihovu peru, a pripadnici publike javnosti putem javnog mnijenja upoznaju stajališta svojih sugrađana."⁶³

Zrinjka Peruško u članku *Što su mediji?* smatra da je javno mnijenje "...društvena pojava koja ovisi o ukupnom socio-ekonomskom, kulturnom i demokratskom razvoju društva. Iako je društvena pojava, temelji se na stavovima pojedinaca, pripadnika javnosti kao društvenog kolektiva. (...) Javno mnijenje nastaje interakcijom pojedinaca u slobodnom prostoru javnosti. Javno mnijenje proizlazi iz 'privatnog razmišljanja o javnim poslovima i iz javne diskusije o njima'. "⁶⁴

Ivan Šiber razlikuje 'mnijenje' od 'stava' te poznaje tri osnovne razlike⁶⁵: 1. Mnijenje je trenutna reakcija, za razliku od stava koji je trajniji odnos pojedinca; 2. Dok je stav po sebi složena struktura, koja sadrži vrijednosnu, spoznajnu i ponašajnu komponentu, mnijenje prije svega sadrži spoznajnu komponentu; 3. Za razliku od stava koji je latentan odnos prema nizu objekata slične vrste, mnijenje se uvijek odnosi na točno određeni objekt.

⁶² Vesna LAMZA-POSAVEC, *Javno mnijenje: teorije i istraživanje*, 34.

⁶³ Tomo JANTOL, *Politička javnost*, 79.

⁶⁴ Zrinjka PERUŠKO, "Što su mediji?", 27.-28.

⁶⁵ Ivan ŠIBER, *Politička propaganda i politički marketing*, 115.

Vesna Lamza-Posavec se slaže s mišljenjem Ivana Šibera da je stav relativno trajna i stabilna psihološka struktura, dok je mnijenje "...fluidno i kolebljivo, podložno velikim oscilacijama i naglim promjenama pod utjecajem promjene relevantnoga situacijskog konteksta".⁶⁶ Lamza-Posavec ističe i da "...mnijenje pojedinca o konkretnoj ideji, osobi i događaju djelomice se temelji na već usvojenim vrijednostima, stavovima i predznanjima, a djelomice ovisi i o njegovoj procjeni nove situacije koju povezuje s tom idejom, osobom ili događajem".⁶⁷

1.2.3. Propaganda i cenzura

Neizostavni dio masovne kulture, masovnih medija i 'kreiranja' javnoga mnijenja jesu propaganda i cenzura. Upravo su ova dva oblika djelovanja sveprisutna u karikaturama, tj. karikature su im podređene kada je u pitanju propaganda jer se ona služi karikaturama za ostvarivanje svojih ciljeva. Dok cenzura neposredno djeluje na karikature, gušeći, u nekim prilikama čak i onemogućavajući njihovo objavljivanje. Stoga valja pojmovno definirati propagandu i cenzuru, i detaljnije objasniti kako one djeluju na karikature.

1.2.3.1. Propaganda

Početak propagande kao djelatnosti datira se u godinu 1626. kada je osnovan 'Congregatio de Propaganda Fide', poseban ured pri Svetoj Stolici čija je zadaća bila "...propovijedanjem i primjerom voditi poganine iz mraka u svjetlo". Izuzmemo li crkvenu upotrebu, pojam 'propaganda' javlja se tek početkom 20. stoljeća razvojem masovnog društva, parlamentarne demokracije, tržišne privrede, itd....., da bi danas postala sastavnim dijelom svake "promišljenije akcije u svim područjima društvenog života".⁶⁸ Neovisno od pojma "propaganda" i njene znanstvene razrade, postupke i sredstva njene djelatnosti nalazimo daleko u povijesti, gdje imamo primjere sustavnog djelovanja na ponašanje drugih, nastojanja

⁶⁶ Vesna LAMZA-POSAVEC, *Javno mnijenje: teorije i istraživanje*, 29.

⁶⁷ Isto, 31.

⁶⁸ Ivan ŠIBER, *Politička propaganda i politički marketing*, 9.

da se druge uvjeri u opravdanost vlastitih stajališta, ali i da se stvore povoljni uvjeti za realizaciju vlastitih ciljeva.⁶⁹

Hrvatska enciklopedija Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža pojam 'propaganda' definira na sljedeći način: "Promidžba (propaganda), poseban način prikazivanja poruka kojim se izravno utječe na stavove ili ponašanje većega broja ljudi (→ gomila; masa). Iako se pretežno upotrebljava u političkom životu kao nastojanje da se javnost pridobije za određeni politički svjetonazor, program ili stranku, promidžba ima sličnosti s tržišnim reklamiranjem roba ili usluga (odatle i stariji termin »ekonomska propaganda«)."⁷⁰

Rječnik stranih riječi Bratoljuba Klaića kod pojma 'propaganda' naglasak stavlja na politički angažman, te ga definira na sljedeći način: "lat. (propagare – rasprostraniti) plansko širenje učenja i principa (vjerskih, revolucionarnih itd.); svrha je propagande da ljudi potpuno shvate neki novi nazor o svijetu i da ga prihvate kao svoj za duže vrijeme, za razliku od agitacije koja znači pridobivanje što većeg broja ljudi, pa makar i na kratko vrijeme, u svrhu postizanja jednog pojedinačnog političkog cilja".⁷¹ Jednako kao i Klaić, Vladimir Anić kod propagande ističe njezin angažman, te ju definira kao: "1. organizirano širenje usmenim ili pismenim putem (političkih, privrednih, vjerskih, poslovnih, umjetničkih itd.) ideja radi oblikovanja javnog mišljenja i ostvarenja planiranih ciljeva; promidžba 2. materijal koji se distribuira da bi se stanovništvo pridobilo za neku ideju, doktrinu i sl."⁷²

Profesor Ivan Šiber dugi se niz godina bavi pitanjima propagande, a u svojoj knjizi *Politička propaganda i politički marketing* propagandu dijeli u tri vrste: a) otvorena i neposredna; b) odgođena; i c) neizravna i odgođena. Otvorena i neposredna propaganda je ona u kojoj su ciljevi od samog početka poznati. Kod odgođene propagande najprije se napravi određena 'psihološka priprema' prije negoli se izade s jasnim propagandnim ciljevima (npr. karikature objavljujane prije suđenja Alojziju Stepincu). Najkompleksniji tip propagande je onaj neizravne i odgođene propagande, koji se koristi kada su okolnosti protiv vršitelja propagande, tj. kada postoji određeni otpor prema propagandnome sadržaju. Kao i kod

⁶⁹ Ivan ŠIBER, *Politička propaganda i politički marketing*, 9.

⁷⁰ Leksikografski zavod Miroslav Krleža, *Hrvatska enciklopedija* (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=50644>) (23. svibanj 2014.)

⁷¹ Bratoljub KLAJĆ, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb, 2004., 1099.

⁷² Vladimir ANIĆ, Ivo GOLDSTEIN, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb, 1999., 1042.

odgođene propagande, i ovdje se najprije stvaraju određeni psihološki uvjeti koji olakšavaju primanje propagandne poruke, ali se u prvo vrijeme ne eksplicira neposredna veza između propagandne aktivnosti i kasnijega otvorenog iznošenja propagandnih ciljeva.⁷³

Osim navedene podjele, Ivan Šiber donosi i podjelu na neposrednu ili aktivnu propagandu i difuznu propagandu, a definira ih: "Neposredna propaganda ima jasno političko stajalište, ona otvoreno i jednostavno suočava pojedince i grupe sa svojim ciljevima, želi stvoriti pretpostavke za aktivan odnos prema objektu, odnosno mobilizirati javnost. (...) Difuzna propaganda stvara određenu atmosferu, psihološku pripremu za akciju, podlogu za reagiranje u budućoj situaciji. To je svojevrsna propaganda na duge staze, s trajnijim efektima."⁷⁴

Šiber propagandu još dijeli na crnu, bijelu i sivu, ovisno o istinitosti informacija na kojima se zasniva, odnosno upotrebi istine i laži. Crna propaganda – beskrupulozna manipulacija činjenicama, nebiranje sredstava da bi se postigao cilj, zasnovana na laži i prevari. Bijela propaganda – potpuno otvoreno iznosi činjenice, vjerujući da će one svojom snagom uvjeriti ljude u opravdanost određene politike. Siva propaganda – odgovara suvremenoj propagandi, mogli bismo je odrediti kao "prilagođenu istinu" – u njoj su informacije istinite, ali filtrirane, prezentirane i selekcionirane prema određenoj grupi, u željenome smjeru.⁷⁵

Ivan Šiber političku propagandu definira kao "namjerno i plansko djelovanje na mijenjanje i kontroliranje stavova radi stvaranja predispozicija za određeni način ponašanja."⁷⁶ Ovom definicijom propaganda je određena kao 'namjeran proces', tako da svaki slučajni razgovor o politici nije propaganda. Šiber smatra da politička propaganda samo po sebi nije ni dobra ni loša, već da tek "ciljevi kojima ona služi i način kako se primjenjuje odlučuju o tome

⁷³ Ivan ŠIBER, *Politička propaganda i politički marketing*, 21.-22.

⁷⁴ Ivan ŠIBER, *Politička propaganda i politički marketing*, 22.

⁷⁵ Isto, 14.

⁷⁶ Isto, 6.

da li je korisna ili štetna.⁷⁷ Propaganda, bez obzira na njezinu recepciju u javnosti (omražena ili slavljena), čini važan dio promišljanja i djelovanja.⁷⁸

Walter Lippmann⁷⁹ smatra da je propaganda nemoguća bez nekog oblika cenzure: "Propaganda u strogom smislu riječi nemoguća je bez nekog oblika cenzure. Kako bi se propaganda mogla provoditi, mora postojati izvjesna pregrada između javnosti i događaja. Prije nego bilo tko uzmogne stvoriti pseudookolinu kakvu smatra mudrom ili poželjnom, mora se ograničiti pristup realnoj okolini."⁸⁰ Dok Reana Senjković smatra da je posao propagandista "...da 'manipulirajući simbolima' 'ograniči slobodu izbora', da 'potakne druge da se ponašaju onako kako se inače ne bi ponašali', naivno vjerujući 'da svoje odluke donose sami'."⁸¹

Ako uzmemo u obzir da je propaganda nemoguća bez nekog oblika manipulacije, bilo činjenicama, ljudima ili medijima, onda valja objasniti i njezin pojam. Davor Rodin manipulaciju definira na sljedeći način: "Manipulacija – pojam je ovisan o razumijevanju pojma *medija*. Prikazi nekoga stanja stvari u nekom mediju, pa i u mediju javnoga mnijenja, prikazi su *odsutnih promatrača za odsutne promatrače*. Takva je formulacija razumljiva kad se odredi pojam *medija* kao *prisutnost odsutnoga*. Utakmica na televizijskom ekranu jest prikaz onoga što je *odsutno*, za one koji su *odsutni* koji nisu na utakmici jer se ona zbiva negdje drugdje. I javno mnijenje prikazuje nešto što se zbiva, ili se dogodilo negdje drugdje. Kada se ima na umu ovakvo određenje medija, onda je manipulacija proces u kojemu se takva stanja stvari mogu inscenirati. Moguće je inscenirati i ono što se dogodilo i ono što se nije dogodilo, a ono što se dogodilo moguće je prikazati na drugačiji način u drugom mediju. Inscenacija ima funkciju da naznači ono što se ne može propisati, ona samu sebe invizibilizira i tako sprječava da bude predmet pažnje. Inscenacija prikriva ono što inscenira i onoga koji inscenira. Da bi inscenacija u funkciji manipulacije uspjela, mora manipulator ostati skriven

⁷⁷ Ivan ŠIBER, *Politička propaganda i politički marketing*, 8.

⁷⁸ Reana SENJKOVIĆ, *Lica društva - likovi države*, Zagreb, 2002., 59.

⁷⁹ Walter Lippmann (1889. - 1974.) američki intelektualac, novinar i publicist. Uveo termin 'stereotip' u suvremenu psihologiju. Značajnija djela: *A Preface to Politics* (1913.); *Drift and Mastery* (1914.); *The Stakes of Diplomacy* (1915.); *The Political Scene* (1919.); *Liberty and the News* (1920.); *Public Opinion* (1922.); *The Phantom Public* (1925.).

⁸⁰ Walter LIPPMANN, *Javno mnijenje*, Zagreb, 1995., 38.-39.

⁸¹ Reana SENJKOVIĆ, *Lica društva - likovi države*, 58.

inscenacijom. Pri manipulaciji se jedna fikcija prikriva inscenacijom druge, pa se time postiže efekt obmane. To se naziva manipulacijom: oni koji manipuliraju znaju što će se sutra objaviti u novinama. Manipulacijom i inscenacijom polučuje se prebacivanje nekoga stanja stvari iz jednoga u drugi medij i to je pravo značenje manipulacije. Laž se prikazuje kao istina, ili kao u Goethea, dobročinstvo postaje muka.”⁸²

Hrvatska enciklopedija Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža 'manipulaciju' definira: "manipulacija (prema lat. *manipulus*: rukovet, svežanj), rukovanje, raspolaganje, upravljanje, upotrebljavanje, stručan način rada; u prenesenom značenju, upravljanje ljudskim ponašanjem; iskorištavanje ljudskih navika i sklonosti u određene svrhe; vješto varanje, podvaljivanje.”⁸³ Klaićev rječnik, slično kao i rječnik Leksikografskog zavoda, manipulaciju definira kao: "lat. (*manus* – ruka) 1. rukovanje, baratanje, postupak; 2. manje-više složen zahvat u ručnom radu za koji treba velika točnost (npr. kod pravljenja kompliciranih preparata, lijekova); 3. rukovođenje pri utovaru i istovaru tereta sa broda; 4. *prenes* vješto varanje, pravljenje smicalica, izvođenje podvala, spletkarenje”.⁸⁴ Rječnik Vladimira Anića manipulaciju definirao na sljedeći način: "1. rukovanje ili baratanje predmetima ili robom 2. *pren.* postupak podčinjavanja pojedinaca, društvenih skupina, javnosti, komunikacijske procedure, komunikacijskih kanala, medija i subjekata određenoj vrsti interesa 3. *pren. razg.* smišljeno baratanje krivim podacima, izvrnutim činjenicama, lažnim interpretacijama”.⁸⁵

Kada je riječ o korištenju masovne javnosti (publike) u propagande svrhe, Jantol smatra da je masovna publika "...dezorijentirana, nesigurna i poslušna. Bez pouzdanog znanja o društvenoj cjelini života i čvrstog uvjerenja u ispravnost svojih stajališta ona nema ni kritičkog odnosa prema politici. A publika bez znanja, racionalnih uvjerenja i kritičke samosvijesti podložna je svakojakim manipulacijama. Može se zaključiti da su masovni mediji razoružali svoju publiku i izručili ju samovolji onih koji njezinu lojalnost zloupotrebljavaju za vlastite ciljeve.”⁸⁶

⁸² Davor RODIN, *Politološki paradoksi?*, 173.

⁸³ Leksikografski zavod Miroslav Krleža, *Hrvatska enciklopedija* (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=38638>) (23. svibanj 2014.)

⁸⁴ Bratoljub KLAJČ, *Rječnik stranih riječi*, 843.

⁸⁵ Vladimir ANIĆ, Ivo GOLDSTEIN, *Rječnik stranih riječi*, 813.-814.

⁸⁶ Tomo JANTOL, *Politička javnost*, 118.-119.

Politička karikatura kao propagandno sredstvo i sredstvo diskreditiranja protivnika prvi se puta objavljuje u Engleskoj u vrijeme "Napoleonovih ratova". S time je povezana i pošalica da su "Englezi objavili rat Napoleonu karikaturama umjesto topovima!"⁸⁷ Od tada se karikature koriste u propagandne svrhe u svim ratnim sukobima (lokalnim, nacionalnim, svjetskim), ali i na dnevnopolitičkoj razini za diskreditiranje političkih suparnika i svih neistomišljenika.

1.2.3.2. Cenzura⁸⁸

Sam spomen pojma 'cenzura' budi negativne asocijacije na nešto što je zabranjeno (iz ideološkog, moralnog ili bilo kojeg drugog razloga), a zabranjeno može biti bilo što – od knjiga, kazališnih predstava, novina, televizijskih emisija do javnih nastupa. Postoje razne definicije pojma cenzura, navest ćemo neke od njih:

U knjizi *Politološki paradoksi?* Davor Rodin sistematizira glosar postmodernog politološkog pojmovlja, a za pojam cenzura kaže da je: "Cenzura – u tradicionalnom smislu cenzuru je uvela država kako bi ograničila slobodu mišljenja radi zaštite vlastitoga državnog rezona. (...) Država niti može niti hoće zabraniti slobodno mišljenje, ali to može cenzura. Praksa cenzure stara je koliko i moderne države i tiskane novine. Suvremena je situacija daleko složenija od tradicionalnoga cenzorskoga rezanja državi nepoćudnih misli. Suvremeni mediji iskrivljuju istinu time što je, kako se danas vidi, prezentiraju u mediju samom, jer medij je *prisutnost onoga odsutnoga*. Ta vrsta cenzure, koja proizlazi iz selektivnoga karaktera medija samog, ne može se otkloniti pluralizacijom medija: televizija, film, tisak, radio, internet, svaki na svoj način prikazuju ono što je odsutno. Prema Derridi 'ova cenzura' crpi snagu svoje lukavosti time što sjedinjuje koncentraciju i raščlambu, akumulaciju i privatizaciju medija. Ne cenzuriraju se više misli nego djela, koja se naprosto prešućuju ili plasiraju u manjim tiražama, marginaliziraju, isključuju s tržišta i tako razaraju i autora i izdavača. Knjiga koja nije objavljena u 10 000 primjeraka nalikuje privatnoj korespondenciji i nema nikakva utjecaja na javnost i javno mnijenje. Javno mnijenje nema mogućnosti da se suprotstavi djelu, da s njim raspravlja pa se postavlja pitanje ima li demokracije bez

⁸⁷ Ivan ŠIBER, *Politička propaganda i politički marketing*, 12.

⁸⁸ Detaljnije o cenzuri vidi: Marko SAPUNAR, *Opća povijest novinarstva*, Zagreb, 2002., 126.-129.

suprotstavljanja. Suvremena cenzura onemogućuje suprotstavljanje time što selektivno objavljuje djela, što ih ne reže nego ne objavljuje ili reducirano objavljuje i time isključuje iz javne komunikacije.”⁸⁹

Opća enciklopedija objašnjava da je "cenzur (lat. *censor*) 1. procjenitelj, ispitivač, nadglednik; 2. osoba koja vrši cenzuru; 3. časna funkcija u starome republikanskom Rimu, (...) da su cenzori u starome Rimu sudili i o moralu građana: ako bi se netko ogriješio o državu ili obitelj, uvrstila bi se uz njegovo ime u listine cenzura tzv. *nota censoria* (cenzorska primjedba), kojom je bila umanjena njegova čast". Pojam cenzure *Opća enciklopedija* tumači na sljedeći način: "1. Službena kontrola javnih publikacija (novina, knjiga), kazališnih djela, filmova, radio-emisija, televizijskih emisija itd., da bi se spriječilo objavljivanje ili propagiranje nečega što vrijeđa javni poredak, moral, što je štetno po interese države, vladajuće klase ili privilegiranih krugova, što dovodi u opasnost uspjeh ratnih ili diplomatskih napora ...; 2. U administraciji – disciplinska kazna...; 3. U kanonskom pravu, ocjena knjige ili umjetničkog djela u obliku negativne osude...; 4. Psihička cenzura, prema Freudovoj psihoanalitičkoj teoriji, proces kojim se svijest (svjesno 'ja') zaštićuje od prodora nekih asocijalnih (npr. incestualnih, preljubničkih, ubilačkih i sličnih) poriva tako da ih 'cenzurira', tj. potiskuje u podsvijest".⁹⁰

U *Rječniku stranih riječi* Bratoljuba Klaića cenzor je opisan kao: "1. procjenjivač, ispitivač, pregledač, nadglednik, kritičar; 2. činovnik koji vrši cenzuru pisama, knjiga, časopisa, filmova; državni organ za pregled štampanih stvari". Cenzuru tumači kao: "1. procjenu; 2. službeni pregled štampe (novina), knjiga, kazališnih i filmskih komada".⁹¹

Anićev rječnik cenzora opisuje kao: "1. **a.** onaj koji na temelju zakonskih i drugih propisa obavlja cenzuru kao zvanje i posao **b.** *pren. razg.* onaj koji sebi prisvaja pravo cenzuriranja, ob. politički ili poslovni, koji svojim podređenim određuje što smiju ili što ne smiju napisati ili javno priopćiti".⁹² Cenzuru opisuje kao: "1. *pol. a. pov.* na zakonskim propisima zasnovano djelomično skraćivanje ili potpuna zabrana knjiga, muzičkih i umjetničkih djela, tekstova u novinama i u drugim medijima, ob. iz sigurnosnih,

⁸⁹ Davor RODIN, *Politološki paradoksi?*, 45.-46.

⁹⁰ *Opća enciklopedija*, Zagreb, 1977., 45., pojmovi: cenzor, cenzura.

⁹¹ Bratoljub KLAJĆ, *Rječnik stranih riječi*, 218.

⁹² Vladimir ANIĆ, Ivo GOLDSTEIN, *Rječnik stranih riječi*, 221.

moralističkih, vjerskih ili političko-ideoloških razloga **b. razg.** ta djelatnost, koja se obavlja neformalno, mimo zakona i drugih propisa, korištenjem moći utjecajnih pojedinaca ili institucija političke i ekonomske vlasti".⁹³

Josip Grbelja u svojoj knjizi *Cenzura u hrvatskom novinstvu 1945.-1990.* navodi razne definicije pojma cenzura i njezina značenja u povijesti, te kaže da se cenzura danas definira kao "...proces u kojem je sustav (tradicijskih) zabrana i kontrola adaptabilniji životnim situacijama, a sudionici profinjeniji i skriveniji signalizatori onoga što je *ad decretum*, a što druga (alternativna) mogućnost, odnosno kao skup mišljenja i aktivnosti koji dopijevaju u povjerljive ruke, bilo kao uvijena opomena, usmjerenje ili dopuštena sloboda, a najmanje kao zabrana."⁹⁴

U slučaju karikatura objavljenih u jugoslavenskim novinama cenzura je vršena na više načina – kad je uredništvo zabranilo pojedinu karikaturu, kad je karikaturist znao da pojedina karikatura neće biti objavljena (autocenzura) pa je ne bi predavao uredništvu ili kao najradikalniji slučaj – ideju ne bi ni prenio na papir (autocenzura), smatrajući je preopasnom.

1.2.4. Teorija novinstva

Novinstvo, uz radio i televiziju, čini tri dominantna medija masovnog komuniciranja. Kao podsustav masovnog komuniciranja, ono se povijesno razvilo prvo, nakon Gutenbergova izuma tiskarskog stroja 1445. godine. Prva publikacija koja se može nazvati novina, prema mišljenju većine povjesničara, objavljena je 1620. godine u Italiji i Njemačkoj.⁹⁵ U svojem višestoljetnom razvoju novine su od nastojanja da zadovolje što veći broj čitatelja i njihova univerzalnog sadržaja, došle do faze razvoja u kojoj se snažno profiliraju obzirom na dobnu kategoriju čitatelja, te profesionalne i osobne interese.⁹⁶

⁹³ Vladimir ANIĆ, Ivo GOLDSTEIN, *Rječnik stranih riječi*, 221.

⁹⁴ Josip GRBELJA, *Cenzura u hrvatskom novinstvu 1945.-1990.*, Zagreb, 1998., 43.

⁹⁵ O povijesti novinstva vidi: Richard RUDIN, Trevor IBBOTSON, *Uvod u novinarstvo. Osnovne tehnike i temeljna znanja*, Zagreb, 2008., 17.-31.; Marko SAPUNAR, *Opća povijest novinarstva*, 49.-122., 225.-248.

⁹⁶ Mario PLENKOVIĆ, *Komunikologija masovnih medija*, 123.-125.

Josip Grbelja i Marko Sapunar novinstvo definiraju na sljedeći način: "Novinarstvo (ili novinstvo, žurnalizam, prema franc. journal – dnevnik, dnevne novine) – sistem i proces informiranja o različitim promjenama empirijskog i duhovnog svijeta; ili, uopće, pisanje i izdavanje dnevnih i periodičnih novina."⁹⁷ . Nešto izmijenjenu definiciju novinarstva daje Marko Sapunar u svojoj knjizi *Osnove znanosti o novinarstvu*: "Novinarstvo ili žurnalizam ubraja se u red najstarijih ljudskih djelatnosti kojima je cilj oblikovanje javnoga mnijenja, odnosno održavanje protoka društveno važnih informacija u jednoj društvenoj zajednici koja ima zajednički jezik."⁹⁸

Postoji šest teorija novinstva (ili tiska) – autoritarna teorija o tisku, liberalna teorija tiska, teorija socijalne odgovornosti, sovjetsko-komunistička teorija o tisku, 'development media theory' i demokratsko-participativna teorija tiska. Jugoslavensko novinstvo spada u sovjetsko-komunističku teoriju tiska, prema kojoj je glavna zadaća masovnih medija "pridonositi održavanju i napretku socijalističkog sustava i njegove partije", gdje država nadzire medije, dok se oni definiraju kao "produžena ruka države".⁹⁹

Richard Rudin i Trevor Ibbotson novinarstvo definiraju na sljedeći način: "Novinarstvo uključuje prebiranje i uređivanje informacija, komentara i događaja u formu koja je prepoznatljivo drugačija od čiste forme u kojoj su se informacije prvi put pojavile. U novinarstvu je riječ o stavljanju događaja, ideja, informacija i proturječja u kontekst. Riječ je o odabiru i prezentaciji. Možda iznad svega, riječ je, ipak, o procjeni vjerojatnosti, istinitosti i predstavljanju djelovanja i mišljenja."¹⁰⁰ Novine imaju četiri temeljne karakteristike: 1. publicitet (javnost), 2. aktualnost (informacija se odnosi na sadašnjost i može na nju utjecati), 3. univerzalnost (nijedna tema nije isključena) i 4. periodičnost (pojavljivanje u redovitim razmacima).¹⁰¹

Prema ritmu izlaza novine se dijele na dnevne, tjedne, dvotjedne i mjesečne;¹⁰² prema dometu na nacionalne, regionalne, lokalne i tvorničke, a po sadržaju na informativno-

⁹⁷ GRBELJA, SAPUNAR, *Novinarstvo – teorija i praksa*, 53.

⁹⁸ Marko SAPUNAR, *Osnove znanosti o novinarstvu*, Zagreb, 1995., 5.

⁹⁹ Vidi: Michael KUNCZIK, Astrid ZIPFEL, *Uvod u znanost o medijima i komunikologiju*, Zagreb, 2006., 39.

¹⁰⁰ Richard RUDIN, Trevor IBBOTSON, *Uvod u novinarstvo. Osnovne tehnike i temeljna znanja*, Zagreb, 2008., 5.

¹⁰¹ Gordana VILOVIĆ, "Novine", *Uvod u medije* (gl. ur. Zrinjka Peruško), Zagreb, 2011., 67.

¹⁰² Dvotjedna i mjesečna izdanja kategoriziraju se i kao časopisi. Vidi: Nabor Urbain A. DE VOLDER, "Die Zeitung", *Handbuch der Publizistik* (ur. Emil Dovifat), Berlin, 1969., 49.-62.; Alfred FRANKENFELD,

političke listove, zabavno-revijalne i specijalizirana izdanja.¹⁰³ Rudin i Ibbotson razlikuju novine i po 'složenosti' medija, tj. prema stupnju obrazovanja koje je potrebno da bi čitatelj razumio pročitano, prema rječniku, itd., te donose tablicu 'složenosti'.¹⁰⁴

Medijski i komunikacijski sustav u suvremenom društvu uređen je na načina da monopol nad informacijama imaju novinske agencije¹⁰⁵. Novinske agencije su sveprisutne, neke su globalne a neke nacionalne. Najutjecajnije su tzv. 'velika četvorka' koju čine *AP*, *UPI*, *Reuter* i *AFP*. I komunistička je Jugoslavija imala svoju agenciju – *TANJUG* (Telegrafaska agencija nove Jugoslavije), osnovanu u vrijeme Drugoga svjetskog rata, točnije 5. studenog 1943. godine u Jajcu. Agencija je bila u državnom vlasništvu i riječ je o jedinoj novinskoj agenciji u Jugoslaviji.¹⁰⁶ Inercijom stvari nacionalne agencije vrlo često, htjele ili ne, postaju glasnogovornik vlade jer vladini uredi upravo putem njih šalju svoja priopćenja.¹⁰⁷

Bez obzira na oblik društvenog uređenja i zakonski okvir, tisak je od svoje pojave imao važnu društveno-socijalnu ulogu, te je do početka 20. stoljeća izrastao u društvenu silu "...na koju će se morati računati u demokratskoj budućnosti jednako kao što se na nju moralo računati u autoritarnoj prošlosti."¹⁰⁸ Njegova uloga i utjecaj u društvu predmet su brojnih sociološko-komunikoloških studija, koje su suglasne u tome da se njegov utjecaj ne može

"Typologie der Zeitung", *Handbuch der Publizistik* (ur. Emil Dovifat), Berlin, 1969., 153.-160.; Günter KIESLICH, "Die Zeitschrift", *Handbuch der Publizistik* (ur. Emil Dovifat), Berlin, 1969., 370.-383.

¹⁰³ Stjepan MALOVIĆ, *Novine*, 93. Vidi i: Mario PLENKOVIĆ, *Komunikologija masovnih medija*, 125.

¹⁰⁴ Detaljnije vidi: Richard RUDIN, Trevor IBBOTSON, *Uvod u novinarstvo*, 10.-11.

¹⁰⁵ Ne postoji jedinstvena definicija što je to novinska agencija. Polojac parafrazira UNESCO-vu definiciju iz 1953. godine i kaže: "Novinska agencija je subjekt, neovisno o pravnom obliku i ustroju, čiju djelatnost obilježava zadaća prikupljanja i objavljivanja što točnijih i objektivnijih informacija i njihovo odašiljanje raznovrsnim korisnicima, među kojima su i mediji, sa svrhom da im pruži na korištenje što cjelovitiju i nepristraniju uslugu, uz novčanu naknadu i pod uvjetima koji su primjereni poslovnim zakonitostima." Fjodor POLOJAC, *Novinske agencije i agencijsko novinarstvo*, Zagreb, 2010., 21. Detaljnije o novinskim agencija, njihovu načinu radu i ulozi u komunikacijskom prostoru, vidi: Fjodor POLOJAC, *Novinske agencije i agencijsko novinarstvo*.

¹⁰⁶ Stjepan MALOVIĆ, *Novine*, 105.-106.; Mihailo BJELICA, *Štampa i društvo*, 200. O novinskim agencija i njihovu razvoju u Hrvatskoj, vidi: Fjodor POLOJAC, *Novinske agencije i agencijsko novinarstvo*, 42.-56.

¹⁰⁷ Stjepan MALOVIĆ, *Novine*, 107.-108. O razvoju novinskih agencija vidi: Marko SAPUNAR, *Opća povijest novinarstva*, 137.-144.

¹⁰⁸ Asa BRIGGS, Peter BURKE, *Socijalna povijest medija*, 217.

zanemariti i zaniijekati, ali nemaju jednoznačan odgovor na pitanja koliki je i kako se reflektira na društvo.¹⁰⁹

I kao posljednju misao u cjelini o teoriji novinstva iznijet ćemo cjelokupno razmišljanje Stjepana Malovića o ulozi karikature u novinama: "Humor je potreban odušak i svaki mudar urednik daje dužnu pažnju humoru i stripu. Strip je također sastavni dio imagea dnevnih novina, premda u nas nije bio pušten na stranice uglavnom iz ideoloških razloga. Sada se situacija promijenila i svaki dnevni list objavljuje stripove. No, svaki dobar urednik mora još veću pažnju posvećivati karikaturi. Riječ je o novinskoj karikaturi kao specifičnom novinarskom načinu izražavanja. Karikaturist u novinama nije samo čovjek koji nasmijava čitatelja crtajući gegove, već je novinar koji se izražava karikaturom, kao što se njegov kolega izražava komentarom ili fotografijom. Novinar-karikaturist je oštri, beskompromisni analitičar društvenih pojava, koji u jasnom, nedvosmislenom crtežu izvrgava ruglu neku devijaciju, politički promašaj, nemoral ili kriminal. Novinar-karikaturist je savjest društva, pero koje ubada u srž problema. Obično najbolje karikature nemaju riječi. Crtež je vrlo često dovoljan sam po sebi. Novinari-karikaturisti djeluju poput komentatora-kolumnista, imaju svoj stalni prostor u novinama, vrlo često na najuglednijim mjestima: naslovnoj stranici ili posljednjoj stranici. Neki se javljaju svakodnevno, što je veoma, veoma naporno i teško. Dobar novinar-karikaturist je izuzetno popularan novinar, njega se čita, pamti i prepričava. Možda su oni najbolji primjer da u novinama je najvažnije biti novinar, a manje je važno kako i na koji način sudjelovati u proizvodnji novina."¹¹⁰

1.2.5. Umjetnost (karikatura) u masovnom društvu

U istraživanju karikatura komunističke Jugoslavije bitno je obratiti pozornost na otvorenost ili zatvorenost komunikacijskog prostora. Svaki totalitarni sustav, tako i jugoslavenski, nastoji zatvoriti svoj komunikacijski prostor i onemogućiti dobivanje alternativnih informacija, odnosno suzbiti tuđe i afirmirati svoje političke ideje, te time omogućiti modeliranje javnosti po mjeri nosioca vlasti, u ovome slučaju – KPJ/SKJ.

¹⁰⁹ O utjecaju medija (i novinstva) vidi: Michael KUNCZIK, Astrid ZIPFEL, *Uvod u znanost o medijima i komunikologiju*, 156.-239.

¹¹⁰ Stjepan MALOVIĆ, *Novine*, 154.-155.

Zatvaranje komunikacijskog prostora ostvaruje se mjerama tehničkog onemogućavanja (manjak papira i tiskarskog stroja) i neposrednom represijom (zabranjivanje izlaženja, 'prosvjedi' radnika zbog 'neprimjerenog sadržaja').¹¹¹ Iz navedenoga proizlazi da je u Jugoslaviji prisutan transmisijski komunikacijski sistem koji je pretvoren u instrument vlade, stranke, organizacije ili interesne grupe.¹¹² U takvom transmisijskom komunikacijskom sistemu i umjetnost ima svoju ulogu, a ona je prvenstveno propagandnog ili agitacijskog karaktera.

1.2.5.1. Propaganda i cenzura u umjetnosti

Kao i svi drugi mediji komunikacije, i umjetnost je podložna cenzuri, ali se i koristi u propagandne svrhe. Dosta rano je shvaćena njezina propagandna vrijednost, te se ona dugo koristi kao propagandno sredstvo, ali je tek u 20. stoljeću, pojavom i širenjem masovnih medija, u potpunosti iskorištena njezina latentna moć za postizanje praktičnih ciljeva u politici i društvu.¹¹³ Kada razmatramo utjecaj propagande i ideologije na umjetnost te pojam 'istine' u umjetničkom djelu valja biti svjestan da "umjetničko djelo nije u istom smislu 'točno' ili 'netočno' kao znanstvena teorija, i ono se ne može u strogom smislu ocijeniti kao istinito, a ni kao neistinito. (...) Na umjetnost se ne može primijeniti pojam opće valjanosti ni u nadhistorijskom niti u nadličnom smislu; baš tako bilo bi besmisleno govoriti o 'lažnoj', kao i o 'pravoj' svijesti u odnosu na umjetnost. Prikaz zbilje koji bi se sa znanstvenog stajališta morao smatrati lažnim umjetnički može biti apsolutno istinit, uvjerljiv i relevantniji od najbesprekornijega znanstvenog prikaza. Gdje znanstvena istina nije cilj, ne može se osuditi činjenica njezine odsutnosti."¹¹⁴

¹¹¹ Mario PLENKOVIĆ, *Komunikologija masovnih medija*, 10.; Ivan ŠIBER, *Politička propaganda i politički marketing*, 15.

¹¹² Stjepan GREDELJ, *S onu stranu ogledala*, 12. Osim transmisijskog sistema, poznajemo još dva komunikacijska sistema: medijalni – gdje komunikacijski sistem vrši ulogu posrednika između političkog podsistema i javnosti; i autonomni – gdje komunikacijski sistem osigurava funkcionalno komuniciranje između društvenih podsistema, kao i između njih i javnosti.

¹¹³ Arnold HAUSER, *Sociologija umjetnosti*, knjiga 1, Zagreb, 1986., 180.

¹¹⁴ Isto, 183.

Arnold Hauser¹¹⁵ objašnjava način djelovanja propagande i ideologije na sljedeći način: "Propaganda proklamira, utvrđuje i razotkriva; ideologije argumentiraju, dokazuju i trude se da budu priznate, a propaganda se jednostavno ne upušta u pitanja dvojbenosti proklamiranih vrijednosti i zasluga."¹¹⁶ Ako Hauserovo razmišljanje uzmemo kao točno, onda iz njega proizlazi da u Jugoslaviji djeluje propaganda a ne ideologija, jer se stavovi KPJ/SKJ proklamiraju, odnosno o njima se ne raspravlja i u njih se ne sumnja. Tomo Jantol smatra da iz Thomasova teorema¹¹⁷ - "ako se situacije definiraju kao stvarne, one u svojoj konzekvenciji jesu stvarne" proizlazi da se i u samoj umjetnosti (u ovom slučaju karikaturi) "krije nemali manipulativni potencijal medijskog posredovanja politike", jer situacija prikazana na određeni način, koji ne mora odgovarati istini, u oku gledatelja biti će doživljena kao istinita.¹¹⁸

Hauser ističe kako je upravo marksizam shvatio značenje umjetnosti i njezinu pristranost, te da upravo činjenica "da i njena prividna ravnodušnost i pasivnost izražava stav prema zbilji, naime prešutno slaganje umjetnika s postojećim odnosima."¹¹⁹ Nadalje, Hauser smatra da umjetnost ne može biti sama sebi svrha (larpurlartizam) i ne slaže se s teorijom *l'art pour l'art* (umjetnost radi umjetnosti), mišljenja je da umjetnik koji stvara samosvojstvena djela ne postoji, te kaže: "Teškoća pravilnog prosuđivanja leži u proturječnoj činjenici da umjetnička djela uvijek nastaju u vezi s međuljudskim odnosima, ali postoje neovisno o njima, kao i o svim odnosima izvan sfere umjetnosti i zastupaju smisao i vrijednost koji su nezavisni od tih odnosa."¹²⁰ Kada je riječ o karikaturi valja se složiti s Hauserom – ona nije samosvojstvena umjetnost, jer ona inspiraciju crpi iz društvenih i političkih kretanja (događaja, problema), te se prema njima odnosi na kritički način – ona ih ne opisuje na neutralan način (ako bi takav u bilo kojem slučaju bio moguć), već se jasno postavlja prema prikazanom pitanju – kritizira ga, ismijava, podvrgava ruglu.

¹¹⁵ Arnold Hauser (1892. - 1978.), mađarski povjesničar umjetnosti i jedan od najznačajnijih povjesničara umjetnosti 20. stoljeća. Njegova najznačajnija djela su *Socijalna povijest umjetnosti i književnosti* (izvorno izdanje 1951.), *Filozofija povijesti umjetnosti* (izvorno izdanje 1958.) i *Sociologija umjetnosti* (izvorno izdanje 1974.).

¹¹⁶ Arnold HAUSER, *Sociologija umjetnosti*, 178.

¹¹⁷ Thomasov teorem su 1928. godine u knjizi *The child in America: Behavior problems and programs* postavili američki sociolog William I. Thomas (1863. - 1947.) i njegova asistentica (kasnije supruga) Dorothy S. Thomas (1899. - 1977.).

¹¹⁸ Tomo JANTOL, *Politička javnost*, 45.

¹¹⁹ Arnold HAUSER, *Sociologija umjetnosti*, 178.

¹²⁰ Isto, 246.

Govoreći općenito o odnosu umjetnosti i vladajućeg sloja društva, Hauser je mišljenja da umjetnost, po logici stvari, podržava interese vladajućeg sloja, argumentira to na način: "Umjetnost podržava interese sloja koji, tako reći, ima monopol nad njom tako što održava njegov svjetonazor i što prešutno priznaje njegova društvena mjerila vrijednosti i kriterije ukusa. Umjetnik, jer mu egzistencija i napredovanje ovise o blagostanju i naklonosti toga sloja, postaje ne hoteći i nesvjesno njegov glasnogovornik, oruđe za njegove ciljeve i podrška sistemu."¹²¹ Karikatura, obzirom na svoju prirodu – kritičar društvenih pojava, ne bi smjela podržavati vladajuće slojeve, već upravo suprotno, ona bi ih trebala kritizirati. U demokratskim društvima karikatura ima ulogu kritičara nosioca vlasti i vladajućih slojeva (iako i tu postoje ograničenja)¹²², dok je u totalitarnim društvima ona sredstvo kritike opozicije i vlasti nepoželjnih društvenih pojava. U obzir valja uzeti i činjenicu da većina jugoslavenskih karikaturista nemaju stalni posao (prvi, i dugo vremena jedini stalno zaposleni karikaturist bio je Otto Reisinger), a da im objava karikatura donosi zaradu od koje žive. Stoga im je u interesu da njihove karikature budu objavljene, a kako znaju koje teme su zabranjene za karikaturiranje – oni ih naprosto niti ne crtaju, te time vrše autocenzuru i djeluju u interesu vladajuće garniture (nositelja vlasti).

Osim negativnog, manipulirajućeg korištenja umjetnosti koji se javlja kao posljedica postojanja masovnih medija i masovne komunikacije koja koristi umjetnost u propagandne svrhe, postoji i pozitivna posljedica navedenoga, za koju Hauser kaže da može biti "...dijagnoza i lijek protiv društvenih zala, jer ona nije samo odraz socijalne zbilje već i društvena kritika i kao takva tvoriteljica društva."¹²³ Dakle, svojim angažmanom umjetnost može i pozitivno utjecati na društvo, ona može biti pokretatelj promjena u društvu, svojom socijalnom kritikom može utjecati na "neki društveni sistem u cjelini, ili na pojedine klase, na određene institucije i konvencije, na poroke i zloupotrebe...".¹²⁴ Hauser zaključuje, da "...umjetnost kao društvena kritika samo je utoliko proizvod tih prilika ukoliko ona s poticajima samoga društva djeluje povratno na društvo a uvjetovana je postojećim

¹²¹ Arnold HAUSER, *Sociologija umjetnosti*, 180.

¹²² Vidi: Dan BACKER, "Brief History of Political Cartoons", *The Art of Editorial Cartoons & Political Caricatures*, (gl.ur. Dan Youra), online izdanje, 2010.; Dirk KOTZÉ, "Cartoons as a medium of political communication", *Communicatio*, 14./1988., br. 2, 60.-70.; *Using and Analyzing Political Cartoons*, ur. William Fetsko, Williamsburg, 2001.

¹²³ Arnold HAUSER, *Sociologija umjetnosti*, 243.-244.

¹²⁴ Isto, 243.-244.

suprotnostima, napetostima i sukobima. Kao takva svaka društvena kritika postaje samokritika društva.¹²⁵ Upravo su karikature primjer kritike i samokritike društva. One proizlaze iz društva i reflektiraju društvene probleme, a kritizirajući društvene probleme one poprimaju oblik samokritike. Čak i u totalitarnim društvima karikature imaju svojstvo samokritike, ali samokritike odabranih tema i društvenih pojava, a ne nositelja vlasti.

Osim razmatranja utjecaja koje umjetnost ima na kreiranje mišljenja i stavova o političkom sustavu i društvu u kojem nastaje, postavlja se i pitanje vjerodostojnosti i istinitosti umjetničkih prikaza, tj. u kojoj mjeri oni dočaravaju stvarnost, a u kojoj mjeri su odraz želja, fantazija i manipulativnog djelovanja, kako samog autora umjetničkog djela tako i društva koje ga nadahnjuje u stvaranju. Hauser je mišljenja da umjetnost jest i ostaje odraz zbilje "...ali ima izvanredno fleksibilan odnos i promjenjivu distancu prema njoj. (...) Umjetnost ne odražava samo zbilju već je napušta i nadomješta; bit umjetnosti je da odražava svijest o odrazu i o činjenici samozavaravanja time što stalno ukazuje na odrađenu zbilju. U svakom autentičnom djelu postoji aluzija na zbilju...".¹²⁶ Tragom rečenoga postavlja se pitanje vjerodostojnosti i istinitosti karikatura. Karikaturama se, zbog prirode njihova nastanka – proizlaze iz društva, ne može negirati minimum istinitosti, ali je pitanje u kolikoj mjeri su vjerodostojne i istinite. Čak i karikature korištene u propagandne i manipulativne svrhe u sebi nose dio istine. Obzirom da opisuju (kritiziraju) društvo i ljude, one za temu imaju stvarne osobe i stvarna društva, dakle, to je minimum istinitosti. A pitanje ukupne istinitosti i vjerodostojnosti pojedine karikature uvjetovano je načinom na koji prikazuju pojedino društveno pitanje ili osobu, te načinom na koji iste interpretiraju.

¹²⁵ Arnold HAUSER, *Sociologija umjetnosti*, 243.-244.

¹²⁶ Isto, 249.

1.3. Novinstvo u komunističkoj Jugoslaviji¹²⁷

1.3.1. Karakteristike novinstva u komunističkoj Jugoslaviji

Komunistička društva imaju formu građanskih društava i sadrže sve njegove institucije (ustav, parlament, izbori i dr.), ipak njihova je uloga bitno drugačija i počiva u samom utemeljenju tih društava. Vlast je osvojena revolucijom i ona gradi "jedinствен oblik organizacije života ('radnu zajednicu') te ulogu građanskih institucija shvaća tek instrumentalno".¹²⁸ Time i istraživanje novinstva i javnosti u komunističkim društvima iziskuje drugačiji metodološki pristup jer se političko ustrojstvo tih društava zasniva "...ne na apstraktnom građaninu kao nositelju suvereniteta, nego na 'jedinственom radnom narodu' kao političkom subjektu".¹²⁹

U demokratskim zemljama sa višestranačkim sustavom sloboda tiska je često predmet parlamentarnih debata, a ne rijetko se viđaju i demonstracije i štrajkovi novinara. U komunističkim zemljama prostor za javne debate i polemike je vrlo sužen, a štrajkovi i demonstracije događaju se samo u 'velikim društvenim krizama'.¹³⁰ Borba za slobodu tiska u komunističkim zemljama svodila se uglavnom na diskusije u političkim forumima, i to između zagovornika 'čvrste ruke' i zagovornika liberalnijeg političkog djelovanja.¹³¹

Neki istraživači ističu da "u društvima bez političke demokracije, osobito bez slobode govora i tiska, nema javnosti", a prostor javnosti zauzima 'službena pseudojavnost'. Po Katarini Spehnjak u takvim sustavima "...opća ili narodna volja formira se putem partija, a parlament je izgubio izvorno obilježje jer u njemu 'partijski opumćenici' samo registriraju negdje drugdje već donesene odluke. Komunikacija u njima transmisijska je, jer cijeli sustav saobraćanja služi prenošenju ideja partije ili državnog aparata. Uloga medija unaprijed je izvanjski zadana: javnost se ne iskazuje putem njih, nego oni, sukladno svojoj društvenoj funkciji, oblikuju javnost prema zamišljenom obrascu. Uspostavljajući vladavinu nad

¹²⁷ O novinstvu (novinarstvu) u socijalizmu vidi: Michael KUNCZIK, Astrid ZIPFEL, *Uvod u znanost o medijima i komunikologiju*, 87.-88. Pregled hrvatskog novinarstva u 20. stoljeću donosi knjiga: Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, Zagreb, 2005.

¹²⁸ Katarina SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*, 88.

¹²⁹ Isto, 87.

¹³⁰ Mihailo BJELICA, *Velike bitke za slobodu štampe*, 7.

¹³¹ Isto, 7.

javnošću, mediji ispunjavaju svoju osnovnu zadaću, mobilizaciju javnosti. (...) Formiranje javnog mnijenja ovdje podrazumijeva 'školovanje masa za društveno-političke zadatke', odnosno 'školu upravljanja širokih masa' za novo društvo."¹³² Dakle, u komunističkoj Jugoslaviji ne postoji javnost u tradicionalnom određenju, sukladno tome ni javno mnijenje u ranije iznesenom teorijskom određenju. Tako da ni novine nemaju onu posredujuću ulogu između države i društva koju imaju u demokratskim zemljama, već su dio političko-propagandnog sustava koji ima za cilj "odgajanje masa za socijalizam", tj. masovnu indoktrinaciju u duhu komunizma i marksizma.¹³³ Božidar Novak smatra da je glavni zadatak novinarstva bio "...kontrolirano obavještavanje naroda iz dana u dan o bitnim činjenicama političkog života, kako bi se neposredno utjecalo na način mišljenja, na svijest, stajališta i ponašanje ljudi i da bi ih se potaklo na od vlasti željeno idejno-političko djelovanje i aktivnost u izgradnji socijalističkog društva".¹³⁴ No, mediji su ujedno i reprezentant službenog javnog mnijenja za najšire slojeve, te se iz njih iščitavaju stavovi vlasti.¹³⁵ U Jugoslaviji je prisutan jednosmjernan model komuniciranja, u kojem su mediji u vlasništvu države tj. vladajuće partije, a novinstvo je dio partijske propagande i jednosmjernog odgoja ljudi u duhu socijalizma.¹³⁶

Rukovodeću ulogu u 'tvorbi' javnosti ili 'odgajanju masa' imao je Agitprop (Agitaciono-propagandno odjeljenje) CK KPJ (Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije) i njegovi niži organi, koji je svim akterima javnosti, ovisno o njihovoj ulozi u društvu, dodjeljivao zadatke koji su za cilj imali stvaranje 'partijske javnosti', tj. ideološko i političko obrazovanje komunista, stvaranje povoljnoga javnog mnijenja prema politici vlasti, a kao konačni cilj - formiranje javnosti po njihovom uzusu.¹³⁷ Agitpropi djeluju pri partijskim tijelima¹³⁸ i uredima za informiranje savezne vlade i republičkih vlada, te na svim nižim

¹³² Katarina SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*, 88.-89.

¹³³ Isto, 273.

¹³⁴ Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, 429.

¹³⁵ Katarina SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*, 91.

¹³⁶ Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, 429.

¹³⁷ Katarina SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*, 90.; Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, 448.; Branka DOKNIĆ, *Kulturna politika Jugoslavije 1946 - 1963*, Beograd, 2013., 69. – 93.

¹³⁸ Prisutni su kod centralnih komiteta KPJ i KP republika, pokrajina, oblasti i većih gradova. Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, 448.

razinama vlasti.¹³⁹ Agitprop u svome ustroju poznaje podjelu na sektore, a jedan od sektora je i onaj 'za štampu i agitaciju', kojemu pripadaju i novine.¹⁴⁰ Poseban interes Agitprop posvećuje tisku i kontroli njegova pisanja, napose iz razloga jer su novine shvaćene kao 'učitelj i organizator, a ne kritizer'. Suhoparno registriranje događaja i tzv. 'objektivizam' Agitprop ocjenjuje negativnim, 'bezidejnim' i 'neprincipijelnim', te smatra potrebnim da novine budu kritične prema "svim, socijalizmu 'stranim' utjecajima".¹⁴¹ Novinstvo predstavlja transmisiju Partije, sredstvo agitacije i propagande, ono čuva 'stečevine NOB-a', a napose se bori protiv svih koji na bilo koji način ugrožavaju vlast.¹⁴²

Veliki problem za Agitprop predstavljala je neredovita distribucija tiskovina, tako da su informacije kasnile, a to se posebno ogledalo po selima. Iz tog razloga Partija i zahtjeva da se sve knjižnice i čitaonice pretplate na dnevne novine i časopise, kako bi tisak bio dostupan svima. No, ovaj zahtjev nikada nije u potpunosti ostvaren. Postojali su brojni problemi 'na terenu' – manjak finansijskih sredstava, neangažiranost knjižničara i voditelja čitaonica, nemar lokalnih vlasti, te poglavito loša povezanost udaljenijih mjesta (nerazvijena prometna mreža, geografske karakteristike terena). Zoran Janjetović smatra da je, iz ranije navedenih razloga, novinstvo u najvećoj mjeri bio gradski fenomen.¹⁴³

Ljubodrag Dimić iznosi podatak da se nakon uspostave komunističke Jugoslavije, unatoč velikih oskudica u materijalnim sredstvima, izdavačka djelatnost "...nekoliko puta brže razvijala od ostalih privrednih i društvenih delatnosti".¹⁴⁴ Upravo iz ovog razloga je karikatura objavljena u novinama bila izvrstan medij za širenje propagande i 'odgajanje masa'.

Božidar Novak razlikuje dva razdoblja u djelovanju Agitpropa u Hrvatskoj, prvo od završetka Drugoga svjetskog rata pa do proljeća 1949., i drugo nakon 'raskida' sa Sovjetskim

¹³⁹ Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, 448.

¹⁴⁰ Ostali sektori su: teorijsko-predavački, kulturni, organizacijsko-tehnički i pedagoški. Božidar Novak dijeli djelovanje Agitpropa u četiri područja: ideološko obrazovanje komunista i propaganda marksizma-lenjinizma; zatim odjeljenje koje prati intelektualno stvaralaštvo, posebno u kulturi; odjeljenje za propagandu i štampu; i odjeljenje za vanjskopolitičku propagandu. Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, 448.-449.

¹⁴¹ Katarina SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*, 96.

¹⁴² Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, 461.

¹⁴³ Ljubodrag DIMIĆ, *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945-1952.*, Beograd, 1988., 152.; Zoran JANJETOVIĆ, *Od "Internacionale" do komercijale: Popularna kultura u Jugoslaviji 1945-1991.*, Beograd, 2011., 83.

¹⁴⁴ Ljubodrag DIMIĆ, *Agitprop kultura*, 158.

Savezom. Za prvo razdoblje svojstvena je boljševizacija Hrvatske i Jugoslavije, gdje Agitprop djeluje na ideološko-političkom konceptu i propagira boljševičku ideologiju. Propaganda se ne doživljava kao nešto negativno, pa tako ni propaganda u novinama, već se na nju gleda kao na oružje Komunističke partije.¹⁴⁵ Dakle, novinstvo je u službi partijskog vrha, te vodi klasnu borbu protiv ostataka građanskog društva, ratnih neprijatelja i Katoličke crkve. Obzirom da su mediji u vlasništvu naroda proizlazi da su oni glas naroda tj. reflektiraju mišljenje naroda, a kako su Partija i narod jedno "...nema razgovora o tome da novine ne pišu 'u najboljem interesu naroda'".¹⁴⁶ Po riječima Angusa Roxburgha sovjetski masovni mediji su opisani, i od kritičara i od podržavatelja, kao 'orkestar' i 'simfonija', gdje svaki instrument svira svoj dio, svaki svirač svira savršeno, a sve je usklađeno u savršenu harmoniju iz centra, dok je *Pravda* u svemu tome 'prva violina'.¹⁴⁷ Navedeno bi se, vjerojatno, moglo primijeniti i na jugoslavenski medijski sustav, gdje je beogradska *Borba* imala središnju ulogu, odnosno ona je jugoslavenski ekvivalent sovjetske *Pravde*.

Za drugo razdoblje djelovanja Agitpropa značajno je uvođenje nove politike KPJ, koja uvodi i novi propagandni pristup – preispituje se Staljinova socijalistička teorija, unutarnja politička praksa i odnosi u međunarodnom radničkom pokretu. Propagira se i nova teorija 'različitih putova u socijalizam'.¹⁴⁸ Novi sustav Agitpropa doveo je do destaljinizacije jugoslavenskog novinstva i javnog života u cjelini. Njime je potaknuto osnivanje profesionalnog kruga jugoslavenskih novinara koji se bave isključivo vanjskopolitičkim temama, ali je potaklo i na kritičko razmišljanje o jednostranačkom sustavu u Jugoslaviji.¹⁴⁹ Došlo je i do umjerene decentralizacije organizacije medija (uvođenje 'društvenog upravljanja' a potom i samoupravljanja u medije) i relativne financijske samostalnosti. Centralističko-partijsko izvještavanje ostalo je na snazi u sferi političkih zbivanja, dok je na polju ekonomije i kulture vidljivo slobodnije pisanje, iako treba imati u vidu da je riječ o 'slobodnijem', a ne 'slobodnom' pristupu temama.¹⁵⁰ Stjepan Gređelj smatra da je velik dio problema bio i u

¹⁴⁵ Angus ROXBURGH, *Pravda. Inside the Soviet News Machine*, London, 1987., 9.; Stjepan GREDELJ, *S onu stranu ogledala*, 153.

¹⁴⁶ Angus ROXBURGH, *Pravda*, 50.

¹⁴⁷ Isto, 58.

¹⁴⁸ Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, 450.-451.

¹⁴⁹ Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, 450.-451.; Stjepan GREDELJ, *S onu stranu ogledala*, 153.

¹⁵⁰ Stjepan GREDELJ, *S onu stranu ogledala*, 153.

samim novinarima i kulturnim djelatnicima koji se nisu usudili 'misliti svojom glavom', na taj način ograničavajući se i više nego što je to državno rukovodstvo zahtijevalo.¹⁵¹

Spehnjak se priključuje mišljenju onih povjesničara koji smatraju da komunistička vlast nije zanemarivala javno mnijenje, nego ga je neutralizirala.¹⁵² Mišljenja koja se pojavljuju u društvu (javnosti), a suprotna su 'partijskom stavu', iskazuju se na 'sistemski' predviđene načine (neadresirane kritike 'nekih', etiketiranja, političke kampanje, pa čak i administrativni i kazneni tretman).¹⁵³

Novinstvo je imalo važnu ulogu u mobiliziranju širokih društvenih skupina za obnovu ratom uništene zemlje, svojim pisanjem su poticali na što veći angažman, sudjelovali u kampanjama za povećanje proizvodnje, za izgradnju mostova i cesta, za smanjenje nepismenosti, i brojnim drugim.¹⁵⁴ Bjelica za stanje u novinstvu nakon rata kaže sljedeće: "U početku ovaj sistem nije bio ni tako jednosmeran ni tako zatvoren kako se ponekad tvrdi. Agitpropima su rukovodili najizgrađeniji politički kadrovi, a novinarstvo je bilo otvorena profesija; svaki aktivista koji je imao smisla za pisanje mogao je da se oproba u ovoj delatnosti, a isto tako i da promeni profesiju ako vidi da 'ne ide'. (...) Problemi su nastali kada je politički sistem počeo da se birokratizuje, kada su činovnici iz agitpropa počeli da komanduju novinarima. Birokratizam postaje najveća kočnica daljem razvitku, ne samo u novinarstvu nego i u drugim oblastima."¹⁵⁵

U vremenu komunističke Jugoslavije, kako je već ranije naglašeno, novine su imale jasnu ideološku ulogu, ali u finansijskom i gospodarskom pogledu, bile su u više nego li čudnom položaju. Tržišno su prisutne i prodaju se više ili manje uspješno,¹⁵⁶ ali na njihov položaj u komunikacijskom sustavu i opstanak na tržištu nije toliko utjecala kvaliteta

¹⁵¹ Stjepan GREDELJ, *S onu stranu ogledala*, 154.

¹⁵² Katarina SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*, 92. Poziva se na mišljenja: Mc Clellan, "Postwar political Evolution", *Contemporary Yugoslavia*, Berkeley and Los Angeles, 1969., 129.; Auty Phyllis, "The Post-War Period", *The Short History of Yugoslavia*, Cambridge, 1966., 255.; Seaton-Watson Hugh, *Neither War nor Peace. The Struggle for Power in the Postwar World*, New York, 1960., 24.; W. Höpken, "History Education and Yugoslav (Dis)Integration", *State-Society Relations in Yugoslavia, 1945-1992*, New York, 1997., 92.

¹⁵³ Katarina SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*, 93.

¹⁵⁴ Vidi: Mihailo BJELICA, *Velike bitke za slobodu štampe*, 145.

¹⁵⁵ Mihailo BJELICA, *Velike bitke za slobodu štampe*, 151.; Mihailo BJELICA, *Štampa i društvo*, 207.

¹⁵⁶ Informativno-politička glasila su uglavnom poslovala sa gubitkom, a prihode su ostvarivali samo zabavni i sportski listovi. Vidi: Zoran JANJETOVIĆ, *Od "Internacionale" do komercijale*, 81.-82.

pojedinačne novine, već je li riječ o 'novini miljenici' ili nije.¹⁵⁷ 'Novine miljenice' djelovale su u posebnim uvjetima, dobivale subvencije, financijsku podršku i veći medijski prostor, dok njihova uspješnost na tržištu nije odlučivala o njihovoj sudbini.¹⁵⁸ I *Vjesnik* i *Borba* su 'novine miljenice', ali *Borba* je ipak imala poseban status, obzirom da je riječ o glasilu KPJ/SKJ, ona je bila na prvome mjestu među 'miljenicama'.

Iako u Jugoslaviji cenzura zakonski ne postoji, ona se međutim uspostavlja nepravim sredstvima. Tisak i sloboda širenja informacija bili su uvijek ograničeni nekim preprekama, a kako se društvo mijenjalo i razvijalo, i te su se prepreke mijenjale. U prvim fazama razvoja poslijeratnog društva u Jugoslaviji riječ je o cenzuri, potom tzv. prethodnim dozvolama, zatim taksama, kaucijama, fizičkim nasiljem, zastrašivanjem, represivnim zakonima, stavljanjem novinara na 'crne liste', zabranama, raznim monopolima, administrativnim i sudskim opstrukcijama. A od manje 'vidljivih' društvenih ograničenja valja izdvojiti - neadekvatnu infrastrukturu, nedostatak stručnih kadrova, kadrovsku politiku i autocenzuru - dobrovoljna ili nametnuta.¹⁵⁹ Kao metoda cenzure, već od studenog 1945., koristi se "odbijanje radnika da štampaju i slažu" djela "protunarodnog karaktera".¹⁶⁰ Ova metoda se uspješno koristila sve do sedamdesetih godina 20. stoljeća.¹⁶¹ Kao sredstvo cenzure i razlog neizlaženja novina navodi se i "nestašica papira". Nestašica papira se najviše osjećala nakon prekida odnosa s Istočnim blokom (1948.) i privremene političke i privredne blokade Jugoslavije.¹⁶² Nestašice papira je uistinu bilo, ali je ona i odlično poslužila vlastima za obračun sa neposlušnim i nepoželjnim dijelom novinarske scene.

¹⁵⁷ O broju listova i njihovoj tiraži vidi: Zoran JANJETOVIĆ, *Od "Internacionale" do komercijale*, 77.-85.

¹⁵⁸ Stjepan MALOVIĆ, *Novine*, 54.

¹⁵⁹ Mihailo BJELICA, *Velike bitke za slobodu štampe*, 6.-7.; Katarina SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*, 102.

¹⁶⁰ Vidi: Josip GRBELJA, *Cenzura u hrvatskom novinstvu 1945.-1990.*, 100.-102.

¹⁶¹ Vidi: Isto, 102.

¹⁶² Vidi: Josip GRBELJA, *Cenzura u hrvatskom novinstvu 1945.-1990.*, 107.

1.3.2. Razvoj novinstva u komunističkoj Jugoslaviji i njegova društveno-politička uvjetovanost

Mihailo Bjelica smatra da je razvoj novinstva u Jugoslaviji bio uvjetovan razvojem društva u cjelini, te da su sve korjenite promjene u društvenim odnosima utjecale na promjenu položaja, uloge i funkcije sredstava javnog informiranja. Sukladno navedenome, Bjelica prema etapama razvoja društva dijeli i etape razvoja novinstva na četiri perioda, a kao granične točke uzima četiri ustava: Ustav iz 1946., Ustav iz 1953., Ustav iz 1963. i Ustav iz 1974. godine. Podjelu argumentira tvrdnjom da je svaki od ustava "...utemeljivao i otvarao neke promene u društveno-ekonomskom i političkom sistemu. Razumljivo je da su se sve te promene odražavale i u novinarstvu".¹⁶³ Sa svakim novim ustavom povećavale su se odredbe o slobodi i demokraciji, ali kakav je bio učinak tih odredbi u praksi predstavlja kompleksnije pitanje kojem ćemo se posvetiti nešto kasnije.

Kako ovo istraživanje pokriva razdoblje od 1945. do 1962. za njega su bitne promjene koje su se dogodile unutar toga vremena, odnosno prvi Ustav iz 1946. i Ustav iz 1953. godine. Dok Ustav iz godine 1963. predstavlja gornju granicu istraživanja, koja se vremenski skoro u cijelosti poklapa s novim smjerom novinarstva koji je ranije objašnjen. No, i unutar ovih velikih graničnih godina dolazilo je do manjih i većih društvenih promjena koje su uvjetovale i promjene u novinstvu.

Komunističke vlasti u Hrvatskoj (tako i u cjelokupnoj Jugoslaviji) nisu dopustile obnavljanje niti jednog predratnog građanskog lista, a obustavljaju izlaženje svih listova NDH. Oslanjaju se isključivo na svoja glasila iz antifašističkog rata te na nove listove izdavane od Narodne fronte.¹⁶⁴ Prvi hrvatski poslijeratni dnevnik *Vjesnik Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte Hrvatske* izlazi od 12. svibnja 1945. godine. Pod navedenim nazivom izlazi do 29. rujna 1945., a od tada je *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*.¹⁶⁵ U prvom poslijeratnom razdoblju novine su skromnog formata, centralni i republički listovi izlaze svaki dan na četiri do šest strana, a lokalni tri puta tjedno.¹⁶⁶

¹⁶³ Mihailo BJELICA, *Velike bitke za slobodu štampe*, 139.; Mihailo BJELICA, *Štampa i društvo*, 202.

¹⁶⁴ Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, 431.

¹⁶⁵ Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, 431.

¹⁶⁶ Isto, 461.

Društvo novinara Hrvatske (DNH) osnovano je u Splitu 6. svibnja 1945., na osnivačkoj je skupštini prisutno 60 novinara.¹⁶⁷ Do godine 1948. broj članova DNH-a se povećao na 400 novinara. Većinu su činili predratni novinari, dok su vodeća urednička mjesta pripadala novinarima suradnicima antifašističkog rata Hrvatske. Mali broj novinara činili su novinari iz NDH, dok ih je najveći broj napustio zemlju ili im je bilo onemogućeno djelovanje.¹⁶⁸ Savez novinara Jugoslavije (SNJ) osnovan je 28. listopada 1945. u Beogradu, a sastavnim dijelom njega postaje i DNH.¹⁶⁹

U prvim poslijeratnim godinama društveno-politički sistem u Jugoslaviji koncipiran je po uzoru na Sovjetski Savez, dakle, riječ je o centralističkom sustavu koji se temelji na jednostranačju, nesmjjenjivom i autoritarnom vodstvu, u slučaju Jugoslavije proizašlom iz obrambeno-oslobodilačkog rata koji nosiocima vlasti daje dodatan legitimitet.¹⁷⁰ U takvome sustavu novinstvo je u službi jedne partije tj. nositelja vlasti, te ima jasno određenu društvenu ulogu – pasivizacija i po potrebi mobilizacija javnosti, te nametanje društvenih i ideoloških normi.

Do promjene unutarnje i vanjske politike dolazi nakon 'raskida' sa Sovjetskim Savezom. U unutarnjoj se politici postavlja takozvana '3D' paradigma – decentralizacija, debirokratizacija i demokratizacija. Decentralizacijom društvenog sistema i uvođenjem radničkog samoupravljanja promijenila se uloga i položaj sredstava informiranja, tj. nakon 1953. godine (Ustav iz 1953.) novinstvu je omogućena samostalnija djelatnost, novine postaju sve kvalitetnije, raznovrsnije i bogatije po sadržaju, što doprinosi porastu njihove uloge u društvu.¹⁷¹ Božidar Novak smatra da je od početka 1950. godine vidljivo da se novine okreću čitateljima i da se ne pridržavaju krutih pravila Agitpropa. Naime, tada se zaoštava jugoslavenska kampanja prema zemljama Informbiroa, tisak i radio "...donose ne samo komentare već i informacije iz zapadnih izvora o represiji prema neistomišljenicima u SSSR-

¹⁶⁷ Komunističke su vlasti svjesno zanemarile činjenicu da je Hrvatsko novinarsko društvo osnovano još 1910. godine.

¹⁶⁸ Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, 441.-442., 468. O povijesnom razvoju hrvatskog novinarstva vidi: *HND - prvo stoljeće. Hrvatsko novinarsko društvo 1910. – 2010.*, ur. Mario Bošnjak, Zagreb, 2010.

¹⁶⁹ *HND - prvo stoljeće*, 124.

¹⁷⁰ Mihailo BJELICA, *Velike bitke za slobodu štampe*, 139.; Mihailo BJELICA, *Štampa i društvo*, 206.; Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, 429.; *HND - prvo stoljeće*, 125.-127.

¹⁷¹ Mihailo BJELICA, *Velike bitke za slobodu štampe*, Beograd, 153.

u. (...) *Vjesnik* uvodi rubriku 'Informbiroovska kronika' i 'Žeravica' u kojima ismijava politiku i stanje u zemljama Kominforma".¹⁷²

Bjelica smatra da se nakon VI. kongresa KPJ/SKJ održanog u studenome 1952. godine javljaju "novi procesi samoupravnog društvenog razvoja, demokratizacija javnog života, slobodno delovanje tržišta, povlačenje Partije i države s pozicija arbitra u kulturi i umetničkom stvaralaštvu, izmenili su i neke relacije u štampi. Štampa gubi, bolje reći počinje da gubi, raniju ulogu transmisije, i postaje aktivni sudeonik društveno-političkog života."¹⁷³ Navedene promjene normirane su Ustavom iz 1953. godine koji je donio drugačije društveno i političko uređenje i označio početak procesa "decentralizacije jugoslavenskog društva, (...) početak demokratizacije štampe i ostalih sredstava javnog informisanja...".¹⁷⁴ Ali, Bjelica i dodaje da su promjene u političkom sustavu išle brže nego u novinarstvu,¹⁷⁵ te dolazi do, po njemu, kontradiktornog zaključka: "granice slobode štampe su se stalno proširivale, a ograničenja su ostajala. To je taj nesklad između normativnog i stvarnog...".¹⁷⁶ Božidar Novak se slaže s Bjelicom u pogledu 'popuštanja partijske stege nad novinstvom' nakon VI. kongresa KPJ/SKJ, smatra da dolazi do krize agitpropovskog novinarstva i "većeg prodora samostalnosti i profesionalnosti u uređivanju tiska i radija (...) jača novinarski profesionalizam, listovi i radio emisije su kvalitetniji". Ali, ipak, povremeno je dolazilo do vraćanja na "stare tvrdokorne oblike represije".¹⁷⁷

Nakon Staljinove smrti u ožujku 1953. godine, jugoslavenski i hrvatski tisak izbjegava polemike sa zemljama Informbiroa, Sovjetski je Savez kritički tretiran vrlo rijetko. Novine samo izvještavaju o povremenim provokacijama na jugoslavenskoj granici.¹⁷⁸ Promjenu u novinarstvu donosi 'zatopljenje' odnosa između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza, za koje Novak kaže: "...građanima je i dalje bila uskraćena sloboda mišljenja, udruživanja i sloboda medija. Uloga masovnih medija, kao protuotrova totalitarizmu, postajala je sve osjetnija u

¹⁷² Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, 462.

¹⁷³ Mihailo BJELICA, *Velike bitke za slobodu štampe*, 147.

¹⁷⁴ Isto, 140.; Mihailo BJELICA, *Štampa i društvo*, 202.

¹⁷⁵ Mihailo BJELICA, *Velike bitke za slobodu štampe*, 151.

¹⁷⁶ Mihailo BJELICA, *Velike bitke za slobodu štampe*, 166.

¹⁷⁷ Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, 495.

¹⁷⁸ Isto, 498.

društvu. Novine se otvaraju prema iskustvu i utjecaju Zapada. Mediji se sve više koriste zapadnim izvorima i promiču zapadni način života. Uloga Agitpropa, pomoću kojih je partija u prvim godinama poslije rata rukovodila štampom, postupno slabi i na kraju će agitpropi biti ukinuti. Zamijenit će ih komisije za informiranje pri Socijalističkom savezu. Upletanje više nije bilo izravno. O aktualnim političkim i idejnim kretanjima i skretanjima se raspravljalo, što nije isključivalo povremene i grube intervencije vodećih partijskih organa, posebice kad su međurepublički i međunacionalni odnosi postajali sve napetiji.¹⁷⁹

Novu prekretnicu u jugoslavenskom/hrvatskom novinstvu označio je 1954. godine 'slučaj Đilas'.¹⁸⁰ Nakon političke osude Milovana Đilasa počela je represivna kampanja protiv intelektualaca, novinara i političara, koje se sumnjičilo da podržavaju Đilasove liberalne ideje. Novak ističe da je novinstvo u to vrijeme "...pod udarom kritike, uz sumnjičenje da je podleglo malograđanskom mentalitetu i pritisku antisocijalističkih snaga, da su tražili 'više demokracije i demokracije za sve'. Novinstvo je osuđeno zbog toga što je popustilo snagama koje su smatrale da rukovodeću ulogu partije trebaju zamijeniti snage koje će se isticati u 'procesu slobodne borbe mišljenja'. Zaključeno je da u pogledu štampe i radiodifuzije treba jačati njihovu odgovornost pred zajednicom."¹⁸¹

Daljnju fazu razvoja jugoslavenskog/hrvatskog novinstva, koja traje do 1962. godine i plenuma novinara Jugoslavije održanog u Prištini, donijelo je veće otvaranje Jugoslavije prema Zapadu, vidljivo nakon 1955. godine, koje je za novinare značilo slobodnije putovanje u inozemstvo i stjecanje novih iskustava, čime oni postaju "... otvoreniji i prijemčiviji za njegov utjecaj". Novak smatra da ovime "uređivanje listova mnogo dobiva" jer listovi postaju "...otvoreniji prema čitateljstvu i zanimljiviji, a izvješća sa Zapada objavljuju se bez kontrole. Veća je sloboda izražavanja i novinarskoga rada pa taj rad postaje kvalitetniji".¹⁸² Da je početak 60-ih godina donio promjene u novinstvu mišljenja je i Stjepan Gredelj koji smatra da su se novinari tada "...ipak radije izlagali nevoljama i prilično verno 'odražavali' protivrečna

¹⁷⁹ Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, 504.

¹⁸⁰ Vidi: Josip GRBELJA, *Cenzura u hrvatskom novinstvu: 1945.-1990.*, 114.-115.; Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, 503.-508.; *HND - prvo stoljeće*, 140.-143.

¹⁸¹ Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, 504.

¹⁸² Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, 517.; *HND - prvo stoljeće*, 145.-159.

društvena kretanja, tako da je u ovom razdoblju prvi put informativno-kritička funkcija štampe nadvisila glorifikacijsko-apologetsku.¹⁸³

1.3.3. Novinstvo u okviru komunističkog zakonodavstva u Jugoslaviji

Prvi 'Zakon o štampi' u poslijeratnoj Jugoslaviji donesen je na Trećem zasjedanju AVNOJ-a od 7. do 27. kolovoza 1945. godine, a izglasan je 24. kolovoza.¹⁸⁴ Ustavom DF/FNR Jugoslavije od 30. siječnja 1946. definirana je sloboda novinstva i izražavanja, a člankom 27. građanima se: "zajamčuje sloboda štampe, govora, udruživanja, zborova, javnih skupova i manifestacija".¹⁸⁵ Od ukupno 27 članaka 'Zakona o štampi' njih četiri se odnose na zabrane, a jedanaest na kaznene odredbe,¹⁸⁶ a kada je u srpnju 1946. zakon potvrđen dodana mu je još jedna odredba kojom se kažnjivim djelom proglašava "...svako pozivanje ili podsticanje na promenu ili narušavanje ustavnog uređenja".¹⁸⁷

Ustavom deklarirane slobode date novinstvu u praksi su se slabo poštivale. Kako je ranije naglašeno, u prvim godinama postojanja druge Jugoslavije novinari nisu slobodni u svome izvještavanju, već su radili sukladno uputama Agitpropa – oni su "...bili vojnici partije ili ih nije bilo".¹⁸⁸ U prethodnoj cjelini navedene mijene jugoslavenskog novinstva, bile su manje uvjetovane zakonskim promjenama a više onima društveno-političkim.

U razdoblju od 1955. do 1960. godine Savezna narodna skupština u Beogradu donijela je tri najvažnija zakona o medijima: 'Zakon o radiodifuznim službama' (1955.), 'Zakon o novinskim poduzećima i ustanovama' (1956.) te 'Zakon o štampi i drugim oblicima informiranja' (1960.) koji je zamijenio zakon iz 1945. godine. Novi zakon sadrži 140 članaka. Ovim su zakonima precizirana ustavna načela po kojima je "...građanima zajamčena sloboda

¹⁸³ Stjepan GREDELJ, *S onu stranu ogledala*, 99.

¹⁸⁴ Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, 454.-455.; Katarina SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*, 119.

¹⁸⁵ Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, 459.

¹⁸⁶ Josip GRBELJA, *Cenzura u hrvatskom novinstvu 1945.-1990.*, 106.-107.; Mihailo BJELICA, *Velike bitke za slobodu štampe*, 142.

¹⁸⁷ Mihailo BJELICA, *Velike bitke za slobodu štampe*, 145.

¹⁸⁸ Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, 429.

savjesti i vjeroispovijesti, sloboda štampe, govora, udruživanja, zborova, javnih skupova i manifestacija". Međutim, navedenim zakonima, kao i Kaznenim zakonom, sva ova prava su i ograničena.¹⁸⁹ Novak naglašava da je posebnost novoga 'Zakona o štampi i drugim oblicima informiranja' iz 1960. godine u tome što je "...pozvao na preporuke organizacije UN-a o slobodi informiranja, proklamirao je slobodu informiranja, pravo građana na informaciju i na pristup izvorima informiranja, omogućeno je i tiskanje vjerske štampe. Po zakonu, cenzura ne postoji osim u slučaju mobilizacije i ratnog stanja".¹⁹⁰

Novi koncept novinarstva usvojen je na plenumu novinara Jugoslavije u Prištini, 16. i 17. travnja 1962. godine, na inicijativu Društva novinara Hrvatske, a uz potporu ostalih članova republičkih delegacija. Ovim novim konceptom 'razbijen' je savezni informativni sustav i 'udareni' su temelji novom. Novi sustav odbacuje staru lenjinističku doktrinu, odbačene su postavke o 'jednosmjernom komuniciranju' a prihvaćene modificirane suvremene zapadne komunikacijske teorije o dvosmjernom komuniciranju – time odbacujući povlašteni položaj onih koji su na vrhu političke moći.¹⁹¹ Za novi koncept novinarstva nije bilo potrebno mijenjati zakonodavnu osnovu jer je, kako je ranije navedeno, pravni okvir postojao, samo ga je trebalo primijeniti – što je novim konceptom i učinjeno.

1.4. Kultura u komunističkoj Jugoslaviji

1.4.1. Karakteristike kulture u komunističkoj Jugoslaviji

Značajan doprinos razumijevanju kulture u komunističkim društvima, njezinom položaju i upotrebi u masovnim medijima, dala je Antonjina Kloskowska svojom knjigom *Masovna kultura*. Kloskowska smatra da oblik masovne komunikacije prisutan u socijalističkim (komunističkim) društvima ima propagandno-obrazovne karakteristike, time i kultura te karikatura kao jedan od njezinih aspekata prisutne u njima imaju propagandno-obrazovnu svrhu, dok onaj u kapitalističkim društvima - komercijalne. Ipak, niti jedan se od ovih oblika ne manifestira u svojoj 'čistoj' verziji, već u praksi u svakome od društava dolazi

¹⁸⁹ Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, 528.

¹⁹⁰ Isto, 529.-530.

¹⁹¹ Isto, 535.-536.

do miješanja, povezivanja i nadopunjavanja obaju oblika.¹⁹² Govoreći o uvjetovanosti kulture ekonomskim zakonitostima naglašava da se "...kultura u socijalizmu ne sme sasvim podvrgnuti ekonomskim zakonitostima, koje dominiraju u drugim društvenim delatnostima – privredi, prometu, trgovini. Prema tome, zakon tržišta redukovan je u kulturi na najminimalniju meru i očituje se samo u gotovo simboličkom učešću korisnika."¹⁹³

Kulturna je politika u Jugoslaviji postavljena na dosta širokim osnovama jer joj je cilj bio zadovoljavanje najosnovnijih kulturnih potreba svekolikog stanovništva. Kultura je imala ulogu "agitacijsko propagandne mašinerije pod kontrolom Agitpropa".¹⁹⁴ U sklopu Agitpropa postoji zaseban kulturni sektor, koji ima u zadatku davanje inicijative za organiziranje i razvijanje cjelokupnog kulturnog života, te istodobno "...rukovodi prilikom izbora dela koja treba prikazati, štampati i slično".¹⁹⁵

Visoka razina institucionaliziranosti kulturne politike ostvarena je na nekoliko načina: zakonodavstvom, koje je davalo okvir za državno-centralistički način upravljanja; hijerarhijski ustrojenim odnosom između ustanova preko kojih je provođena kulturna politika; te preko terenski raspoređenih 'partijskih' ljudi koji su imali istaknute funkcije u uspostavljenom sustavu.¹⁹⁶ Ljubodrag Dimić smatra da je zadatak kulturne politike bio da "...populiše izgradnju nove vlasti i privredne obnove, da kroz rad u oblasti kulture i stvaralaštva upoznaje mase sa ciljevima KPJ, mobiliše ih i 'izvlači' ispod tuđih kulturnih i ideoloških uticaja."¹⁹⁷ Osnovni cilj Partije u oblasti kulturne politike bio je "...prevazilaženje nasleđene kulturne zaostalosti, radikalnu demokratizaciju kulture i likvidaciju ideoloških ostataka kapitalizma u svesti širokih radnih masa i njihovo vaspitanje u duhu socijalizma."¹⁹⁸

Kulturna politika neke zemlje uvjetovana je finansijskim ulaganjem u nju. U prvim godinama njezina postojanja, kulturna politika Jugoslavije uvjetovana je ekonomskim stanjem u zemlji, koje je bilo krajnje loše (posljedice Drugoga svjetskog rata, glad, neimaština),

¹⁹² Antonjina KLOSKOWSKA, *Masovna kultura*, 28.

¹⁹³ Isto, 22.

¹⁹⁴ Jasna GALJER, *Likovna kritika u Hrvatskoj 1868-1951*, 315.

¹⁹⁵ Ljubodrag DIMIĆ, *Agitprop kultura*, 37.

¹⁹⁶ Ljubodrag DIMIĆ, *Agitprop kultura*, 49.

¹⁹⁷ Isto, 20.

¹⁹⁸ Isto, 29. Vidi i: Zoran JANJETOVIĆ, *Od "Internacionale" do komercijale*, 21.-54.

samim time ulaganja u kulturu bila su nedovoljna za zadovoljavanje osnovnih kulturnih potreba.¹⁹⁹ Zakonom o budžetu regulirano je pitanje financiranja saveznog i zemaljskih ministarstava i NOO-a, međutim, kolika su sredstva izdvajana, kako na saveznoj tako i na republičkim razinama, Dimić smatra da je gotovo nemoguće utvrditi.²⁰⁰ Dok, s druge strane, Branka Doknić u svojem istraživanju temeljenom na arhivskoj građi CK KPJ/SKJ iznosi podatke da je iz nacionalnog (saveznog) proračuna za kulturu izdvajano: 1946. – 2,7%, 1951. – 6,8%, 1960. – 11%, 1961. – 1%, a 1962. – 0,8%.²⁰¹ Nagli pad saveznog izdvajanja za kulturu rezultat je promjene načina financiranja kulture, gdje se veći naglasak stavlja na republičko i lokalno financiranje. Iako se decentralizacija financiranja kulture počela provoditi još 1953., vidimo kako je stvarna decentralizacija počela tek 1961. godine.

1.4.2. Socijalistički realizam

U prvome poslijeratnom razdoblju službena je kulturna politika u Jugoslaviji bila socijalistički realizam (sorealizam), sukladno njemu izgrađeni su kriteriji na osnovu kojih je vrednovano svako umjetničko djelo, ali i cjelokupno kulturno nasljeđe.

Pojmovnik suvremene umjetnosti kaže da je socijalistički realizam: "...normativna umjetnička doktrina i stilaska formacija zasnovana na prikazivanju optimalne projekcije (projekta, vizije, utopije) novog socijalističkog društva, nastala 30-ih godina u Sovjetskom Savezu, a poslije Drugog svjetskog rata dominantna umjetnost u zemljama realnog socijalizma. (...) Socijalistički realizam je rezultat dugotrajnog procesa izbora umjetničkih sredstava i tradicija s obzirom na njihovu primjerenost državnim i političkim potrebama. Kao dominantna umjetnost u državama realnog socijalizma, zasniva se na: (1) pseudoklasicističkoj, romantičarskoj i akademskoj figurativnoj ikonografiji XIX. stoljeća, koja se uobličuje u tipičnu ikonografiju socijalizma; (2) zamislama realizma kao umjetnosti sinteze i monumentalnog (herojskog) prikazivanja novog društva; (3) dijalektičkoj metodi istinitog i povijesno konkretnog prikazivanja realnosti (teorija odraza) u njezinom

¹⁹⁹ Ljubodrag DIMIĆ, *Agitprop kultura*, 20.

²⁰⁰ Razloge vidi u: Ljubodrag DIMIĆ, *Agitprop kultura*, 22.-23.

²⁰¹ Branka DOKNIĆ, *Kulturna politika Jugoslavije 1946-1963*, 140.

revolucionarnom razvoju; (4) ostvarivanju pedagoške funkcije umjetnosti u društvu, prikazivanjem primjerenim širokim narodnim masama.“²⁰²

Stavovi socrealizma dovedeni su do krajnjih granica, tako da se tradicija morala prilagoditi marksističkim načelima²⁰³, tj. postati krajnje kritična prema svemu što se nije uklapalo u socrealizam.²⁰⁴ Opterećujuća karakteristika cjelokupnog kulturnog nasljeđa bila je velika kulturna zaostalost. Ona se ponajprije ogledala u velikoj nepismenosti, malom broju škola i drugih kulturno-obrazovnih ustanova (kazališta, knjižnica, arhiva, muzeja, galerija i drugog). Ali, i u nezainteresiranosti najvećeg broja stanovništva za kulturne sadržaje, koji se najbolje ogledaju u slaboj posjećenosti kazališnih priredbi, koncerata i izložbi.²⁰⁵

Ljubodrag Dimić je mišljenja da postoji više pokazatelja jasnog stava Partije prema umjetnosti u Jugoslaviji, jednako kao i prema kulturnom nasljeđu i tradiciji, on ih prepoznaje kao "...sukob sa grupom okupljenom oko časopisa 'Pečat', polemike vođene u časopisima 'Kultura', 'Izraz', 'Mlada kultura', 'Umetnost i kritika', 'Naša stvarnost', referat o agitaciji i propagandi podnet na V zemaljskoj konferenciji", te smatra da se Partija zauzimala za stvaranje 'socijalističke kulture' ili 'mlade proleterske kulture'.²⁰⁶ Po mišljenju Partije, kultura je morala biti "...partijna', po formi 'realistična', po 'sadržaju' napredna, socijalna i 'narodna' što znači jasna, razumljiva i široko pristupačna".²⁰⁷ Ovakav odnos Partije prema kulturnoj politici bio je u suprotnosti sa zakonodavstvom Jugoslavije koje je jamčilo slobodu govora, informiranja, izražavanja, dok se u stvarnosti odbacivalo sve što nije "...savremeno, partijsko, narodno, realistično i korisno za ideologiju Partije i pristupa koji teži jednoj umerenoj i široj kulturnoj platformi".²⁰⁸ Reana Senjković smatra da je "...nadmještanje građanske, pa i

²⁰² Miško ŠUVAKOVIĆ, *Pojmovnik suvremene umjetnosti*, Zagreb – Ghent, 2005., 581.-582.

²⁰³ Vidi: Vjekoslav MIKECIN, *Marksizam i umjetnost II*, Beograd, 1976.

²⁰⁴ Ljubodrag DIMIĆ, *Agitprop kultura*, 56.; Zoran JANJETOVIĆ, *Od "Internacionale" do komercijale*, 22.

²⁰⁵ Ljubodrag DIMIĆ, *Agitprop kultura*, 63. Detaljnije o socijalističkom realizmu u Jugoslaviji vidi: Branka DOKNIĆ, *Kulturna politika Jugoslavije 1946-1963*, 69.-93.

²⁰⁶ Ljubodrag DIMIĆ, *Agitprop kultura*, 55.-56.

²⁰⁷ Isto, 56.

²⁰⁸ Isto, 70.-71.

tradicijske kulture stvarnom masovnom kulturom bilo (...) jednim od najvažnijih projekata socijalističke vlasti u drugoj polovici prošloga stoljeća".²⁰⁹

U socrealizmu se od umjetnosti traži isključivo opća razumljivost i jasnoća. Ono slavi narod, seljaštvo, junaštvo partizana, partiju i radništvo, dok kritika ima funkciju posrednika između umjetnika i naroda, tj. kritika služi približavanju umjetnosti narodu.²¹⁰ Iz navedenoga proizlazi da umjetnici nisu samostalni u svome djelovanju, od njih se očekivalo da 'služe svome narodu' i da proizvode radove u duhu socrealizma. Tematika koja prevladava u njihovim radovima je borba, radne akcije, izgradnja pruga, obnova zemlje, idealizirani likovi boraca, omladinaca i graditelja.²¹¹ Oni umjetnici koji ne stvaraju u duhu socrealizma nazivani su hereticima, njihova djela su javno napadana, oštro kritizirana i smatrana neprijateljskima.²¹² Umjetnicima je dodijeljena posebna uloga, smatrani su 'probuđenim dijelovima naroda' i 'narodnom svijesti o sebi samom i svojim patnjama', a posebno je bila u upotrebi krilatica preuzeta iz Sovjetskog Saveza koja je umjetnike smatrala 'inženjerima ljudskih duša'.²¹³

Glavni ideolog kulturne politike, koji je i vodeći kulturni kritičar, bio je Radovan Zogović. Osim njega, istaknuti kulturni kritičari, ujedno i teoretičari socrealizma, bili su Čedomir Minderović, Jovan Popović, Oto Bihalji Merin, Grga Gamulin, Neven Šegvić, Boris Zihelr, Branko Šotra, te povremeno Milovan Đilas.²¹⁴ Njihovoj kritici izložen je svaki rad koji nije nastao na temeljima socrealizma i koji odstupa od zahtjeva koji su postavljeni pred umjetnike. U djelovanju kritike Dimić prepoznaje specifičan rječnik, u kojemu se najviše koriste tri termina "...'formalizam', pod kojim je podrazumevana svaka slobodnija forma, novi umetnički izraz ili eksperiment koji bi menjao sadržaj, 'dekadentnost', pod kojom je

²⁰⁹ Reana SENJKOVIĆ, "Izgubljeni u prijenosu: O kulturnim studijima u uvjetima vladavine ljevice", *Devijacije i promašaji: Etnografija domaćeg socijalizma*, (gl. ur. Lada Čale Feldman, Ines Prica), Zagreb, 2006., 25.-51., 26.

²¹⁰ Jasna GALJER, *Likovna kritika u Hrvatskoj 1868-1951*, 296.-297.

²¹¹ Ljubodrag DIMIĆ, *Agitprop kultura*, 207.

²¹² Isto, 219.

²¹³ Ljubodrag DIMIĆ, *Agitprop kultura*, 192.

²¹⁴ Miško ŠUVAKOVIĆ, *Pojmovnik suvremene umjetnosti*, 582.

podrazumevan svaki pokušaj shvatanja savenosti i uspostavljanja veza sa umetničkim kretanjima u svetu, i 'idealizam', što je podrazumevalo oba prethodna stava.“²¹⁵

Govoreći o 'stvarnoj' kritici umjetnosti u vrijeme socijalističke Jugoslavije a poglavito u periodu socrealizma, Jasna Galjer smatra da nije bilo mjesta ni za kakvu kritika, pa ni onu likovnu. Postojali su samo partijski kritičari koji su svoje ocjene davali na osnovu premisa komunističke ideologije. Galjer mišljenje temelji na odnosu državnog rukovodstva prema umjetnosti, gdje se umjetnosti odriče "...svaka samostalnost izvan služenja propagandi režima“.²¹⁶

Likovni kritičar Ivica Župan smatra da se socrealizam u Hrvatskoj i u Jugoslaviji nije uspio nametnuti kao dominantna propisana estetska umjetnost, već da je "njegova primjena ostala na razini deklarativnih istupa, kritičkih članaka i rubnih ostvarenja"²¹⁷, da je riječ o vremenskom okviru s "...totalnom ideološkom i političkom dominacijom koji je, iako je afirmirao i neke neosporno nadarene autore i stvorio neka uspjela djela, ipak ostao neka vrst „sive“ umjetničke epohe, jače upamćen kao nasilje nad slobodom stvaralaštva nego kao epoha koja je uspjela ostvariti vlastiti stvaralački projekt“.²¹⁸

1.4.3. Socijalistički estetizam

Ubrzo nakon Rezolucije Informbiroa i raskida odnosa sa Sovjetskim Savezom, socrealizam biva zamijenjen novim dogmatizmom – socijalističkim estetizmom,²¹⁹ novom umjetničkom praksom koja će potrajati, s manjim izmjenama, sve do raspada Jugoslavije.²²⁰

²¹⁵ Ljubodrag DIMIĆ, *Agitprop kultura*, 222.; Zoran JANJETOVIĆ, *Od "Internacionale" do komercijale*, 22.-23.

²¹⁶ Jasna GALJER, *Likovna kritika u Hrvatskoj 1868-1951*, 296.

²¹⁷ Ivica ŽUPAN, *Pragmatičari, dogmati, sanjari: hrvatska umjetnost i društvo 50.-ih godina*, Zagreb, 2007., 165.

²¹⁸ Ivica ŽUPAN, *Pragmatičari, dogmati, sanjari*, 170.

²¹⁹ Prekretnicu je označio govor Miroslava Krleža na Trećem kongresu Saveza književnika Jugoslavije u listopadu 1952. godine u Ljubljani, gdje odbacuje socrealističku ideju umjetnosti. Govor je najvjerojatnije napisao u dogovoru s partijskim vrhom. Vidi: Dušan BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb, 1999., 339.-342.

Pojmovnik suvremene umjetnosti kaže da je socijalistički estetizam "...modernistička reakcija na socijalistički realizam u jugoslavenskoj umjetnosti poslije 1950. godine. Reakcija na socijalistički realizam kao programski i dogmatski model prikazivanja i izražavanja u real-socijalizmu očituje se u razvijanju estetiziranog, neprogramskog, ideološki neutralnog i umjetnički autonomnog izražavanja i prikazivanja. (...) Tijekom 50-ih godina pojavom postrevolucionarnih birokratskih i tehnokratskih slojeva i liberalizacijom društva, mijenja se i odnos prema umjetnosti. Od nje se više ne očekuje prikazivanje moguće i optimalne stvarnosti nego i ostvarivanje autonomnih estetskih funkcija. (...) Socijalistički estetizam se tijekom 50-ih i 60-ih godina razvio u umjereni modernizam koji postaje dominantna umjetnička tendencija u Jugoslaviji. Ta umjetnost je bila umjetnost srednjeg puta između apstrakcije i figuracije, modernosti i tradicije, regionalizma i internacionalizma."²²¹

Ivica Župan smatra da je do uvođenja nove umjetničke dogme došlo iz pragmatičnih razloga vezanih uz novonastali vanjskopolitički položaj Jugoslavije i želje njezina rukovodstva da stvori privid demokratizacije zemlje. Dodatni razlog je da se zapadnim zemljama pokaže kako se jugoslavenski model udaljio od sovjetskoga modela.²²² No, bez obzira na stav državnog vrha, Župan smatra da je to doba "...obilježeno golemim suprotnostima, i to je vrijeme poleta, samoprijedora, odricanja, obnove i optimizma"²²³, Župan upozorava na paradoks da je Tito svojim djelovanjem zapravo "...afirmirao i razbuktao sve neiživljene stvaralačke i intelektualne potencijale koji su postojali u umjetnicima i intelektualcima svih naraštaja, kao i da se ostvari kontinuitet, nasilno prekinut – kako 1941. tako i 1945. godine"²²⁴. Dokaze za navedenu tvrdnju nalazi u slikarstvu i kiparstvu, gdje nakon 1950. godine uviđa promjenu cjelokupne ikonofere te promjenu simboličkog i vizualnog plana, gdje potom dolazi do stvaranja novog "semantičkog pejzaža".²²⁵

Nova kretanja u umjetnosti i kulturi vidljiva su i u participaciji širokih slojeva društva u kulturnim zbivanjima 1950-ih godina, kao i u zastupljenosti kulture u tisku, na radiju, te

²²⁰ Ivica ŽUPAN, *Pragmatičari, dogmati, sanjari*, 186.; Zoran JANJETOVIĆ, *Od "Internacionale" do komercijale*, 22.

²²¹ Miško ŠUVAKOVIĆ, *Pojmovnik suvremene umjetnosti*, 581.

²²² Ivica ŽUPAN, *Pragmatičari, dogmati, sanjari*, 210.

²²³ Ivica ŽUPAN, *Pragmatičari, dogmati, sanjari*, 210.

²²⁴ Isto, 450.

²²⁵ Isto, 216.

općem javnom prostoru. Radovan Ivančević naglašava totalitarnost kulturnog pokreta u Zagrebu koji se ogleda u izložbama, kritikama, polemikama, diskusijama, manifestima i protestima.²²⁶ Ivančević hvali i ističe ulogu hrvatskih likovnih kritičara, povjesničara i teoretičara umjetnosti koji su se u 1950-im godinama znatno angažirali na ostvarenju slobode umjetničkog stvaranja i izražavanja na likovnom području: "Unatoč tomu što su pedesetih godina nominalno bili u okviru socijalističke države i što je na vlasti bila antizapadna, komunistička partija, Zagreb i Hrvatska su se tada kulturološki nepobitno i slavodobitno integrirali u zapadnu Europu."²²⁷ Iako naglašava značaj političkih zbivanja i prekida odnosa sa Sovjetskim Savezom, Ivančević smatra da su za kulturna i umjetnička kretanja u Jugoslaviji ipak najzaslužniji sami umjetnici i njihov snažan angažman i kreativnost.²²⁸

Carol S. Lilly dijeli Županovo mišljenje te smatra da je jugoslavensko vodstvo, nakon prekida odnosa sa Sovjetskim Savezom, 'opustilo' u svojoj kulturnoj politici i dozvolilo više umjetničke slobode i veći izbor formi i sadržaja. No, Lilly smatra, za razliku od Ivica Župana, da je režim popustio samo malo, a da se jugoslavenska kulturna scena u 1950-ima oslobodila 'okova' komunističkog režima sama, te došla pod utjecaj 'nesocijalista', zapadne i popularne kulture. Ali, i dalje naglašava, da je prostor za 'oslobođenje' dala sama Partija koja je uvidjela "da se kulturom ne može upravljati".²²⁹

Ivica Župan odbacuje tezu pojedinih protagonista, kritičara i povjesničara umjetnosti o tome kako su 'umjetnički prevrat' 1950-ih izborili "hrabri, inteligentni i kreativni pojedinci svojom voljom i u vlastitoj režiji" te iznosi hipotezu o strateškim političkim pothvatima Tita i komunističke vlasti koji su svojim "velikim manipulatorskim umijećem uspijevali instrumentalizirati i uprezati za svoje pragmatične ciljeve sve snage u društvu, pa i umjetnike, i pritom ih ostaviti u uvjerenju da su liberalizaciju sami izveli".²³⁰

²²⁶ Radovan IVANČEVIĆ, "Projekt kao sudbina", u: *Hrvatska likovna kritika 50-ih godina*, Zagreb, 2000., 255.-259., 256.

²²⁷ Isto, 259.

²²⁸ Isto, 258.

²²⁹ Carol S. LILLY, "Propaganda and Pornography: Party, Society and Culture in Postwar Yugoslavia", *State Society relations in Yugoslavia, 1945-1992*. (gl. ur. Melissa K. Bokovoy, Jill A. Irvine, Carol S. Lilly), New York, 1997., 139.-162., 140.

²³⁰ Ivica ŽUPAN, *Pragmatičari, dogmati, sanjari*, 7.

O slobodnijem djelovanju umjetnika i mekšem pristupu spram umjetnosti općenito, svjedoči i Midhat Ajanović, posebno ističući kako se to odrazilo na humoristični crtež koji je tada postao "tražena i masovno producirana roba", a čiji je razvoj uvjetovao nastanak Zagrebačke škole crtanog filma. Glavni razlog opće raširenosti i popularnosti humoristične umjetnosti (i karikature kao jednog od njezinih segmenata) jest njezina upotreba u propagandne svrhe, poglavito u medijskom 'ratu' sa Sovjetskim Savezom, koja je za cilj imala pridobivanje potpore širokog sloja građanstva.²³¹ U to vrijeme jedini satirični časopis u Hrvatskoj je *Kerempuh*. Tjednik velike naklade koji svoju popularnost 'duguje' objavljivanju antisovjetskih karikatura i stripova, a koji je pružio priliku velikom broju mladih i nepoznatih crtača koji će svoju karijeru nastaviti u drugim publikacijama ili u Zagrebačkoj školi crtanog filma.²³² Osim u *Kerempuhu*, satira je redovito prisuta i u dnevnim novinama – u prvim poslijeratnim godinama svakih nekoliko dana, a od početka 1950-ih svakodnevno.

²³¹ Midhat AJANOVIĆ, *Karikatura i pokret: devet oglada o crtanom filmu*, Zagreb, 2008., 244.-245.

²³² Isto, 248.

2. O KARIKATURI I KARIKATURISTIMA

2.1. Teorija karikature

2.1.1. Pojmovno određenje karikature

Postoji više definicija pojma karikature, osnovna je razlika shvaćanja pojma karikature u užem i širem smislu.²³³ Valja istaknuti da se pojam karikature u užem smislu odnosi samo na portretnu karikaturu, dok se pojam karikature u širem smislu odnosi na 'geg-karikaturu' ili se još koristi termin 'crtani vic'.²³⁴ Umjesto naziva 'geg' ili 'crtani vic' Frano Dulibić koristi termin: situacijska karikatura.²³⁵ U ovome će se radu koristiti Dulibićev termin – situacijska karikatura.

U Enciklopediji hrvatske umjetnosti karikatura se definira na sljedeći način: "KARIKATURA, u likovnim umjetnostima, namjerno izobličavanje realnosti naglašavanjem karakterističnih obilježja osoba, pojava ili događaja, najčešće s namjerom da se postigne dojam smiješnoga; po obliku može biti groteskna a po sadržaju satirična. Karikatura zadržava djelomičnu sličnost s objektom i dopušta prepoznavanje, pa njezin komični učinak nastaje kao rezultat podudaranja ili nepodudaranja stvarnoga objekta s njegovim prikazom. Ona duguje svoju snagu neposrednosti djelovanja i aktualnosti tematike, ali to istodobno ograničava njezin umjetnički domet. Većina karikatura ostaje na razini duhovite ilustracije, a tek manjim dijelom doseže višu razinu likovnog ostvarenja. Rijetka je u kiparstvu i slikarstvu; njezino je područje crtež i grafika, u široku rasponu od skice i krokija do tehnički složenijih ostvarenja. Za razvitak karikature osobito je važno osnivanje humorističkih časopisa, u kojima karikaturisti nalaze mogućnost stalnoga i neposrednoga dodira s javnošću. (...) Prva svjesna karikatura htijenja pojavljuje se u Hrvatskoj počevši od srednjovjekovnog razdoblja u mnogobrojnim kiparskim radovima (konzola zvana 'U cara Trajana kozje uši' u Papalićevoj ulici u Splitu, XIII. st.; reljef sa zgrade na uglu Marulićeve ulice i Narodnoga trga u Splitu,

²³³ Za razlikovanje karikature i njoj srodnih i bliskih izraza satira, groteska, drolerija, *capriccio*, parodija i ironija, vidi: Frano DULIBIĆ, *Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine*, 14.-24.

²³⁴ Isto, 9.; Frano DULIBIĆ, "Definiranje karikature kao likovne vrste", *Karikatura*, (gl. ur. Jadranka Brnčić), Zagreb, 2005., 13.-14.

²³⁵ Frano DULIBIĆ, "Definiranje karikature kao likovne vrste", 15. O podjeli karikatura u cjelini 2.1.6. Vrste karikatura.

XIV. st.; pojedine glave na kapitelima Mihoja Brajkova u klaustu samostana Male braće u Dubrovniku, prije 1327;²³⁶

Britanski istraživač Lachlan R. Moyle u svojoj disertaciji ne daje jasnu definiciju pojma 'karikatura', ali pozivajući se na druge autore²³⁷ karikaturu okvirno definira kao umjetničko korištenje deformacije u satiričke svrhe, koje se postiže pretjerivanjem ili iskrivljavanjem, ali i zamjenom položaja ili metamorfozom, ili kombinacijom istih.²³⁸ Za situacijsku karikaturu kaže da je u komunikaciji kompleksnija od portretne karikature jer generira korištenje znakova, simbola, literarnih i povijesnih aluzija, vizualnih analogija i pisanog teksta.²³⁹

Hrvatski povjesničar umjetnosti Frano Dulibić karikaturu definira kao "crtež, plastični prikaz ili opis koji pretjerujući u prikazivanju prirodnih obilježja (preuveličavanje, umanjivanje i iskrivljavanje), pojavu subjekta čini smiješnom ili apsurdnom radi zabave ili kritike, odnosno predstavlja duhovito (ironički, satirički, metaforički i sl.) određene situacije".²⁴⁰

Karikatura je ponajviše vezana uz crtež ili grafiku, odnosno namijenjena je umnožavanju u tiskanim medijima. Novinska karikatura pruža svojevrsni sažetak nekog aktualnog pitanja, i u njoj se na jasan način izražava stav tj. donosi zaključak o određenoj problematici. A kao vizualni izričaj ona trenutno poentira ono što bi riječima bilo teško objasniti. Sve do 19. stoljeća karikatura predstavlja zabavu za umjetnike i elitu, da bi onda putem tiskanih medija postala dostupna širokim slojevima društva, stekavši popularnost ismijavajući i razobličujući političke, socijalne ili moralne iskvarenosti i slabosti pojedinca, društvenih slojeva ili društva u cjelini.²⁴¹ Ernst Gombrich smatra da je karikatura uvijek bila

²³⁶ *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, ur. Žarko Domljan, Zagreb, 1995.-1996., 404.-406.

²³⁷ Vidi: Lachlan R. MOYLE, *Drawing Conclusions: An imagological survey of Britain and the British and Germany and the Germans in German and British cartoons and caricatures, 1945-2000.*, 2004. neobjavljena disertacija, 30.-33. (Sveučilište Osnabrück, Savezna Republika Njemačka)

²³⁸ Isto, 32.

²³⁹ Isto, 33.

²⁴⁰ Frano DULIBIĆ, "Definiranje karikature kao likovne vrste", 12. Autor navedenu definiciju preuzima iz *Columbia Encyclopedia*, Columbia University Press, 1993. i *Dictionary of Art*, Grove, New York, 1996., sv. 5, str. 775.

²⁴¹ Frano DULIBIĆ, "Definiranje karikature kao likovne vrste", 12.

'ekspresionistička', jer "karikaturist se poigrava s likom svoje žrtve i iskrivljava ga kako bi izrazio upravo ono što osjeća za njega".²⁴²

Za razumijevanje karikature nije potrebna pismenost. Vrlo malo karikatura sadrži tekstualni dio, a ako ga i sadrži, onda je uglavnom riječ o jednoj ili dvije rečenice (koje se nepismenoj osobi može pročitati). Kod analiziranja karikatura bitno je da shvatimo koje elemente sadrže i da ih stavimo u kontekst: gdje su se pojavile i koju vrstu publike imaju.²⁴³ Temeljno polazište za interpretaciju karikature jest sagledavanje karikature unutar povijesnog i društvenog konteksta, razvoja i unapređivanja tiskarskih tehnika te u odnosu na brojne socijalne i kulturne aspekte. Sva važna politička, društvena i kulturna zbivanja popraćena su karikaturama, te je iz tog razloga pri istraživanju karikature potrebno obratiti pozornost na povijesne prilike u kojima je neka karikatura nastala.²⁴⁴ Zbog nepoznavanja konteksta neke karikature, velik dio njih s vremenom postaje nerazumljiv, to je dobro vidljivo u političkoj karikaturi, ali isto tako postoje teme koje s vremenom ne gube aktualnost, provokativnost i duhovitost.²⁴⁵ Kod analize karikatura posebnu pažnju treba posvetiti povijesnim i društvenim okolnostima u kojima je nastala, a koji se opisuju kao 'subjektivni' aspekti komičnog. Također, trebamo biti svjesni i da svako društveno razdoblje i svaka društvena klasa, jednako kao i pojedina lokalna zajednica, imaju vlastito shvaćanje komičnog koje se može uvelike razlikovati od shvaćanja drugih.²⁴⁶ Ali karikature sadrže i nešto što se u književnosti naziva 'između redaka', a u karikaturi je to 'humor izvan crteža'.²⁴⁷

Koja je, po karikaturistima, osnovna funkcija karikature? Je li to zabava, ili nešto drugo? Moyle donosi mišljenja i iskustva nekoliko britanskih i njemačkih karikaturista koji smatraju da karikatura primarno služi zabavi, tj. da nas mijava čitatelja/gledatelja.²⁴⁸ Kao sljedeće najvažnije jest da publika "dobije ono što hoće".²⁴⁹ U totalitarnim društvima, kakvo je

²⁴² Ernst Hans GOMBRICH, *Povijest umjetnosti*, Zagreb, 1999., 564.-566.

²⁴³ Lachlan R. MOYLE, *Drawing Conclusions*, 74.

²⁴⁴ Frano DULIBIĆ, *Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine*, 34.

²⁴⁵ Isto, 32.; Frano DULIBIĆ, "Teorijske i povijesne značajke karikature: uvod u metodologiju istraživanja", *Karikatura*, (gl. ur. Jadranka Brnčić), Zagreb, 2005., 90.

²⁴⁶ Ernst KRIS, *Psihoanalitička istraživanja u umetnosti*, Beograd, 1970., 199.

²⁴⁷ Fadil HADŽIĆ, *Anatomija smijeha: studije o fenomenu komičnog*, Zagreb, 1998., 131.

²⁴⁸ Lachlan R. MOYLE, *Drawing Conclusions*, 57.

²⁴⁹ Isto, 58.

bilo ono jugoslavensko, karikatura ima znatno širu ulogu od same zabave, ona se koristi kao sredstvo utjecaja na javno mnijenje.

Karikature, objavljenje bilo u knjigama ili novinama, djeluju na više razina, često u isto vrijeme, 'bacajući' novo svjetlo na događaje, sagledavajući kompleksnost neke teme iz drugog kuta, komentirajući aktualne međunarodne događaje, potvrđujući ili negirajući ustaljene stereotipe o 'drugome'.²⁵⁰ Novinska karikatura s vremenom se pretvorila u dobar politički komentar, koji ponekad kaže više nego ozbiljni novinski uvodnik ili članak na istu temu. Dobra karikatura uspješna je upravo iz razloga jer duhovito i sažeto iznosi svoj kritički sud.²⁵¹ Po Fadilu Hadžiću, novinska karikatura mora biti "...jasna i jezgrovita, čak i kad se obraća intelektualcima, ona ne smije biti hermetična", a karikaturist, kao 'narodni tribun', mora govoriti "...razumljivim jezikom (...) snaga njegove retorike je u preciznosti crtane poruke".²⁵² Karikature objavljene u tisku razlikuju se tematski i u prezentaciji same teme, ovisno o tome je li riječ o dnevnoj, tjednoj ili mjesečnoj publikaciji. Ujedno se razlikuju i od karikatura objavljenih kao razglednica (karikature na razglednicama obuhvaćaju šire područje koje je zanimljivo tijekom duljeg vremenskog razdoblja) ili karikatura koje su namijenjene za intiman, manji krug prijatelja i poznanika (riječ je o karikaturalnim prikazima razumljivim manjem broju ljudi).²⁵³

Karikaturu se često smatra vjernijim prikazom života nego što je slučaj u 'ostalim umjetnostima'. Ernst Kris smatra da karikatura može "više ličiti na osobu nego ona sama na sebe"²⁵⁴, da je karikatura prije psihološki mehanizam nego oblik umjetnosti. Svoj stav temelji na definiciji karikature kao "procesa u kome se - pod utjecajem agresije - koriste primitivne strukture da bi se ismijala žrtva", te kaže da karikature "...u suštini nisu ništa drugo već vizuelne igre reči pa, mada naklonost prema igrama reči može da se menja, njihov mehanizam ostaje isti".²⁵⁵

²⁵⁰ Lachlan R. MOYLE, *Drawing Conclusions*, 18.

²⁵¹ Fadil HADŽIĆ, *Anatomija smijeha: studije o fenomenu komičnog*, Zagreb, 1998., 121.; Lachlan R. MOYLE, *Drawing Conclusions*, 51.

²⁵² Fadil HADŽIĆ, *Anatomija smijeha*, 125.

²⁵³ Frano DULIBIĆ, "Teorijske i povijesne značajke karikature: uvod u metodologiju istraživanja", 91.

²⁵⁴ Ernst KRIS, *Psihoanalitička istraživanja u umetnosti*, 204.

²⁵⁵ Isto, 212.

Fedor Kritovac smatra da je jedna od 'prisila spram karikature' – "da ona mora biti svima razumljiva". Daljnja 'prisila' je smijeh – koji bi se uzimao kao dovoljan dokaz njenog smisla. Kritovac smatra da karikatura ne mora biti smiješna.²⁵⁶ Nadalje, pri vrednovanju karikature postavljaju se zahtjevi za njezinom 'aktualnosti' i 'angažiranosti', jer karikatura mora biti aktualna i angažirana, a aktualnost je "gotovo neminovan uvjet angažiranosti".²⁵⁷ No, unatoč imperativima postavljenima spram karikature, Kritovac smatra da je dobra karikatura otporna na njih, jer ona "po svojoj biti odbacuje imperativ, a uključuje angažman i stvarnost (...) težnjom da se opredjeljuje za univerzalna pitanja i teme, karikatura izmiče kratkotrajnim politikanskim interesima i čuva svoju pravu humanu poruku".²⁵⁸

Kritovac postavlja tezu prema kojoj suvremena karikatura govori sama za sebe, jer "shvaćajući riječ 'govori' kao metaforičko određenje nasuprot njenoj opreci – 'izgleda'; karikatura se određuje i vrednuje u prvom redu (jer nedovoljnost obrazloženja ne daje nam ovdje pravo da kažemo – isključivo) kao tvorevina kojoj je svojstven jezik i govor vizuelnoga."²⁵⁹ Nadovezujući se na navedeno, Zvonko Maković smatra da prijenos riječi u sliku nije nimalo jednostavan budući da zahtjeva usklađivanje dvaju različitih sustava, jer "...već kod ilustracije uočavamo razilaženje između smisaonog područja što ga pokriva tekst i područja slike. Naš slikovni prikaz litanija lauretantskih ima pak namjeru da verbalni jezik doslovno prevede u slikovni. Sliku je teško razumjeti bez riječi jer 'uvijek postoji tekst u slici' i 'lingvistička je poruka sadržana u svim slikama'."²⁶⁰

²⁵⁶ Fedor KRITOVAC, "Suvremena karikatura", *Život umjetnosti*, 8./1973., br. 19-20, 59.–68., 61.

²⁵⁷ Isto, 63.

²⁵⁸ Isto, 64.

²⁵⁹ Isto, 62.

²⁶⁰ Zvonko MAKOVIĆ, "Ikonografija popularne štampane slike", *Život umjetnosti*, 15./1980., br. 29-30, 78.-80., 83.

2.1.2. Umjetničko-estetski značaj karikature

2.1.2.1. Tehničke karakteristike karikature

Kao posebnosti koje karikaturu razlikuju od drugih likovnih vrsta valja istaknuti neraskidivu povezanost karikature s tekstom, snažnu društvenu angažiranost te neizmjerne tematsku raznovrsnost.²⁶¹ Posljednje dvije specifičnosti čine je izuzetno važnom (iako ne dovoljno korištenom) za istraživanje hrvatske povijesti, ali ne samo povijesti već i komparativne književnosti, etnologije ili primjerice psihologije. Frano Dulibić smatra da pri istraživanju karikatura posebnu pozornost treba obratiti na "...povijesne prilike i događaje. (...) Potrebno je obratiti pozornost i na uvjete u kojima je karikatura objavljena (politički, društveni, kulturni), kao i recepciju publike te moguće razloge cenzuriranja."²⁶²

Kako naglašava Midhat Ajanović, "svrha i motiv karikature nije reduciranje, nego 'fokusiranje na bitno'", to se postiže ranijom eliminacijom nepotrebnih detalja, te izolacijom i naglašavanjem bitnih detalja što se najčešće postiže njihovim predimenzioniranjem.²⁶³

Opisujući svojstva koja posjeduje karikatura, Ajanović ističe: "Osobitost i istodobno paradoks karikature sastoji se u tome da se ona, iako pristupa onim dijelovima ljudske psihe koji nisu pod nadzorom svijesti, služi racionalnim sredstvima. Karikatura nikad nije iracionalna ni nadrealistička, apsurd je u karikaturi racionalan, kaos organiziran, a deformacije i disproporcije kalkulirane. Sve što doživljavamo kao pretjerivanje, paradoks, kontradikciju ili dvosmislenost nastalo je svjesno i s jasnom namjerom, usmjereno tomu da vidimo stvari koje inače ne zapažamo..."²⁶⁴

Svaka je uspjela karikatura rezultat dugotrajna intelektualnog i misaonog rada. Ajanović kaže da je karikatura *instant*-filozofija koja traži "...malo vremena, nešto crtačke vještine, nešto duhovitosti i mnogo znanja o životu i svijetu", ali i samo razumijevanje iste iziskuje intelektualni napor kao i njezino stvaranje. Dapače, preduvjet da bi karikatura uspjela jest mogućnost njezina razumijevanja od strane publike, a da bi ju publika mogla razumjeti –

²⁶¹ Frano DULIBIĆ, "Teorijske i povijesne značajke karikature: uvod u metodologiju istraživanja", 90.

²⁶² Isto, 91.-92.

²⁶³ Midhat AJANOVIĆ, *Karikatura i pokret*, 47.

²⁶⁴ Isto, 47.

potrebno je uložiti misaoni napor.²⁶⁵ Međutim, sama konstrukcija karikature ostavlja mogućnost da karikatura nikada ne bude do kraja protumačena. Jednako kao što i nacionalnost pojedine osobe, njezina kultura, klasna i spolna pripadnost, uzrast, obrazovanje, odgoj i mnogo drugih društvenih faktora, uvjetuju mentalni i intelektualni sklop svakoga pojedinca, a koji potom utječe na njegovo razumijevanje svijeta i iščitavanje poruka koje do njega dolaze.²⁶⁶

Retorika vizualnog polazi od pretpostavke da slika, jednako kao i riječ, ima diskurzivnu moć.²⁶⁷ Kako vizualnim predmetima (artefaktima) stvoriti retoričke argumente? Slike dobivaju značenje uz pomoć metafora, koje uključuju: napetost ili tenziju, prisutnost dva 'predmeta' određenog značenja, i međuodnos 'predmeta značenja' koji kreiraju 'sliku' ili 'završno značenje'. Znači, slike kreiraju novo značenje kroz integraciju vizualnih elemenata.²⁶⁸

Karikatura nema namjeru opisivati ili preslikavati stvarnost, već je nastoji tendenciozno interpretirati, a time se sama određuje kao društveni komentator. Obzirom da ne može nastati u izmišljenom, autoru i publici nepoznatom svijetu, već se javlja kao rezultat prepoznavanja dijela svijeta kojem publika pripada a koji joj je bio 'skriven i nevidljiv'.²⁶⁹ Iz navedenoga Ajanović zaključuje da se "...karikatura javlja u obliku satire kada je njezina poruka interpretativna, ili parodije kada je njezina poruka refleksna".²⁷⁰

²⁶⁵ Midhat AJANOVIĆ, *Karikatura i pokret*, 48.-49.

²⁶⁶ Isto, 50.-51.

²⁶⁷ Andrea REED, *Muhammad as Representative Form: a Visual Rhetorical Analysis of the Danish Cartoon Controversy*, magistarski rad, North Carolina, 2009., 7.

²⁶⁸ Isto, 7. Detaljnije pogledati: Sonja K. FOSS, "Visual Imagery as Communication", *Text & Performance Quarterly*, 12./1992., br. 1, 85.-90.; Josh GREENBERG, "Framing and Temporality in Political Cartoons: A Critical Analysis of Visual News Discourse", *The Canadian Review of Sociology and Anthropology*, 39./2002., br. 2, 181.-198.; Martin J. MEDHURST, Michael A. DESOUSA, "Political Cartoons as Rhetorical Form: A Taxonomy of Graphic Discourse", *Communication Monographs*, 48./1981., br. 3, 197.-236.

²⁶⁹ Midhat AJANOVIĆ, *Karikatura i pokret*, 49.

²⁷⁰ Isto, 49.

2.1.2.2. Karikatura u okviru umjetnosti (umjetnost i umjetničko djelo)

Arnold Hauser smatra da umjetnost rijetko nastaje, postoji i opstoji 'radi sebe same' i radi ljepote, već da umjetnost "...u obliku manje ili više očigledne propagande, služi interesima jednog društva, jedne klike, jedne političke stranke ili jedne određene društvene klase. Tek pokatkad, u doba relativne političke sigurnosti, kad nije zaokupljena praktičnim ciljevima ili kad se umjetnik otuđi od života, postoji ona prividno samo radi sebe same i radi ljepote. Ali tada još ispunjava važne socijalne funkcije time što ostaje izrazom moći i ostentativne dokolice."²⁷¹

Hauser je mišljenja da se umjetničko djelo ne može proglasiti istinitim ili neistinitim, tj. 'valjanim' ili 'nevaljanim', jer nije riječ o znanstvenoj doktrini koja se može egzaktno potvrditi ili odbaciti.²⁷² Umjetnička djela se u svome izričaju, a zbog lakše shvatljivosti, koriste simbolima. Simboli se općenito, kao i oni korišteni u umjetničkim djelima, smatraju neizravnim oblikom komunikacije, oni stvari ne zovu pravim imenom već nastoje prikriti neke crte predmeta tako što razotkrivaju druge. Isti simbol može za autora značiti jedno, a za konzumenta djela, nešto sasvim drugo.²⁷³ Iz navedenog razloga umjetničko djelo ima uvijek više od jednog značenja, stoga ono ne može biti "...jednostavno pravilno ili nepravilno, nego, naprotiv, relevantno ili irelevantno, evidentno ili neobavezno, bogato ili siromašno jasnim stajalištima."²⁷⁴ No, usprkos svemu, Hauser zaključuje: "Estetska se svojstvenost umjetničkog djela nipošto ne poništava neumjetničkom prirodom svoga porijekla i vanumjetničkim ciljevima svoga začetnika."²⁷⁵

Korištenje umjetničkih djela kao sredstva komunikacije, a poglavito propagandnog sredstva, može se vršiti na eksplicitan i implicitan način. Eksplicitnim načinom sadržaj poruke pojedinog djela manifestira se kao otvorena ispovijed i izričito lako shvatljiva poruka. Implicitan način komunikacije pretpostavlja prividno ravnodušan prikaz, osnovan na nazoru i svijesti, koji može poprimiti karakter "...neprikrivene tendencije ili karakter nesvjesne i

²⁷¹ Arnold HAUSER, *Filozofija povijesti umjetnosti*, Zagreb, 1977., 19.-20.

²⁷² Isto, 31.

²⁷³ Isto, 51.

²⁷⁴ Isto, 55.

²⁷⁵ Isto, 91.-92.

neočekivane ideologije.²⁷⁶ Hauser smatra da je neizravni ideološko-propagandni način izražavanja u umjetnosti djelotvorniji, a ujedno i 'stilsko-historijski uvjerljiviji', argumentira to na sljedeći način: "...neko socijalno raspoloženje može zaista oblikovati stil tek kad ne može doći do izražaja neposredno. Izričiti prikaz nekog socijalnog nazora na svijet može biti povezan s najraznolikijim stilskim oblicima, jer je tu sadržaj nazora na svijet samo okačen o formalnu strukturu; njegovo prikazivanje ne pretpostavlja preobrazbu sadržajnog u formalno."²⁷⁷ Arnold Hauser smatra da je svako umjetničko djelo "kritika i korektura života, pokušaj da se život oslobodi njegove bezobličnosti, da mu se daje jasniji, mada ne i potpuniji lik".²⁷⁸

Način na koji će netko doživjeti određeno umjetničko djelo u velikoj mjeri ovisi o njegovim životnim iskustvima i svemu onome što je naučio u prošlosti, jer će upravo pomoću tog znanja doživjeti i ocijeniti neko umjetničko djelo.²⁷⁹ Ali da bi osoba doživjela sadašnjost i mogla je usporediti s prošlošću, mora u svome sjećanju imati određene oblike (modalitete ili identitete) koje će moći usporediti sa onima iz sadašnjosti, i tek njihovim misaonim i vizualnim povezivanjem doći će do stvaranja mišljenja, osjećaja ili stava o nekom predmetu (pojavi, umjetničkom djelu).²⁸⁰

Karikaturisti se u svojem radu često koriste aluzijama iz popularne kulture, povezuju karikirane likove s likovima iz filmova, serija, stripova, tj. svega onoga što smatraju da je široj publici dobro poznato i što će pomoći u razumijevanju karikature.²⁸¹ Kako bi bili razumljiviji publici karikaturisti u svojem radu primjenjuju određene metode, a jedna od najkorištenijih je parodija (parodija opisuje ozbiljan problem na duhovit način). Potom korištenje slabosti i apsurdnosti na humorističan (satiričan) način, korištenje hiperboličnih elemenata s ciljem promicanja određenih ideja, te upotreba analogije i simbola.²⁸²

²⁷⁶ Arnold HAUSER, *Filozofija povijesti umjetnosti*, 35.

²⁷⁷ Isto, 36.

²⁷⁸ Isto, 100.

²⁷⁹ Rudolf ARNHEIM, *Vizuelno mišljenje: jedinstvo slike i pojma*, Beograd, 1985., 70.

²⁸⁰ Isto, 70.

²⁸¹ Joan L. CONNERS, "Popular Culture in Political Cartoons: Analyzing Cartoonist Approacher", *PS: Political Science and Politics*, 40./2007., br. travanj, 261.-265., 264. Detaljnije o popularnoj kulturi u političkoj karikaturi vidi u citiranom članku.

²⁸² Dirk KOTZÉ, "Cartoons as a medium of political communication", 69.

2.1.2.3. Estetska vrijednost karikature

Jedno od pitanja koja se najčešće postavljaju, a vezana su uz karikaturu, jest: je li karikatura umjetnost tj. umjetničko djelo? Postoje povjesničari umjetnosti koji smatraju da karikatura nije umjetnost, međutim oni su u manji, dok se najveći broj slaže s konstatacijom da karikatura jest umjetnost, ali da i za nju vrijedi pravilo, kao i za svaku drugu umjetnost, o 90% otpadaka u svemu čega se ljudi prihvate.²⁸³ Da bi se neka karikatura okarakterizirala kao umjetničko djelo potrebno je da se postigne uravnotežen spoj svih njezinih dijelova: umješnosti likovnog stvaranja, filozofskog promišljanja kroz humorno ili satiričko povećalo, te moralnog autorskog pristupa.²⁸⁴

2.1.3. Društveni značaj karikature

Novinska karikatura je umjetnost koja je svakodnevno prisutna u dnevnom tisku, ali i u brojnim tjednicima i mjesečnicima. Kao takva, ona je neizostavni dio svakodnevnog društvenog života. Njezine glavne osobine – aktualnost, razumljivost, kritičnost i komičnost, čine je zanimljivom širokom sloju ljudi, te time ona dobiva bitnu društvenu ulogu – kritičara i komentatora društvenih zbivanja, ali često i 'ispušnog ventila' za brojne čitatelje koji nisu u mogućnosti sami izraziti određena stajališta i nezadovoljstva društvenim pojavama i kretanjima. Iz navedenoga proizlazi da se karikatura u brojnim slučajevima pretvorila u glas javnosti, ali ona često ima i funkciju nametanja određenih stavova nositelja vlasti ili vlasnika novine, te usmjeravanja mišljenja i djelovanja javnosti. Zbog svega navedenoga potrebno je detaljnije objasniti ulogu karikature kao humorističnog komentatora društva, te njezin politički i društveni značaj.

²⁸³ Vjekoslav KLAIĆ, "Umjetnost", *Karika*, 10./1996., br. 33, 6.

²⁸⁴ Isto, 6.

2.1.3.1. Karikatura kao humoristični izričaj (humor i smijeh)

Za razumijevanje karikature kao humoristične umjetnosti, potrebno je najprije objasniti što su to humor i smijeh, te koja je njihova društvena funkcija.

Humor

Riječ 'humor' potječe iz latinskog jezika, a znači vlaga, tekućina ili sok. U antičko doba se ponajprije koristila kao medicinski pojam u hipokratsko-galenskoj teoriji životnih sokova. Rimski je liječnik Galen učio da sokovi, tekućine u ljudskome tijelu određuju, po svom omjeru i međusobnom odnosu, zdravlje ili bolest pojedinca, njegov karakter i značaj u društvu. S vremenom se riječ 'humor' počinje upotrebljavati za označavanje i opisivanje duševnih stanja, a posebno stanja koja se opisuju kao smiješna, vesela, vedra, ugodna, a danas ponajprije označava komična stanja.²⁸⁵

Klaić humor definira kao: "*lat.* (humor – tjelesni sok, vlaga, tekućina, mokrina) 1. smisao za komiku, duhovitost, šaljivost, anegdota, »vicljivost«; nezlobno prikazivanje smiješnoga, iznošenje događaja, ljudskih nedostataka i slabosti u neuvredljivo-komičnom, smiješnom obliku; 2. duševno raspoloženje (obično u dobrom smislu)".²⁸⁶

Vladimir Anić humor definira na dva načina: "**1.** sposobnost da se uoči smiješna strana događaja i situacije itd. **2.** oblik šaljive ironije, oblikovanje komičnih doživljaja svijeta u dosjetke, šale, stalne oznake (nadimke) ili tekstove" i kao: "*med.* **1.** zast. Sse tekućine u organizmu **2.** gnoj na koži ili sluzokoži *lat.:* vlaga, tjelesni sok".²⁸⁷

Hrvatska enciklopedija Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža humor definira kao: "...zajednički naziv za pisane, crtane i verbalno iznesene sadržaje koji izazivaju smijeh i veselje, ali i za svojstvo osobnosti koje se očituje u duhovitosti i šaljivosti. (...)Danas se obično izrazom humor označuje: (1) smisao za komično, tj. sposobnost da se u različitim odnosima, događajima, situacijama, oblicima mimičkog i verbalnog izražavanja i sl. uoči njihova smiješna strana; (2) objektivacija (fiksiranje) komičnih doživljaja u obliku različitih

²⁸⁵ Željko BAJZA, "Smijeh nije grijeh", *Karika*, 13./1999., br. 42, 8.-9.; *Hrvatski humoristi*, ur. Vladimir Kovačić, Zagreb, 1954., 250.

²⁸⁶ Bratoljub KLAJČ, *Rječnik stranih riječi*, 560.

²⁸⁷ Vladimir ANIĆ, Ivo GOLDSTEIN, *Rječnik stranih riječi*, 564.

šala, pošalica, dosjetaka, nadimaka, anegdota, stihova, književnoga sastava itd. (narodni humor, humoristička literatura). (...)Humor ovisi o društvenom kontekstu i obliku u kojem je smiješan sadržaj iznesen, o sadržaju, te o publici kojoj je namijenjen.”²⁸⁸

Humor je uvjetovan kulturno-povijesnim okolnostima u kojima nastaje, ono što je smiješno ljudima jednoga vremena, jedne kulture ili jedne generacije, ne mora biti ili će biti teško razumljivo ljudima koji nisu dio toga vremenskog, kulturnog ili generacijskog okvira. Razlog ovome su nova iskustva i različita znanja temeljem kojih pojedinac percipira i spoznaje humor i humoristično.²⁸⁹ Hoće li neko djelo ili usmena šala biti shvaćeno kao humoristično ovisi o subjektu koji ga gleda, čita ili sluša. Nemali je broj primjera kada je neko vrlo dobro humoristično djelo proglašeno dosadnim. Razlog tome treba tražiti u nesposobnosti konzumenta da shvati djelo. Naime, nemaju svi ljudi isti 'smisao za humor'²⁹⁰ i nije svima sve jednako smiješno.²⁹¹ Humor je ujedno i dokaz kulturne zrelosti i dostignuća određenog povijesnog razdoblja, jer svako razdoblje ima vrijednosti koje prepoznaju i naredne generacije, a upravo te trajne vrijednosti prikazane kroz humor dokaz su njegova značaja.²⁹²

Smijeh²⁹³

Smijeh nastaje povezivanjem pojmovnih asocijacija, sukladno tome smijeh se definira kao "...posljedicu paradoksalnog i neočekivanog podređivanja jednog predmeta pod pojam njemu heterogeni, prema čemu fenomen smijeha označuje iznenadno uočenje nesaglasnosti između takvoga pojma i po njemu zamišljenoga realnog predmeta, dakle između apstraktnoga i očevidnoga. Što je ta nesaglasnost veća i iznenadnija, to je smiješnost veća.”²⁹⁴ Kroz karikaturalnu duhovitost nastoji se doći do istinitosti svijeta koji nas okružuje, ali tu istinitost

²⁸⁸ Hrvatska enciklopedija Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26678> (23. svibanj 2014.)

²⁸⁹ Midhat AJANOVIĆ, *Karikatura i pokret*, 74.

²⁹⁰ Fraza 'smisao za humor' prvi je puta upotrijebljena u eseju *Stories from the Italian Poets: with lives of the writers*, engleskog pisca Leigh Hunta. Esej je tiskan 1846. godine u Londonu, od izdavača Chapman and Hall.

²⁹¹ Stanislav ŠIMIĆ, "Djelovanje humora", u: Joe MATOŠIĆ, *Enciklopedija humora*, Zagreb, 1962., 367.

²⁹² Mato HANŽEKOVIĆ, "O smijehu i smiješnome", u: Joe MATOŠIĆ, *Enciklopedija humora*, Zagreb, 1962., 357.-359., 358.

²⁹³ Rječnici Bratoljuba Klaića i Vladimira Anića ne sadrže pojam 'smijeh'.

²⁹⁴ Mato HANŽEKOVIĆ, "O smijehu i smiješnome", 357.

ne nalazimo u oblicima pojavnosti, već u odnosima pojavnih oblika što ne sagledavamo čulima, nego duhom. Znači, u pravilu, istina je skrivena u karikaturi, i do nje trebamo doći misaono i duhom.²⁹⁵

Henri Bergson smatra da je za razumijevanje smijeha (i komičnog) potrebno istog "...smjestiti u njegovu prirodnu okolinu tj. u društvo, i treba odrediti njegovu funkciju, a to je društvena funkcija".²⁹⁶ Posebno naglašava društveno značenje smijeha i njegovu uvjetovanost "određenim zahtjevima zajedničkog života", gdje će se komično pojaviti onda kad "...ljudi unutar neke grupe svi usmjere pažnju na jednog između sebe, potiskujući pri tom svoju osjećajnost i služeći se jedino razumom".²⁹⁷ Smijeh je neka vrsta društvene poruge, u kojoj se nekoga ili nešto pomalo ponižava.²⁹⁸ Dok neki autori komično definiraju kao pretjerivanje, drugi u njemu vide umanjivanje.²⁹⁹ Komika karaktera nastaje iz međusobnog prožimanja krutosti, automatizma, rastresenosti, nedruštvenosti.³⁰⁰

Fadil Hadžić za smijeh kaže da je populistički "...britak oblik emocionalne kritike, ako publika svjesno ne zatamljuje svoje osjećaje. Znači, nužan je zajednički interes za koji se može slobodno reći da je ujedno i širi socijalni i društveni interes".³⁰¹ Hadžić smatra da smijeh, koliko god djelovao spontano "...ima svoju genezu iz ranijih spoznaja. (...) Prethodno životno iskustvo, poznavanje materije (teme i motiva koji su povod smijehu) i posebice kvocijent inteligencije..."³⁰² Latinska izreka kaže "u smijehu govoriti istinu" (*Ridendo dicere verum*), iz koje proizlazi da je suštinska misija smijeha – istina.³⁰³ Zanimljiva je Hadžićeva konstatacija da: "Živimo u civilizaciji koja je politiku pretvorila u vladajuću religiju, pa je smijeh postao utočište 'nevjernika'".³⁰⁴

²⁹⁵ Zoran ZELJKO, "Fedor Kritovac – onaj koji je Fedor Kritovac", *Karika*, 14./2000., br. 44, 12.-13.

²⁹⁶ Henri BERGSON, *Smijeh. O značenju komičnog*, Zagreb, 1987., 13.

²⁹⁷ Isto, 13.

²⁹⁸ Isto, 89.

²⁹⁹ Isto, 83.

³⁰⁰ Isto, 96.

³⁰¹ Fadil HADŽIĆ, *Anatomija smijeha*, 40.

³⁰² Isto, 7.-8.

³⁰³ Isto, 10.

³⁰⁴ Isto, 9.

2.1.3.2. Karikatura kao kritičar društva

U fokusu karikature, kao i humora uopće, jest čovjek. Ajanović naglašava da "...ne postoji karikatura koja nije u vezi sa čovjekovim svijetom, kao što nema humora bez društva. Tamo gdje počinje fantastično, groteskno i nadrealno, tu prestaje karikaturalno."³⁰⁵ U prvim fazama razvoja karikature naglasak je stavljen na fizičke nedostatke pojedine osobe, dok se u kasnijem razdoblju pažnja preusmjerava na opis pretpostavljenih osobnih karakteristika.

Midhat Ajanović smatra da svaki humoristični crtež nije i karikatura, te navodi kako istraživači unutar tog područja razlikuju pojmove 'humoristični crtež' i 'karikatura', a za karikaturalni crtež kaže da "...najčešće funkcionira kao medij koji prenosi značenje koje se dominantno nalazi u pripovjedačkom diskursu te dakle na neki način funkcionira kao okvir, 'ambalaža' onom sadržaju i značenju koje se u cijelosti ili u svom prevladavajućem dijelu nalazi na verbalnoj razini u ilustriranom vicu, reklamnom crtežu, ili unutar pripovjedačkog diskursa, kako je to slučaj u komičnim stripovima ili u ilustraciji u novinama ili knjigama."³⁰⁶ Ajanović dodaje da se kod karikature formiralo načelo prema kojem je likovno u službi poruke, tj. da je uloga crteža materijalizirati ideju, dok "...ono što karikaturu ističe i izdvaja u odnosu na humoristični crtež uopće jest to što se njezino primarno značenje i informacije nalaze u samoj slici."³⁰⁷

Dirk Kutzé navodi kako su osnovna obilježja (opće funkcije) karikature: da djeluje na način 'oprečan prirodnom' time uzrokujući "...prisjećanje cijelog spektra ideja i događaja obuhvaćenih ili izostavljenih u prikazanim likovima";³⁰⁸ karikatura pojednostavljuje – a čini to na način da pomaže osobi u interpretaciji i razumijevanju okolnosti događaja i da pomogne pri implementaciji novih 'podražaja' ('osjeta') u svoj postojeći sustav političkih stavova i uvjerenja;³⁰⁹ karikatura se može koristiti u propagandne i mobilizacijske svrhe.³¹⁰

³⁰⁵ Midhat AJANOVIĆ, *Karikatura i pokret*, 70.

³⁰⁶ Isto, 70.

³⁰⁷ Isto, 71.

³⁰⁸ Dirk KOTZÉ, "Cartoons as a medium of political communication", 63.

³⁰⁹ Isto, 64.

³¹⁰ Isto, 65.

Kritika društva je jedna od osnovnih funkcija uredničke karikature (editorial cartoon). Neki teoretičari političku karikaturu (urednička karikatura je uglavnom politička karikatura) opisuju kao "definitivno negativnu" iz prvenstvenog razloga jer se 'neprijatelja' prikazuje krajnje negativno.³¹¹ Ajanović ističe da je upravo činjenica da je karikatura sredstvo implicitne kritike i pobune protiv vlasti i moći razlogom što ona "...često daje iznimno točnu i preciznu sliku o društvu i vremenu u kojem je nastala".³¹² Lucy Shelton Caswell ističe da uredničke karikature nemaju namjeru kazivanja zašto se nešto dogodilo, već, služe kao povijesni dokaz određenog razdoblja iz kojega iščitavamo mišljenje pojedinog karikaturista ili cijele zajednice o prikazanom događaju.³¹³

Već od najranijih dana karikatura se pojavljuje kao sredstvo propagande u ratovima, gdje je neprijatelj prikazan kao simbol zla i nepravde. Ovakve propagandne tendencije prisutne su u karikaturi sve do današnjeg dana, a riječ je o tzv. pamfletnim ili antikarikaturama, koje ponižavajući i rugajući se drugačijima i slabijima dokazuju vlastitu nadmoć.³¹⁴ Karikatura koja služi u političke i propagandne svrhe, izgubila je univerzalnu humanu crtu jer je njezin zadatak udovoljavanje trenutačnoj želji njezina naručioca. Ona gubi mjeru 'umjetnosti' i humanosti, prestaje služiti univerzalnim ciljevima pozitivnom kritikom društva, ismijavanjem gluposti, licemjerja, ona se prestaje boriti za poštenje, istinu i dobrotu.³¹⁵

2.1.3.3. Utjecaj i djelovanje karikature

Većina suvremenih kritičara vidi utjecaj karikature u reflektiranju i učvršćivanju javnog mnijenja, prije nego u kreiranju i mijenjanju istoga.³¹⁶ No, karikatura, kao i svi drugi mediji, može i mijenjati stavove ili ih barem mijenjati prema 'vani', ona pojedina društvena

³¹¹ Vidi: Lucy SHELTON CASWELL, "Drawing Swords – War in American Editorial Cartoons", *American Journalism*, 21./2004., br. 2, 13.-45., 18.

³¹² Midhat AJANOVIĆ, *Karikatura i pokret*, 50.

³¹³ Lucy SHELTON CASWELL, "Drawing Swords – War in American Editorial Cartoons", 41.

³¹⁴ Midhat AJANOVIĆ, *Karikatura i pokret*, 73.

³¹⁵ Branka HLEVNJAK, "Kula Lotrščak", *Karika*, 18./2004., br. 55, 4.-5.

³¹⁶ Lachlan R. MOYLE, *Drawing Conclusions*, 67.

pitanje može prezentirati na način općeg društvenog konsenzusa, gdje onda dolazimo do teorije 'spirale šutnje'. Riječ je o teoriji medijskih učinaka koja tvrdi da će ljudi gotovo uvijek pokušati biti dio većine i u skladu s time i ponašati se. Naime, u ljudskoj je prirodi da čovjek želi biti prihvaćen od društva, ne želi biti izoliran, osuđivan ili prezren od okoline.³¹⁷ Kada karikature prikazuju pojedina pitanja kao opće razumljiva i društveno prihvaćena – izazivaju aktiviranje i djelovanje 'spirale šutnje', jer dio ljudi koji i ima drugačije mišljenje od 'opće prihvaćenoga' neće ga izreći ili će ga pred samim sobom podvrgnuti kritici, a u konačnici možda i izmijeniti.

Komunikacijska važnost nekog teksta ili oglasa određuje se s obzirom na kojoj stranici novina se tekst ili oglas nalazi, tj. obzirom na strukturu lista. Najbolji pokazatelj toga je cijena oglasnog prostora na pojedinim stranicama lista.³¹⁸ No, postavlja se pitanje je li isto vrijedi i za karikature? Naime, neke karikature se objavljuju na prvoj stranici novina, neke u sredini, a neke na kraju. Određuje li položaj karikature u novinama i njezinu važnost, kako sadržajnu tako i važnost tj. popularnost njezina autora? Je li se na prvim stranicama novina objavljuju uglavnom karikature političkog sadržaja, a na ostalima one 'zabavnije', a time ujedno i manje važne za ciljeve Agitpropa, propagandu i nametanje određenih stavova. Ili se možda na prvim stranama objavljuju karikature renomiranih autora, a na ostalima one manje poznatih autora?

Istraživanje provedeno na listovima *Borba* i *Vjesnik* pokazuje da se na početnoj stranici novine uglavnom objavljuju vanjskopolitičke karikature, jednako tako one se objavljuju i na drugoj i trećoj stranici. Naredne stranice novina, ako sadrže karikaturu, objavljuju uglavnom društveno-ekonomske karikature, dok su posljednje stranice i zadnja stranica uglavnom rezervirane za zabavne i sportske karikature, izuzev *Vjesnikovih* karikatura Pere, koje spadaju u društvenu (socijalnu) karikaturu, a uglavnom se tiskaju na pretposljednjim stranicama.

Ako na karikature primijenimo ranije navedenu konstataciju da stranica na kojoj je neki sadržaj tiskan određuje i važnost tog sadržaja, onda zaključujemo da je za listove *Borba* i *Vjesnik* sama karikatura vrlo važna, a tematski gledano najvažnija je politička karikatura.

³¹⁷ Teoriju 'spirale šutnje' postavila je njemačka politologinja Elisabeth Noelle Neumann (1916.-2010.) u djelu *The spiral of silence. A theory of public opinion – Our social skin* (1984.). Opširnije o teoriji 'spirale šutnje' vidi: Darijo ČEREPINKO, *Komunikologija: kratki pregled najvažnijih teorija, pojmova i principa*, Varaždin, 2012., 163.-165.; Michael KUNCZIK, Astrid ZIPFEL, *Uvod u znanost o medijima i komunikologiju*, 207.-214.

³¹⁸ Stjepan GREDELJ, *S onu stranu ogledala*, 26. Vidi i: Ivan ŠIBER, *Delegatski sistem i izborni procesi. Istraživanje: projekt Funkcioniranje i ostvarivanje delegatskog sistema*, Zagreb, 1979., 73.

Kada su u pitanju autori karikatura i njihova prisutnost na pojedinim stranicama, možemo zaključiti da je udarni prostor u novinama (prva, potom druga i treća strana) namijenjen uglednijim karikaturistima, iako se i njihove karikature znaju naći na manje važnim stranicama, ali je to onda uvjetovano temom karikatura, tj. riječ je o nepolitičkim karikaturama. Prostor središnjih stranica novina daje se manje renomiranim autorima, koji onda u pravilu i obrađuju teme manje važnosti.

Da bi karikatura imala utjecaj ona mora biti razumljiva onima koji je gledaju. Nekoliko je empirijskih istraživanja pokazalo da su poruke koje šalju karikature često krivo shvaćene i/ili krivo interpretirane, a razlog je možda u tome što su slike često 'suptilne, dvosmislene ili prijeteće'.³¹⁹ Koliko novinska karikatura utječe na promjenu mišljenja i stava, kakav utjecaj ima novinski uvodnik na utjecaj karikature na čitateljstvo (ima li ga uopće?) i obrnuto, koliki je značaj same karikature u novinama – samo su neka od pitanja koja su u svome istraživanju postavili Del Brinkman³²⁰ i Leroy M. Carl³²¹.

Brinkman u svojem istraživanju nastoji pronaći najučinkovitiji način predstavljanja karikature u novinama s ciljem što većeg utjecaja na javno mnijenje tj. na promjenu mišljenja čitatelja. Dolazi do sljedećih zaključaka: najveći utjecaj na javno mnijenje ima zajedničko publiciranje karikature i novinskog uvodnika – svako zasebno će imati manji utjecaj; zasebno publicirani novinski uvodnik ima veći utjecaj od zasebno publicirane karikature; uvodnik koji proturječi popratnoj karikaturi rezultira vraćanjem mišljenja 'na staro', dok uvodnik koji podržava popratnu karikaturu rezultira promjenom mišljenja. U konačnici Brinkmanova studija pokazuje da karikature mogu utjecati na javno mnijenje i promjenu mišljenja ali pod određenim (ranije navedenim) uvjetima.³²² Ako Brickmanove zaključke primijenimo na karikature u jugoslavenskim dnevnim listovima dolazimo do zaključka da su one imale najveći mogući utjecaj na promjenu mišljenja, jer se uz veliki broj karikatura, uglavnom, nalazio i popratni članak ili prilog na istu temu.

³¹⁹ Lachlan R. MOYLE, *Drawing Conclusions*, 69.-70.

³²⁰ Del BRICKMAN, "Do editorial cartoons and editorials change opinions?", *Journalism Quarterly*, 45./1968., br. 4, 724.-726.

³²¹ Leroy M. CARL, "Editorial cartoons fail to reach many readers", *Journalism Quarterly*, 45./1968., br. 3, 533.-535.

³²² Del BRICKMAN, "Do editorial cartoons and editorials change opinions?", 724.-726.

Leroy Carl u svojem istraživanju o utjecaju novinske političke karikature na čitatelje polazi od pitanja koliko čitatelja ispravno interpretira karikature? Njegovo istraživanje pokazuje da ih veliki dio krivo tumači karikature, čak i da tumačenja u velikoj mjeri odstupaju od poruke koju je želio poslati karikaturist. Pravilna interpretacija ovisi o razini obrazovanja i društvenom statusu, pripadnici više klase bolje shvaćaju karikature (22% pripadnika više klase točno je interpretiralo karikature) nego pripadnici radničkog sloja (9% pripadnika radničkog sloja točno je interpretiralo karikature). Carl je istraživanju pristupio s pretpostavkom da je karikatura lakše shvatljiva od pisane riječi, no, kako smo i ranije iznijeli, politička karikatura ipak nije toliko shvatljiva, a kao razloge koji utječu na to navodi: čitateljeva sposobnost da percipira detalje na crtežu; kulturno zaleđe; okolina; način razmišljanja; znanje o aktualnim događanjima i povijesti; sposobnost uočavanja analogije i poznavanje alegorije.³²³ Iz rezultata Carlovih istraživanja možemo zaključiti da će karikatura biti shvatljivija čitatelju ako je crtež karikature jednostavniji i ako se koristi što manje simbola. Upravo je jednostavnost crteža jedna od karakteristika *Borbinih* i *Vjesnikovih* karikatura, a osim jednostavnosti slike one često sadrže i tekstualni dio (monolog, dijalog, popratni komentar karikature, ili naziv prikazane osobe/ustanove/pojave na crtežu) koji olakšava razumijevanje karikature. Iz navedenoga proizlazi da su *Vjesnikove* i *Borbine* karikature bile čitateljima razumljive u najvećoj mogućoj mjeri, tj. u mjeri u kojoj karikature mogu biti shvatljive prosječnom konzumentu novina.

Katarzyna Murawska-Muthesius karikaturama pristupa ne kao 'nositeljima promjena' već kao 'iskazima konsenzusa' – kao elementu koji normalizira podjelu moći i održava socijalni i politički poredak.³²⁴ Karikature imaju za cilj stvaranje iluzije jednog objektivnog pogleda, prije nego subjektivnog. One radije ostavljaju dojam promicatelja reda, džentlmenskog konsenzusa i statusa quo.³²⁵

Vera Horvat Pintarić ističe važnost karikature kao svjedočanstva "kako o našoj povijesti tako i o našoj sadašnjost[i]", te kaže da takva svjedočanstva "...zbog načina na koji su zabilježena (posebnosti jezika karikature i stripa), daju izravniji, jasniji i mnogo puta vjerodostojniji pogled na događaje od onog koji bilježe službene kronike ili tekstovi koji su

³²³ Leroy M. CARL, "Editorial cartoons fail to reach many readers", 533.-535.

³²⁴ Katarzyna MURAWSKA-MUTHESIUS, "On Small Nations and Bullied Children: Mr. Punch Draws Eastern Europe", *The Slavonic and East European Review*, 84./2006., br. 2, 279.-305., 285.

³²⁵ Isto, 286.

redovno cenzurirani ili su nastali po narudžbi vladajućih slojeva.”³²⁶ No, u totalitarnim državama, kakva je bila i Jugoslavija, postoji tzv. “vladin humor” ili “režimski smijeh” pa u njima postoje humoristični listovi i karikature koji se pretvaraju u svoju suprotnost, gdje na udaru satire nisu vlastodršci nego heretici. Fadil Hadžić smatra da je ovakav humor “...neiskren, konstruiran po šablوني nategnutih rutinskih viceva u kojima se presuđuje neprijateljima režima. Humoristi se nalaze u ulozi vladinih promidžbenjaka.”³²⁷

Charles Baudelaire smatra da su karikature često “najvjernije ogledalo života”³²⁸, a jednu od Honoré Daumierovih karikatura (pokolj u luci Transnonain) komentira na sljedeći način: “To zapravo nije karikatura nego historija, svakodnevna i strašna realnost”.³²⁹

Midhat Ajanović ističe da su najveći karikaturisti u povijesti zastupali lijeve ideje, načela humanizma i tolerancije, te da je obrnut slučaj nemoguć jer “...apologija diktatorskih režima, nacizam, šovinizam, rasizam ili seksizam jednostavno ne mogu biti karikatura niti uopće humor koliko god im katkad bili slični”.³³⁰ Slijedom navedenoga Ajanović smatra da karikatura funkcionira “...kao simbol i oblik otpora, neslaganja i oslobođenja čovjeka putem humoristične detronizacije tiranije i terora”.³³¹

Karikatura gubi popularnost, a time i utjecaj, u drugoj polovici 20. stoljeća. Prvotno ju je istisnula pojava i popularizacija stripa, a potom i elektronski mediji.³³²

2.1.4. Stereotipi, simbolizam i 'drugi' u karikaturi (imagologija)

Karikaturisti se u svojem radu u velikoj mjeri oslanjaju na stereotipe i simbole kako bi njihov rad bio razumljiv, pogotovo kad postoji mogućnost da budu krivo shvaćeni.

³²⁶ Vera HORVAT PINTARIĆ, “Autorski strip zagrebačke škole”, *Kultura*, 8./1975., br. 28, 130.–171., 138.

³²⁷ Fadil HADŽIĆ, *Anatomija smijeha*, 70.

³²⁸ Charles BAUDELAIRE, *Likovne kritike*, Zagreb, 1955., 105.

³²⁹ Isto, 115.

³³⁰ Midhat AJANOVIĆ, *Karikatura i pokret*, 50.

³³¹ Isto, 73.

³³² Frano DULIBIĆ, “Teorijske i povijesne značajke karikature: uvod u metodologiju istraživanja”, 88.

Čitateljima treba biti lako shvatljivo što karikatura poručuje.³³³ Generaliziranje i pojednostavljanje je dio i stereotipizacije i karikaturiranja, uz izobličivanje i pretjerivanje.³³⁴ Karikaturisti imaju moć 'očuvanja' i nametanja (uvođenja) novih stereotipa. Karikatura je u osnovi agresivan medij, koji može djelovati kao oružje u napadu i ismijavanju.³³⁵ Upravo su je kao takvu koristili sovjetski karikaturisti, njome namećući totalitarnu ideologiju, a kako kaže Fadil Hadžić - svijet ostavljajući u čuđenju i pitajući se: "*Kakva je to satira? Zar se komunisti nisu u stanju smijati!*".³³⁶

Karikature su vidljivo varljive u kreiranju stereotipa i nisu ništa manje ozbiljne od filma, fotografije ili kartografije. Zbog njihova snažnog vizualnog utiska, a ipak od mnogih podcijenjenih i smatranih zabavnim i trivijalnim, upravo iz tog razloga percipira ih se kao oružje ili instrument za kreiranje mita, i političko djelovanje.³³⁷

Radi lakšeg razumijevanja karikatura i povećanja broja njihovih konzumenata, tijekom vremena karikaturisti su razvili i usavršili metode tipizacije i generalizacije, te u konačnici koristeći se stereotipima sveli pojave na simbole.³³⁸ Prednost simbola je što omogućuju karikaturama da "budu prirodnije" i time razumljivije, te im ujedno mogu pružiti "više povijesne dubine". Simboli nastaju učestalim ponavljanjem slika, time one postaju prepoznatljive i u konačnici se pretvaraju u simbole.³³⁹ Termin simbolizam znači upotrebu simbola ili objekta u umjetnosti, a koji imaju značenje drugačije od izvornoga (ili onoga koje je široko prihvaćeno). Učinkovitost korištenja simbola ovisi o njihovu značenju i razumijevanju od strane publike, tj. pretpostavci da će ih publika shvatiti. Jednako tako oni nam mogu govoriti na koji način publika percipira pojedina pitanja i pojave, jer se karikaturist može služiti određenim simbolom upravo iz razloga njegove prepoznatljivosti od strane

³³³ Lachlan R. MOYLE, *Drawing Conclusions*, 82.; *Using and Analyzing Political Cartoons*, ur. William Fetsko, 11.

³³⁴ Lachlan R. MOYLE, *Drawing Conclusions*, 83.

³³⁵ Isto, 84.

³³⁶ Fadil HADŽIĆ, *Anatomija smijeha*, 122.

³³⁷ Katarzyna MURAWSKA-MUTHESIUS, "On Small Nations and Bullied Children: Mr. Punch Draws Eastern Europe", 284.

³³⁸ Midhat AJANOVIĆ, *Karikatura i pokret*, 51.

³³⁹ Dirk KOTZÉ, "Cartoons as a medium of political communication", 69.

publike jer ga je sama publika i stvorila. Simboli 'skreću' pozornost na razne aspekte - na pojedina pitanja, probleme, događaje ili javne ličnosti.³⁴⁰

Lucy Shelton Caswell napominje da karikaturisti ne mogu raditi svoj posao bez korištenja stereotipa.³⁴¹ Dosljedno i uporno korištenje stereotipnih vizualnih slika omogućuje čitateljima lakše razumijevanje istih, a karikaturistu omogućava lakšu komunikaciju s čitateljima i manje napora pri postizanju razumljivosti. Prema istraživanju povjesničara i psihologa, simboli nastaju kada pojedinac transferira vlastitu percepciju u sliku, stoga je selektivna percepcija rezultat potisnutih tenzija između 'slike o sebi' i 'slike o drugima'.³⁴²

Zahvaljujući simbolima i nastanku 'karikaturističkog žargona simbola', karikatura ima internacionalni značaj, ona premošćuje barijere i koristeći se simbolima koji su razumljivi većem broju ljudi, stvara stereotipe koji djeluju multikulturalno.³⁴³ Znanost o proučavanju korijena i funkcije stereotipa o drugim zemljama, narodima i ljudima, najčešće u tekstualnim djelima, ali i slikovnim, naziva se imagologija.³⁴⁴

Walter Lippmann smatra da stereotip "...ne samo da nam štedi vrijeme u našem užurbanom životu i služi kao zaštita našeg položaja u društvu, već nas također štiti od zbunjenosti do koje bi došlo pri pokušaju da na svijet gledamo bez kolebanja i da ga vidimo cijelog".³⁴⁵

Uporaba simbola ima i manje pozitivnu stranu. Moyle kazuje da su karikaturisti zbog prevelike upotrebe simbola, koji nisu opće poznati ili koje su čak sami izmislili, a koji često iskrivljuju ili u potpunosti mijenjaju značenje neke karikature, znatno otežali posao

³⁴⁰ *Using and Analyzing Political Cartoons*, ur. William Fetsko, 8.

³⁴¹ Lucy SHELTON CASWELL, "Drawing Swords – War in American Editorial Cartoons", 20.

³⁴² *Imagology: the cultural construction and literary representation of national characters: a critical survey*, ur. Manfred BELLER, Joep LEERSEN; Amsterdam - New York, 2007., 4.

³⁴³ Midhat AJANOVIĆ, *Karikatura i pokret*, 51.

³⁴⁴ Više o imagologiji vidi u: *Imagology: the cultural construction and literary representation of national characters: a critical survey*, ur. Manfred BELLER, Joep LEERSEN; Amsterdam - New York, 2007.; *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*, ur. Davor Dukić, Zagreb, 2009.

³⁴⁵ Walter LIPPMANN, *Javno mnijenje*, 88.-89.

povjesničarima tako da neke karikature i simbole ne mogu razumjeti čak niti "najoštroumniji povjesničari".³⁴⁶

2.1.5. Razvoj karikature

Riječ karikatura dolazi od talijanskog glagola *caricare* (natovariti, pretjerati). Povijest karikature kreće od nastanka prve portretne karikature, tj. od lica. Društveni okvir za nastanak prvih karikatura stvoren je nastankom građanske kulture u sjevernoj Italiji, točnije u Bologni potkraj 16. stoljeća, i to kao reakcija na renesansne dogme o idealnoj, antičkoj ljepoti i savršenim proporcijama ljudskog tijela i lica.³⁴⁷ Autorom prvih karikatura Dulibić smatra Annibalea Carraccia (1560. – 1609.).³⁴⁸ Lachlan R. Moyle smatra da se karikatura počela razvijati (nastajati) u vrijeme renesanse i 'evolucije estetike' (koncept idealne ljepote), koje su stvorile uvjete za kreativnu slobodu i mogućnost improviziranja i eksperimentiranja. Mišljenja je da su iskorak ka karikaturi učinili Albrecht Dürer (1471.-1528.) i Leonardo da Vinci (1452.-1519.),³⁴⁹ dok, isto kao Dulibić, braću Carracci (Agostio (1557.-1602.) i Annibale) smatra pionirima portretne karikature, koji su prve smiješne ljudske deformacije počeli crtati krajem 16. stoljeća, i to kao studijsku šalu protiv formalne manirističke konvencije ljepote.³⁵⁰

Irving Lavin smatra Berninijevu (Gian Lorenzo Bernini 1590-1680.) karikaturu pape Inocenta XI. kao prvu karikaturu uopće, nastalu 1676. godine. To je prva karikatura na kojoj imamo osobu pape, koja nam pokazuje kako nitko nije 'izvan ismijavanja' (tj. lišen poruge). Ova karikatura ujedno označava put ka onome što zovemo 'socijalna satira'.³⁵¹ Lavin spominje i braću Carracci, ali smatra da postoji razlika između onoga što su oni radili i Berninijeva djela, jer Berninijevo djelo sadrži: 1. oblik rada – poznata vrsta crtanja koju

³⁴⁶ Lachlan R. MOYLE, *Drawing Conclusions*, 56.

³⁴⁷ Midhat AJANOVIĆ, *Karikatura i pokret*, 70.

³⁴⁸ Frano DULIBIĆ, *Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine*, 10.; Lachlan R. MOYLE, *Drawing Conclusions*, 30., 37.

³⁴⁹ Lachlan R. MOYLE, *Drawing Conclusions*, 36.

³⁵⁰ Isto, 37.

³⁵¹ Irving LAVIN, "High and low before their time: Bernini and the art of social satire", *Modern Art and Popular Culture*, (gl.ur. Kirk Varnedoe, Adam Gopnik), New York, 1990., 19.-50., 21.-22.

odmah prepoznamo i na koju se odmah referiramo kao na karikaturu, i 2. sadržaj rada – specifično pojavljivanje i karakter pojedinačne osobe, koja može čak biti i papa.³⁵²

Kao 'odskočnu dasku' za razvoj karikature i njezinu popularizaciju možemo smatrati procvat europskog tiska, poglavito engleskog, gdje satirični i humoristični crtež bilježi sve veću popularnost i komercijalizira se, a biti karikaturistom postaje profesija. Slijedom toga u prvoj polovici 19. stoljeća dolazi do pojave većeg broja specijaliziranih časopisa za karikaturu, od kojih valja izdvojiti *The Scourge (Pošast)* koji izlazi od 1811. do 1815. godine.³⁵³

Po mnogima najznačajniji časopis u povijesti karikature je engleski magazin za humor i satiru *Punch*, koji je izlazio punih 150 godina, od 1841. do 1992. godine. U njemu se karikature napokon profiliraju u punome smislu i dobivaju danas opće prihvaćeno ime 'cartoons'. Autor prvog crteža koji nosi naziv 'cartoon' bio je John Leech sa karikaturalnim prikazom otvorenja izložbe skica za mural u londonskoj zgradi Parlamenta, kojim je 1843. ismijao nastranu rastrošnost bogatog društvenog sloja.³⁵⁴ Zlatno doba karikature jest druga polovica 19. stoljeća, dok već krajem 19. stoljeća, a poglavito početkom 20. stoljeća karikatura doživljava veliku krizu uzrokovanu ponajprije novim tehnološkim razvojem u tiskarstvu, koje omogućuju objavljivanje fotografija na novinskim stranicama, što za posljedicu ima stavljanje karikature u drugi plan, a u konačnici i istiskivanje iste iz časopisa.³⁵⁵

U nastavku cjeline iznijet će se pregled povijesti karikature najznačajnijih karikaturalnih krugova koji su, neki posredno a neki neposredno, utjecali na razvoj hrvatske karikature: Velika Britanija, Italija, Francuska, Njemačka i SAD.

³⁵² Irving LAVIN, "High and low before their time: Bernini and the art of social satire", 22.

³⁵³ Midhat AJANOVIĆ, *Karikatura i pokret*, 81.

³⁵⁴ "Najranija povijest političke karikature", *Karika*, 11./1997., br. 35, 5.; Lachlan R. MOYLE, *Drawing Conclusions*, 31.-33.

³⁵⁵ Midhat AJANOVIĆ, *Karikatura i pokret*, 107.

2.1.5.1. Velika Britanija

Prva velika škola europske karikature jest ona britanska. Dugogodišnja tradicija izrade karikatura u Velikoj Britaniji dokumentirana je i arhivirana u sklopu Sveučilišta Kent u Canterburyju gdje se nalazi Centar za izučavanje karikatura (The Centre for the Study of Cartoons and Caricature). Centar je osnovan 1973. godine, a čuva zbirku od 85 tisuća originalnih karikatura objavljenih u britanskom tisku. Najveći dio čine političke karikature objavljene u 20. stoljeću u *Daily Express* (karikaturist Strube), *Evening Standard* (karikaturist David Low), *Daily Mirror* (karikaturist Victor Weisz - Vicky) i *Evening Standard* (karikaturist Vicky), te u najnovije vrijeme *Daily Telegraph* (karikaturist Nicholas Garland). Zbirka sadrži i kolekciju socijalnih karikatura i stripa iz *Daily Mirrors* (strip-karikature *Andy Capp*), objavljivanu u 60-im i 70-im godinama.³⁵⁶ Svaki od navedenih karikaturista objavljivao je u više listova i časopisa, tako npr. Garland objavljuje u periodu od 1966. do danas u *Daily Telegraph*, *Spectator* i *New Statesman*.³⁵⁷

Karikatura se u Britaniji pojavila u 18. stoljeću, a jedan od najcjenjenijih umjetnika toga vremena je William Hogarth (1697. - 1764.). Dulibić smatra da je politička karikatura u Britaniji na najvišoj razini krajem 18. i početkom 19. stoljeća s autorima kao što su Thomas Rowlandson (1756.-1827.), James Gillray (1757. - 1815.) i George Cruikshank (1792. - 1878.).³⁵⁸ Najznačajniji događaj za britansku karikaturu jest pojava lista *Punch* (anglizirana varijanta imena popularnog lika Pulcinelle iz talijanske komedije dell'arte) 1841. godine. Njegov vodeći karikaturist toga razdoblja je John Leech, osoba koja je za časopis nacrtala više od tri tisuće karikatura i koja je engleskoj riječi *cartoon* dala današnje značenje.³⁵⁹ Najpopularniji karikaturist međuratnog razdoblja u Europi,³⁶⁰ ujedno smatran i najboljim britanskim političkim karikaturistom 20. stoljeća jest David Low.³⁶¹ Lowe objavljuje u *Evening Standardu* u periodu od 1927. do 1950. godine. Njegov najpopularniji karikaturalni

³⁵⁶ Jane NEWTON, "The centre for the study of cartoons and caricature, University of Kent at Canterbury", *Contemporary British History*, 13./1999., br. 4, 170.-179., 170.

³⁵⁷ Isto, 174.

³⁵⁸ Frano DULIBIĆ, *Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine*, 49.

³⁵⁹ Midhat AJANOVIĆ, *Karikatura i pokret*, 81.

³⁶⁰ Lachlan R. MOYLE, *Drawing Conclusions*, 46.

³⁶¹ Jane NEWTON, "The centre for the study of cartoons and caricature, University of Kent at Canterbury", 173.

lik jest Colonel Blimp.³⁶² Uz Lova, najznačajniji britanski karikaturist 20. stoljeća je Victor Weisz – Vicky, koji u periodu od 1954. do 1966. objavljuje u *Daily Mirroru*, *Evening Standardu* i *New Statesmanu*.³⁶³ U vrijeme Drugoga svjetskog rata britanski karikaturisti nalaze se u službi antinacističke propagande, dok se završetkom rata smanjuje interes za političku karikaturu a jača za socijalnu karikaturu tj. socijalnu kritiku društva. Na scenu stupaju novi karikaturisti kao Carl Giles (1916. - 1996.), Michael Heath (r. 1935.), Willie Rushton (1937. - 1996.), Ralph Steadman (r. 1936.), a godine 1961. pojavljuje se novi satirički tjednik *Private Eye*.³⁶⁴

Najznačajniji *Punchovi* karikaturisti hladnoratovskog razdoblja su Kenneth Bird (znan kao Fougasse, 1949. - 1952.) i poglavito Malcolm Muggeridge (1953. - 1957.).³⁶⁵ U kasnijem razdoblju pojavljuju se tzv. 'anti-children of Thatcher', kao što su Steve Bell (r. 1951.) i Martin Rowson (r. 1959.) u *Guardianu*, potom Chris Riddell (r. 1962.) u *Observeru*, Peter Brooks (r. 1943.) u *The Times*, i Dave Brown (r. 1961.) u *Independentu*.³⁶⁶ Moyle smatra da je britanska karikatura s vremenom (razvojem demokracije) izgubila na snazi, te da su karikaturisti postali manje agresivni, a sama karikatura izgubila na gorčini.³⁶⁷

2.1.5.2. Francuska

Karikatura se u Francuskoj pojavila u 17. stoljeću, a njezin jedini predstavnik toga vremena, slijednik braće Carracci, jest Raymond la Fage (1656. - 1690.).³⁶⁸ Francuska škola karikature razvila se u prvim desetljećima 19. stoljeća kada se pojavljuje velik broj

³⁶² Jane NEWTON, "The centre for the study of cartoons and caricature, University of Kent at Canterbury", 173.

³⁶³ Isto, 173-174.

³⁶⁴ Lachlan R. MOYLE, *Drawing Conclusions*, 48-49.; Jane NEWTON, "The centre for the study of cartoons and caricature, University of Kent at Canterbury", 174.

³⁶⁵ Katarzyna MURAWSKA-MUTHESIUS, "On Small Nations and Bullied Children: Mr. Punch Draws Eastern Europe", 289.

³⁶⁶ Lachlan R. MOYLE, *Drawing Conclusions*, 49.

³⁶⁷ Isto, 50.

³⁶⁸ Frano DULIBIĆ, *Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine*, 48.

publikacija specijaliziranih za karikaturu kao što su: *La Silhouette*, *La Caricature*, *Le Charivari*.³⁶⁹

Francuska karikatura je preuzela primat od britanske 1830-ih godina.³⁷⁰ Najznačajniji francuski karikaturisti toga vremena su Charles Philipon (1806. - 1862.), Grandville (1803. - 1847.), Constantin Gys (1802. - 1892.), Paul Gavarni (1804. - 1866.) i André Gill (1840. - 1885.), a najznačajniji i najpoznatiji uopće jest Honoré Daumier (1808. - 1879.).³⁷¹ Midhat Ajanović smatra da Daumier spada u ljude koje opisuje kao: "kreativni pojedinac koji već samim svojim radom uspijeva unaprijediti, obogatiti i proširiti medij u kojem djeluje".³⁷² Ajanović za Daumiera kaže: "Daumier je nemjerljivo obogatio vokabular karikature stvarajući simbolične karikature koje su izražavale apstraktne pojmove rata, mira, diplomacije, slobode, birokracije. (...) Daumierovo središnje zanimanje i stalna tema njegovih karikatura jest (ne)moral."³⁷³ Od francuskih karikaturista 20. stoljeća valja izdvojiti Jeana Cabuta Cabua (r. 1938.), Renéa Pétiliona (r. 1945.) i Jeana Plantua (r. 1951.).³⁷⁴

2.1.5.3. Italija

Kako je već u nekoliko navrata istaknuto - talijanska i svjetska karikatura započinje sa braćom Carracci, Talijanima, koji svoje prve karikature crtaju krajem 16. stoljeća. Braća Carracci pripadaju tzv. Bolonjskoj školi, čiji predstavnici su i Il Guercino (Giovanni Francesco Barbieri 1591. - 1666.) i Domenichino (Domenico Zampieri 1581. - 1641.).³⁷⁵ Najznačajniji predstavnik talijanske karikature 17. stoljeća je arhitekt i kipar Gian Lorenzo Bernini (1598. - 1680.), a osim njega valja spomenuti i prvog portretnog karikaturistu Pier

³⁶⁹ Midhat AJANOVIĆ, *Karikatura i pokret*, 82.

³⁷⁰ Lachlan R. MOYLE, *Drawing Conclusions*, 40.

³⁷¹ Frano DULIBIĆ, *Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine*, 52.

³⁷² Midhat AJANOVIĆ, *Karikatura i pokret*, 83.

³⁷³ Isto, 84.

³⁷⁴ Frano DULIBIĆ, *Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine*, 56.

³⁷⁵ Isto, 47.

Leona Ghezzija (1674. - 1755.).³⁷⁶ Početni zamah talijanske karikature splasnio je u drugoj polovici 17. stoljeća i u 18. stoljeću. Ponovno 'buđenje' talijanska karikatura doživljava sredinom 19. stoljeća sa milanskim časopisom *Lo spirito foletto* i torinskim *Il fischiotto*. Nakon njih pojavljuju se i bolonjski časopis *Povero*, torinski *Il Pasquino* i napuljski *Arlecchino*, te koncem stoljeća *L'asino* u Milanu i *Il Travaso* u Rimu.³⁷⁷ Za međuratno razdoblje valja izdvojiti milanski list *La Tradotta* i rimski *Il becco giallo*.³⁷⁸

2.1.5.4. Njemačka

Karakteristika rane njemačke karikature je da se razvijala pod snažnim utjecajem britanske karikature, u stanovitoj mjeri čak i epigonski. U Njemačkoj se prve političke karikature pojavljuju u vrijeme Napoleona i bitke kod Waterlooa, najčešće su u službi propagande, a njihovi autori su J. Gottfried Schadow (1764. - 1850.) i Johann Michael Voltz (1784.1858.).³⁷⁹ Postoje i karikaturisti, kao što je primjerice bio Theodor Wilhelm Hoffman, koji se odupiru službenoj propagandi i ističu se "slobodnijom stilizacijom i izrazom".³⁸⁰ Jedno od istaknutijih razdoblja njemačke karikature počinje osnutkom satiričkih i humorističkih časopisa, među njima osobito značajnih *Fliegende Blätter* u Münchenu (1845.), kao i *Leuchtkugeln* ili *Kladderadatsch* u Berlinu (1848.), *Eulenspiegel* u Stuttgartu (1851.), i brojnih drugih.³⁸¹ Jačanjem antiparlamentarizma i dolaskom Bismarcka na vlast politička karikatura se ponovno povlači 'u sjenu', a na scenu stupa socijalna karikatura koja se u tom periodu značajno razvija. Najznačajniji predstavnik socijalne karikature tog vremena je Wilhelm Busch (1832. - 1908.).³⁸² Do kraja 19. stoljeća Njemačka je postigla socijalnu i političku stabilnost koja je omogućila obnovu neovisnosti i kritičko komentiranje javnih

³⁷⁶ Frano DULIBIĆ, *Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine*, 48.

³⁷⁷ Isto, 54.

³⁷⁸ Isto, 55.

³⁷⁹ Lachlan R. MOYLE, *Drawing Conclusions*, 43.

³⁸⁰ Midhat AJANOVIĆ, *Karikatura i pokret*, 97.

³⁸¹ Isto, 97.

³⁸² Lachlan R. MOYLE, *Drawing Conclusions*, 43.

poslova. Ovaj period je obilježio najznačajniji njemački satirični časopis *Simplicissimus*, pokrenut 1896. godine, i njegov utemeljitelj Theodor Heine (1867. - 1948.).³⁸³

Vrijeme Weimarske Republike obilježio je Georg Grosz (1893. - 1959.) i njegovo karikaturalno kritiziranje kapitalističke korupcije i razotkrivanje nasilja povezanog s usponom nacizma. Dolaskom nacista na vlast 1933. velik broj karikaturista napustio je Njemačku, što se osjetilo u kvaliteti njemačke karikature,³⁸⁴ a dio koji je ostao bio je u vrijeme Drugoga svjetskog rata angažiran u vojne svrhe, kao dio šire medijske propagande.³⁸⁵ Među najznačajnije karikaturiste nakon Drugoga svjetskog rata ubrajaju se Felix Mussil (1921 .- 2013.), Fritz Wolf (1918. - 2001.), Ernst Maria Lang (r. 1916.) i Klaus Pielert (r. 1922.). Od satiričkih časopisa treba izdvojiti *Pardon* pokrenut 1962. u Frankfurtu.³⁸⁶

2.1.5.5. Sjedinjene Američke Države

Povijest američke političke karikature počinje s karikaturom Benjamina Franklina 'Join or Die'. Riječ je o karikaturi na kojoj je prikazana mrtva rasječena zmija, gdje svaki dio zmije predstavlja pojedinu kolonijalnu državu, a poruka karikature je da ako se dijelovi spoje - zmija će oživjeti tj. ujedinjenje kolonijalnih država dovest će do oslobođenja od britanske vlasti.³⁸⁷ Prvi američki humoristični časopis bio je *American Comic Almanac* (1841.), slijedio ga je *Punchinello*, i 1876. godine *Puck*. Titulu oca američke političke karikature nosi Tom Nast (1840. - 1902.).³⁸⁸ Osim Nasta najznačajniji američki karikaturisti su: Robert Minor (1884. - 1952.), Ralph Barton (1891. - 1931.), Herb Block (1909. - 2001.) i Bill Mauldin (1921. - 2003.).³⁸⁹

³⁸³ Lachlan R. MOYLE, *Drawing Conclusions*, 43.-44.; Frano DULIBIĆ, *Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine*, 54.

³⁸⁴ Lachlan R. MOYLE, *Drawing Conclusions*, 46.

³⁸⁵ Isto, 46.

³⁸⁶ Isto, 47.-48.

³⁸⁷ Dan BACKER, "Brief History of Political Cartoons", *The Art of Editorial Cartoons & Political Caricatures*, (gl. ur. Dan Youra), online izdanje, 2010., 5.

³⁸⁸ Frano DULIBIĆ, *Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine*, 55.

³⁸⁹ Dan BACKER, "Brief History of Political Cartoons", 5.-9.

2.1.6. Vrste karikatura

Karikatura se u osnovi dijeli na portretnu i situacijsku (vidi sliku 1.). Portretna karikatura je karikatura određene osobe koja opisuje njezine ili njegove fizičke i/ili karakterne osobine (bile one pozitivne ili negativne). Situacijska karikatura, koja je najčešće i društveno angažirana karikatura opisuje politička, društvena ili socijalna pitanja.

U društveno angažiranu karikaturu spada: politička karikatura, karikatura ekonomskog ili socijalnog stanja društva ili pojedinaca, karikatura određene društvene klase ili zanimanja, karikatura događaja vezanih uz kulturu ili u novije vrijeme, ekološka karikatura (vidi sliku 1.).³⁹⁰ Frano Dulibić za društveno angažiranu karikaturu kaže da "...želi duhovitim prikazom raskrinkati društvene (najčešće političke) negativnosti, izvrgnuti ruglu postupke odgovornih za događaje ili stanje u društvu i tako utjecati na javno mnijenje, odnosno potaknuti na promjene. Zabavni karakter karikature samo je sredstvo da se postigne cilj."³⁹¹

Fadil Hadžić karikaturu dijeli na političku i humanističku. Za političku kaže da uglavnom komentira aktualne događaje, "služi se političkim ličnostima i činjenicama ili parafrazira politički rječnik", dok je humanistička "najrasprostranjenija i namijenjena prosječnom građaninu, a on je i njen glavni akter".³⁹²

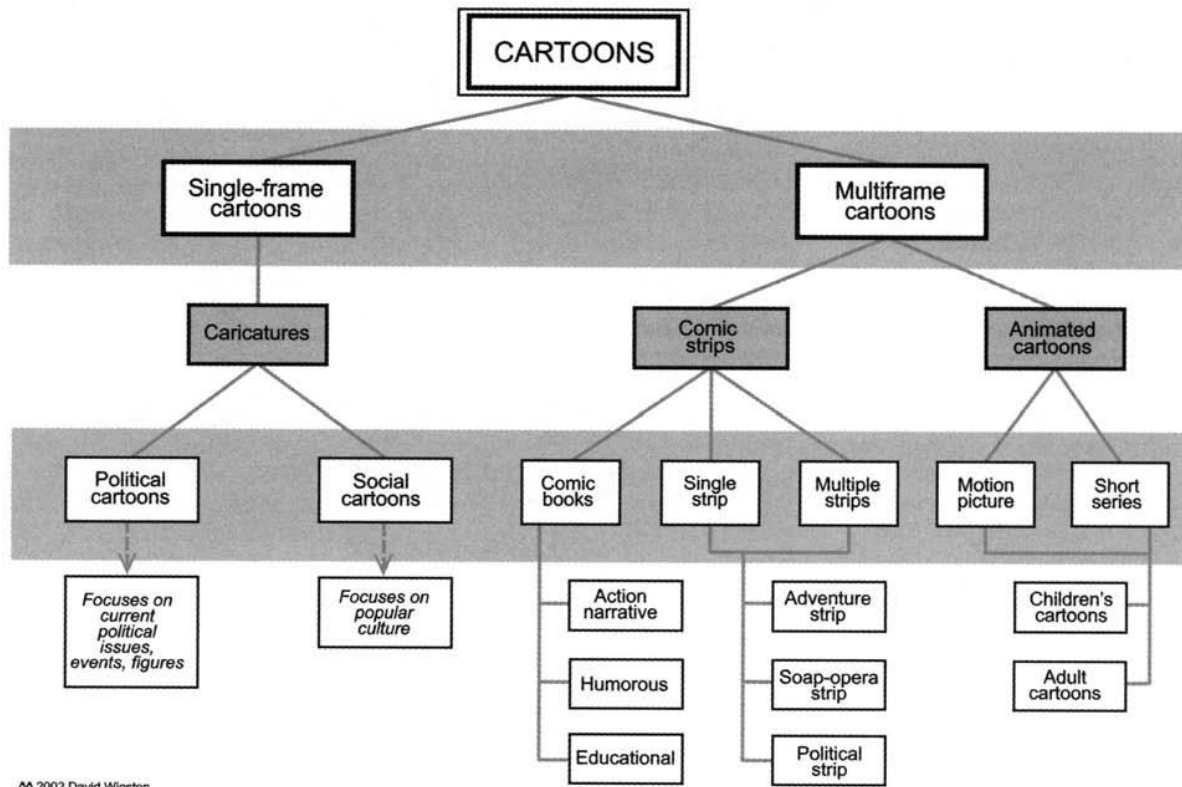
Ralph Stearma ističe značenje političke karikature i smatra je jedinom vrstom umjetnosti "...koja nije dekorativna i to ju čini poštovanja vrijednim pregnućem", ali naglašava i, po njemu, žalosnu istinu političke karikature: "...da su tlačenje, prijetvornost, nepravičnost, nasilje i bestijalnost roditelji satire. (...) Satiričari su nažalost rijetko bez posla; neka su povijesna razdoblja samo intenzivnija od drugih."³⁹³

³⁹⁰ Frano DULIBIĆ, "Definiranje karikature kao likovne vrste", 18.-19.

³⁹¹ Isto, 18.-19.

³⁹² Fadil HADŽIĆ, *Anatomija smijeha*, 129.-130.

³⁹³ Ralph STEARMA, "Raison d'etre političke karikature", *Karika*, 11./1997., br. 35, 8.

Slika 1. Vrste karikatura. Preuzeto iz: David WIGSTON, "Aids and political cartoons: a case study", *Communicatio*, 28./2002., br. 2, 74.-94., 76.

2.1.6.1. Portretna karikatura

Kako je ranije istaknuto, portretna karikatura prikazuje najčešće mane (ali može i vrline) pojedine osobe. Raspoznavamo dva tipa portretne karikature: karikatura lica, odnosno poprsja i karikatura cjelokupne figure. Kod karikature lica naglasak je stavljen na psihološku studiju karaktera karikaturirane osobe, dok karikatura cjelokupne figure implicira poznavanje karikaturirane osobe, a osim lica prenaplašene su i tjelesne osobine (debljina, mršavost, disproporcije tijela, smiješan način hoda, itd).³⁹⁴ Midhat Ajanović smatra da nema značajnije razlike između portretne i situacijske karikature, jedino što je kod situacijske karikature "...umjesto određene osobe, model i motiv neki historijski događaj ili prepoznatljive okolnosti vezane uz čovjekov život i svijet".³⁹⁵

³⁹⁴ Frano DULIBIĆ, "Definiranje karikature kao likovne vrste", 18.

³⁹⁵ Midhat AJANOVIĆ, *Karikatura i pokret*, 47.

2.1.6.2. Situacijska karikatura

Situacijska karikatura, za razliku od portretne karikature koja se bavi pojedincem, u prvi plan stavlja karakteristike grupe, odnosno uže ili šire skupine ljudi, prikazuje teme iz svakodnevnog života i služi se komedijom situacije.³⁹⁶ Situacijska karikatura se dijeli na "društveno angažiranu karikaturu koja se odnosi na određene ljude ili događaje, i karikaturu svakodnevice čiji je protagonist najčešće figura ili figure koje su predstavnice svoje klase, spola ili dobi u svakodnevnim situacijama". U situacijsku karikaturu (društveno angažiranu i karikaturu svakodnevice) spadaju: politička karikatura i društvena ili socijalna karikatura.³⁹⁷

Politička karikatura (vidi sliku 1.)

Lachlan Moyle kaže da se političku karikaturu doživljava kao 'komentatora trenutnih zbivanja' u društvu, iako satirička, ne mora nužno biti i smiješna. Štoviše, može biti i smrtno ozbiljna. U novije vrijeme za političku karikaturu se koristi termin 'press cartoon' ili 'novinska karikatura'.³⁹⁸

Crtači političke karikature 'ismijavaju i kritiziraju mane političara', te na taj način predstavljaju svojevrsnu oporbu. Neki komentatori smatraju da karikatura može 'ubiti' u društvenom smislu, tj. da može osobu ili određenu društvenu skupinu ili pojavu učiniti društveno irelevantnima. Navedeno čini političku karikaturu vrlo moćnim oružjem za obračun s političkim i društvenim neprijateljima. Kritičari političke karikature kao njezinu osnovnu svrhu vide ispunjavanje vitalne demokratske funkcije: očuvanja društva otvorenim spram kritici i slobodi izražavanja, one uče ljude kako 'misliti svojom glavom', približavaju politiku javnosti i čine je razumljivijom.³⁹⁹ Ali nisu sva razmišljanja o političkoj karikaturi pozitivna, postoje i ona koja smatraju da ona prvenstveno iznosi 'subjektivno gledište' autora karikature

³⁹⁶ Frano DULIBIĆ, "Definiranje karikature kao likovne vrste", 15.

³⁹⁷ Isto, 18.

³⁹⁸ Lachlan R. MOYLE, *Drawing Conclusions*, 34.-35.

³⁹⁹ Isto, 61.

ili urednika novine, a da je cilj političke karikature utjecati na mišljenje čitatelja novine, i u konačnici usmjeriti njegovo političko djelovanje.⁴⁰⁰

Upravo zbog svega navedenog, mnogi smatraju, poglavito političari, da karikatura može utjecati na javno mnijenje,⁴⁰¹ a političar koji nije karikaturiran smatra se politički mrtvim.⁴⁰²

Društvena ili socijalna karikatura (vidi sliku 1.)

U fokus društvene karikature (ili socijalne karikature) ulazi cjelokupni raspon društvenih ponašanja i identiteta, čak i oni koji se odnose na strane kulture. Zbog sličnosti tema, čak se smatra da politička i društvena karikatura paralelno egzistiraju, jer se pitanjem nekih tema (npr. pobačaj) bave i jedna i druga.⁴⁰³ Ali, ipak postoji značajna razlika između političke i društvene karikature, cilj političke karikature je ismijati, raskrinkati i izložiti javnosti osobe, grupe ili organizacije koje sudjeluju u društvenom životu i podjeli moći. Dok se društvena karikatura, uglavnom, ne zanima za politička pitanja, već u središte svojega interesa stavlja društvena pitanja i društvene procese.⁴⁰⁴ Moyle smatra da se političku karikaturu može smatrati vrstom društvene karikature.⁴⁰⁵

Moyle ističe da mnogi komentatori i karikaturisti smatraju da je osnovna funkcija društvene karikature razotkrivanje i kritiziranje "namjera, apsurdnosti i kontradikcija suvremenog, postindustrijskog društva...".⁴⁰⁶ Društvena karikatura ne mora nužno biti aktualna, njezina se privlačnost često nalazi u naizgled općim, bezvremenskim temama, kao što su pitanja ljudskih prava i sloboda, međuljudskim odnosima u zajednici, obitelji i braku, itd.

⁴⁰⁰ *Using and Analyzing Political Cartoons*, ur. William Fetsko, 3.

⁴⁰¹ Lachlan R. MOYLE, *Drawing Conclusions*, 63.

⁴⁰² Isto, 65.

⁴⁰³ Isto, 35.

⁴⁰⁴ David WIGSTON, "Aids and political cartoons: a case study", *Communicatio*, 28./2002., br. 2, 74.-94., 76.

⁴⁰⁵ Lachlan R. MOYLE, *Drawing Conclusions*, 35.

⁴⁰⁶ Isto, 59.

2.1.7. Karikaturisti

Frano Dulibić smatra da postoje "tri vrste karikaturista". Prvi su karikaturisti amateri, oni se najčešće "javljaju sporadično, izazvani nekom prilikom za afirmacijom ili dopunskom zaradom, odnosno zbog osobnog zadovoljstva". Drugu vrstu čine karikaturisti koji nemaju "obrazovanje akademskih slikara ili kipara, a neki su iz drugih profesija – to su često crtači koji, nakon što dostignu određenu kvalitativnu razinu, zapadaju u maniru te rijetko i neznatno mijenjaju likovni izraz. (...) nakon Drugoga svjetskog rata u Hrvatskoj prevladavaju karikaturisti bez likovnog obrazovanja". Dok u treću vrstu ulaze akademski obrazovani slikari ili kipari, za koje je svojstveno da je njihov opus, koji se odnosi na karikature, često nepoznat javnosti.⁴⁰⁷

Posao karikaturista često je nezavidan i nesiguran. Biti karikaturist u većini je slučajeva značilo ne imati stalan posao, često mijenjati redakcije ili raditi honorarno za više njih. Velik broj novinskih redakcija karikaturiste je tretiralo kao obrtnike i od njih očekivalo "karikaturu po narudžbi, odnosno karikaturu po mjeri i ukusu političkog uvjerenja glavnog urednika".⁴⁰⁸ Ili ako karikaturist djeluje u totalitarnom sistemu, od njega se očekuje da slijedi službenu ideologiju tj. stavi se u njezinu službu i radi 'angažirane karikature'. Međutim, niti u liberalnijim zemljama zapadne demokracije, karikaturist nema apsolutnu slobodu ili kako to kaže Fadil Hadžić - "karikaturist ima 'punu slobodu – sve dok ne prekorači njene granice".⁴⁰⁹ Granice te slobode ne moraju biti samo političke, one mogu biti i poslovne, ideološke ili vjerske. Kada su u pitanju poslovna ograničenja, vlasnik lista, ako se iz bilo kojeg razloga ne slaže sa sadržajem karikature, može otkazati suradnju njezinu autoru. Čak i u demokratskim društvima postoje ideološka ograničenja, koja se manifestiraju na način da postoje društvena pitanja koja su, iz moralnih, civilizacijskih ili inih razloga, zabranjena prikazivati ili ih se prikazuje na jasno definiran način. Primjer toga je odnos prema nacizmu, fašizmu ili komunizmu u suvremenoj karikaturi. Granice vjerske slobode u karikaturi vidjeli smo na primjeru karikatura proroka Muhameda, objavljenih u jednom danskom satiričkom časopisu, i rasprava koje su

⁴⁰⁷ Frano DULIBIĆ, "Definiranje karikature kao likovne vrste", 30.-31.

⁴⁰⁸ Fadil HADŽIĆ, *Anatomija smijeha*, 127.

⁴⁰⁹ Isto, 127.

potakle o pitanju vrijeđanja osjećaja vjernika.⁴¹⁰ Urednici i izdavači novina imaju 'zadnju riječ' kada je u pitanju sadržaj, stoga o njihovom stavu ovisi hoće li pojedina karikatura biti objavljena ili ne.⁴¹¹ U svome višegodišnjem istraživanju Moyle je zaključio da su karikaturisti novinari koji uživaju najveću slobodu među novinarima.⁴¹²

Fadil Hadžić karikaturiste opisuje kao "usamljeni, vječno pogureni, skromni ljudi nad svojim crtačim stolovima. (...) Njihova lica su najčešće ozbiljna, strogo zamišljena, kao da obavljaju neki zamršen znanstveni posao, a na papiru ispod njih se rađaju veseli, komični junaci koji kasnije nasmijavaju cijele kontinente, govoreći univerzalnim – crtanim jezikom koji svi narodi odlično razumiju."⁴¹³

Karikaturisti ne spadaju u skupinu klasičnih umjetnika, svojstvo klasičnih umjetnika je da idealiziraju temu djela, dok karikaturisti 'razotkrivaju deformacije' svojih tema. Iz navedenog razloga Ajanović smatra da se karikaturiste ne može procjenjivati akademskim mjerilima, već da je kod njih "prije riječ o rukopisnom crtežu, individualiziranoj stilizaciji usklađenoj s autorovim načinom mišljenja i pogledom na svijet".⁴¹⁴

Kritičari karikature nisu suglasni je li postoji 'tipičan karikaturalni crtež' i 'tipičan autorski crtež', ali prevladavajuće mišljenje je da postoji, jer se, navodno, uvijek "može prepoznati karikatura, a odmah i autor (...) tipičnost karikaturalnog crteža obično se izvodila iz anatomske deformacije koja nastaje potenciranjem osnovnih fiziognomskih crta i karakteristika korpusa".⁴¹⁵ Kritovac smatra da je individualnost u crtežu svakog autora uvijek sačuvana.⁴¹⁶

Britanski i njemački karikaturisti svjedoče o autocenzuri, kazujući kako puno puta nisu napravili crtež ili ga nisu predali u redakciju znajući da neće biti objavljen.⁴¹⁷ Isto vrijedi i za

⁴¹⁰ Vidi: Andrea REED, *Muhammad as Representative Form*.

⁴¹¹ Lucy SHELTON CASWELL, "Drawing Swords – War in American Editorial Cartoons", 17.

⁴¹² Lachlan R. MOYLE, *Drawing Conclusions*, 81.

⁴¹³ Fadil HADŽIĆ, *Anatomija smijeha*, 135.-136.

⁴¹⁴ Midhat AJANOVIĆ, *Karikatura i pokret*, 47.

⁴¹⁵ Fedor KRITOVAC, "Suvremena karikatura", *Život umjetnosti*, 8./1973., br. 19-20, 59.–68., 66.

⁴¹⁶ Isto, 67.

⁴¹⁷ Lachlan R. MOYLE, *Drawing Conclusions*, 74.

hrvatske i jugoslavenske karikaturiste. Zanimljivu izjavu o autocenzuru izrekao je Ismet Ico Voljevic - "Čini se da je to trajalo do, po prilici, devetsto pedesete. Takve je cenzure nestalo, ali smo mi već bili „odgojeni“: injekcija još strašnije cenzure, autocenzure, djelovala je sama od sebe. (...) O njoj najčešće razmišljam kad mi netko od mojih kolega kaže: „Kako tvoj cenzor?“ Najgori je taj cenzor kojeg vam netko utuvi u glavu. (...) Autocenzura vam uvijek u karikaturi nešto dodaje i opterećuje glavnu misao. Zato sam postao kristalno jasan, jer ako čitatelj ne razumije što je autor htio reći, karikatura je propala."⁴¹⁸

Karikaturistima se daje i informativna, čak edukativna uloga.⁴¹⁹ Karikaturiste se naziva čuvarima demokracije i javnog morala.⁴²⁰ Mnogi komentatori smatraju da karikatura ima moć oblikovanja mišljenja, da karikaturisti izražavaju ono što urednici ne smiju napisati, te da dobra karikatura pogađa više od dobrog uvodnika.⁴²¹

2.2. Karikatura kao historiografski izvor i metodologija istraživanja karikatura

Karikature kao historiografski izvor prvenstveno se koriste u svrhu praćenja društvenih i političkih kretanja, ali one i detektiraju promjene političkih razmišljanja i promjene javnoga mnijenja, odnosno ukazuju na percepciju (bilo javnoga mnijenja, bilo uredništva novine) određene teme ili društvenog problema. Jednako tako, učestalost određene teme ili prisutnost pojedine osobe u karikaturama, povjesničaru govori o važnosti te teme, odnosno važnosti karikaturizirane osobe.

Povjesničarka Katarzyna Murawska-Muthesius naglašava poseban historiografski značaj karikature za istraživanje načina oblikovanja društvenih stereotipa, posebno iz razloga jer se karikature doživljava manje ozbiljnim, čak trivijalnim i prvenstveno oblikom zabave, a upravo zbog njihove podcijenjenosti smatra ih vrlo važnim vizualnim izvorom, u rang

⁴¹⁸ Vjekoslav KLAIĆ, "Ismet Ico Voljevic: Najbolje radim kad sam ljut", *Karika*, 10./1996., br. 30, 10.-11.

⁴¹⁹ Lachlan R. MOYLE, *Drawing Conclusions*, 62.

⁴²⁰ Isto, 61.

⁴²¹ Isto, 65.-66.

filmom, fotografijom i kartografijom.⁴²² Murawska-Muthesius u svojem istraživanju doživljava karikature (i koristi ih kao historiografski izvor) kao 'tvorce kolektivnog istočnoeuropskog identiteta', pristupa im ne kao 'uzročnicima promjena' već kao 'iskazima suglasnosti', onima koji imaju ulogu 'normalizacije podjele vlasti' i održavanja društvenog i političkog poretka. Murawska-Muthesius uočava da *Punchove* karikature ne iskazuju stav autora karikature, već stav uredništva.⁴²³ U svojem istraživanju zaključuje da je *Punch* pomogao u stvaranju i obrani 'britanskog identiteta' kroz više od 150 godina svojega izlaženja, tj. sve do gašenja časopisa u travnju 1992. godine, te je time znatno utjecao na britansku povijest i postao važan historiografski izvor za proučavanje iste.⁴²⁴ Metodologija koju primjenjuje Murawska-Muthesius, u kojoj karikature koristi kao 'iskaz suglasnosti' i sredstvo 'normalizacije podjele vlasti', primijenit će se na naše istraživanje, jer je isto pokazalo da se karikature u *Vjesniku* i *Borbi* u velikoj mjeri koriste upravo za nametanje određenih stavova, stvarajući dojam opće društvene suglasnosti i 'normalnosti' podjele društvene i političke vlasti.

Najznačajniji istraživači karikature u dvadesetom stoljeću, koji pripadaju zapadnoeuropskim i američkim povjesničarima umjetnosti su: Ernst Kris, Ernst Gombrich, Meyer Schapiro i Werner Hofmann, a u najnovije vrijeme Kirk Varnedoe i Adam Gopnik.⁴²⁵ Pioniri psihološke interpretacije karikatura su Ernst Kris i Ernst Gombrich.⁴²⁶

2.2.1. Karikatura kao historiografski izvor u Hrvatskoj

Karikatura kao historiografski izvor korištena je relativno malo u hrvatskoj historiografiji. Od povjesničara karikature je prva istraživala Miroslava Despot, koja se u nekoliko radova bavi karikaturama s prijelaza iz 19. u 20. stoljeće. Riječ je o sljedeća dva rada: "Nekoliko karikatura na račun razvoja Zagreba krajem XIX i poč. 20. st.", u: *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, Zagreb, 1969., 22.–24., te "Od „Biča“ do „Satira“. Humor i

⁴²² Katarzyna MURAWSKA-MUTHESIUS, "On Small Nations and Bullied Children: Mr. Punch Draws Eastern Europe", 284.

⁴²³ Isto, 285.

⁴²⁴ Isto, 288.

⁴²⁵ Frano DULIBIĆ, "Teorijske i povijesne značajke karikature: uvod u metodologiju istraživanja", 81.

⁴²⁶ Lachlan R. MOYLE, *Drawing Conclusions*, 51.

karikatura o socijalno-političkom stanju Zagreba krajem 19. stoljeća”, u: *Kaj*, Zagreb, 1973., br. 3, 52. – 69. Osim nje, tu je još i mlađa generacija povjesničara koja u svojim studijama piše o humoristično-satiričnim časopisima kao građi za istraživanje nacionalnih stereotipa, karikaturi kao sredstvu nacionalne propagande, ili kao izvoru za interpretaciju brojnih za povijest zanimljivih tema.⁴²⁷ Valja istaknuti nekoliko istraživača: Mato Artuković, Tomislav Franušić, Nives Rumenjak i Jasna Turkalj. No, niti jedan od navedenih povjesničara nije karikature koristio kao izvor za povijest DF/FNR/SFR Jugoslavije.

Osim navedenih autora, u najnovije vrijeme karikaturama kao izvorom za istraživanje stereotipa o ženama u Kraljevini Jugoslaviji koristila se Ida Ograjšek Gorenjak u svojoj doktorskoj disertaciji. Autorica je značajan prostor u disertaciji posvetila karikaturama iz lista *Koprive*, koje su u njima korištene za nametanje negativnih stereotipa o ženama.⁴²⁸

Hrvatska se historiografija do sada uglavnom bavila karikaturama 19. stoljeća, nešto malo karikaturom prve polovice 20. stoljeća, dok je karikatura u povijesti nakon Drugoga svjetskog rata bila u potpunosti zanemarena. Jasna Turkalj je istraživala pravaške karikature u 19. stoljeću u člancima: "Pravaški humorističko-satirički listovi kao prenositelji političkih poruka 80-ih godina 19. stoljeća", *Časopis za suvremenu povijest*, 32./2000., br. 3, 463.-472. i "Zvekan - humor, satira i karikatura kao sredstvo pravaške političke propagande", *Povijesni prilozi*, 18./1999.[i.e. 2000.], br. 18, 121.-160. Nadalje, Nives Rumenjak u radovima "Politička karikatura i slika "Khuenovih Srba" s kraja 19. st. u Hrvatskoj", *Časopis za suvremenu povijest*, 32./2000., br. 3, 473.-486.; "Karikature – duh vremena", *Vijenac*, 6./1998., br. 106, 38; i "Nacionalni stereotipi u zagrebačkoj javnosti u početku XX. st.: *Obzor i Srbobran* (1901.-1902. godine)", *Povijesni prilozi*, 15./1996., br. 15, 151.-187. Potom Tomislav Franušić u članku "Talijanski elementi u dubrovačkim humoristično-satiričnim listovima iz 1925. godine", *Dubrovnik (Matica hrvatska)*, 8./1997., br. 1/3, 706.-746. Te Mato Artuković u radu "Vrač pogađač, prilog proučavanju srpskog novinstva u Hrvatskoj", *Povijesni prilozi*, 10./1991., br. 10, 159.–192.

⁴²⁷ Frano DULIBIĆ, "Prilog za historiografiju karikature u Hrvatskoj", u: *Zbornik I. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti* (gl. ur. Milan Pelc), Zagreb, 2004., 255.

⁴²⁸ Ida OGRAJŠEK GORENJAK, *Rodni stereotipi i politika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevine Jugoslavije)*, Zagreb, 2011., doktorska disertacije (mentor: Božena Vranješ-Šoljan)

2.2.2. Metodologija istraživanja karikatura

Istraživanje će započeti kvantitativnom analizom građe. Potrebno je utvrditi ukupnu količinu karikatura u pojedinim novinama, a potom njihov zajednički zbroj. Nadalje, valja utvrditi tematiku (pitanje tematike dijelom ulazi u kvantitativnu analizu a dijelom u kvalitativnu) svake pojedine karikature i razvrstati ih u šire skupine (vanjska politika, unutarnja politika, društveno-ekonomska pitanja, Crkva...), te vidjeti koja je skupina najzastupljenija i u kojem razdoblju. Temeljem ranije analiziranog valja detektirati koje teme su zastupljene u kojemu razdoblju i zašto, tj. je li to odraz određenih društvenih i političkih zbivanja. Pri istraživanju karikatura primijenit će se dijakronijski pristup (longitudinalna studija) tj. sagledati cjelokupno vremensko razdoblje istraživanja i detektirati kada se pojavljuju istraživane karikature, te uočiti eventualne pravilnosti/nepravilnosti u njihovu izlaženju (pojavljivanju).

Glavna kvalitativna metoda istraživanja karikatura je *analiza sadržaja*, odnosno u slučaju karikatura analiza crteža karikatura. Analiza sadržaja treba biti teorijski dobro osmišljena, tj. ona mora otvoriti mogućnosti za daljnju analizu, kojom će se doći do zaključaka i o ostalim elementima komunikacije. Analizom sadržaja karikatura ispituje se simboličko značenje njezine poruke ili poruka, jer poruke nemaju samo jedno značenje, pogotovo ne ono najočiglednije, a često je riječ i o prenesenom značenju.⁴²⁹ Potom će se, analizom sadržaja, odrediti pristupa li pojedina karikatura nekoj temi s afirmativnog ili negacijskog stajališta (kako je ranije objašnjeno – karikatura ne može biti neutralna), tj. odrediti će se vrijednosnu usmjerenost karikature. Nadalje, potrebno je utvrditi namjeru pojedine karikature, vidjeti ima li namjeru informirati, mobilizirati publiku, glorificirati postignuća, kritizirati društvene pojave ili je njezin stav omalovažavajući spram subjekta karikature.

Potrebno je postaviti osnovne hipoteze (hipoteze su postavljene u uvodnom dijelu disertacije), čiju utemeljenost će se provjeriti podacima dobivenim analizom sadržaja. U daljnjoj fazi analiza sadržaja dovodi do odgovora na pitanje tko je izvor (tko je inicirao pojedinu karikaturu i zašto?) karikature, i u konačnici do ključnog pitanja – što se želi postići

⁴²⁹ Stjepan GREDELJ, *S onu stranu ogledala*, 19.

svakom pojedinom karikaturom ili tematskim blokom karikatura, i što se želi postići karikaturom općenito (*Vjesnikovom, Borbinom* i jugoslavenskom sveukupno).⁴³⁰

2.2.3. Okviri i ograničenja

Pri istraživanju karikatura i korištenju istih kao povijesnog izvora evidentan je manjak broja autora koji se njima služe, a samim time nedostaju primjeri metodologije istraživanja karikatura. Konstatacija se odnosi kako na domaće istraživače i one sa prostora DF/FNR/SFR Jugoslavije, tako i na strane istraživače. Karikaturu kao historiografski izvor za razdoblje obiju Jugoslavija koristi jedino slovenska povjesničarka Alenka Puhar u svojoj knjizi *Slovenski avtoportret 1918-1991*.

Problematičan je i manjak literature za teorijski dio disertacije, oskudna je čak i strana literatura. U postojećoj literaturi vidljiv je nedostatak novih istraživanja i produbljivanja spoznaja o karikaturama općenito, a time i o karikaturama kao historiografskom izvoru. Većina autora ponavlja glavninu poznatog i ranije napisanog o karikaturama.

2.3. Karikatura u Hrvatskoj

2.3.1. Razvoj karikature u Hrvatskoj

Prvu definiciju karikature u hrvatskoj daje dr. Franjo pl. Marković, književnik i sveučilišni profesor filozofije: "Karikatura – nagrda – jest pretjerano naopačje u pojavu i u djelovanju razumna sobstva. Ona je naopačje osobinske obilježnosti, koja je jedno potrebno oblikovno svojstvo ljepote. Kad se obilježene osobinske crte izopače tj. nagrde, a da ipak ostane jasan trag zbilji, navlastito kad se pretjeraju nelijepo crte u zbilju liku ili u značaju ili činu, onda nastane karikatura."⁴³¹

⁴³⁰ Stjepan GREDELJ, *S onu stranu ogledala*, 19.

⁴³¹ Franjo MARKOVIĆ, *Razvoj i sustav obćenite estetike*, Zagreb, 1903., 550.-551.

Počeci karikature u Hrvatskoj datirani su različito,⁴³² no, suvremeni hrvatski povjesničar umjetnosti, koji se bavi istraživanjem karikatura – Frano Dulibić, smatra točnim podatak iz knjige Baltazara Adama Krčelića *Annuae ili historija*, koji opisuje zabavu visokog društva iz godine 1754. na kojoj su bile izložene karikature: "Krčelić je u spomenutom zapisu najvjerojatnije opisao karikature i prvu izložbu karikatura za odabrano društvo..."⁴³³

Karikatura se u hrvatskom tisku pojavljuje relativno kasno, Frano Dulibić njezinu pojavu stavlja u sredinu 19. stoljeća, u vrijeme kada je u zapadnoj Europi karikatura na svome vrhuncu. U Francuskoj i Velikoj Britaniji ona je već priznati komentator društvenih i političkih zbivanja, dok se u Hrvatskoj tek pojavljuje i to prvenstveno u prvom humorističko-satiričkom časopisu *Podravski jež*, čiji jedini broj izlazi 17. ožujka 1862. godine.⁴³⁴ Kao razloge njezine kasne pojave Dulibić navodi krutu austrougarsku vlast koja provodi oštru cenzuru i vrlo je restriktivna pri davanju dozvole za tehničku opremu kojom bi se karikature umnožavale.⁴³⁵

Dulibić povijest hrvatske karikature dijeli u tri razdoblja: prvo razdoblje – do 1846. do 1900. godine; drugo razdoblje – od 1901. do 1906. godine, i treće razdoblje – od 1906. do 1940. godine. Vrijeme Drugoga svjetskog rata i DF/FNR/SFR Jugoslavije nije bilo dio autorova istraživanja. Kao vremenske odrednice prvoga razdoblja uzete su godina nastanka prve za Hrvatsku značajne karikature i završna godina razvoja karikature u humorističnim časopisima (ponajprije pravaške orijentacije) *Zvekan*, *Humoristički list*, *Vragoljan*, *Trn*, *Bič*, *Vrač pogađač* i nekoliko drugih.⁴³⁶ Drugo razdoblje Dulibić smatra prijelaznim, a obilježili su ga časopisi *Čauš*, *Satir* i *Knut*, te karikature Mencija Clementa Crnčića i Dragana Melkusa.

⁴³² Detalj na ilustraciji u misalu Jurja Topuskog, datiran između 1524. i 1526. godine. Potom elementi na fresci Vincenta iz Kastva *Ples smrti* u beramskoj crkvi, iz godine 1474., i groteskna ljudska lica u kodeksu *Od naslidovanja Isukarstova* (nastala vjerojatno prije 1524., smatra se da je autor Marko Marulić). Bakropis Martina Kolunića Rote s osam grotesknh glava (1565. – 1582.). Te elementi satire u bakropisu Pavla Rittera Vitezovića *Cicero pro domo sua & Tulia pro Cicerone*. Vidi: Frano DULIBIĆ, *Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine*, 71.-75.

⁴³³ Frano DULIBIĆ, *Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine*, 80.

⁴³⁴ Isto, 99.

⁴³⁵ Frano DULIBIĆ, "Prilog za historiografiju karikature u Hrvatskoj", 255.

⁴³⁶ Frano DULIBIĆ, *Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine*, 98.-123.

Treće razdoblje započinje prvom godinom izlaženja najutjecajnijeg humorističnog lista *Koprive*, a završava godinom gašenja istoga.⁴³⁷

'Zlatno doba' Hrvatske karikature Dulibić smješta u prvu polovicu 20. stoljeća, točnije od godine 1906. kada je pokrenut časopis *Koprive*, pa do kraja njegova izlaženja 1939. godine.⁴³⁸ 'Zlatno doba' traje do početka Drugoga svjetskog rata, a nakon rata opada interes za karikaturu, tako da se smanjuje i broj časopisa njoj posvećenih. Najznačajniji časopis poslijeratnog razdoblja je *Kerempuh* (1945.-1958.).⁴³⁹ Frano Dulibić smatra da u jugoslavenskoj karikaturi nakon Drugoga svjetskog rata - "tekst, ideja, odnosno kratki vic, dobiva sve više na značaju, dok crtež postaje krajnje jednostavan, bez većih promjena tijekom više desetljeća rada mnogih karikaturista".⁴⁴⁰

U komunističkoj Jugoslaviji, kao i u ostalim komunističkim državama, karikatura je imala ulogu političkog agitatora, takva se karikatura naziva 'angažirana karikatura'. Karakteristika takvih karikatura u prvim poslijeratnim godinama je da se na njima, uglavnom, pojavljuju radnici koji s metlom ili čekićem u ruci udaraju po vanjskom ili unutarnjem neprijatelju. Na ovaj način se vlast (pod krinkom da je riječ o narodu) obračunava sa svojim neistomišljenicima, a takve karikature, po Fadilu Hadžiću, poprimaju značaj 'sudskih presuda'.⁴⁴¹ U kasnijim razdobljima, nakon prekida odnosa s Istočnim blokom, karikature razmatraju puno veći broj tema i njihov je pristup puno raznolikiji, ali istovremeno one ne problematiziraju NOB i politiku državnog rukovodstva.

2.3.2. Karikaturisti u Hrvatskoj

Prvo razdoblje hrvatske karikature obilježili su karikaturisti Ferdo Quiquerez u časopisu *Bič*, Marko Antonini u *Ćuku* i Josif Danilovac radovima u *Vraču pogađaču*.

⁴³⁷ Frano DULIBIĆ, *Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine*, 311.

⁴³⁸ Frano DULIBIĆ, "Fenomen humora u likovnoj umjetnosti: otrovi ozbiljnog sadržaja", *Kontura Art magazin*, 18./2008., br. 96, 36.-43., 37.

⁴³⁹ Isto, 37.

⁴⁴⁰ Frano DULIBIĆ, "Teorijske i povijesne značajke karikature: uvod u metodologiju istraživanja", 97.

⁴⁴¹ Fadil HADŽIĆ, *Anatomija smijeha*, 126.

Karakteristika velikog broja karikatura ovoga razdoblja jest nepotpisanost crteža. Dulibić smatra da su autori tih karikatura mogli biti slikari i grafičari: Josip Franjo Mücke, Michael Stroy, Ivan Zasche, Nikola Mašić, te Ivan Nepomuk Schauff.⁴⁴²

Drugo razdoblje su obilježili, kako je ranije istaknuto, Mencije Clement Crnčić i Dragan Melkus, dok u trećem – najplodnijem razdoblju imamo čitav niz karikaturista, uglavnom suradnika časopisa *Koprive*. Među najplodnije karikaturiste toga razdoblja spadaju: Josip Račić, Slavko Vereš, Branimir Petrović, Ljudevit Kara, Pjer Križanić, Božidar Uzelac, Frano Branko Angeli Radovani, Franjo Maixner, Tomislav Kolombar, Milan Freudenreich, Sergej Mironovič Golovčenko, Andrija Maurović, Petar Papp, Vladimir Mirosavljević, Antun Motika, Mirko Uzorinac, Bogumil Car i Ivo Režek.⁴⁴³

Neki od karikaturisti koji djeluju u vrijeme Drugoga svjetskog rata i nakon njega su: Emanuel Vidović, Virgil Meneghello-Dinčić, Frano Branko Angeli Radovani, Rudolf Valić, Marko Rašica, Petar Mitrović, Joza Kljaković, Ljudevit Kara, Pjer Križanić, Bogumil Car, Oto Antonini, Ivo Tijardović, Anka Krizmanić, Klema Schwartz, Antun Zuppa, Ivo Režek, Franjo Maixner, Andrija Maurović, Antun Motika.⁴⁴⁴

Alenka Puhar smatra da su jugoslavenski (a time i hrvatski) karikaturisti bili prije svega propagandisti, a jedan od njihovih glavnih zadataka bio je ismijavanje protivnika.⁴⁴⁵ Velik broj hrvatskih/jugoslavenskih karikaturista osim karikaturama bavio se i stripom, animacijom knjiga, slikovnica, reklamnim animacijama, a velik broj se okušao i u filmskoj animaciji. Većina pokretača i najznačajnijih animatora Zagrebačke škole crtanog filma, karijeru je započelo crtanjem karikatura za dnevne novine ili tjedne publikacije. Najuspješniji karikaturisti/animatori su Nedeljko Dragić, Dušan Vukotić, Zlatko Grgić, Borivoj Dovniković, Joško Marušić i Radivoj Gvozdanić.⁴⁴⁶

⁴⁴² Detaljnije u: Frano DULIBIĆ, *Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine*, 124.-126.

⁴⁴³ Detaljnije o svakome pojedinom karikaturistu vidi u: Frano DULIBIĆ, *Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine*, 148.-224.

⁴⁴⁴ Vidi: Frano DULIBIĆ, *Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine*, 342.-343.

⁴⁴⁵ Alenka PUHAR, *Slovenski avtoportret 1918-1991*, Ljubljana, 1992., 69.

⁴⁴⁶ Midhat AJANOVIĆ, *Karikatura i pokret*, 41.-42.

2.3.3. Karikatura u povijesti umjetnosti

Prve spomene karikature u Hrvatskoj nalazimo u djelu Adama Krčelića *Annuae ili historija* (1748. – 1767.) i Maksimilijana Vrhovca *Diarium* iz 1814. godine. Karikaturom se sustavnije počinju baviti književnici s početka 20. stoljeća, od kojih valja izdvojiti Antuna Gustava Matoša i Antuna Branka Šimića.⁴⁴⁷ U međuratnom razdoblju autori tekstova o karikatura su najčešće sami karikaturisti i likovni kritičari. Od karikaturista najznačajnija djela su ona Slavka Vereša: "O karikaturi", *Novosti*, 4./1910., br. 106, 5., više djela Andea Uvodića od kojih treba izdvojiti: "O karikaturi", *Novo doba*, 9./1926., br. 79, 20.-21. i *Naši karikaturiste*, Split, 1911., te tekst Pjera Križanića "O karikaturi", *Kritika*, 2./1921., br. 3, 104.-105.⁴⁴⁸ Od likovnih kritičara koji pišu o karikaturama najvažnije je ime Vladimira Lunačeka, a osim njega još treba izdvojiti Franju Deaka i Petra Knolla.⁴⁴⁹ Povjesničari umjetnosti se karikaturom počinju baviti tek nakon Drugoga svjetskog rata, među njima ćemo izdvojiti: Darko Glavan, Branka Hlevnjak, Vera Horvat Pintarić, Dubravko Horvatić, Duško Kečkemet, Zvonko Maković, Vladimir Maleković, Marko Peić, Guido Quien, Ivanka Reberski, Ive Šimat Banov. Od autora koji nisu povjesničari umjetnosti a pišu o karikaturama, valja istaknuti: Fadil Hadžić, Josip Horvat, Fedor Kritovac, Igor Mandić, Ivan Pahernik i Hrvoje Pejaković.⁴⁵⁰

Najveći doprinos naraciji o povijesti karikatura dao je Josip Horvat u nekoliko djela posvećenih karikaturi u Hrvatskoj (Karikatura u Hrvatskoj (1862-1939.), u: Hadžić, Fadil, *Antologija hrvatskog humora i satiričke književnosti*, Zagreb, 1999., 452.–455.; „Koprive“ i prva generacija karikaturista-publicista u Hrvatskoj”, *Novinar*, 1./1964., br. 1, 20.-22.; *Bibliografija hrvatskih humoristično satiričnih časopisa (1862 - 1939.)* (rukopis), NSK, Zagreb; *Društveni spektar jednog stoljeća novinarstva Hrvatske 1835 - 1935. Počeci štampe jugoslavenskih naroda*, Jugoslavenski institut za novinarstvo, Beograd, 1969.; Karikatura (Hrvatska), *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, sv. 3, Zagreb, 1964., 147.; *Povijest novinstva Hrvatske 1771 – 1939*, Zagreb, 1962..

⁴⁴⁷ Frano DULIBIĆ, *Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine*, 60.-62.

⁴⁴⁸ Isto, 63.-64.

⁴⁴⁹ Isto, 65.-66.

⁴⁵⁰ Frano DULIBIĆ, "Prilog za historiografiju karikature u Hrvatskoj", 258.; Frano DULIBIĆ, *Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine*, 66.-68.

Osim Horvata svoj doprinos su dali i Vera Horvat Pintarić ("Autorski strip zagrebačke škole", *Kultura*, 8./1975., br. 28, 130.–171.; *Miroslav Kraljević*, Zagreb, 1985.; *Svjedok u slici*, Zagreb, 2001.). Dubravko Horvatić karikaturom se bavi u tekstovima *Ples smrti. Antologija hrvatskog likovnog humora*., Zagreb, 1975.; "Starčević i hrvatska stranka prava prema likovnim umjetnicima", *Život umjetnosti*, 18./1983., br. 36, 29.–41.; "Da nije bilo slikarstva, postao bih bandit (razgovor s Milivojem Uzelcem)", *Telegram*, 8./1967., br. 370, 3.; "Karikatura", *EHU*, sv. 1, Zagreb, 1995., 404.–406.; a Krešimir Kovačić u tekstovima "Cenzura u Hrvatskoj u XIX i XX vijeku", *Naša štampa*, 2./1952., br. 7, 6.; "Humorističko-satirički listovi u Hrvatskoj", *Naša štampa*, 2./1952., br. 6, 4..

Nekoliko radova o karikaturi objavili su Ante Kovač: "Humoristički list – glavni organ jedne parlamentarne većine. O zagrebačkom listu Koprive 1906. godine", u: *Naša štampa*, 1./1951., br. 2, 5.; "Još jedan jubilej Pjera Križanića. Politička karikatura pre dolaska u Beograd", *Naša štampa*, 4./1954., str. 5.; "Kuku, Todore! Stotinu dvadeset i šest karikatura od Pjera Križanića", *Riječ*, 8./1927., br. 34, 4.; "Pjer pre dolaska u Beograd. Povodom godišnjice smrti osnivača savremene karikature", *Naša štampa*, 13./1963., br. 113, zatim Matko Peić: *Branimir Petrović* (katalog izložbe), Zagreb, 1988.; "Branimir Petrović", *Bulletin JAZU*, Zagreb, 1964., 1.–2.; *Hrvatski slikari i kipari*, Osijek, 1969.; *Josip Račić*, Zagreb, 1985.; *Ljudevit Kara* (katalog), Zagreb, 1989.; *Nepoznati Menci Clement Crnčić*, Zagreb, 1985.; Ivanka Reberski: *Anka Krizmanić*, Zagreb, 1993.; *Ivo Režek*, Zagreb, 2001.; *Ivo Režek, karakterne studije i karikature* (katalog izložbe), Zagreb, 1989. Svoj doprinos istraživanju karikature dao je i pjesnik Antun Gustav Matoš u radovima: "Karikatura općenito i karikaturisti. Dojmovi/Ogledi", *Sabrana djela III*, Zagreb, 1973.; "O modernoj karikaturi i Branimiru Petroviću. Vidici i putevi/Naši ljudi i krajevi", *Sabrana djela IV*, Zagreb, 1973. i knjizi: *O likovnim umjetnostima*, Zagreb, 1976. U najnovije vrijeme Frano Dulibić sa svojom monografijom *Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine* izašlom u Zagrebu 2009. godine, te radovima: "Prilog za historiografiju karikature", *Zbornik I. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*, (gl. ur. Milan Pelc), Zagreb, 2004., 255.–262. i "Teorijske i povijesne značajke karikature. Uvod u metodologiju istraživanja. Karikatura", *Karikatura*, (gl. ur. Jadranka Brnčić), Zagreb, 2005., 81.–108.

Frano Dulibić u svojem istraživanju dolazi do zaključka da karikatura u Hrvatskoj "nije nikada uspjela steći status ravnopravan ostalim likovnim vrstama. U većoj ili manjoj mjeri smatrala se manje vrijednim oblikom likovnog izražavanja."⁴⁵¹

⁴⁵¹ Frano DULIBIĆ, "Prilog za historiografiju karikature u Hrvatskoj", 257.

3. KARIKATURA U KOMUNISTIČKOJ JUGOSLAVIJI (1945. – 1962.)

Kao i u svakome drugome društvu, tako i u onome komunističke Jugoslavije, karikaturalni je izričaj uvjetovan društvenim uređenjem i oblikom vlasti, tj. slobodom koju vlasti dopuštaju. Čak ni demokratska društva ne daju karikaturistima potpunu slobodu stvaranja, ograničeni su mišljenjem uredništva i politikom vlasnika novine u kojoj objavljuju. U totalitarnom društvu ta ograničenja su još veća. Obzirom da je komunistička Jugoslavija totalitarno društvo, karikaturisti su u njoj djelovali po jasno određenim uzusima. Postojale su teme koje su bile zabranjene za karikaturiranje (nosioci vlasti, partizanski pokret, socijalističko uređenje), ali i one čije je stvaranje poticano (obračun sa 'špekulantima', narodnim neprijateljem, Katoličkom crkvom, vanjskim neprijateljem...). Iz navedenoga proizlazi kako karikaturisti u Jugoslaviji nisu bili slobodni u svome djelovanju, već je njihov rad uvjetovan odobrenjem urednika novine, a urednik ponajprije usmjerenjima Agitpropa, te potom napucima državnog, partijskog i lokalnog čelništva.

3.1. Specifičnosti karikature u komunističkoj Jugoslaviji

Stjepan Gredelj u svojem istraživanju i komparaciji pisanja (samo tekstova) listova *Borbe* i *Politike* dolazi do kvantitativnog podatka da je odnos unutarnje i vanjske problematike – 87%:13%. Gredelj naglašava da "diferencijacija prema vremenskim razdobljima ne menja bitno uočenu disproporciju".⁴⁵² Dok je tema odnosa Jugoslavije i socijalističkih zajednica zastupljena u listovima s 13%.⁴⁵³ Kada govorimo o unutarnjim pitanjima, Gredelj na temelju svojega istraživanja dolazi do zaključka da "...u oba lista se najveći značaj u okviru 'unutrašnje' problematike pridaje razmatranju koncepcije socijalizma; *Borba* nešto više ističe nosioce praktične političke delatnosti, a *Politika* na najistaknutijim stranicama piše o društvenoj strukturi; spoljnopolitički odnosi imaju 'privilegovan' publicitet u *Politici*."⁴⁵⁴ Za razliku od novinskih članaka u *Borbi* i *Politici* gdje dominira unutarnja

⁴⁵² Stjepan GREDELJ, *S onu stranu ogledala*, 28.

⁴⁵³ Isto, 28.

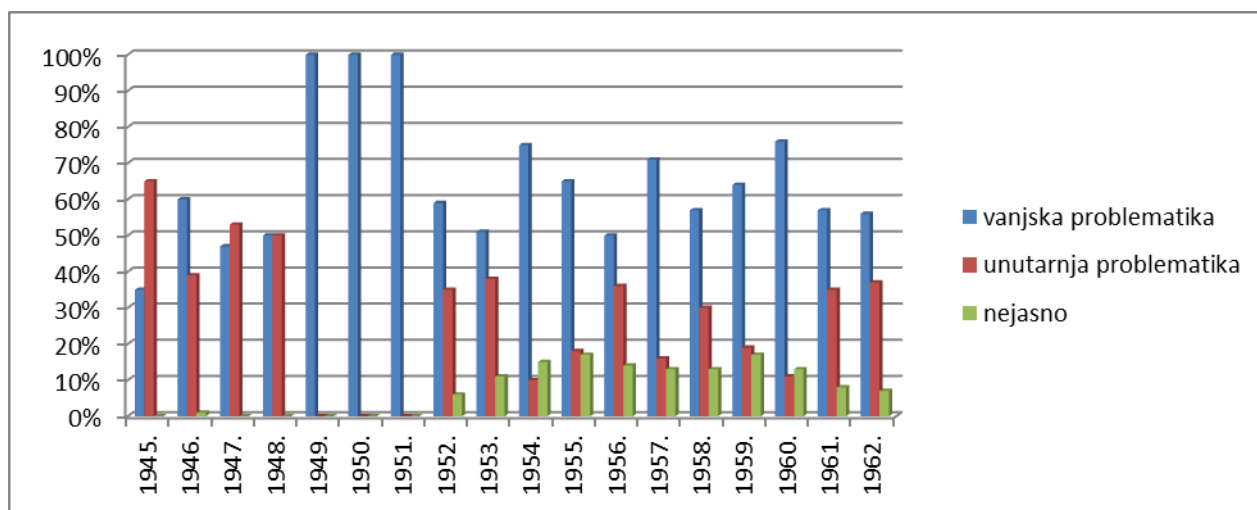
⁴⁵⁴ Isto, 31.

problematika, u karikaturama *Borbe* i *Vjesnika* dominira vanjska politika (problematika). U *Borbi* je odnos vanjske i unutarnje problematike 61%:29%⁴⁵⁵, dok je kod *Vjesnika* omjer 49%:44%⁴⁵⁶. Gredelj u svojem istraživanju dolazi do zaključka kako se omjer unutarnje i vanjske politike ne mijenja značajnije, dok je istraživanje karikatura pokazalo da se omjer mijenjao više puta (vidi grafikone 1. i 2.).

Tablica 1. *Borba*, longitudinalni omjer vanjske i unutarnje problematike kao teme karikatura (1945. - 1962.)

	1945.	1946.	1947.	1948.	1949.	1950.	1951.	1952.	1953.	1954.	1955.	1956.	1957.	1958.	1959.	1960.	1961.	1962.
vanjska problematika	35%	60%	47%	50%	100%	100%	100%	59%	51%	75%	65%	50%	71%	57%	64%	76%	57%	56%
unutarnja problematika	65%	39%	53%	50%	0%	0%	0%	35%	38%	10%	18%	36%	16%	30%	19%	11%	35%	37%
nejasno	0%	1%	0%	0%	0%	0%	0%	6%	11%	15%	17%	14%	13%	13%	17%	13%	8%	7%

Grafikon 1. *Borba*, longitudinalni omjer vanjske i unutarnje problematike kao teme karikatura (1945. - 1962.)

U *Borbinjoj* je karikaturi omjer vanjske i unutarnje problematike varirao manje nego u *Vjesnikovoj*. Tako se primjećuje da, izuzev godina 1949., 1950. i 1951. kada su sve karikature vanjske problematike, u prve četiri poslijeratne godine unutarnja problematika ima skoro ravnopravan udio vanjskoj problematici, dok će od 1952. prevaga u svim godinama biti na strani vanjske problematike. Kod *Vjesnika* je udio vanjske i unutarnje problematike ravnomjerniji u ukupnom zbiru, no gledano longitudinalno, odstupanja su velika. Tako unutarnja problematika ima prevagu u godinama 1945. i 1946., te u godinama 1961. i 1962. U

⁴⁵⁵ Napomena: u izračun omjera nisu uzete karikature preuzete iz drugih novina, dok preostalih 10% koji nedostaje u gornjem omjeru odlazi na skupinu karikatura 'nejasno'.

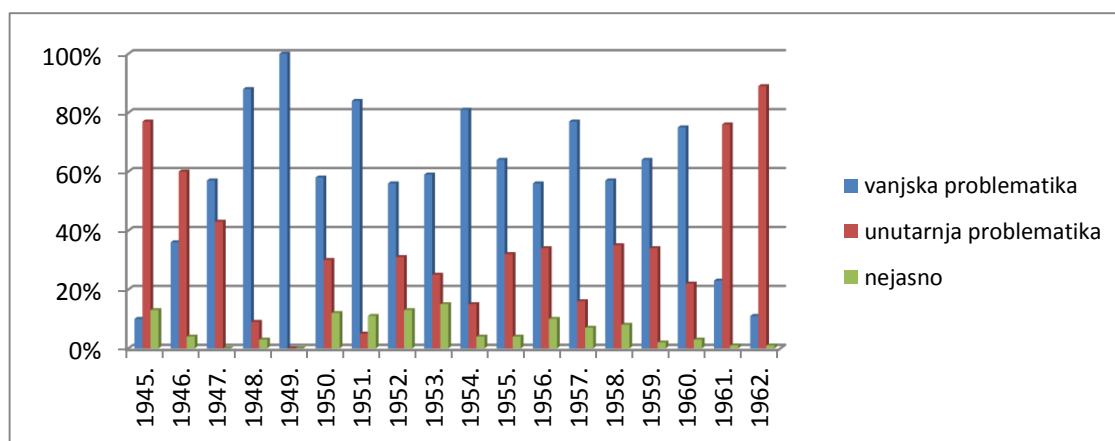
⁴⁵⁶ Napomena: u izračun omjera nisu uzete karikature preuzete iz drugih novina, dok preostalih 7% koji nedostaje u gornjem omjeru odlazi na skupinu karikatura 'nejasno'.

prve dvije navedene godine razlog je obračun s 'unutarnjim neprijateljem', dok je u preostale dvije godine razlog pojava dnevne karikature Pere, koja obrađuje unutarnju problematiku. Upravo će veliki udio karikature Pere skoro izjednačiti ukupni udio vanjske i unutarnje problematike u *Vjesniku*, jer u svim preostalim godinama vanjska problematika ima znatno veći udio od unutarnje problematike.

Tablica 2. *Vjesnik*, longitudinalni omjer vanjske i unutarnje problematike kao teme karikatura (1945. - 1962.)

	1945.	1946.	1947.	1948.	1949.	1950.	1951.	1952.	1953.	1954.	1955.	1956.	1957.	1958.	1959.	1960.	1961.	1962.
vanjska problematika	10%	36%	57%	88%	100%	58%	84%	56%	59%	81%	64%	56%	77%	57%	64%	75%	23%	11%
unutarnja problematika	77%	60%	43%	9%	0%	30%	5%	31%	25%	15%	32%	34%	16%	35%	34%	22%	76%	89%
nejasno	13%	4%	0%	3%	0%	12%	11%	13%	15%	4%	4%	10%	7%	8%	2%	3%	1%	1%

Grafikon 2. *Vjesnik*, longitudinalni omjer vanjske i unutarnje problematike kao teme karikatura (1945. - 1962.)

Gredelj ističe da je njegovo istraživanje pokazalo da je "nakon promene unutrašnjeg kursa u pravcu deetatizacije i debirokratizacije, kao najveći neprijatelj socijalizma označava se birokratizam (...) Kritika birokratizma naročito se rasplamsala nakon VI kongresa KPJ 1952...".⁴⁵⁷ I u *Borbi* i *Vjesniku* vidljiva je kritika birokratizma. *Vjesnik* svoje prve antibirokratske karikature objavljuje već 1945. godine, a nastavit će ih objavljivati i u godinama 1950., 1952., 1953. i 1956. Dok će *Borba* svoju prvu antibirokratsku karikaturu objaviti 1952., te naredne u godini 1962. Iz opisanoga je vidljivo kako je *Vjesnik* krenuo u 'obračun' s birokracijom puno ranije od *Borbe*, i od onoga što zaključuje Gredelj. No, ni *Vjesnikova* se ni *Borbina* karikatura ne uključuju u značajnijoj mjeri u obračun s

⁴⁵⁷ Stjepan GREDELJ, *S onu stranu ogledala*, 72.

birokracijom. Naime, *Vjesnik* će u istraživanome razdoblju objaviti 12 karikatura ove tematike, dok će *Borba* objaviti svega četiri karikature.

Kao glavne neprijatelje socijalizma, Gredelj u svojem istraživanju detektira – klasne neprijatelje, gospodarski kriminal, 'informbirovštinu' i birokratizam.⁴⁵⁸ Za *Borbinu* i *Vjesnikovu* karikaturu vrijedi sličan zaključak izuzev 'informbirovštine', jer se u obje novine spominju samo vanjski napadi Informbiroa na Jugoslaviju, ali ne i unutarnji oblici 'informbirovštine'. Od preostala tri neprijatelja socijalizma (komunizma), osim ranije opisanog birokratizma, gospodarski kriminal i klasni neprijatelji često su prikazani u karikaturama *Borbe* i *Vjesnika*. Obje novine smatraju kako je za loše stanje u gospodarstvu kriv gospodarski kriminal, za stanje u poljoprivredi kulaci, a za negativnosti u društvu da su krivi ostaci buržoazije, Katolička crkva i svaki oblik oporbe.

Gredelj je u svojem istraživanju došao do zaključka "da se komunikacijskom sistemu u socijalističkom društvu zadaje *bitno sužena* društvena uloga koja proizlazi iz njegove podređenosti ideološko-političkom podsistemu. Direktivni obrazac selekcije i 'plasmana' političkih informacija pretvara sredstva komuniciranja pre svega u transmisiju ideološko-političkog podsistema, odnosno u heteronomni mehanizam 'stvaranja' *dirigovane* javnosti."⁴⁵⁹ Karikature, kao dio opisanog komunikacijskog sistema služe 'stvaranju' ili oblikovanju dirigirane javnosti, to će u narednim cjelinama biti i prikazano opisima odabranih tema i načinom (vrijednosnim sudom) njihova prikaza.

Kao izvor za istraživanje slovenske povijesti u razdoblju od 1918. do 1991. slovenska je povjesničarka, publicistkinja i prevoditeljica Alenka Puhar koristila karikature nastale u tome razdoblju. U svojoj knjizi priča povijest Slovenije kroz karikature. Knjiga Alenke Puhar predstavlja jedino djelo koje opisuje nacionalnu povijest jedne od bivših jugoslavenskih republika, a koje je nastalo na karikaturama kao izvoru za istraživanje nacionalne povijesti. Puhar karikature smatra jednom od najraširenijih metoda komunikacije u suvremenom svijetu, načinom da se na razini društva iskaže nevolja, trauma, konflikt ili naprosto ukaže na način kako riješiti pojedina pitanja i problemi. Smatra da su u karikaturama prikazani svi bitni akteri i događaji nekog povijesnog razdoblja, ali se u karikaturama pojavljuju i teme koje se

⁴⁵⁸ Stjepan GREDELJ, *S onu stranu ogledala*, 72.

⁴⁵⁹ Isto, 157.

iznenada pojave i onda samo nestanu, koje nisu bitno vezane za neka društvena kretanja, već su prikazale neki manje važan događaj koji ubrzo gubi na značenju.⁴⁶⁰

Analizirajući slovensku karikaturu nakon Drugoga svjetskog rata, Puharova uočava da se u fokusu humora nalaze kapitalisti, birokrati, kolaboracionisti, špekulanti, reakcionari, vrlo brzo im se pridružuju direktori i tajnice, te zajedljive parade o odnosu majki i mladih ljudi sklonih modernome. Dok se kao junaci karikature pojavljuju partizani koji 'mlate' neprijatelja.⁴⁶¹ Karikaturalna se tematika *Vjesnika* i *Borbe* djelomično poklapa s temama slovenskih karikatura, dok se u njima ne spominju odnosi direktora i tajnica, te odnosi majki i mladih ljudi. Ali *Vjesnik* zato naglašava društvene negativnosti alkoholizma, nepotizma i lošeg položaja žena, dok *Borba* više pažnje posvećuje cijenama na tržištu, uvjetima stanovanja i turizmu. Partizani se kao junaci pojavljuju samo u prvoj poratnoj godini, dok se karikature i *Borbe* i *Vjesnika* obračunavaju s narodnim (klasnim) neprijateljima (kapitalisti, birokrati, kolaboracionisti, špekulanti, reakcionari) u cijelome istraživanome razdoblju.

Kao zabranjene teme jugoslavenskih karikatura Alenka Puhar detektira: svaki oblik unutarnje politike i njezinih aktera, međunacionalni odnosi u Jugoslaviji. Smatra da su karikature poslužile za 'preodgoj ljudi'.⁴⁶² *Vjesnikove* se i *Borbine* karikature također ne bave unutarnjom politikom Jugoslavije, niti karikaturiraju njezine aktere. Međunacionalni se odnosi, također, ne spominju.

Puhar smatra da u komunističkoj Jugoslaviji nije bilo političke karikature, argumentira to time što karikaturisti nisu smjeli 'deformirati' političke aktere, nije im bilo dopušteno ironizirati njihovo porijeklo, pripadnost i tjelesne karakteristike, nisu smjeli upotrebljavati većinu oznaka i obilježja.⁴⁶³ Puhar je mišljenja da se politička karikatura vratila u Jugoslaviju tek 80-ih godina.⁴⁶⁴ Zaključci istraživanja *Vjesnika* i *Borbe* po pitanju političke karikature nisu u cijelosti istovjetni onima Alenke Puhar. Naime, u *Vjesniku* i *Borbi* postoji politička karikatura, ali je ona prvenstveno fokusirana na vanjskopolitičke teme. Dok se u pogledu

⁴⁶⁰ Alenka PUHAR, *Slovenski avtoportret 1918-1991*, 9.

⁴⁶¹ Isto, 87.-88.

⁴⁶² Isto, 87.

⁴⁶³ Isto, 90.

⁴⁶⁴ Isto, 109.

unutarnjopolitičke karikature valja složiti s Puhar te konstatirati da politička karikatura koja kritizira nosioce vlasti i dionike unutarnje politike - ne postoji.

Britanski novinar Angus Roxburgh u svojoj knjizi *Pravda. Inside the Soviet News Machine* opisuje način rada i ulogu *Pravde* - glasila Komunističke partije Sovjetskoga Saveza. Opisuje i ulogu karikature u *Pravdi*, te smatra kako se karikatura uglavnom koristi simbolima pri prikazu Zapada i zapadnih država, a napose SAD-a kojega uprizoruju Uncle Sam ili anonimne osobe u vojnim odorama. *Pravdini* karikaturisti izbjegavali su prikaze američkog naroda, dok su američke političare počeli karikaturizirati tek 80-ih godina, a kao prvog među njima predsjednika Ronalda Reagena.⁴⁶⁵ Za razliku od sovjetske karikature, *Vjesnikova* i *Borbina* karikatura vrlo često prikazuju i zapadne i istočne političare, ali ne i njihove narode. U istraživanome razdoblju političari (zapadni i istočni, ne jugoslavenski) su česta tema karikatura, odnosno njihove politike i politike zemalja koje predstavljaju dolaze na 'udar' karikatura. Prikazuje ih se na način da su lako prepoznatljivi, ili je na njihovom liku čak naznačeno njihovo ime.

3.2. Karikatura u *Borbi*

Novine *Borba* (podnaslov: nezavisan politički i društveni list) pokrenute su 19. veljače 1922. u Zagrebu, kao legalan organ Komunističke partije Jugoslavije. Nakon njegove zabrane 1923. list mijenja ime u *Radnička borba*. Od 13. veljače 1923. pa do proglašenja diktature (6. siječanj 1929.) i zabrane izlaženja (13. siječnja 1929.) - izlazi s podnaslovom "radničko-seljačke novine".⁴⁶⁶ List izlazi jednom do dva puta tjedno, u nakladi od 7000 primjeraka. U navedenom razdoblju izlaženja list je promijenio nekoliko izdavača, glavnih i odgovornih urednika, a kao razlog tome Novak navodi zatvorske kazne na koje su osuđivani odgovorni ljudi u listu. Kao urednici *Borbe* navode se Đuro Cvijić, Vladimir Čopić, Kamilo Horvatin, Ognjen Prica i drugi.⁴⁶⁷

⁴⁶⁵ Angus ROXBURGH, *Pravda*, 88.

⁴⁶⁶ Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, 144.; Josip HORVAT, *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939.*, Zagreb, 1962., 401.

⁴⁶⁷ Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, 144.

List je ponovno pokrenut 19. listopada 1941. u Užicu, gdje će izlaziti do 27. studenoga, a od tada se redakcija više puta seli i list izlazi neredovito.⁴⁶⁸ Od 15. studenoga 1944., nakon povratka u Beograd list počinje s redovitim izlaženjem kao službeno glasilo Komunističke partije Jugoslavije.

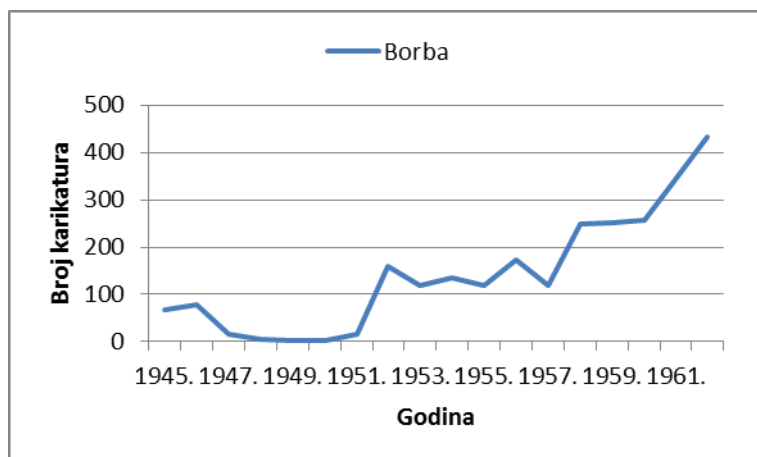
Tablica 3. Broj objavljenih karikatura u *Borbi* po pojedinoj godini i sveukupni broj karikatura u *Borbi* (1945. - 1962.)

Godina	<i>Borba</i>
1945.	68
1946.	78
1947.	16
1948.	6
1949.	2
1950.	2
1951.	15
1952.	160
1953.	118
1954.	134
1955.	120
1956.	173
1957.	119
1958.	250
1959.	251
1960.	257
1961.	347
1962.	434
ukupno:	2550

U istraživanome je vremenskom periodu (1945. - 1962.) *Borba* objavila 2550 karikatura. Broj objavljenih karikatura značajno varira ovisno o godini, tako je u pojedinim godinama objavljen sljedeći broj karikatura: vidi tablicu 3.

⁴⁶⁸ Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, 356.-357.

Grafikon 3. Godišnji broj karikatura u *Borbi* (1945. - 1962.)

3.2.1. Karikaturisti u *Borbi*

Karikaturist koji je najviše obilježio *Borbinu* karikaturu u istraživanome razdoblju - jest Milorad Ćirić⁴⁶⁹. On je jedini karikaturist koji objavljuje u cijelome istraživanome razdoblju. U godinama od 1945. do 1950. Ćirić je jedini stalni karikaturist, a kasnije od 1951. pridružuje mu se Dragan Savić⁴⁷⁰, a u godinama 1960., 1961. i 1962. Zoran Jovanović⁴⁷¹.

⁴⁶⁹ Milorad Ćirić - slikar i novinar, karikaturist. Rođen u Vranju 1912., umro 1994. godine. Završio umjetničku školu u Beogradu, od 1939. izlaže kao slikar i karikaturist. Objavljuje u listovima *Borba*, *Jež* i *Nin*. (Preuzeto iz: Galerija slika Beli Anđeo, <http://www.artbeliandjeo.rs/index.php/sr/ciric-milorad>, 9. svibanj 2014.)

⁴⁷⁰ Dragan Savić - slikar, ilustrator i karikaturist. Rođen 6. svibnja 1923. u Petrovcu na Mlavi, umro 11. siječnja 2009. godine. Diplomirao je scenografiju kod profesora Milenka Šerbana. Karikature je počeo objavljivati u vrijeme Drugoga svjetskog rata u listu *Borac*. Od godine 1953. suradnik je lista *Jež*, te stalni karikaturist beogradske *Borbe*. Jedan je od pokretača listova *Ošišani jež* i *Mika miš*, te jedan od začetnika stripa u Beogradu. Objavljivao je u *New York Timesu*, *Krokodilu*, *Chicago Sunday Timesu*, *Asahi Shimbunu* i drugima. Godine 1961. u SAD-u je osvojio prvu nagradu na temu "Karikatura u borbi za mir". Savić je idejni tvorac nagrade "Pjer" (nazvane po Pjeru Križaniću), koju su *Večernje novosti* pokrenule 1967. godine. "Pjera" je osvojio 1980. godine. Bio je dopisni član Akademije "San Marko" u Veneciji. (Preuzeto iz: Zlatno doba. Vremeplov kroz svet srpskog stripa, <http://www.zlatnodoba.com/2009/03/09/dragan-savic-1926-2009dragan-savic-1926-2009/>, 9. svibanj 2014.)

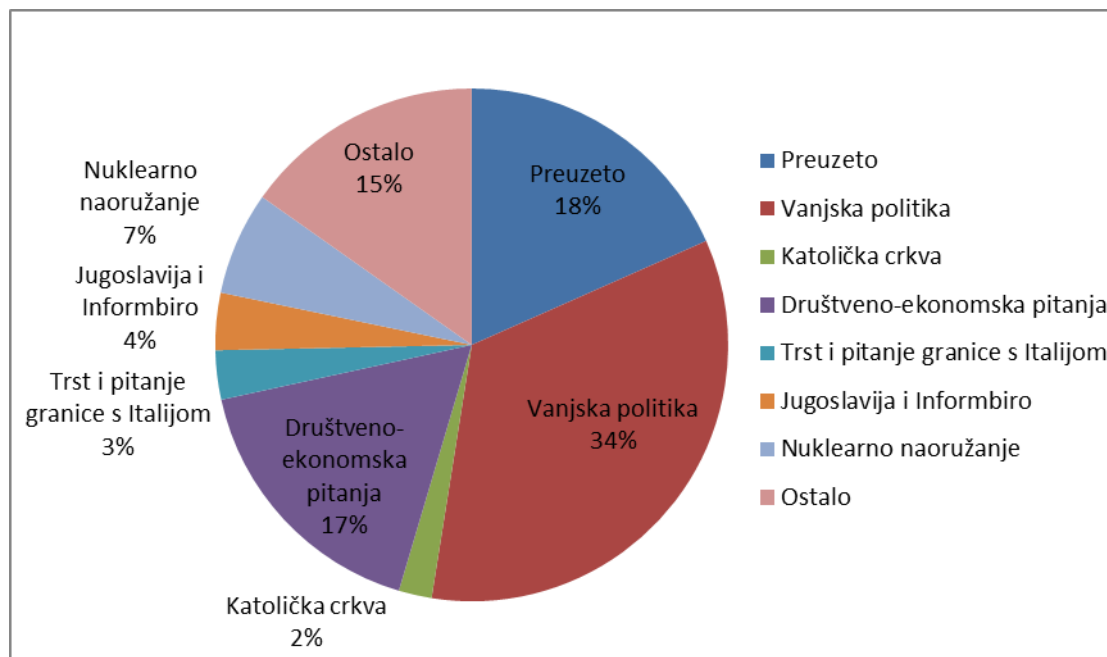
⁴⁷¹ Zoran Jovanović - rođen 1938. u Novom Sadu, ali veći dio života provodi u Zemunu. Bavi se karikatrom, ilustracijom i animiranim filmom. Radi kao slobodni umjetnik od 1956. godine. Određeno vrijeme bio je jedan od urednika lista *Mladost*, a od 1973. urednik je karikature u *Komunistu*. Objavljivao je karikature u brojnim listovima i časopisima, te osvajao brojne nagrade na međunarodnim natjecanjima. Imao je tridesetak samostalnih izložbi u Beogradu, Splitu, Milanu, Parizu, Lisabonu, Madridu, New Yorku i drugdje. Član je ULUS-a (Udruženje likovnih umetnika Srbije), ULUPUDS-a (Udruženje likovnih umetnika primenjenih umetnosti i dizajnera Srbije) i UFUS-a (Udruženje filmskih umetnika Srbije). Primio je brojne nagrade od kojih valja izdvojiti: "Zlatna palma" u Borgeri, "Pjer" u Beogradu, "Grand Prix" u Knokke Heistu, Zagrebu, Tokiju, godišnju nagradu ULUPUDS-a i Udruženja novinara Srbije. Godine 1983. 'Asocijacija američkih karikaturista' proglasila ga je najboljim svjetskim karikaturistom. Objavljivao u *Borbi* 1960., 1961. i 1962. godine. (Preuzeto

3.2.2. Teme karikatura u *Borbi*

3.2.2.1. Kvantitativno-kvalitativna analiza tema

U cjelokupnome istraživanom razdoblju *Borbina* se karikatura u najvećoj mjeri bavi pitanjima vanjske politike, njezin udio u sveukupnom broju karikatura iznosi 34%, a varira iz godine u godinu – najmanji je 14% u godini 1953., a najveći 100% u godini 1950. kada je *Borba* objavila samo dvije karikature i obje su imale vanjskopolitičku tematiku. Nakon vanjske politike najzastupljenija su društveno-ekonomska pitanja sa ukupnim udjelom od 17%, potom karikature o atomskoj bombi sa 7% udjela, problematika Jugoslavije i Informbiroa s 4%, pitanje Trsta i granice s Italijom 3%, pitanja vezana uz Katoličku Crkvu 2%. Velik broj karikatura *Borba* preuzima iz drugih novina, i to u udjelu od 18%. Od sveukupnog broja karikatura objavljenih u *Borbi* autoru je ostalo nejasno njih 9%.

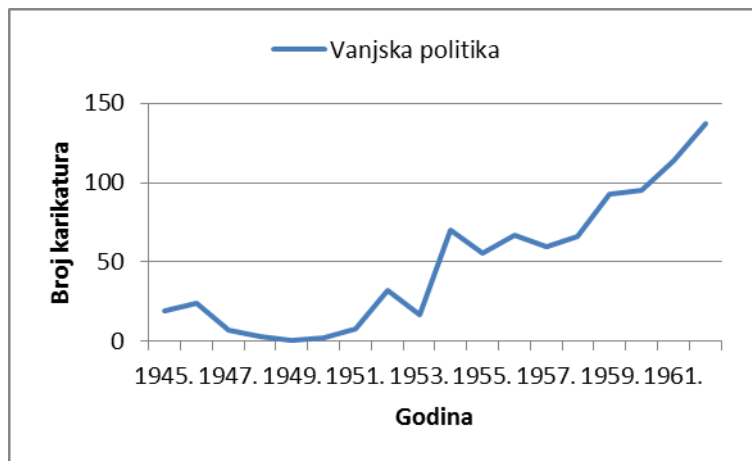
Grafikon 4. *Borba*, udio pojedine tematike u sveukupnom broju karikatura u razdoblju 1945. - 1962.

Vanjska politika

Vanjskopolitičke teme zauzimaju najveći dio *Borbinog* korpusa karikatura, a u istraživanome periodu objavljena je 871 karikatura vanjskopolitičke tematike. Sukladno broju sveukupnih karikatura objavljenih u pojedinoj godini, a čiji broj varira od dvije 1949. i 1950. godine do 434 objavljenih 1962. godine, različit je i broj i zastupljenost vanjskopolitičkih karikatura. Tako 1949. *Borba* objavljuje jednu vanjskopolitičku karikaturu koja čini 50% tematike za tu godinu, a 1962. godine 137 karikatura koje čine 32% karikatura u toj godini. Ovisno o rastu ili padu sveukupnog broja karikatura objavljenih u pojedinoj godini, raste ili pada i broj vanjskopolitičkih karikatura.

Grafikon 5. *Borba*, broj vanjskopolitičkih karikatura u razdoblju 1945. - 1962.

Neke od vanjskopolitičkih tema su zastupljenije od drugih, odnosno neki se akteri vanjske politike pojavljuju češće u *Borbinjoj* karikaturi od drugih. Iz navedenog je razloga izdvojeno i analizirano nekoliko cijelina koje su najzastupljenije – problematika Drugoga svjetskog rata, vanjska politika SAD-a, vanjska politika Velike Britanije, vanjska politika Francuske, problematika Njemačke, mirovne konferencije, te kolonijalizam.

Problematika Drugoga svjetskog rata

U prve tri poslijeratne godine (1945., 1946. i 1947.) i dijelom u četvrtoj (1948.), u *Borbinjoj* karikaturi prevladava problematika iz Drugoga svjetskog rata i neriješena pitanja koja se protežu na poslijeratno razdoblje. Najviše je prostora posvećeno zemljama agresorima tj. Njemačkoj, Italiji i Japanu, i njihovom poslijeratnom uređenju, te u velikoj mjeri pitanju počinjenih zločina i kažnjavanju, odnosno nekažnjavanju istih. Naime, karikature ukazuju na

nekažnjavanje zločina i nedovoljan broj sudskih procesa, te bijeg dijela rukovodećeg kadra nacističke Njemačke i fašističke Italije u zemlje Latinske Amerike i Španjolsku.⁴⁷² Isticanjem tema iz Drugoga svjetskog rata i naglašavanjem krivaca, karikaturama se na suptilan način kazuje tko je dobra strana, odnosno i dalje se potvrđuju zasluge NOB-a za oslobođenje od 'tih zločinaca'. Još jedna problematika, koja je direktna posljedica Drugoga svjetskog rata, jest i građanski rat u Grčkoj. *Borbine* karikature kritiziraju lošu politiku Velike Britanije i SAD-a prema Grčkoj, kao i cjelokupna događanja u samoj zemlji – od nepravilnosti u izbornom procesu, uhićenja učitelja i profesora, do lažnih svjedočenja Anketnoj komisiji.⁴⁷³

Vanjska politika Sjedinjenih Američkih Država

Vanjska politika SAD-a jedna je od problematika koje su zastupljene u cjelokupnome istraživanome razdoblju, jedino što se mijenja je fokus njezine politike, ali ne i *Borbina* kritika – ona je stalno prisutna i konstantno kritizira djelovanje SAD-a. Tako su četrdesetih godina još aktualna pitanja iz Drugoga svjetskog rata pa se SAD kritizira zbog preblagog pristupa zločincima, a karikature ih optužuju i za pomaganje u bijegu pojedincima optuženim za ratni zločin.⁴⁷⁴ Aktualna je i tematika građanskog rata u Grčkoj, u pogledu kojeg se SAD osuđuje zbog miješanja u unutarnja pitanja jedne zemlje, a poglavito zbog financiranja i naoružavanja grčkih monarhista.⁴⁷⁵ Početkom pedesetih aktualizira se korejska problematika, a SAD se direktno upliće u rat slanjem vojske u pomoć Južnoj Koreji, odnosno rukovođenjem snagama Organizacije Ujedinjenih naroda (OUN). Karikature kritiziraju miješanje SAD-a, ističući da svojim angažmanom samo pridonose produbljivanju sukoba i produljenju njegova

⁴⁷² *Borba*, god. X., br. 127, 27. svibanj 1945.; *Borba*, god. X., br. 130, 30. svibanj 1945.; *Borba*, god. X., br. 139, 10. lipanj 1945.; *Borba*, god. X., br. 175, 21. srpanj 1945.; *Borba*, god. X., br. 188, 5. kolovoz 1945.; *Borba*, god. X., br. 198, 16. kolovoz 1945.; *Borba*, god. X., br. 310, 22. prosinac 1945.; *Borba*, god. X., br. 316, 29. prosinac 1945.; *Borba*, god. XI., br. 15, 17. siječanj 1946.

⁴⁷³ *Borba*, god. X., br. 153, 25. lipanj 1945.; *Borba*, god. X., br. 167, 11. srpanj 1945.; *Borba*, god. X., br. 174, 19. srpanj 1945.; *Borba*, god. X., br. 212, 1. rujanj 1945.; *Borba*, god. X., br. 229, 20. rujanj 1945.; *Borba*, god. XI., br. 25, 29. siječanj 1946.; *Borba*, god. XI., br. 78, 1. travanj 1946.; *Borba*, god. XI., br. 210, 2. rujanj 1946.; *Borba*, god. XI., br. 211, 3. rujanj 1946.; *Borba*, god. XII., br. 14, 16. siječanj 1947.; *Borba*, god. XII., br. 54, 4. ožujak 1947.; *Borba*, god. XII., br. 60, 11. ožujak 1947.; *Borba*, god. XII., br. 68, 20. ožujak 1947.

⁴⁷⁴ *Borba*, god. XIII., br. 313, 28. prosinac 1948.

⁴⁷⁵ *Borba*, god. XI., br. 283, 26. studeni 1946.; *Borba*, god. XII., br. 60, 11. ožujak 1947.; *Borba*, god. XII., br. 68, 20. ožujak 1947.

trajanja.⁴⁷⁶ Kritizira se i američko nuklearno i raketno naoružavanje, čija količina značajno raste u pedesetima i šezdesetima, naglašava se neodgovornost američkog ponašanja i njezina rukovodstva koje ugrožava ostale narode i, kako karikature naglašavaju, sam planet Zemlju.⁴⁷⁷

U kasnijem razdoblju kritizira se politika prema Tajvanu, gdje SAD podržavaju režim Čang Kaj Šeka, i nastojanja Tajvana da zadrži mjesto u OUN, odnosno da bude predstavnik Kine u OUN-u. SAD pomažu Tajvan politički i vojno, a upravo vojnu pomoć karikature najviše kritiziraju.⁴⁷⁸ Militarizaciju Zapadne Njemačke karikature najoštrije osuđuje, najvećim dijelom kriveći SAD koji Njemačkoj dostavlja oružje, te nameće svoju politiku jačanja Zapadne Njemačke kako bi se pariralo Istočnome bloku. *Borba* upozorava na opasnost jačanja Njemačke, poglavito u kontekstu zbivanja iz Drugoga svjetskog rata.⁴⁷⁹ Politika SAD-a prema Zapadnoj hemisferi, temeljena na Monroevoj doktrini, najviše se ogleda u politici prema Kubi,⁴⁸⁰ ali i prema ostalim zemljama Latinske Amerike (Kostarika, Dominikanska Republika...⁴⁸¹ *Borba* kritizira američke vojne intervencije u Latinskoj Americi, a najveću pažnju posvećuje invaziji u Zaljevu svinja i kubanskoj raketnoj krizi. Karikature američku politiku prema Kubi smatraju jednom od najopasnijih, te razlogom mogućem izbijanja novoga svjetskog rata ili povodom za izbijanje nuklearnog rata.

⁴⁷⁶ *Borba*, god. XV., br. 208, 31. kolovoz 1950.; *Borba*, god. XVI., br. 190, 12. kolovoz 1951.; *Borba*, god. XVI., br. 202, 26. kolovoz 1951.; *Borba*, god. XVIII., br. 159, 22. lipanj 1953.

⁴⁷⁷ *Borba*, god. XIX., br. 10, 13. siječanj 1954.; *Borba*, god. XIX., br. 73, 28. ožujak 1954.; *Borba*, god. XIX., br. 82, 7. travanj 1954.; *Borba*, god. XIX., br. 83, 8. travanj 1954.; *Borba*, god. XIX., br. 257, 24. listopad 1954.; *Borba*, god. XIX., br. 275, 14. studeni 1954.; *Borba*, god. XIX., br. 309, 26. prosinac 1954.; *Borba*, god. XX., br. 18, 23. siječanj 1955.; *Borba*, god. XX., br. 44, 20. veljača 1955.; *Borba*, god. XX., br. 60, 13. ožujak 1955.; *Borba*, god. XX., br. 72, 27. ožujak 1955.; *Borba*, god. XXI., br. 80, 1. travanj 1956.; *Borba*, god. XXII., br. 18, 20. siječanj 1957.; *Borba*, god. XXII., br. 121, 5. svibanj 1957.; *Borba*, god. XXII., br. 212, 4. kolovoz 1957.; *Borba*, god. XXIII., br. 12, siječanj 1958.; *Borba*, god. XXIII., br. 2, studeni 1958.; *Borba*, god. XXIV., br. 2, 4. siječanj 1959.; *Borba*, god. XXIV., br. 27, 1. veljača 1959.; *Borba*, god. XXIV., br. 211, 8. rujanj 1959.; *Borba*, god. XXIV., br. 282, 2. prosinac 1959.; *Borba*, god. XXV., br. 186, 7. kolovoz 1960.; *Borba*, god. XXV., br. 210, 4. rujanj 1960.; *Borba*, god. XXVI., br. 140, 8. lipanj 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 206, 13. kolovoz 1961.; *Borba*, god. XXVII., br. 54, 25. veljača 1962.; *Borba*, god. XXVII., br. 61, 4. ožujak 1962.

⁴⁷⁸ *Borba*, god. XX., br. 30, 6. veljača 1955.; *Borba*, god. XX., br. 289, 6. prosinac 1955.; *Borba*, god. XX., br. 291, 8. prosinac 1955.; *Borba*, god. XX., br. 299, 18. prosinac 1955.; *Borba*, god. XXII., br. 149, 2. lipanj 1957.

⁴⁷⁹ *Borba*, god. XXI., br. 280, 21. listopad 1956.; *Borba*, god. XXIII., br. 32, 3. veljača 1958.; *Borba*, god. XXIII., br. 83, 26. ožujak 1958.; *Borba*, god. XXIII., br. 87, 30. ožujak 1958.; *Borba*, god. XXIII., br. 94, 6. travanj 1958.; *Borba*, god. XXIV., br. 112, 15. svibanj 1959. Detaljnije u cjelini Problematika Njemačke.

⁴⁸⁰ *Borba*, god. XXV., br. 205, 29. kolovoz 1960.; *Borba*, god. XXV., br. 225, 21. rujanj 1960.; *Borba*, god. XXVI., br. 92, 19. travanj 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 96, 23. travanj 1961.; *Borba*, god. XXVII., br. 40, 11. veljača 1962.; *Borba*, god. XXVII., br. 310, 9. studeni 1962.

⁴⁸¹ *Borba*, god. XXVII., br. 64, 7. ožujak 1962.

Kritizira se agresivna politika NATO saveza, posebno se osuđuje dominantna uloga SAD-a unutar saveza, te korištenje saveza za isključive vanjskopolitičke ciljeve SAD-a. Karikature ismijavaju podčinjenost ostalih članica NATO-a, prikazujući ih kao nezrelu djecu kojoj treba vodstvo SAD-a, ili kao male vojnike podčinjene velikome vođi – SAD-u.⁴⁸² Hladnoratovska politika i odnosi sa Sovjetskim Savezom predmet su stalne kritike *Borbine* karikature,⁴⁸³ a kako se aktualizira pojedino pitanje tako mu se i posvećuje više pažnje (npr. berlinsko pitanje⁴⁸⁴). Karikature osuđuju obje sile i njihovo ponašanje, prvenstveno nedostatak volje za konstruktivnim razgovorima i konstantno povećanje naoružanja, posebno nuklearnoga. Ovakvom kritikom Zapadnoga i Istočnoga bloka, *Borba* nastoji istaći mirotvornu ulogu Jugoslavije u svijetu, poglavito u kasnijem razdoblju (nakon 1956.) kada dolazi do formiranja pokreta Nesvrstanih. SAD se kritizira i radi odnosa prema OUN, gdje se naglašava manjak autonomije OUN-a i veliki utjecaj koji SAD ima na njezine odluke.⁴⁸⁵ Utjecaj koji, po mišljenju karikatura, SAD koristi za ostvarivanje svojih imperijalističkih ciljeva, nametanje volje manjim narodima te obračun sa Sovjetskim Savezom.

⁴⁸² *Borba*, god. XVIII., br. 314, 20. prosinac 1953.; *Borba*, god. XIX., br. 10, 13. siječanj 1954.; *Borba*, god. XIX., br. 73, 28. ožujak 1954.; *Borba*, god. XXI., br. 114, 7. svibanj 1956.; *Borba*, god. XXIII., br. 316, 21. prosinac 1958.; *Borba*, god. XXV., br. 48, 27. veljača 1960.; *Borba*, god. XXV., br. 56, 7. ožujak 1960.

⁴⁸³ *Borba*, god. XVII., br. 119, 20. svibanj 1952.; *Borba*, god. XVIII., br. 93, 6. travanj 1953.; *Borba*, god. XIX., br. 7, 10. siječanj 1954.; *Borba*, god. XIX., br. 17, 21. siječanj 1954.; *Borba*, god. XIX., br. 303, 19. prosinac 1954.; *Borba*, god. XX., br. 240, 9. listopad 1955.; *Borba*, god. XX., br. 258, 30. listopad 1955.; *Borba*, god. XXI., br. 20, 24. siječanj 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 259, 30. rujanj 1956.; *Borba*, god. XXII., br. 350, 22. prosinac 1957.; *Borba*, god. XXIII., br. 66, 9. ožujak 1958.; *Borba*, god. XXIV., br. 18, 23. siječanj 1959.; *Borba*, god. XXIV., br. 185, 9. kolovoz 1959.; *Borba*, god. XXV., br. 186, 7. kolovoz 1960.; *Borba*, god. XXVI., br. 273, 19. listopad 1961.; *Borba*, god. XXVII., br. 68, 11. ožujak 1962.

⁴⁸⁴ *Borba*, god. XVIII., br. 164, 28. lipanj 1953.; *Borba*, god. XXVI., br. 144, 12. lipanj 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 150, 18. lipanj 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 157, 25. lipanj 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 183, 21. srpanj 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 185, 23. srpanj 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 215, 22. kolovoz 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 256, 2. listopad 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 277, 23. listopad 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 318, 4. prosinac 1961.

⁴⁸⁵ *Borba*, god. XVI., br. 196, 19. kolovoz 1951.; *Borba*, god. XVII., br. 275, 16. studeni 1952.

Slika 2. *Borba*, god. XVIII., br. 93, 6. travanj 1953.

Vanjska politika Velike Britanije

Kritika britanske vanjske politike pojavljuje se u *Borbinoj* karikaturi već 1946. godine s pitanjem građanskog rata u Grčkoj i britanskog povlačenja iz nje, te prepuštanja Grčke SAD-u.⁴⁸⁶ *Borba* osuđuje britansko miješanje u Grčki građanski rat, te svojim karikaturama zahtijeva njezino povlačenje, ali s druge strane osuđuje jačanje prisutnosti SAD-a. Britanija se pojavljuje u karikaturi i zbog svoje uloge stalne članice Vijeća sigurnosti OUN-a, koja ujedno ima pravo veta, te kao takva ima utjecaj na sve odluke Vijeća i involvirana je u sva važna svjetska zbivanja.⁴⁸⁷ Karikature odražavaju mišljenje jugoslavenskih vlasti kako Velika Britanija ne vodi samostalnu politiku unutar OUN-a, već da su njezine odluke koordinirane sa SAD-om, odnosno da su nametnute od strane SAD-a. *Borba* ismijava ovakvu podčinjenost Velike Britanije, smatrajući je krajnje ponižavajućom te prikazujući nelagodnost britanskih premijera zbog takve pozicije.

⁴⁸⁶ *Borba*, god. XI., br. 210, 2. rujanj 1946.; *Borba*, god. XII., br. 60, 11. ožujak 1947.; *Borba*, god. XII., br. 68, 20. ožujak 1947.

⁴⁸⁷ *Borba*, god. XIX., br. 32, 8. veljača 1954.; *Borba*, god. XIX., br. 67, 21. ožujak 1954.; *Borba*, god. XXIV., br. 56, 8. ožujak 1959.; *Borba*, god. XXVI., br. 147, 15. lipanj 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 178, 16. srpanj 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 209, 16. kolovoz 1961.

Kao kolonijalna sila, koja u istraživanom periodu gubi znatan dio svojih posjeda diljem svijeta (Jordan⁴⁸⁸, Irak⁴⁸⁹, Kuvajt⁴⁹⁰, Cipar⁴⁹¹), Britanija se u karikaturama kritizira zbog svoje grčevite borbe za zadržavanje kolonijalnih posjeda.⁴⁹² Ovisno kako se aktualizira pojedino kolonijalno pitanje, tako i *Borba* analizira stanje te svojom karikaturom 'daje sud' o događaju, gdje bez iznimke osuđuje djelovanje Velike Britanije, te se stavlja na stranu koloniziranih naroda i zemalja.

Velika Britanije godine 1952. ulazi u krug zemalja posjednica nuklearnog naoružanja, te time daje karikaturama još jedan razlog za kritiku.⁴⁹³ Britaniju se po tome pitanju kritizira odvojeno, ali i kao dio kolektiva, odnosno 'kluba' zemalja koje posjeduju nuklearnu tehnologiju. Kao i u pitanju ostalih država, naglašava se britanska neodgovornost, kako prema vlastitom stanovništvu, tako i prema cjelokupnom čovječanstvu.

Nakon nacionalizacije Sueskog kanala od strane egipatske vlade, Velika Britanija zajedno s Francuskom i Izraelom, vojno napada Egipat u listopadu 1956. godine. No, tri zemlje vrlo brzo gube rat te bivaju osuđene od OUN-a za agresiju na jednu suverenu zemlju. Velik broj *Borbinih* karikatura prikazuje zbivanja oko Sueskog kanala, nelegitimnost strane intervencije, te se priključuje osudi agresije.⁴⁹⁴ Jedan od razloga velikoga broja karikatura posvećenih ovoj temi, svakako je i prijateljstvo između Egipta i Jugoslavije.

⁴⁸⁸ *Borba*, god. XXI., br. 273, 14. listopad 1956.; *Borba*, god. XXII., br. 102, 14. travanj 1957.; *Borba*, god. XXIII., br. 210, 17. kolovoz 1958.; *Borba*, god. XXIII., br. 222, 31. kolovoz 1958.; *Borba*, god. XXVII., br. 12, 14. siječanj 1962.

⁴⁸⁹ *Borba*, god. XXVII., br. 12, 14. siječanj 1962.

⁴⁹⁰ *Borba*, god. XXVII., br. 11, 13. siječanj 1962.; *Borba*, god. XXVII., br. 12, 14. siječanj 1962.

⁴⁹¹ *Borba*, god. XXI., br. 60, 11. ožujak 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 120, 13. svibanj 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 341, 23. prosinac 1956.; *Borba*, god. XXIII., br. 258, 12. listopad 1958.; *Borba*, god. XXIII., br. 294, 23. studeni 1958.

⁴⁹² *Borba*, god. XIX., br. 67, 21. ožujak 1954.; *Borba*, god. XXII., br. 233, 25. kolovoz 1957.; *Borba*, god. XXIII., br. 218, 26. kolovoz 1958.; *Borba*, god. XXIII., br. 228, 7. rujanj 1958.; *Borba*, god. XXVI., br. 173, 11. srpanj 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 320, 6. prosinac 1961.

⁴⁹³ *Borba*, god. XIX., br. 82, 7. travanj 1954.; *Borba*, god. XX., br. 46, 24. veljača 1955.; *Borba*, god. XXI., br. 67, 18. ožujak 1956.; *Borba*, god. XXII., br. 18, 20. siječanj 1957.; *Borba*, god. XXIII., br. 218, 26. kolovoz 1958.; *Borba*, god. XXIII., br. 291, 19. studeni 1958.; *Borba*, god. XXIII., br. 299, 5. prosinac 1958.; *Borba*, god. XXIV., br. 314, 19. prosinac 1958.; *Borba*, god. XXIV., br. 32, 8. veljača 1959.; *Borba*, god. XXIV., br. 227, 27. rujanj 1959.; *Borba*, god. XXV., br. 186, 7. kolovoz 1960.; *Borba*, god. XXV., br. 210, 4. rujanj 1960.; *Borba*, god. XXVI., br. 271, 17. listopad 1961.; *Borba*, god. XXVII., br. 54, 25. veljača 1962.

⁴⁹⁴ *Borba*, god. XXI., br. 230, 1. rujanj 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 231, 2. rujanj 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 235, 6. rujanj 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 237, 8. rujanj 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 238, 9. rujanj 1956.; *Borba*,

Karikature ismijavaju strah većega dijela britanske javnosti i političara od Zajedničkog europskog tržišta (ZET), ali i rezerviranost, čak i neprijateljstvo, Francuske i Zapadne Njemačke prema ulasku Britanije u ZET. *Borba* ismijava upornost vlade premijera Harolda Macmillana da Britanija uđe u ZET, odnosno u klub zemalja gdje, po karikaturama, nije dobrodošla.⁴⁹⁵ *Borbina* karikatura upozorava na jačanje Zapadne Njemačke, poglavito u kontekstu njezina ulaska u Europsku obrambenu zajednicu (EOZ). Karikature smatraju kako Njemačka ulaskom u EOZ može ostvariti svoj ratni plan iz 1940. i 'osvojiti' Britaniju, jer bi njezine trupe bile stacionirane u Britaniji.⁴⁹⁶

Slika 3. *Borba*, god. XXI., br. 292, 2. studeni 1956.

Vanjska politika Francuske

Francuska, kao kolonijalna sila koja u istraživanome razdoblju (jednako kao i Velika Britanija) gubi većinu svojih kolonijalnih posjeda u Africi (Alžir, Maroko, Tunis) i Indokini (Vijetnam, Laos, Kambodža), tema je brojnih *Borbinih* karikatura. Kritizira se zbog upotrebe

god. XXI., br. 245, 16. rujan 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 252, 23. rujan 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 257, 28. rujan 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 266, 7. listopada 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 292, 2. studeni 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 295, 5. studeni 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 315, 25. studeni 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 327, 9. prosinac 1956.

⁴⁹⁵ *Borba*, god. XXVII., br. 259, 19. rujan 1962.; *Borba*, god. XXVII., br. 280, 10. listopada 1962.; *Borba*, god. XXVII., br. 284, 14. listopada 1962.; *Borba*, god. XXVII., br. 324, 23. studeni 1962.

⁴⁹⁶ *Borba*, god. XXVI., br. 178, 16. srpanj 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 209, 16. kolovoz 1961.; *Borba*, god. XXVII., br. 218, 9. kolovoz 1962.

vojne sile u svim svojim kolonijama, jednako kao i zbog nemogućnosti uviđanja da je vremenu kolonijalizma došao kraj, te da se treba mirno povući, a ne pod svaku cijenu nastojati zadržati posjede.⁴⁹⁷ U fokus karikatura dolazi i u vrijeme sueske krize 1956. godine kada, zajedno s Velikom Britanijom i Izraelom, sudjeluje u napadu na Egipat.⁴⁹⁸

Jedna od najkarikaturiranih ličnosti svakako je francuski predsjednik Charles de Gaulle, koji zbog svoje vanjske politike, politike prema NATO savezu, ali i nemilosrdne unutarnje politike, često biva predmet ismijavanja i kritike *Borbinih* karikaturista.⁴⁹⁹ Karikature ga prikazuju kao samovoljnog diktatora koji svojom politikom otpora prema SAD-u i ostalim zapadnim saveznicima, želi afirmirati Francusku na vanjskopolitičkom planu. Dok mu se na unutarnjem planu prigovara izostanak demokratskih metoda vladanja i dolazak na vlast koji je, po mišljenju karikatura, vrlo sporan. De Gaulle je vrlo prepoznatljiv u karikaturama, prikazuje ga se kao diva s velikim nosom. Naime, bio je visok 1,96 m, a nos je uistinu dominirao njegovim licem.

U drugoj polovici pedesetih godina karikature komentiraju zatopljenje odnosa između Francuske i Njemačke, te njihovu suradnju i potpisivanje Rimskih ugovora 1957. godine, ali s jedne strane ismijavaju strah Francuske od naoružavanja Njemačke, dok s druge strane upozoravaju na okupaciju Francuske u vrijeme Drugoga svjetskog rata.⁵⁰⁰ Od godine 1957. karikature prikazuju francusko nastojanje da postane dio 'kluba' zemalja posjedovateljica nuklearne tehnologije. Karikature osuđuju Francusku zbog njezine želje za razvojem

⁴⁹⁷ *Borba*, god. XX., br. 236, 4. listopada 1955.; *Borba*, god. XXII., br. 140, 24. svibanj 1957.; *Borba*, god. XXII., br. 209, 1. kolovoz 1957.; *Borba*, god. XXII., br. 261, 22. rujana 1957.; *Borba*, god. XXII., br. 324, 24. studeni 1957.; *Borba*, god. XXIII., br. 17, 19. siječanj 1958.; *Borba*, god. XXIII., br. 240, 21. rujana 1958.; *Borba*, god. XXIII., br. 297, 26. studeni 1958.; *Borba*, god. XXV., br. 67, 20. ožujak 1960.; *Borba*, god. XXV., br. 198, 21. kolovoz 1960.; *Borba*, god. XXVI., br. 199, 6. kolovoz 1961.; *Borba*, god. XXVII., br. 19, 21. siječanj 1962.; *Borba*, god. XXVII., br. 181, 3. srpanj 1962.

⁴⁹⁸ *Borba*, god. XXI., br. 230, 1. rujana 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 231, 2. rujana 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 235, 6. rujana 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 237, 8. rujana 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 245, 16. rujana 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 252, 23. rujana 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 287, 28. listopada 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 295, 5. studeni 1956.

⁴⁹⁹ *Borba*, god. XXIII., br. 131, 18. svibanj 1958.; *Borba*, god. XXIII., br. 155, 15. lipanj 1958.; *Borba*, god. XXV., br. 19, 24. siječanj 1960.; *Borba*, god. XXVI., br. 188, 26. srpanj 1961.; *Borba*, god. XXVII., br. 113, 25. travanj 1962.; *Borba*, god. XXVII., br. 116, 28. travanj 1962.

⁵⁰⁰ *Borba*, god. XXIV., br. 74, 29. ožujak 1959.; *Borba*, god. XXV., br. 73, 27. ožujak 1960.; *Borba*, god. XXV., br. 260, 31. listopada 1960.; *Borba*, god. XXV., br. 265, 6. studeni 1960.; *Borba*, god. XXVII., br. 226, 17. kolovoz 1962.; *Borba*, god. XXVII., br. 246, 9. rujana 1962.; *Borba*, god. XXVII., br. 319, 18. studeni 1962.; *Borba*, god. XXVII., br. 323, 22. studeni 1962.

nuklearne tehnologije, a kada 13. veljače 1960. testira prvu nuklearnu bombu i njezino posjedovanje iste.⁵⁰¹

Problematika Njemačke

Prva *Borbina* karikatura koja problematizira poslijeratnu obnovu i uzdizanje Zapadne Njemačke objavljena je 1948. godine, a upozorava na obnovu njemačke vojne industrije i oružanih snaga pod pokroviteljstvom SAD-a.⁵⁰² Osim gospodarskog i vojnog jačanje Zapadne Njemačke, karikature analiziraju pitanje ujedinjenja Njemačke, iznose stavove pojedinih zemalja, ali i iskazuju bojazan od velike i snažne Njemačke, kontinuirano podsjećajući na vrijeme Drugoga svjetskog rata.⁵⁰³

Zapadnonjemački je kancelar Konrad Adenauer tema brojnih karikatura koje ga kritiziraju zbog njegove čvrste unutarnje politike (zabrana KP Njemačke), militarizacije Zapadne Njemačke te manjka želje za dijalogom s Istočnim blokom, čak i opstruiranjem i sabotiranjem pregovora.⁵⁰⁴ No, bez obzira na sve rečeno, Adenauera karikature prikazuju i kao podanika SAD-a, odnosno jasno se daje do znanja da se 'gospodar' nalazi u Washingtonu.⁵⁰⁵

⁵⁰¹ *Borba*, god. XXII., br. 177, 30. lipanj 1957.; *Borba*, god. XXII., br. 344, 16. prosinac 1957.; *Borba*, god. XXIV., br. 164, 15. srpanj 1959.; *Borba*, god. XXIV., br. 269, 15. studeni 1959.; *Borba*, god. XXIV., br. 281, 29./30. studeni/1. prosinac 1959.; *Borba*, god. XXV., br. 39, 16. veljača 1960.; *Borba*, god. XXV., br. 78, 1. travanj 1960.

⁵⁰² *Borba*, god. XIII., br. 143, 15. lipanj 1948.; *Borba*, god. XXIII., br. 32, 3. veljača 1958.; *Borba*, god. XXIII., br. 83, 26. ožujak 1958.; *Borba*, god. XXIII., br. 87, 30. ožujak 1958.; *Borba*, god. XXIII., br. 94, 6. travanj 1958.

⁵⁰³ *Borba*, god. XIX., br. 43, 21. veljača 1954.; *Borba*, god. XIX., br. 74, 29. ožujak 1954.; *Borba*, god. XXIV., br. 112, 15. svibanj 1959.; *Borba*, god. XXV., br. 7, 10. siječanj 1960.; *Borba*, god. XXV., br. 90, 16. travanj 1960.; *Borba*, god. XXV., br. 207, 31. kolovoz 1960.; *Borba*, god. XXV., br. 210, 4. rujan 1960.; *Borba*, god. XXV., br. 253, 23. listopad 1960.; *Borba*, god. XXV., br. 300, 18. prosinac 1960.; *Borba*, god. XXVI., br. 189, 27. srpanj 1961.; *Borba*, god. XXVII., br. 319, 18. studeni, 1962.; *Borba*, god. XXVII., br. 323, 22. studeni 1962.

⁵⁰⁴ *Borba*, god. XXI., br. 54, 4. ožujak 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 177, 10. srpanj 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 217, 19. kolovoz 1956.; *Borba*, god. XXII., br. 289, 20. listopad 1957.; *Borba*, god. XXII., br. 292, 23. listopad 1957.; *Borba*, god. XXIV., br. 8, 11. siječanj 1959.; *Borba*, god. XXIV., br. 14, 18. siječanj 1959.; *Borba*, god. XXIV., br. 16, 20. siječanj 1959.; *Borba*, god. XXV., br. 91, 20. travanj 1960.

⁵⁰⁵ *Borba*, god. XXIV., br. 38, 15. veljača 1959.

Slika 4. *Borba*, god. XXIV., br. 8, 11. siječanj 1959.

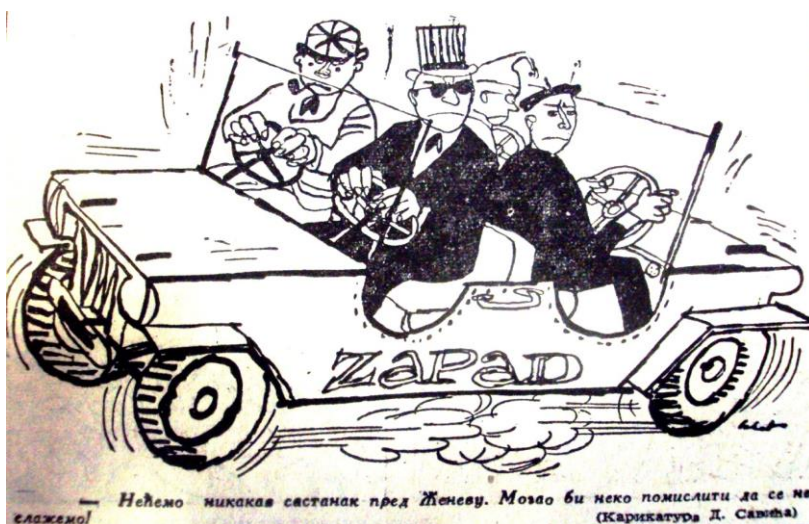
Pitanje statusa grada Berlina jedno je od najkarikaturiranijih pitanja njemačke problematike. *Borba* naglasak stavlja na negativno korištenje položaja grada kako bi se ostvarili vanjskopolitički hladnoratovski ciljevi, i Istočnog i Zapadnog bloka. Karikature upozoravaju na opasnost takve politike koja vrlo lako može dovesti do većeg sukoba.⁵⁰⁶

Mirovne konferencije

Od godine 1952. *Borba* redovito komentira održavanje raznih konferencija (mirovnih, o razoružanju, sastanci četvorice). Svaki unutardržavni, međunarodni ili regionalni sukob kao epilog ima održavanje mirovne konferencije. Kao stalni sudionici tih konferencija pojavljuju se SAD, Velika Britanija, Sovjetski Savez i Francuska, ponekad OUN, te predstavnici zaraćenih strana. Sastanci četiriju navedenih sila nazivaju se 'sastanci četvorke', 'četvorne konferencije' ili 'sastanci četvorice', mjesto njihova održavanja uglavnom je Ženeva. *Borbina* karikatura najviše prati i komentira upravo 'sastanke četvorice', analizira odnose unutar grupe,

⁵⁰⁶ *Borba*, god. XXIII., br. 299, 29./30. studeni/1. prosinac 1958.; *Borba*, god. XXIV., br. 2, 4. siječanj 1959.; *Borba*, god. XXIV., br. 20, 25. siječanj 1959.; *Borba*, god. XXIV., br. 32, 8. veljača 1959.; *Borba*, god. XXIV., br. 44, 22. veljača 1959.; *Borba*, god. XXIV., br. 48, 27. veljača 1959.; *Borba*, god. XXIV., br. 57, 9. ožujak 1959.; *Borba*, god. XXIV., br. 62, 15. ožujak 1959.; *Borba*, god. XXIV., br. 76, 31. ožujak 1959.; *Borba*, god. XXIV., br. 80, 5. travanj 1959.; *Borba*, god. XXIV., br. 92, 19. travanj 1959.; *Borba*, god. XXIV., br. 98, 26. travanj 1959.; *Borba*, god. XXIV., br. 126, 31. svibanj 1959.; *Borba*, god. XXIV., br. 138, 14. lipanj 1959.; *Borba*, god. XXIV., br. 163, 14. srpanj 1959.; *Borba*, god. XXIV., br. 183, 7. kolovoz 1959.; *Borba*, god. XXVI., br. 144, 12. lipanj 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 150, 18. lipanj 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 185, 23. srpanj 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 257, 2. listopad 1961.; *Borba*, god. XXVII., br. 19, 21. siječanj 1962.; *Borba*, god. XXVII., br. 101, 13. travanj 1962.

naglašavajući dominaciju SAD-a te autsajderstvo Sovjetskoga Saveza. No, čak i unutar zemalja članica Zapadnoga bloka postoje razmimoilaženja u stavovima, što karikature prikazuju na način da svatko svira po drugim notama, ili da svatko ima drugačiji recept za isto jelo. Vrlo često karikature optužuju sve zemlje iz skupine "četvorice" za manjak fleksibilnosti, nedostatak osjećaja za opće dobro, te gledanje samo vlastitih, parcijalnih interesa. Karikaturama se 'prokazuje' politika suprotstavljenih blokova, naglašava se kako svatko za pojedinu krizu optužuje drugu stranu, odnosno drugu stranu smatraju agresorom.⁵⁰⁷ Osim pojedinačnih sukoba, odnosno trenutnih svjetskih žarišta, koji su tema konferencija, kao razlog redovitih konferencija pojavljuju se pitanja nuklearnog i raketnog naoružanja / razoružanja. Karikature prate održavanje konferencija, ali se uglavnom negativno postavljaju prema tijeku i rezultatima tih konferencija. Naime, većina konferencija nema kao rezultat dogovor o smanjenju naoružanja, zbog toga karikature kao cilj konferencija vide znatiželju suprotstavljenih strana i dobivanje informacija o razvoju naoružanja njihovih rivala.⁵⁰⁸

Slika 5. *Borba*, god. XXIV., br. 150, 28. lipanj 1959.

⁵⁰⁷ *Borba*, god. XVII., br. 119, 20. svibanj 1952.; *Borba*, god. XVIII., br. 200, 9. kolovoz 1953.; *Borba*, god. XIX., br. 19, 24. siječanj 1954.; *Borba*, god. XIX., br. 24, 30. siječanj 1954.; *Borba*, god. XIX., br. 31, 7. veljača 1954.; *Borba*, god. XIX., br. 141, 13. lipanj 1954.; *Borba*, god. XX., br. 258, 30. listopad 1955.; *Borba*, god. XX., br. 282, 27. studeni 1955.; *Borba*, god. XXI., br. 12, 15. siječanj 1956.; *Borba*, god. XXII., br. 281, 12. listopad 1957.; *Borba*, god. XXIII., br. 66, 9. ožujak 1958.; *Borba*, god. XXIV., br. 251, 25. listopad 1959.; *Borba*, god. XXV., br. 102, 29. travanj 1960.; *Borba*, god. XXVI., br. 153, 25. lipanj 1961.; *Borba*, god. XXVII., br. 59, 2. ožujak 1962.; *Borba*, god. XXVII., br. 128, 11. svibanj 1962.

⁵⁰⁸ *Borba*, god. XIX., br. 122, 23. svibanj 1954.; *Borba*, god. XIX., br. 251, 17. listopad 1954.; *Borba*, god. XX., br. 46, 24. veljača 1955.; *Borba*, god. XX., br. 62, 15. ožujak 1955.; *Borba*, god. XXI., br. 80, 1. travanj 1956.; *Borba*, god. XXII., br. 18, 20. siječanj 1957.; *Borba*, god. XXIII., br. 299, 5. prosinac 1958.; *Borba*, god. XXIV., br. 27, 2. veljača 1959.; *Borba*, god. XXV., br. 102, 29. travanj 1960.; *Borba*, god. XXVI., br. 242, 18. rujanj 1961.; *Borba*, god. XXVII., br. 224, 15. kolovoz 1962.

Kolonijalizam

U karikaturi beogradske *Borbe* kolonijalna pitanja se pojavljuju 1954. i prisutna su do kraja istraživanog razdoblja, jedino se interes prebacuje s jedne kolonijalne sile na drugu, ili s jedna kolonije (bivše kolonije) na drugu, ovisno o aktualnosti pojedine teme. Najviše pozornosti karikature posvećuju borbi za oslobođenje u francuskim kolonijama Alžiru⁵⁰⁹, Maroku⁵¹⁰, Tunisu⁵¹¹ i Indokina⁵¹², belgijskom Kongu⁵¹³, te britanskom Cipru⁵¹⁴. Od svih navedenih kolonijalnih žarišta, najviše pažnje karikature pridaju problematici Konga, odnosno odcjepljenju Katange. *Borba* kritizira OUN zbog njegova odnosa prema problemima Konga, preciznije zbog nedovoljnog angažmana na sprečavanju sukoba i ratnih zločina. Britanska kolonija Cipar također je vrlo interesantna *Borbinim* karikaturistima, najviše se ukazuje na britansku nemoć da spriječi usvajanje ciparskog ustava i proglašenje neovisnosti. Time se Britaniju prikazuje kao silu na zalazu moći, onu koja panično pokušava spasiti svoje posjede, ali ne uspijeva. Načelno gledajući, karikature kritiziraju agresivnu politiku kolonijalnih sila, osuđuju nasilje koje vrše u zemljama koje se bore za samostalnost. No, svaka od karikatura osuđuje kolonijalnu politiku europskih kolonijalnih sila te uporno zagovara oslobođenje kolonija od njihovih 'gospodara' i predaju vlasti domicilnom stanovništvu. Osim kolonijalnih sila, na udaru karikatura je i OUN kojoj se zamjera pasivnost i podčinjenost SAD-u i

⁵⁰⁹ *Borba*, god. XXI., br. 12, 15. siječanj 1956.; *Borba*, god. XXII., br. 32, 3. veljača 1957.; *Borba*, god. XXIII., br. 264, 19. listopada 1958.; *Borba*, god. XXIV., br. 237, 9. listopada 1959.; *Borba*, god. XXV., br. 55, 6. ožujak 1960.; *Borba*, god. XXVI., br. 122, 21. svibanj 1961.; *Borba*, god. XXVII., br. 69, 12. ožujak 1962.

⁵¹⁰ *Borba*, god. XX., br. 204, 28. kolovoz 1955.; *Borba*, god. XXI., br. 70, 21. ožujak 1956.; *Borba*, god. XXIII., br. 81, 24. ožujak 1958.

⁵¹¹ *Borba*, god. XX., br. 210, 4. rujanj 1955.; *Borba*, god. XXIII., br. 81, 24. ožujak 1958.; *Borba*, god. XXVI., br. 186, 24. srpanj 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 210, 17. kolovoz 1961.

⁵¹² *Borba*, god. XX.106, br. , 8. svibanj 1955.; *Borba*, god. XXV., br. 300, 18. prosinac 1960.; *Borba*, god. XXVI., br. 11, 15. siječanj 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 77, 2. travanj 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 108, 7. svibanj 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 138, 6. lipanj 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 343, 29. prosinac 1961.; *Borba*, god. XXVII., br. 41, 12. veljača 1962.; *Borba*, god. XXVII., br. 138, 21. svibanj 1962.; *Borba*, god. XXVII., br. 158, 10. lipanj 1962.

⁵¹³ *Borba*, god. XXV., br. 222, 18. rujanj 1960.; *Borba*, god. XXV., br. 241, 10. listopada 1960.; *Borba*, god. XXV., br. 265, 6. studeni 1960.; *Borba*, god. XXVI., br. 59, 12. ožujak 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 76, 1. travanj 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 325, 11. prosinac 1961.; *Borba*, god. XXVII., br. 25, 27. siječanj 1962.; *Borba*, god. XXVII., br. 172, 24. lipanj 1962.; *Borba*, god. XXVII., br. 293, 23. listopada 1962.

⁵¹⁴ *Borba*, god. XXI., br. 60, 11. ožujak 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 228, 30. kolovoz 1956.; *Borba*, god. XXII., br. 53, 24. veljača 1957.; *Borba*, god. XXII., br. 88, 31. ožujak 1957.; *Borba*, god. XXIII., br. 31, 2. veljača 1958.; *Borba*, god. XIX., br. 29, 4. veljača 1959.

kolonijalistima.⁵¹⁵ Ovakav stav karikatura u skladu je s vanjskom politikom Jugoslavije i smjernicama, u to vrijeme stvarane i modelirane, politike nesvrstanih zemalja.

Slika 6. *Borba*, god. XXV., br. 191, 13. kolovoz 1960.

Ostale vanjskopolitičke teme

Jedna od karakteristika karikatura – aktualnost, vidljiva je i u obrađenosti ostale vanjskopolitičke problematike. Karikature prate sva najznačajnija zbivanja u svijetu, pa tako od 1950., kada počinje rasti broj vanjskopolitičkih karikatura, one počinju komentirati razne svjetske i lokalne probleme. Kao interesantno zbivanje karikature izdvajaju sukob na Korejskom poluotoku gdje je, po prikazu karikatura, zanimljiviji sraz SAD-a i njihovih saveznika, te Kine i Sovjetskoga Saveza, nego sama problematika sukoba i sudbina lokalnog stanovništva. *Borba* osuđuje miješanje obiju strana, smatrajući da njihovo involviranje samo produbljuje i produljuje sukob.⁵¹⁶

⁵¹⁵ *Borba*, god. XVI., br. 196, 19. kolovoz 1951.; *Borba*, god. XVII., br. 275, 16. studeni 1952.; *Borba*, god. XXV., br. 229, 26. rujan 1960.

⁵¹⁶ *Borba*, god. XV., br. 208, 31. kolovoz 1950.; *Borba*, god. XVI., br. 190, 12. kolovoz 1951.; *Borba*, god. XVI., br. 202, 26. kolovoz 1951.; *Borba*, god. XVIII., br. 159, 22. lipanj 1953.; *Borba*, god. XIX., br. 171, 18. srpanj 1954.; *Borba*, god. XIX., br. 183, 1. kolovoz 1954.

Slika 7. *Borba*, god. XV., br. 208, 31. kolovoz 1950.

Borba prati i turbulentna zbivanja u Egiptu 1950-ih godina, od abdikacije kralja Faruka, unutarnjih sukoba u vojnim krugovima, do dolaska Nasera na vlast.⁵¹⁷ Karikature podržavaju nacionalizaciju Sueskog kanala, te se u sueskom sukobu stavljaju na stranu Egipta, osuđujući intervenciju Velike Britanije, Francuske i Izraela.⁵¹⁸ Karikature iznose stav i u pogledu nastanka Bagdadskog pakta (CENTO ili Bliskoistočni pakt), vojnog saveza Velike Britanije, Turske, Irana, Iraka i Pakistan, pod patronatom SAD-a. Riječ je o bliskoistočnoj inačici NATO pakta koja ima za cilj 'obuzdavanje' Sovjetskoga Saveza, stvaranjem vojnih saveza na njegovim granicama.⁵¹⁹

Borbin karikature analiziraju i događanja u Europi, kao jednim od značajnih problema smatra položaj Austrije. Naime, Austrija se od kraja Drugoga svjetskog rata nalazi pod okupacijom, a tek godine 1955. stječe neovisnost, pod uvjetom da ostane neutralna. U karikaturama je vidljivo protivljenje okupaciji Austrije, putem karikatura se zagovara njezina neovisnost, te se konstantno kritizira okupacijske sile.⁵²⁰ Karikaturira se i neriješeno pitanje

⁵¹⁷ *Borba*, god. XVII., br. 177, 27. srpanj 1952.; *Borba*, god. XVII., br. 183, 3. kolovoz 1952.; *Borba*, god. XXI., br. 210, 12. kolovoz 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 292, 2. studeni 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 301, 11. studeni 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 348, 30. prosinac 1956.

⁵¹⁸ *Borba*, god. XIX., br. 49, 28. veljača 1954.; *Borba*, god. XIX., br. 58, 10. ožujak 1954.; *Borba*, god. XXI., br. 236, 7. rujanj 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 240, 11. rujanj 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 266, 7. listopad 1956.; *Borba*, god. XXII., br. 132, 16. svibanj 1957.; *Borba*, god. XXII., br. 135, 19. svibanj 1957.

⁵¹⁹ *Borba*, god. XXI., br. 9, 12. siječanj 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 273, 14. listopad 1956.; *Borba*, god. XXIII., br. 310, 14. prosinac 1958.; *Borba*, god. XXIV., br. 74, 29. ožujak 1959.

⁵²⁰ *Borba*, god. X., br. 316, 29. prosinac 1945.; *Borba*, god. XII., br. 23, 27. siječanj 1947.; *Borba*, god. XIX., br. 37, 14. veljača 1954.; *Borba*, god. XIX., br. 43, 21. veljača 1954.; *Borba*, god. XIX., br. 189, 8. kolovoz 1954.;

statusa grada Berlina, karikature smatraju kako Berlin ima ulogu jednog od poligona na kojima se sukobljavaju Zapadni i Istočni blok. Karikaturama se kritizira takvo tretiranje grada, te se ukazuje na teške životne uvjete njegova stanovništva, poglavito nakon podizanja Berlinskog zida.⁵²¹

Valja izdvojiti još nekoliko tema kojima *Borba* posvećuje više od jedne karikature. Sukob oko otoka Formoze (Tajvana), gdje je iz karikatura vidljivo svrstavanje Jugoslavije na stranu NR Kine smatrajući da je riječ o integralnom dijelu Kine, a protiv Čang Kaj Šeka i njegova saveznika SAD-a.⁵²² Nadalje, revolucija u Mađarskoj gdje se kroz karikature podržava mađarske revolucionare, a osuđuje sovjetska intervencija.⁵²³ Te građanski rat u Laosu, u pogledu kojega *Borba* osuđuje miješanje SAD-a te Sjevernog i Južnog Vijetnama, koji koriste Laos kao tranzitnu rutu za prijevoz oružja.⁵²⁴

Društveno-ekonomska pitanja

Po sveukupnoj zastupljenosti društveno-ekonomska pitanja spadaju na drugo mjesto sa 17% udjela u sveukupnom broju karikatura, što iznosi 433 pojedinačne karikature. Do godine 1952. društveno-ekonomska karikatura se jedva pojavljuje, i to samo u godinama 1945. i 1946., naredne četiri godine nije objavljena niti jedna karikatura. Od 1952. godine uočava se značajan porast društveno-ekonomske karikature, njezin udio u ukupnom korpusu za 1952. godinu iznosi 14%, da bi 1962. godine narastao na 27%.

Borba, god. XX., br. 84, 10. travanj 1955.; *Borba*, god. XX., br. 112, 15. svibanj 1955.; *Borba*, god. XXIV., br. 153, 1. srpanj 1959.; *Borba*, god. XXIV., br. 157, 7. srpanj 1959.

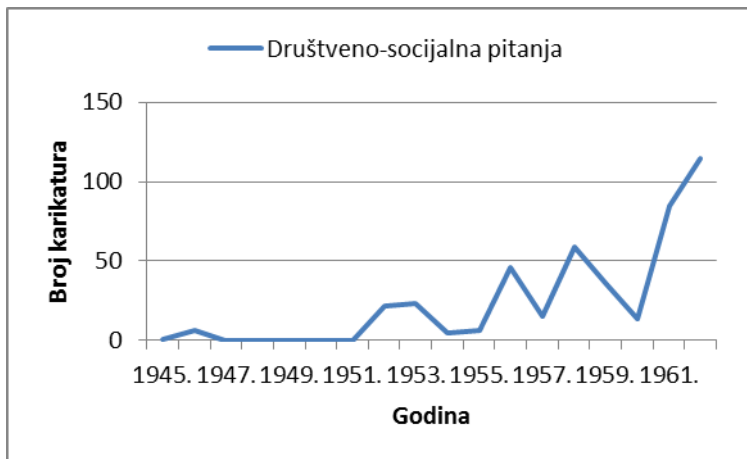
⁵²¹ *Borba*, god. XVIII., br. 164, 28. lipanj 1953.; *Borba*, god. XXIV., br. 2, 4. siječanj 1959.; *Borba*, god. XXIV., br. 20, 25. siječanj 1959.; *Borba*, god. XXIV., br. 44, 22. veljača 1959.; *Borba*, god. XXIV., br. 62, 15. ožujak 1959.; *Borba*, god. XXVI., br. 144, 12. lipanj 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 150, 18. lipanj 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 157, 25. lipanj 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 183, 21. srpanj 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 256, 2. listopad 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 277, 23. listopad 1961.; *Borba*, god. XXVII., br. 19, 21. siječanj 1962.; *Borba*, god. XXVII., br. 40, 11. veljača 1962.; *Borba*, god. XXVII., br. 101, 13. travanj 1962.; *Borba*, god. XXVII., br. 147, 30. svibanj 1962.

⁵²² *Borba*, god. XX., br. 30, 6. veljača 1955.; *Borba*, god. XX., br. 289, 6. prosinac 1955.; *Borba*, god. XX., br. 291, 8. prosinac 1955.; *Borba*, god. XXII., br. 149, 2. lipanj 1957.

⁵²³ *Borba*, god. XXI., br. 329, 11. prosinac 1956.; *Borba*, god. XXIV., br. 291, 13. prosinac 1959.

⁵²⁴ *Borba*, god. XXV., br. 300, 18. prosinac 1960.; *Borba*, god. XXVI., br. 11, 15. siječanj 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 77, 2. travanj 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 108, 7. svibanj 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 138, 6. lipanj 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 343, 29. prosinac 1961.

Grafikon 6. *Borba*, broj društveno-ekonomskih karikatura u razdoblju 1945. - 1962.

Kod društveno-ekonomske problematike izdvojilo se nekoliko tema koje su zastupljenije u većoj mjeri – problemi jugoslavenskog gospodarstva, problem zadruga i poljoprivrede, hrana, ugostiteljstvo i stanovanje; turizam, te kultura.

Problemi jugoslavenskog gospodarstva

Od godine 1952. u fokus interesa *Borbine* karikature ulaze pitanja jugoslavenskog gospodarstva, gdje se poglavito analizira, odnosno ukazuje na slabosti gospodarstva i njegovu nedovoljnu razvijenost. Kao glavne krivce za loše stanje proziva se rukovodeći kadar, odnosno direktore kojima se zamjeraju previsoke plaće i lagodan život, dok oni istovremeno ne rade svoj posao, jer tvornicama nedostaje dugoročni plan razvoja i ulaganja, a ne korištenje novca u druge svrhe (primjer: izgradnja ljetovališta).⁵²⁵ Karikature kritiziraju općenito loše stanje u gospodarstvu, ali i lošu kvalitetu jugoslavenskih proizvoda, od nekvalitetnih vina, loše hrane do loše stolarije te nemaštovitog dizajna. Smatraju kako je pažnja rukovodećih kadrova usmjerena prema osobnom bogaćenju, a zanemaren je njihov rad za kojega su plaćeni.⁵²⁶ Upozorava se na lažno uspješne tvornice koje svoj uspjeh, po karikaturama, mogu zahvaliti pronevjerama u poslovanju.⁵²⁷ Kao jedan od glavnih problema ističe se velik broj administrativnog osoblja, odnosno ljudi koji rade u uredima dok istovremeno tvornice imaju

⁵²⁵ *Borba*, god. XVII., br. 253, 23. listopada 1952.

⁵²⁶ *Borba*, god. XIX., br. 299, 14. prosinac 1954.; *Borba*, god. XXI., br. 92, 13. travanj 1956.; *Borba*, god. XXVI., br. 317, 3. prosinac 1961.; *Borba*, god. XXVII., br. 205, 27. srpanj 1962.

⁵²⁷ *Borba*, god. XXI., br. 276, 17. listopada 1956.

mali broj radnika.⁵²⁸ Nadalje, karikaturama se upozorava i na nelogičnosti u poslovanju pojedinih tvornica, daje se primjer tvornice 'Josip Kraš' koja je isplatila veliku količinu novca jednome vanjskom suradniku iako isti nije prodao niti jedan Krašev proizvod.⁵²⁹ Jedna od karikatura ukazuje na nepravdu pri dodjeli plaća, naime, radnici koji rade svoj posao i oni koji ne rade dobivaju iste plaće. Karikatura kritizira takvo stanje, naglašava kako to nije poticajno za one koji rade, a idealno za one koji ne rade.⁵³⁰

Slika 8. *Borba*, god. XXIII., br. 227, 6. rujan 1958.

Problem zadruga i poljoprivrede

Već se početkom 1946. godine objavljuju prve karikature vezane uz poljoprivrednu tematiku, no, treba naglasiti da je u njima riječ o ideološkom obračunu s 'kulacima' koji se protive podjeli zemlje i uvođenju novih stvari koje bi olakšale rad u poljoprivredi (primjer: izgradnja novog mosta).⁵³¹ U narednom periodu, do 1956. godine, nema karikatura ove tematike, a onda se ponovno pojavljuju s kritikama općenito lošeg stanja u zadrugama na

⁵²⁸ *Borba*, god. XXVII., br. 175, 27. lipanj 1962.; *Borba*, god. XXVII., br. 206, 28. srpanj 1962.; *Borba*, god. XXVII., br. 308, 7. studeni 1962.

⁵²⁹ *Borba*, god. XVII., br. 275, 16. studeni 1952.

⁵³⁰ *Borba*, god. XXVII., br. 334, 5. prosinac 1962.

⁵³¹ *Borba*, god. XI., br. 21, 24. siječanj 1946.; *Borba*, god. XI., br. 23, 27. siječanj 1946.; *Borba*, god. XI., br. 40, 15. veljača 1946.

svim razinama.⁵³² Čelnike zadruga se optužuje da ne rade svoj rukovodeći posao, da koriste zadruga za osobno bogaćenje i kao izvor materijala (ljudskog i repromaterijala) za svoje privatne posjede.⁵³³ Karikaturama ih se optužuje i za pronevjere novca, naglašava se kako zadruga raspolažu s velikim količinama novca, koji bi trebao biti utrošen za uređenje zgrada zadruga, nabavu materijala i suvremene mehanizacije, međutim, novac nije upotrijebljen za navedeno pa se postavlja pitanje - gdje je? – na što karikature nedvosmisleno odgovaraju – kod upravitelja zadruga.⁵³⁴ Rukovoditelje zadruga se proziva da su financijska sredstva potrošili na nepotrebne, odnosno luksuzne stvari, kao primjer karikaturira se kupnja skupih automobila,⁵³⁵ te organiziranje raskalašenih zabava.⁵³⁶ Karikaturama se obračunava i s dijelom seljaka koje se smatra lijenima, prikazuje ih se kao neradnike, a njihov se nerad vrlo često vezuje uz alkoholizam.⁵³⁷ Kao što se karikaturama provodi kampanja protiv nepotizma na cjelokupnoj društvenoj razini, tako se dotiče i nepotizma u zadrugama. Rukovoditelje zadruga se optužuje za protežiranje obitelji i rođaka, u pogledu dodjele bolje zemlje, više repromaterijala i subvencija, a sve na štetu ostalih pripadnika zadruga.⁵³⁸

⁵³² *Borba*, god. XXIII., br. 37, 8. veljača 1958.; *Borba*, god. XXIII., br. 51, 22. veljača 1958.; *Borba*, god. XXIII., br. 263, 18. listopad 1958.; *Borba*, god. XXIV., br. 67, 21. ožujak 1959.

⁵³³ *Borba*, god. XXI., br. 85, 6. travanj 1956.; *Borba*, god. XXIII., br. 233, 13. rujna 1958.; *Borba*, god. XXIII., br. 258, 12. listopad 1958.

⁵³⁴ *Borba*, god. XXI., br. 139, 1. lipanj 1956.; *Borba*, god. XXIV., br. 172, 25. srpanj 1959.

⁵³⁵ *Borba*, god. XXI., br. 99, 20. travanj 1956.

⁵³⁶ *Borba*, god. XXI., br. 153, 15. lipanj 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 160, 22. lipanj 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 173, 6. srpanj 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 180, 13. srpanj 1956.; *Borba*, god. XXIII., br. 142, 31. svibanj 1958.

⁵³⁷ *Borba*, god. XXIII., br. 114, 26. travanj 1958.

⁵³⁸ *Borba*, god. XXIII., br. 154, 14. lipanj 1958.

Slika 9. *Borba*, god. XXIII., br. 58, 1. ožujak 1958.

Iz prikazanoga je vidljivo kako *Borba* u svojim karikaturama kritizira i naglašava društvene pojave i probleme koji su prvenstveno zanimljivi iz ideoloških razloga, odnosno nastojanja nametanja komunističke ideologije. No, ne može se osporiti da dio karikatura kritizira i pojave koje nisu direktno vezane uz ideologiju – nepotizam, krađa, lijenost.

Hrana, ugostiteljstvo i stanovanje

Pod kritiku *Borbine* karikature vrlo često dolaze pitanja stambenih uvjeta, prehrane i stanja u ugostiteljstvu. U pogledu stambenih uvjeta ističe se loše stanje stambenog fonda – manjak stanova i životnog prostora općenito, odnosno stanovi vrlo male kvadrature koji ne zadovoljavaju potrebe prosječne obitelji. Nadalje, loša kvaliteta izvedbe stambenih objekata, gdje je korišten nekvalitetan materijal i, po karikaturama, uložen nedovoljan trud u izgradnju. Te problem neodržavanja postojećeg stambenog fonda i nebriga, odnosno nemar stanara prema zajedničkim prostorijama, ali i prema stanovima u kojima žive ako oni nisu vlasnici, već su stan dobili na korištenje.⁵³⁹ Karikature se ismijavaju s lošom arhitektonskom izvedbom

⁵³⁹ *Borba*, god. XXI., br. 20, 24. siječanj 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 28, 2. veljača 1956.; *Borba*, god. XXIV., br. 68, 22. ožujak 1959.

brojnih zgrada, naglašavajući kako je riječ prvenstveno o zgradama koje su naknadno ilegalno dograđene, te zato imaju 'neobične' oblike.⁵⁴⁰

Slika 10. *Borba*, god. XXI., br. 12, 15. siječanj 1956.

Kada je u pitanju prehrana, karikature kritiziraju visoku cijenu namirnica, trgovce se optužuje za špekulaciju i držanje nerealno visokih cijena proizvoda, te vrlo često njihovu lošu kvalitetu gdje onda na 'udar' dolaze proizvođači hrane i prerađivači iste.⁵⁴¹ Ugostiteljstvu se, osim visokih cijena, zamjera i loša kvaliteta usluge, te neadekvatan prostor. Karikature naglašavaju kako je jedini interes ugostitelja vlastito bogaćenje, a zanemaruju zadovoljstvo gostiju. Kritiziraju se i sami potrošači koji, kako je vidljivo iz karikatura, sve više vremena provode u ugostiteljskim objektima, vrlo često alkoholizirani.⁵⁴² Upravo je alkoholizam jedan od društvenih problema koji se najviše potenciraju u karikaturama, ukazuje se na njegovu opću društvenu štetnost koja smanjuje radne i socijalne sposobnosti pojedinca, ali i na destruktivnu ulogu u obitelji i utjecaj koji to ima na djecu.⁵⁴³ Još je jedan vid ugostiteljstva na

⁵⁴⁰ *Borba*, god. XXVI., br. 130, 29. svibanj 1961.

⁵⁴¹ *Borba*, god. XVIII., br. 138, 28. svibanj 1953.; *Borba*, god. XVIII., br. 179, 15. srpanj 1953.; *Borba*, god. XVIII., br. 183, 20. srpanj 1953.; *Borba*, god. XVIII., br. 191, 29. srpanj 1953.; *Borba*, god. XXI., br. 7, 10. siječanj 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 12, 15. siječanj 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 27, 1. veljača 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 39, 15. veljača 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 205, 7. kolovoz 1956.

⁵⁴² *Borba*, god. XVIII., br. 210, 20. kolovoz 1953.; *Borba*, god. XXI., br. 246, 17. rujanj 1956.; *Borba*, god. XXIII., br. 52, 23. veljača 1958.

⁵⁴³ *Borba*, god. XVII., br. 77, 31. ožujak 1952.; *Borba*, god. XVIII., br. 134, 24. svibanj 1953.; *Borba*, god. XVIII., br. 190, 28. srpanj 1953.; *Borba*, god. XX., br. 258, 30. listopad 1955.; *Borba*, god. XXIII., br. 29, 31.

meti kritika – riječ je o davanju napojnica. Karikature kritiziraju navedeno 'pomodarstvo', poglavito inzistiranje dijela ugostitelja i osoblja na davanju napojnica, te sve veću vrijednost istih.⁵⁴⁴

Turizam

Krajem 1950-ih godina, kada dolazi do jačeg razvoja jugoslavenskog turizma, *Borbina* karikatura počinje pratiti njegov razvoj. Svojom karikaturom *Borba* ukazuje na nedostatke u turizmu, a najviše kritizira visoke cijene smještaja i usluga, te skupu hranu u restoranima, ali i na tržnicama i u dućanima.⁵⁴⁵ Karikature ukazuju na još uvijek nedovoljan angažman u turizmu, odnosno na izostanak planskog ulaganja u turizam, pa tako upozoravaju na neodržavane plaže, prljave i pune smeća, a pojedine čak i zagađene.⁵⁴⁶ Problematizira se i kalendarski kasno otvaranje kupališta, koje je usklađeno s kalendarskim ljetom umjesto s klimatskim ljetom i potrebama turista.⁵⁴⁷ Kritizira se slaba kulturna i zabavna ponuda u jugoslavenskim turističkim mjestima, karikature ističu kako se domaći turistički djelatnici nedovoljno pripremaju za turističke sezone te nedovoljno ulažu u nove sadržaje, a rezultat čega su nezadovoljni turisti kojima je dosadno na Jadranskom moru.⁵⁴⁸ Karikaturama se nastoji osvijestiti domaće turiste kako je važno ljetovati u Jugoslaviji, a ne odlaziti u inozemstvo na ljetovanja i zimovanja, jer se na taj način 'izvlači' novac iz države.⁵⁴⁹

siječanj 1958.; *Borba*, god. XXIII., br. 289, 17. studeni 1958.; *Borba*, god. XXIII., br. 310, 14. prosinac 1958.; *Borba*, god. XXVI., br. 290, 5. studeni 1961.

⁵⁴⁴ *Borba*, god. XXIV., br. 128, 2. lipanj 1959.; *Borba*, god. XXVI., br. 157, 25. lipanj 1961.; *Borba*, god. XXVII., br. 33, 4. veljača 1962.; *Borba*, god. XXVII., br. 136, 19. svibanj 1962.

⁵⁴⁵ *Borba*, god. XVII., br. 143, 17. lipanj 1952.; *Borba*, god. XXIII., br. 216, 24. kolovoz 1958.

⁵⁴⁶ *Borba*, god. XVII., br. 185, 5. kolovoz 1952.; *Borba*, god. XVIII., br. 136, 26. svibanj 1953.; *Borba*, god. XVIII., br. 180, 16. srpanj 1953.

⁵⁴⁷ *Borba*, god. XXIII., br. 127, 13. svibanj 1958.

⁵⁴⁸ *Borba*, god. XXVI., br. 215, 22. kolovoz 1961.

⁵⁴⁹ *Borba*, god. XXII., br. 289, 20. listopad 1957.

Slika 11. *Borba*, god. XXIII., br. 127, 13. svibanj 1958.

Kultura

Već početkom 1950-ih godina *Borbina* karikatura počinje s kritiziranjem kulturnih, odnosno nekulturnih, navika građana Jugoslavije. Tako jedna od karikatura na ironičan način opisuje 'kulturu' bacanja prijevozne karte na pod, umjesto u koš za smeće.⁵⁵⁰ Na primjeru navedene karikature, vidimo kako one, osim što kritiziraju, mogu imati i edukativnu, odnosno odgojnu ulogu. Od sredine 1950-ih godina na stalnom su udaru *Borbine* karikature kulturni djelatnici, kritizira se njihov rad i ponašanje, ali i nedovoljan angažman, odnosno, manjak kulturnih sadržaja. Umjetnike se proziva radi malog broja predstava i koncerata, zamjera im se što primaju plaće a ne odrađuju ono za što su plaćeni.⁵⁵¹ No, s druge strane, karikature ukazuju i na loš odnos lokalnih i državnih vlasti prema kulturi. Iz karikatura je vidljivo kako navedeni ne uviđaju značenje kulture za društvo, bez obzira što deklarativno govore kako bi trebalo više kulturnih sadržaja i povećati izdvajanja za kulturu, kada imaju priliku učiniti nešto pozitivno oni ne djeluju.⁵⁵² U više se navrata ismijavaju sa 'sukobima' na kulturnoj sceni (primjer: sukob časopisa *Naša stvarnost* i *Nova misao*), koji često imaju karakter privatnih

⁵⁵⁰ *Borba*, god. XVII., br. 66, 18. ožujak 1952.; *Borba*, god. , br. , 17. rujana 1961.; *Borba*, god. , br. , 1. travanj 1962.

⁵⁵¹ *Borba*, god. XVII., br. 117, 18. svibanj 1952.

⁵⁵² *Borba*, god. XX., br. 299, 18. prosinac 1955.; *Borba*, god. XXI., br. 26, 31. siječanj 1956.

sukoba, jer konfrontiranim stranama nedostaje utemeljene argumentacije, a sukobe karakterizira vrijeđanje na osobnoj razini.⁵⁵³ Karikature se posebno bave pitanjem jugoslavenskog filma i njegove nekvalitete u godinama 1956. i 1957., pitaju se kada će se napraviti dobar domaći film. Karikaturira se loša glumačka izvedba, dosadna i stereotipizirana fabula, te, po mišljenju autora karikatura, loša režija.⁵⁵⁴

U godini 1961. karikatura je našla inspiraciju i u modnom izričaju građana Jugoslavije, naglašava se nedostatak osjećaja za modu i uniformiranost stanovništva, ali odgovornost se stavlja na modne kreatore koji se nisu dovoljno potrudili i kreirali raznolikiju odjeću.⁵⁵⁵ Na meti karikatura našla se i jugoslavenska književnost, poglavito zbirke pjesama i romani. Karikature ih prikazuju nekvalitetnima, a 'dokaz' tome vide u činjenici da u knjižarama moraju raditi zgodne prodavačice.⁵⁵⁶

Slika 12. *Borba*, god. XXVI., br. 276, 22. listopad 1961.

⁵⁵³ *Borba*, god. XIX., br. 19, 24. siječanj 1954.

⁵⁵⁴ *Borba*, god. XXI., br. 84, 5. travanj 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 125, 18. svibanj 1956.; *Borba*, god. XXII., br. 25, 27. siječanj 1957.; *Borba*, god. XXII., br. 39, 10. veljača 1957.; *Borba*, god. XXII., br. 46, 17. veljača 1957.; *Borba*, god. XXII., br. 261, 22. rujan 1957.

⁵⁵⁵ *Borba*, god. XXVI., br. 182, 20. srpanj 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 199, 6. kolovoz 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 276, 22. listopad 1961.

⁵⁵⁶ *Borba*, god. XXIV., br. 209, 6. rujan 1959.

Ostala društveno-ekonomska pitanja

Među temama koje su manje zastupljene, ali su vrlo zanimljive, treba izdvojiti temu odgoja djece. Naime, 1945. *Borba* objavljuje karikaturu kojom upozorava na nehuman odgoj djece, odnosno nastoji ukazati da su nasilne metode odgoja negativne i da mogu imati teške posljedice za djecu. Karikaturom se upozorava kako je korištenje nasilja u odgojne svrhe opće prihvaćeno, ali da bi se takvo razmišljanje trebalo promijeniti.⁵⁵⁷

Borba kritizira i nezainteresiranost djela stanovništva za opismenjavanje, odnosno pohađanje analfabetskih tečajeva, iako je država osigurala prostor i dovoljan broj predavača.⁵⁵⁸

Slika 13. *Borba*, god. XX., br. 244, 13. listopada 1955.

Borba svojom karikaturom pokazuje interes i za sport, poglavito za nesportsko ponašanje u sportu. Kritizira se visoka 'cijena' koju nogometaši moraju platiti žele li ući u Prvu saveznu ligu, odnosno mito koje moraju dati Fiskulturnom (nogometnom) savezu Jugoslavije. Jednako tako kritizira se nesportsko ponašanje na nogometnim terenima i veliku količinu nasilja koju suci toleriraju.⁵⁵⁹ *Borba* svojom karikaturom upozorava na nelogičnost da na Olimpijske igre u Melbourne, godine 1956., ide više rukovodstva i raznog osoblja

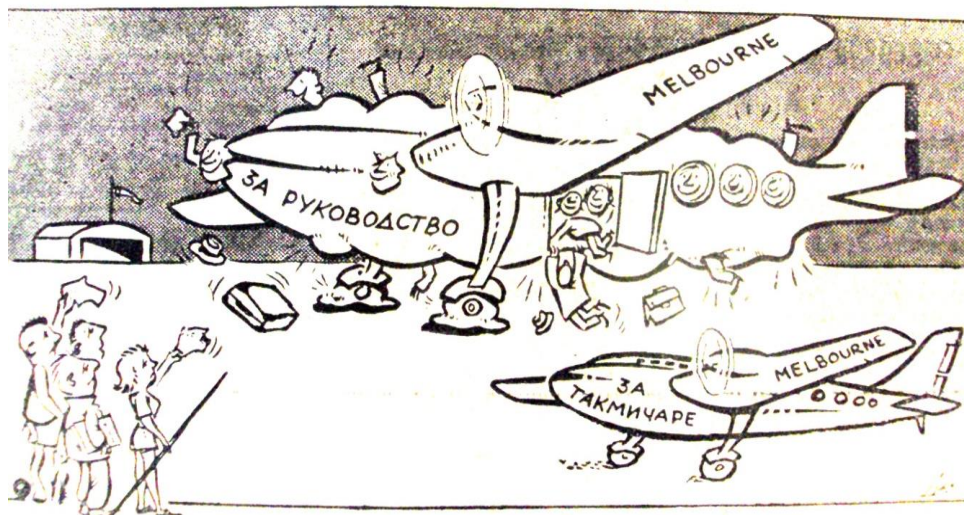
⁵⁵⁷ *Borba*, god. X., br. 312, 24. prosinac 1945.

⁵⁵⁸ *Borba*, god. XI., br. 309, 26. prosinac 1946.

⁵⁵⁹ *Borba*, god. XX., br. 244, 13. listopada 1955.; *Borba*, god. XX., br. 266, 8. studeni 1955.

negoli natjecatelja. Štoviše, karikatura sugerira kako ide nekoliko puta više ljudi iz rukovodstva.⁵⁶⁰

Одређена је наша екипа за Мелбурн

Slika 14. *Borba*, god. XXI., br. 271, 12. listopada 1956.

Karikaturama se kritizira stanje u željezničkom prometu, naglašava se kako je cijena željezničkih karata nerazmjerna kvaliteti usluge. Naime, vlakovi su pretrpani, tako da ne postoje vagoni prvog i drugog razreda, ali zato postoji razlika u cijeni za prvi i drugi razred, koju putnici plaćaju iako ne dobivaju uslugu za prvi razred.⁵⁶¹ U ljetnim je mjesecima posebno naglašena velika gužva u vlakovima, vjerojatno iz razloga jer si veliki broj stanovništva još uvijek ne može priuštiti automobil.⁵⁶² No, s druge strane *Borbina* karikatura krivnju stavlja i na rukovodstvo željeznica koje, kako ističu karikature, sebi isplaćuje visoke osobne dohotke umjesto da se novac uloži u dogradnju pruga i kupnju novih vlakova.⁵⁶³ Upozorava se i na loše ceste koje predstavljaju opasnost za putnike. Ali i na same vozače koji, kako naglašavaju karikature, voze prebrzo i zanemaruju ostale sudionike u prometu, te ih time dovode u opasnost.⁵⁶⁴

⁵⁶⁰ *Borba*, god. XXI., br. 271, 12. listopada 1956.

⁵⁶¹ *Borba*, god. XXIII., br. 276, 2. studeni 1958.

⁵⁶² *Borba*, god. XXVI., br. 174, 12. srpanj 1961.

⁵⁶³ *Borba*, god. XXVI., br. 262, 8. listopada 1961.

⁵⁶⁴ *Borba*, god. XXIII., br. 276, 2. studeni 1958.; *Borba*, god. XXIII., br. 295, 24. studeni 1958.; *Borba*, god. XXIV., br. 11, 14. siječanj 1959.

Borba komentira, odnosno uglavnom kritizira, određene pojave u društvu. Pa se tako osvrće na pojedince koji rade dva posla, jedan regularni i drugi honorarni, naglašavajući kako takvi ljudi zanemaruju svoj redovni posao, a svu energiju ulažu u honorarni.⁵⁶⁵ Kritizira i tzv. vječne studente, posebno se ističe da brojni od njih primaju državne stipendije i druge povlastice zbog svojega statusa, a ne završavaju fakultete i vrijeme provode dokoličareći.⁵⁶⁶ Karikatura se dotiče i državnih 'funkcionera' te brojnih 'funkcija' koje obnašaju - kulturna, sportska, društvena, znanstvena i politička, ističe se kako nije pravedno da isti pojedinci, odnosno mala skupina ljudi drži sve rukovodeće položaje u državi.⁵⁶⁷ *Borba* 'progovara' o problemu nerazumnog trošenju finansijskih sredstava tvornica, odnosno umjesto da se sredstva ulažu u razvoj pojedine tvornice i povećanje njezine proizvodnje, ona se troše na gradnju velikih administrativnih zgrada i sportskih terena, te na administraciju (reprezentaciju) i sportske momčadi.⁵⁶⁸ Karikatura upozorava i na netransparentnu dodjelu državnih stanova, tj. karikaturom se sugerira kako se stanovi dobivaju podmićivanjem rukovodioca ili državnih službenika zaduženih za to pitanje.⁵⁶⁹

С У Б О Т О М П О П О Д Н Е

— Баш сте ви жене срећне. Ето, сад не морате суботом на посао.
(Карикатура Д. Савића)

Slika 15. *Borba*, god. XXVI., br. 213, 20. kolovoz 1961.

⁵⁶⁵ *Borba*, god. XXVII., br. 180, 2. srpanj 1962.

⁵⁶⁶ *Borba*, god. XXVII., br. 239, 31. kolovoz 1962.

⁵⁶⁷ *Borba*, god. XXVII., br. 246, 6. rujan 1962.

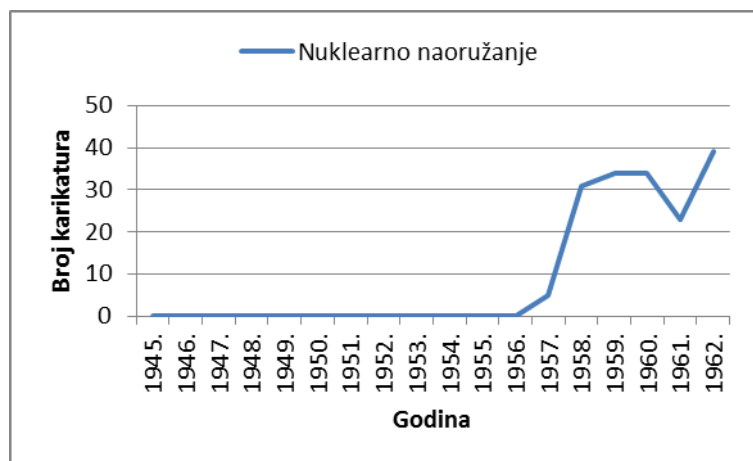
⁵⁶⁸ *Borba*, god. XXVII., br. 252, 12. rujan 1962.; *Borba*, god. XXVII., br. 293, 23. listopad 1962.

⁵⁶⁹ *Borba*, god. XXVI., br. 311, 26. studeni 1961.

Nuklearno naoružanje⁵⁷⁰

Prva karikatura s tematikom nuklearnog naoružanja objavljena je u *Borbi* 1957. godine, u toj godini objavljeno je 5 karikatura s tom tematikom, što čini 4% svih karikatura u toj godini. U narednim godina broj i zastupljenost istraživane tematike raste, tako će 1962. biti objavljeno 39 karikatura, a najveći udio u ukupnom broju ostvaren je 1959. i iznosio je 14%.

Grafikon 7. *Borba*, broj karikatura o nuklearnom naoružanju u razdoblju 1945. - 1962.

Borbine karikature prikazuju nuklearno naoružanje na izuzetno negativan način, stalno ukazujući na opasnost koja prijete od posjedovanja nuklearne tehnologije, kako za mir u svijetu, tako i za planet Zemlju. Mnoge od karikatura potenciraju upravo opasnost za Zemlju kao ključno pitanje, kritiziraju rukovodstva država posjedovateljica nuklearne tehnologije, i onih koji istu žele razviti, zamjerajući im manjak osjećaja spram općeg dobra.⁵⁷¹

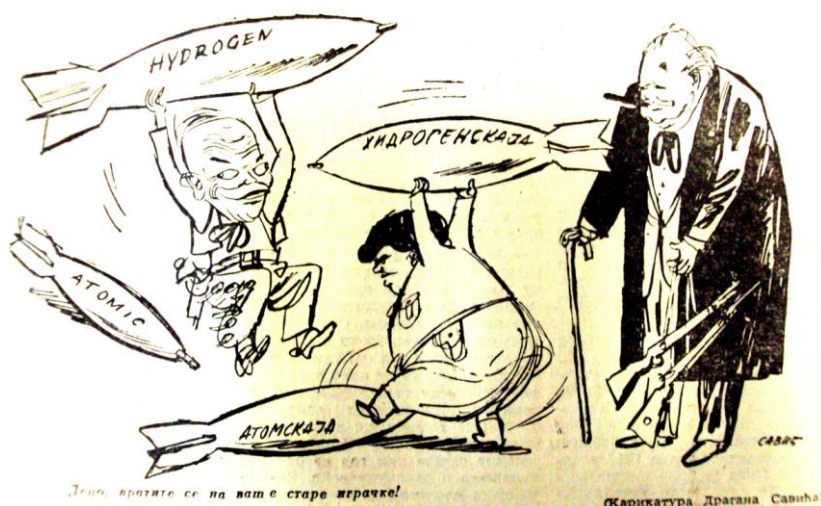
Za pokušaje razvoja nuklearne tehnologije i njihovo testiranje, prozivaju se pojedine države, a posebno njihovi čelnici. Jedan od takvih je kancelar Zapadne Njemačke - Konrad Adenauer. Njega se optužuje za pokušaj razvoja nuklearne tehnologije i koketiranje s

⁵⁷⁰ Napomena: Pitanje nuklearnog naoružanja spominje se u dijelu o vanjskoj politici i u ovome dijelu, ali u dio o vanjskoj politici uvrštene su samo karikature koje se odnose na pregovore o smanjenju nuklearnog naoružanja i prvo testiranje nuklearnog naoružanja od strane pojedinih država. Dok su u ovaj dio uvrštene karikature koje karikaturiraju nuklearno naoružanje kao općenitu prijetnju za planet Zemlju i mir u svijetu.

⁵⁷¹ *Borba*, god. XXII., br. 170, 23. lipanj 1957.; *Borba*, god. XXIII., br. 11, 13. siječanj 1958.; *Borba*, god. XXIII., br. 79, 22. ožujak 1958.; *Borba*, god. XXIV., br. 138, 14. lipanj 1959.; *Borba*, god. XXIV., br. 150, 28. lipanj 1959.; *Borba*, god. XXV., br. 193, 15. kolovoz 1960.; *Borba*, god. XXV., br. 25. rujanj 1960.; *Borba*, god. XXVI., br. 276, 22. listopada 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 332, 18. prosinac 1961.; *Borba*, god. XXVII., br. 20, 22. siječanj 1962.; *Borba*, god. XXVII., br. 35, 6. veljača 1962.; *Borba*, god. XXVII., br. 47, 18. veljača 1962.; *Borba*, god. XXVII., br. 193, 15. srpanj 1962.

nacizmom.⁵⁷² Karikature negativno reagiraju na prijedlog Zapadnih zemalja (poglavito SAD-a) da se radi otpora Istočnome bloku, Zapadnoj Njemačkoj ustupi nuklearno naoružanje. Smatraju takav potez krajnje neodgovornim, pogotovo iz razloga nedavne povijesti, odnosno njemačke agresije u Drugome svjetskom ratu.⁵⁷³ Jednako tako, iz karikatura je vidljivo protivljenje postavljanju nuklearnih raketnih baza (koje bi kontrolirao SAD) na teritorij Zapadne Njemačke, smatrajući takav potez vrlo opasnim i provokatornim u odnosu na Sovjetski Savez.⁵⁷⁴ Kritizira se povezivanje problematike grada Berlina s nuklearnim naoružavanjem, odnosno korištenje neriješenog statusa grada kao argumenta za dodatno naoružavanje i postavljanje raketnih baza s obiju strana Berlinskoga zida.⁵⁷⁵

Лаку игру замешнули несташни дечаци...

Slika 16. *Borba*, god. XIX., br. 73, 28. ožujak 1954.

I francuska su nastojanja da razvije nuklearno naoružanje također predmet karikatura. Tako jedna od karikatura prikazuje Francusku kao dijete koje se želi igrati s ostalom djecom, samo što još nema igračku (nuklearna bomba) koju imaju ostala djeca (SAD, Sovjetski Savez, Velika Britanija), te moli drugu djecu da je pričekaju dok i ona ne bude imala svoju

⁵⁷² *Borba*, god. XXII., br. 109, 21. travanj 1957.; *Borba*, god. XXV., br. 110, 10. svibanj 1960.; *Borba*, god. XXV., br. 207, 31. kolovoz 1960.

⁵⁷³ *Borba*, god. XXIII., br. 87, 30. ožujak 1958.; *Borba*, god. XXV., br. 161, 9. srpanj 1960.; *Borba*, god. XXV., br. 193, 15. kolovoz 1960.; *Borba*, god. XXV., br. 300, 18. prosinac 1960.; *Borba*, god. XXVI., br. 323, 9. prosinac 1961.

⁵⁷⁴ *Borba*, god. XXIV., br. 26, 1. veljača 1959.; *Borba*, god. XXIV., br. 65, 18. ožujak 1959.

⁵⁷⁵ *Borba*, god. XXVII., br. 282, 12. listopad 1962.

igračku.⁵⁷⁶ Iako način prikaza možemo okvalificirati kao 'simpatičan', ironija karikature je vrlo jaka i njezina poruka je vrlo jasna. S druge strane Veliku se Britaniju proziva radi nestručnog čuvanja nuklearnih projektila. Naime, nakon što je britanski časnik zadužen za čuvanje nuklearnih projektila uhvaćen u vožnji u pijanom stanju, karikature prozivaju britansku vladu zbog njihova osoblja koje se ponaša neprofesionalno te postavljaju pitanje stručnosti, sposobnosti i odgovornosti cjelokupnog kadra.⁵⁷⁷

Karikaturama se upozorava kako se nuklearna tehnologija koristi i kao sredstvo ucjene u pregovorima o razoružanju, te kako takve metode pregovora ne vode ka smanjenju niti konvencionalnog niti nuklearnog naoružanja. Tim više što i naoružavanje i pregovore o razoružanju vode isti ljudi.⁵⁷⁸

Slika 17. *Borba*, god. XXII., br. 109, 21. travanj 1957.

Karikature u svojem prikazu ironiziraju činjenicu kako države posjedateljice nuklearne tehnologije svoja društva smatraju visoko civiliziranima (SAD svoje društvo čak smatra "izuzetnim"⁵⁷⁹), razvijenijima i boljima od drugih. Ali je paradoksalno da u isto

⁵⁷⁶ *Borba*, god. XXII., br. 177, 30. lipanj 1957.

⁵⁷⁷ *Borba*, god. XXIII., br. 80, 23. ožujak 1958.; *Borba*, god. XXV., br. 102, 29. travanj 1960.; *Borba*, god. XXV., br. 108, 8. svibanj 1960.

⁵⁷⁸ *Borba*, god. XXIII., br. 24, 26. siječanj 1958.; *Borba*, god. XXV., br. 192, 14. kolovoz 1960.; *Borba*, god. XXVI., br. 140, 8. lipnja 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 153, 21. lipanj 1961.; *Borba*, god. XXVII., br. 224, 15. kolovoz 1962.; *Borba*, god. XXVII., br. 238, 30. kolovoz 1962.

⁵⁷⁹ Ideja, mit ili teorija o američkoj izuzetnosti.

vrijeme razvijaju tehnologiju koja u trenu može uništiti njih, ali i sve ostale narode i život na Zemlji.⁵⁸⁰

Početak *Borbine* preokupacije nuklearnim naoružanjem koincidira s okretanjem politici nesvrstanih i onime za što se Nesvrstani zalažu, a u to svakako ulazi i zabrana nuklearne proliferacije, te u konačnici uništenje postojećeg naoružanja.

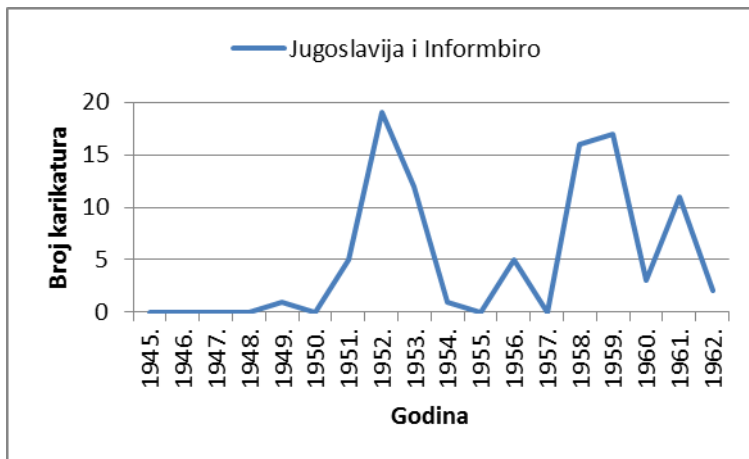
Slika 18. *Borba*, god. XXII., br. 177, 30. lipanj 1957.

Jugoslavija i Informbiro

Prva karikatura ove problematike, ujedno i jedina te godine, pojavljuje se 1949. godine. Sljedeća je objavljena 1951. (5 karikatura) kada u značajnijoj mjeri i počinje objavljivanje karikatura ove tematike, te one u navedenoj godini čine 33% ukupnog broja karikatura. U narednim godina njihov će broj varirati ovisno o aktualnosti problematike, tako u godinama 1952. (19 karikatura) i 1953. (12 karikatura) one čine udio od 12% odnosno 10%, dok u godinama 1958. (16 karikatura) i 1959. (17 karikatura) imaju udio do 7%.

⁵⁸⁰ *Borba*, god. XXIII., br. 45, 16. veljača 1958.

Grafikon 8. *Borba*, broj karikatura s tematikom odnosa Jugoslavije i Informbiroa u razdoblju 1945. - 1962.

Prva je karikatura inspirirana sukobom Jugoslavije i zemalja Informbiroa objavljena 2. srpnja 1949. godine, njome se nastoji ukazati na neutemeljenost optužbi koje su iznijete protiv Jugoslavije, te pokazati kako Jugoslavija i dalje čvrsto stoji na linijama marksizma.⁵⁸¹ Od godine 1951. započinje se sa redovitim objavljivanjem karikatura ove tematike. U dijelu se karikatura ukazuje na probleme koje Jugoslavija ima na granicama sa zemljama Informbiroa, gdje dolazi do učestalih provokacija nelegalnim prelaskom granice i izazivanjem manjih oružanih sukoba, posljedica čega su protestne note koje države šalju jedna drugoj.⁵⁸² Karikature informiraju i o agresivnoj medijskoj kampanji koja je pokrenuta na radio postajama čije frekvencije dosežu područje Jugoslavije, a koje se emitiraju na jezicima građana Jugoslavije. Karikaturama se nastoji objasniti ovakvo medijsko djelovanje, te uvjeriti čitatelje kako je ono pogrešno, odnosno kako se u tim radio emisijama iznose lažne optužbe protiv jugoslavenskog rukovodstva.⁵⁸³

⁵⁸¹ *Borba*, god. XIV., br. 155, 2. srpanj 1949.

⁵⁸² *Borba*, god. XVI., br. 17, 21. siječanj 1951.

⁵⁸³ *Borba*, god. XVII., br. 67, 19. ožujak 1952.; *Borba*, god. XVII., br. 107, 6. svibanj 1952.; *Borba*, god. XVII., br. 176, 26. srpanj 1952.; *Borba*, god. XVII., br. 203, 26. kolovoz 1952.

Slika 19. *Borba*, god. XVII., br. 162, 9. srpanj 1952.

Nadalje, karikature ukazuju na nepovoljan položaj zemalja Istočnoga bloka u odnosu na vodeću zemlju – Sovjetski Savez. Karikaturalno se prikazuje kako Sovjetski Savez iz 'zemalja partnera' izvlači materijalna i ljudska dobra, ostavljajući ih 'opustošene'. Ovakvim prikazom *Borba* opravdava jugoslavenski raskid sa Sovjetskim Savezom, 'dokazujući' čitateljima kako je odluka o raskidu bila opravdana, jer bi u protivnome i Jugoslavija završila kao zemlje Istočnoga bloka – finansijski iscijeđena i ljudski desetkovana.⁵⁸⁴ *Borba* prikazuje i nejednakosti unutar sovjetskoga društva, gdje postoji privilegirana klasa koja ima brojne povlastice (npr. rukovodeći kadar Crvene armije ima više prava od 'običnih' vojnika), najvećim dijelom proizašle iz zasluga u Drugome svjetskom ratu (odnosno po sovjetskom – u Velikome domovinskom ratu). No, valja napomenuti kako karikature ukazuju na nepravdu i nejednakosti u sovjetskom društvu, dok istovjetne pojave ne komentiraju u Jugoslaviji.⁵⁸⁵

⁵⁸⁴ *Borba*, god. XVII., br. 221, 16. rujan 1952.; *Borba*, god. XVII., br. 233, 30. rujan 1952.; *Borba*, god. XVII., br. 243, 12. listopad 1952.; *Borba*, god. XVIII., br. 167, 1. srpanj 1953.; *Borba*, god. XVIII., br. 316, 23. prosinac 1953.

⁵⁸⁵ *Borba*, god. XVII., br. 207, 31. kolovoz 1952.

Slika 20. *Borba*, god. XX., br. 132, 5. lipanj 1955.

Posebna se pažnja posvećuje Josifu Visarionoviču Džugašvili Staljinu i kultu njegove ličnosti. Ismijava se sveprisutnost njegova lika, i stvaranje dogme o njegovoj nepogrešivosti. Jednako tako karikature upozoravaju kako je Staljinov kult ličnosti 'istisnuo' važnost borbe za izgradnju socijalizma.⁵⁸⁶ U prvome periodu nakon njegove smrti karikature još prikazuju kako se novi nosioci vlasti pozivaju na autoritet Staljina, dok se 1956. (nakon 20. Kongresa CK SKP gdje se Partija odriče Staljina) karikature ismijavaju s načinom na koji se novo sovjetsko rukovodstvo odreklo Staljina.⁵⁸⁷

⁵⁸⁶ *Borba*, god. XVII., br. 206, 30. kolovoz 1952.; *Borba*, god. XVII., br. 211, 4. rujan 1952.; *Borba*, god. XVII., br. 232, 29. rujan 1952.; *Borba*, god. XVII., br. 315, 28. prosinac 1952.

⁵⁸⁷ *Borba*, god. XIX., br. 41, 18. veljača 1954.; *Borba*, god. XXI., br. 48, 26. veljača 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 48, 26. veljača 1956.

Slika 21. *Borba*, god. XXI., br. 48, 26. veljača 1956.

Karikaturiraju se i pojedina unutarnjopolitička pitanja Sovjetskoga Saveza – jedno od takvih, ujedno i najviše karikaturirano, jest liječnička afera iz 1953. godine. *Borba* se ismijava sa Staljinovim strahom od židovskih liječnika, i liječnika općenito, posprdno sugerirajući kako bi ga od sada trebali liječiti samo veterinari.⁵⁸⁸ Nakon Titova posjeta Sovjetskome Savezu u svibnju / lipnju 1955., i deklaracije dviju vlada, objavljena je karikatura koja prikazuje kako je mir ipak pobijedio. Odnosno Deklaracija je prikazana kao nešto pozitivno, kao veliki korak prema normalizaciji odnosa.⁵⁸⁹ Karikaturama se prati i period ponovnog pogoršanja odnosa u kojemu se Jugoslaviju optužuje za revizionizam, dok se karikaturama naglašava kako se ponovno budi 'duh 1948.' i kako se ponovno 'nose brkovi' (aluzija na Staljina i njegove brkove).⁵⁹⁰ Karikaturama se nameće mišljenje kako je za normalizaciju odnosa zaslužna Jugoslavija, dok je za ponovno zahlađenje kriva sovjetska politika.

⁵⁸⁸ *Borba*, god. XVIII., br. 17, 18. siječanj 1953.; *Borba*, god. XVIII., br. 37, 7. veljača 1953.; *Borba*, god. XVIII., br. 51, 21. veljača 1953.; *Borba*, god. XVIII., br. 92, 5. travanj 1953.

⁵⁸⁹ *Borba*, god. XX., br. 132, 5. lipanj 1955.; *Borba*, god. XXI., br. 141, 3. lipanj 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 308, 18. studeni 1956.

⁵⁹⁰ *Borba*, god. XXI., br. 316, 26. studeni 1956.; *Borba*, god. XXIII., br. 149, 8. lipanj 1958.; *Borba*, god. XXIII., br. 167, 29. lipanj 1958.; *Borba*, god. XXIII., br. 180, 14. srpanj 1958.; *Borba*, god. XXIII., br. 246, 28. rujanj 1958.; *Borba*, god. XXIII., br. 266, 21. listopad 1958.; *Borba*, god. XXIII., br. 288, 16. studeni 1958.; *Borba*, god. XXIV., br. 8, 11. siječanj 1959.; *Borba*, god. XXIV., br. 17, 21. siječanj 1959.; *Borba*, god. XXV., br. 43, 21. veljača 1960.; *Borba*, god. XXV., br. 253, 23. listopad 1960.; *Borba*, god. XXVI., br. 39, 17. veljača 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 83, 9. travanj 1961.

Ћ У Д И М О Д Е

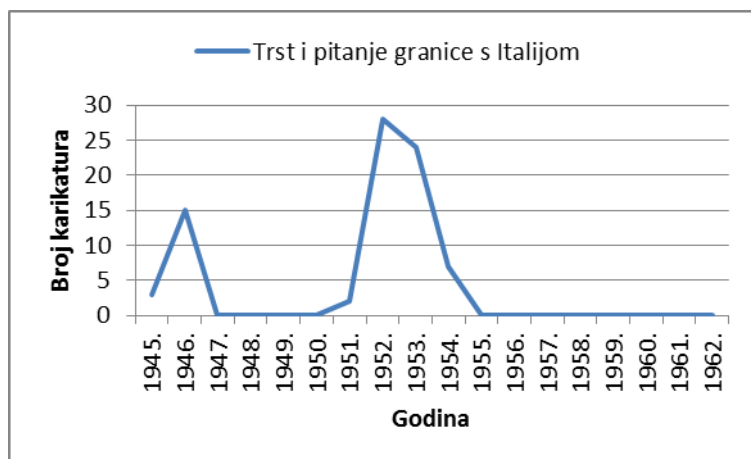

Slika 22. *Borba*, god. XXIII., br. 149, 8. lipanj 1958.

Trst i pitanje granice s Italijom

Problematika grada Trsta i okolnog spornog područja pojavljuje se u *Borbinim* karikaturama već u prvim poslijeratnim brojevima (15. svibanj, 17. lipanj, 30. lipanj). U godinama 1945. i 1946. tršćansko je pitanje vrlo aktualno i to je vidljivo po broju karikatura i samoj činjenici njihove objave. Tako, primjerice, godine 1946. tršćanskom pitanju pripada 19% (15 karikatura) udjela u ukupnom broju karikatura. Kako je u narednih nekoliko godina tršćansko pitanje postalo sporedno, tako ga nema niti u karikaturama. Tršćanska se problematika ponovno aktualizira početkom 1950-ih, a svoju kulminaciju doživljava 1952. i 1953. kada zauzima 17% (28 karikatura) odnosno 20% (24 karikature) sveukupnog udjela u karikaturama. U narednim godinama, kao posljedica potpisivanja Londonskog memoranduma, ovo pitanje izlazi iz javnog fokusa, te time prestaje biti tema karikatura.

Grafikon 9. *Borba*, broj karikatura s tematikom Trsta i pitanja granice s Italijom u razdoblju 1945. - 1962.

Karikature tršćanske problematike aktualne su u vremenu kada je aktualna i sama tema – tako da se glavnina karikatura pojavljuje u dva perioda, prvi neposredno nakon rata i u godini 1946., i drugi od kraja 1951. do 1954. godine, odnosno prvenstveno u godinama 1952. i 1953. Već nekoliko dana nakon završetka Drugoga svjetskog rata *Borba* objavljuje prvu karikaturu na kojoj naglašava da se nove talijanske vlasti ne razlikuju od onih iz vremena fašističke vladavine Benita Mussolinija.⁵⁹¹ I u narednim karikaturama povlači se paralela između fašizma i aktualne talijanske vlasti koja se, po mišljenju *Borbe*, nije odrekla pretenzija na jugoslavenski teritorij.⁵⁹² Problematiziraju se i pojedinačni slučajevi (afere),⁵⁹³ tako npr. jedna od karikatura optužuje tršćansku policiju za postavljanje fašističkih plakata po gradu⁵⁹⁴, dok neke druge indiciraju da se na Slobodnom teritoriju Trsta (STT) nalaze ratni zločinci koje nitko ne procesuiru.⁵⁹⁵ Najkarikaturiranija osoba, vezana uz tršćansku problematiku, svakako je talijanski premijer Alcide De Gasperi (premijer 1945. – 1953.). *Borbine* karikature ga najčešće prikazuju kao lešinara s ogromnim kljunom koji je 'gladan' jugoslavenskog teritorija.⁵⁹⁶

⁵⁹¹ *Borba*, god. X., br. 118, 16. svibanj 1945.; *Borba*, god. XI., br. 61, 12. ožujak 1946.

⁵⁹² *Borba*, god. X., br. 145, 17. lipanj 1945.; *Borba*, god. X., br. 157, 30. lipanj 1945.

⁵⁹³ *Borba*, god. XI., br. 44, 20. veljača 1946.; *Borba*, god. XI., br. 48, 25. veljača 1946.; *Borba*, god. XI., br. 60, 11. ožujak 1946.

⁵⁹⁴ *Borba*, god. XI., br. 42, 18. veljača 1946.

⁵⁹⁵ *Borba*, god. XI., br. 165, 11. srpanj 1946.; *Borba*, god. XI., br. 174, 22. srpanj 1946.

⁵⁹⁶ *Borba*, god. XI., br. 113, 12. svibanj 1946.; *Borba*, god. XVI., br. 184, 5. kolovoz 1951.

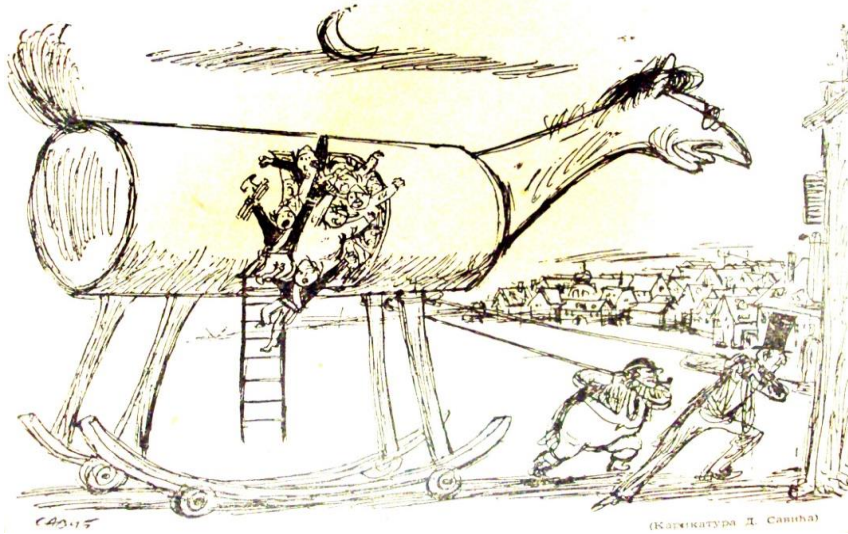
Slika 23. *Borba*, god. X., br. 118, 16. svibanj 1945.

Drugi period karikaturiranja tršćanske problematike započinje krajem 1951. godine kada Jugoslavija i Italija počinju s izravnim razgovorima o pravu na teritorij STT-a. *Borba* ciklus započinje kritiziranjem diskursa talijanske politike i njezinih službenih listova koji jugoslavenske građane nazivaju 'barbarima' i 'Džingiskanovim hordama'.⁵⁹⁷ Nastavlja se s povezivanjem talijanske politike i njezinih aktera s fašizmom i imperijalizmom carskog Rima, te se sugerira kako Italija pruža utočište zločincima iz Drugoga svjetskog rata, a koji joj za uzvrat pružaju svoje usluge u vidu destabilizacije STT-a.⁵⁹⁸

⁵⁹⁷ *Borba*, god. XVI., br. 184, 5. kolovoz 1951.; *Borba*, god. XVI., br. 214, 9. rujan 1951.

⁵⁹⁸ *Borba*, god. XVII., br. 64, 16. ožujak 1952.; *Borba*, god. XVII., br. 76, 30. ožujak 1952.; *Borba*, god. XVII., br. 77, 31. ožujak 1952.; *Borba*, god. XVII., br. 80, 3. travanj 1952.; *Borba*, god. XVII., br. 84, 8. travanj 1952.; *Borba*, god. XVII., br. 88, 13. travanj 1952.; *Borba*, god. XVII., br. 90, 15. travanj 1952.; *Borba*, god. XVII., br. 97, 23. travanj 1952.; *Borba*, god. XVII., br. 100, 27. travanj 1952.; *Borba*, god. XVII., br. 107, 6. svibanj 1952.; *Borba*, god. XVII., br. 122, 24. svibanj 1952.; *Borba*, god. XVII., br. 126, 28. svibanj 1952.; *Borba*, god. XVII., br. 214, 8. rujan 1952.; *Borba*, god. XVII., br. 217, 11. rujan 1952.; *Borba*, god. XVIII., br. 284, 12. studeni 1953.

Т Р Ш Ђ А Н С К И К О Њ

Slika 24. *Borba*, god. XVII., br. 117, 18. svibanj 1952.

De Gasperi je jedan od omiljenih likova za karikaturiranje i u drugome periodu tršćanske problematike. Osim što ga se prikazuje kao pticu grabljivicu, prikazuje se i u liku rimskog imperatora,⁵⁹⁹ te se prati njegovo djelovanje u predizbornoj kampanji u Italiji gdje je pitanje STT-a jedno od ključnih.⁶⁰⁰ U kolovozu 1953. De Gasperi gubi premijersku funkciju, a u narednih pola godine izmijenit će se tri premijera, i sva tri će biti karikaturirani (Giuseppe Pella⁶⁰¹, Amintore Fanfani⁶⁰² i Mario Scelba⁶⁰³). Godinu 1954. obilježit će karikature koje se referiraju na američko-britansku izjavu od 8. listopada 1953. u kojoj se dvije zemlje postavljaju prema rješenju tršćanske krize i podjele STT-a,⁶⁰⁴ a zadnja karikatura u godini,

⁵⁹⁹ *Borba*, god. XVII., br. 73, 26. ožujak 1952.; *Borba*, god. XVII., br. 80, 3. travanj 1952.; *Borba*, god. XVII., br. 82, 6. travanj 1952.; *Borba*, god. XVII., br. 93, 19. travanj 1952.; *Borba*, god. XVII., br. 117, 18. svibanj 1952.; *Borba*, god. XVII., br. 189, 10. kolovoz 1952.; *Borba*, god. XVII., br. 210, 3. rujanj 1952.; *Borba*, god. XVIII., br. 16, 17. siječanj 1953.; *Borba*, god. XVIII., br. 152, 14. lipanj 1953.; *Borba*, god. XVIII., br. 188, 26. srpanj 1953.; *Borba*, god. XVIII., br. 208, 18. kolovoz 1953.

⁶⁰⁰ *Borba*, god. XVIII., br. 62, 4. ožujak 1953.; *Borba*, god. XVIII., br. 125, 14. svibanj 1953.

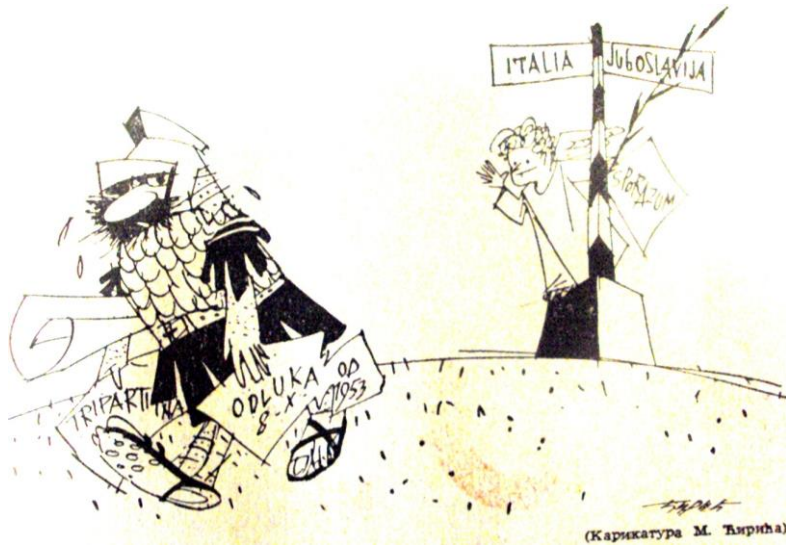
⁶⁰¹ *Borba*, god. XVIII., br. 219, 31. kolovoz 1953.; *Borba*, god. XVIII., br. 221, 2. rujanj 1953.; *Borba*, god. XVIII., br. 231, 14. rujanj 1953.; *Borba*, god. XVIII., br. 233, 16. rujanj 1953.; *Borba*, god. XVIII., br. 256, 12. listopad 1953.; *Borba*, god. XVIII., br. 257, 13. listopad 1953.; *Borba*, god. XVIII., br. 266, 22. listopad 1953.; *Borba*, god. XVIII., br. 306, 10. prosinac 1953.; *Borba*, god. XVIII., br. 308, 13. prosinac 1953.

⁶⁰² *Borba*, god. XIX., br. 25, 31. siječanj 1954.

⁶⁰³ *Borba*, god. XIX., br. 127, 29. svibanj 1954.

⁶⁰⁴ *Borba*, god. XIX., br. 116, 16. svibanj 1954.; *Borba*, god. XIX., br. 117, 17. svibanj 1954.

objavljena 10. listopada, slavi Londonski memorandum od 5. listopada i pobjedu mira te poraz rata, odnosno, kako karikatura pokazuje – bog Mars je poražen.⁶⁰⁵

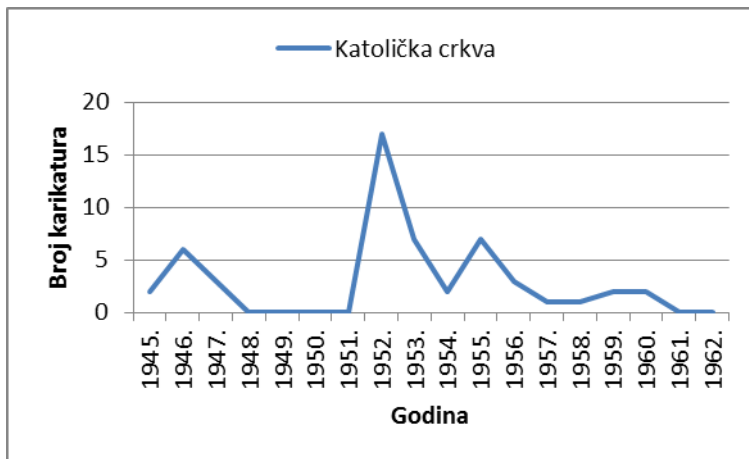
Slika 25. *Borba*, god. XIX., br. 245, 10. listopad 1954.

Katolička crkva

Pitanje ideološkog obračuna s Katoličkom crkvom i propagande usmjerene protiv nje, ne zauzima značajan prostor u sveukupnom broju karikatura, svega 2% (53 karikature) u cjelokupnom istraživanom razdoblju, ali u 'ključnim' trenucima (suđenje Stepincu, proglašenje Stepinca kardinalom) fokus karikatura je na crkvenoj problematici. Prva karikatura objavljena je već 1945. godine, i u naredne dvije godine objavljeno ih je nekoliko (1946. - šest, 1947. - tri) potom u sljedeće četiri godine nije objavljena niti jedna, da bi u 1952. i 1953. godini pitanje Katoličke crkve ponovno bilo aktualizirano s 11% (17 karikatura) odnosno 6% (7 karikatura) udjela u broju karikatura pojedine godine.

⁶⁰⁵ *Borba*, god. XIX., br. 245, 10. listopad 1954.

Grafikon 10. *Borba*, broj karikatura na temu Katoličke crkve u razdoblju 1945. - 1962.

Već se prve dvije karikature objavljene u poslijeratnom razdoblju u *Borbi* žestoko obrušavaju na Katoličku crkvu, a povod njihova karikaturiranja jest objava Pastirskog pisma katoličkih biskupa Jugoslavije dana 20. rujna 1945., nakon Biskupske Konferencije u Zagrebu. Biskupi i cjelokupno vodstvo Katoličke crkve, prikazani su kao saveznici ustaškog režima, nacizma i fašizma, te njihovi poslijeratni zaštitnici. Ovakvim prikazom karikature žele diskreditirati i marginalizirati Katoličku crkvu, time nastojeći umanjiti važnost Pastirskoga pisma, ali i njezinu daljnju djelatnost.⁶⁰⁶ I u narednim se godinama karikature referiraju na vrijeme Drugoga svjetskog rata i povezuju crkvene velikodostojnike s ustaškim vlastima. Crkvene se dužnosnike optužuje i za život na 'visokoj nozi', ili kako karikature ističu - u izobilju, dok ostatak stanovništva, s posebnim naglaskom na katolike, jedva preživljava.⁶⁰⁷

⁶⁰⁶ *Borba*, god. X., br. 260, 27. listopada 1945.; *Borba*, god. X., br. 276, 14. studeni 1945.

⁶⁰⁷ *Borba*, god. XI., br. 29, 3. veljača 1946.; *Borba*, god. XI., br. 237, 3. listopada 1946.; *Borba*, god. XI., br. 255, 24. listopada 1946.; *Borba*, god. XII., br. 13, 15. siječanj 1947.; *Borba*, god. XII., br. 42, 18. veljača 1947.; *Borba*, god. XII., br. 272, 15. studeni 1947.; *Borba*, god. XIII., br. 93, 18. travanj 1948.

Slika 26. *Borba*, god. X., br. 260, 27. listopada 1945.

U godini 1952. objavljen je najveći broj karikatura koje za cilj imaju obračun s Katoličkom crkvom. Glavni je povod obračuna nadbiskup Stepinac i njegovo proglašenje kardinalom, koje će potom biti izgovor za sveopći napad (karikaturama) na Crkvu, te zabrana svećeničkih udruženja. Tako će karikature optuživati crkvene velikodostojnike za suradnju s ustaškim režimom, za bogaćenje, zanemarivanja vjernika, miješanja u poslove države, miješanje Vatikana u unutarnja pitanja pojedinih država.⁶⁰⁸ Neke od karikatura će svoju pažnju usmjeriti na istaknute pojedince unutar Katoličke crkve – nadbiskupa Alojzija Stepinca,⁶⁰⁹ splitsko-makarskog biskupa Kvirina Klementa Bonefačića,⁶¹⁰ ljubljanskog biskupa Antona Vovka.⁶¹¹

⁶⁰⁸ *Borba*, god. XVII., br. 129, 1. lipanj 1952.; *Borba*, god. XVII., br. 147, 22. lipanj 1952.; *Borba*, god. XVII., br. 203, 26. kolovoz 1952.; *Borba*, god. XVII., br. 223, 18. rujanj 1952.; *Borba*, god. XVII., br. 241, 9. listopada 1952.; *Borba*, god. XVII., br. 308, 21. prosinac 1952.; *Borba*, god. XVIII., br. 10, 11. siječanj 1953.; *Borba*, god. XVIII., br. 59, 1. ožujak 1953.; *Borba*, god. XVIII., br. 274, 1. studeni 1953.; *Borba*, god. XIX., br. 65, 18. ožujak 1954.; *Borba*, god. XX., br. 96, 24. travanj 1955.; *Borba*, god. XX., br. 140, 14. lipanj 1955.; *Borba*, god. XX., br. 144, 19. lipanj 1955.; *Borba*, god. XX., br. 225, 21. rujanj 1955.; *Borba*, god. XX., br. 249, 19. listopada 1955.; *Borba*, god. XXI., br. 24, 29. siječanj 1956.; *Borba*, god. XXI., br. 148, 10. lipanj 1956.; *Borba*, god. XXII., br. 135, 19. svibanj 1957.; *Borba*, god. XXIII., br. 173, 6. srpanj 1958.; *Borba*, god. XXIV., br. 92, 19. travanj 1959.; *Borba*, god. XXIV., br. 108, 10. svibanj 1959.; *Borba*, god. XXV., br. 192, 14. kolovoz 1960.

⁶⁰⁹ *Borba*, god. XVII., br. 293, 6. prosinac 1952.; *Borba*, god. XVII., br. 294, 7. prosinac 1952.

⁶¹⁰ *Borba*, god. XVII., br. 153, 29. rujanj 1952.

⁶¹¹ *Borba*, god. XVII., br. 123, 25. svibanj 1952.

Slika 27. *Borba*, god. XVII., br. 294, 7. prosinac 1952.

Preuzeto iz drugih novina

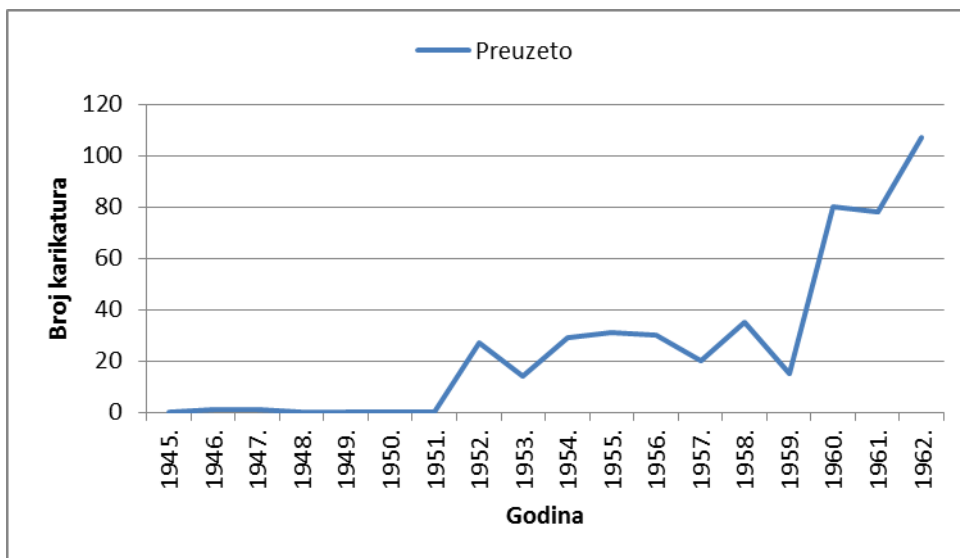
Karikature preuzete iz drugih novina *Borba* prvi puta objavljuje 1946. i 1947., po jednu svake godine. Potom do 1952. ne preuzima karikature drugih novina, ali od te godine počinje s praksom redovitog objavljivanja preuzetih karikatura. Ovisno o pojedinoj godini, udio preuzetih karikatura kreće se u rasponu od 6% 1959. do 31% 1960. godine. *Borba* preuzima karikature iz raznih izvora, dio je iz zapadnih medija – američkih, britanskih, francuskih i zapadnonjemačkih, dio iz komunističkih medija drugih država – sovjetskih i kineskih, a dio iz jugoslavenskih novina.

U godinama 1946. i 1947. preuzete su karikature moskovskih listova *Pravda* i *Večernja Moskva*. Uzorak od dvije karikature preuzete iz moskovskih listova nije dovoljan za donošenje većih zaključaka o vrsti karikatura i tematici koja je *Borbi* zanimljiva za publiciranje iz sovjetskih novina. Jedna karikatura analizira nürnberški proces, na način da ismijava obranu optuženih nacista, a druga karikatura prikazuje šahovski turnir u čast sovjetskog šahista Mihaila Čigorina (1850. - 1908.) te ističe njegovu superiornost u odnosu na druge šahovske majstore.⁶¹²

⁶¹² *Borba*, god. XI., br. 4, 5. siječanj 1946.; *Borba*, god. XII., br. 302, 20. prosinac 1947.

Nakon pauze u preuzimanju karikatura drugih novina, od 1952. godine uglavnom se prestaje s preuzimanjem karikatura sovjetskih listova, a počinju se objavljivati one britanskih, francuskih, zapadnonjemačkih, američkih i domaćih listova, te poneka karikatura iz Burme – *Haitavad* i nizozemskog lista - *Elseviers Weekblad*. Najveći se broj karikatura preuzima iz britanskih medija, potom iz zapadnonjemačkih i američkih. Uglavnom se preuzimaju karikature vanjskopolitičke tematike, a potom unutarnjopolitičke. Objavljeno je svega nekoliko karikatura zabavne tematike.

Grafikon 11. *Borba*, broj preuzetih karikatura u razdoblju 1945. - 1962.

Američke novine

Borba na svojim stranicama prenosi karikature brojnih američkih listova - *St. Louis Post-Dispatch*, *The Washington Post*, *Greensboro Daily News*, *Minneapolis Tribune*, *New York Herald Tribune*, *The Sacramento Bee*, *San Francisco Chronicle*, *New York Post*, *The New York Times*, *The Indian Express*, *Evening News*, *The Hartford Times*, *Springfield Leader & Press*, *The Louisville Courier Journal* i *Philadelphia Bulletin*.

Američke karikature problematiziraju njihovu unutarnju politiku – sukobima Eisenhowera i McCarthyja, predsjedničke izbore, politiku demokrata i republikanaca u kojoj

nedostaje novih ideja, ali i američku vanjsku politiku.⁶¹³ Jedna od karikatura objavljena u ožujku 1957. karikaturira problematiku odnosa Kongresa i predsjednika Eisenhowera, gdje je prikazana dinamika njihovih odnosa, koji su se promijenili unutar četiri mjeseca.⁶¹⁴ Čest predmet ismijavanja je Joseph McCarthy i njegovo opsesivno traženje komunista diljem SAD-a i u svim njezinim institucijama (uključno Bijelu kuću).⁶¹⁵ Karikaturama se kritizira podjela svijeta na blokove i postavlja pitanje kamo to vodi i koliko se jedan svijet (planeta Zemlja) može dijeliti.⁶¹⁶ *Borba* objavljuje američku karikaturu koja kritizira vladu SAD-a jer smatra da javna bogatstva prepušta privatnom sektoru, čak i kad je u pitanju nuklearna tehnologija.⁶¹⁷ Američke karikature komentiraju suesku krizu, a *Borba* prenosi jednu zanimljivu karikaturu koja suesku krizu i britansku politiku prema njoj vidi kao spas za Laburističku stranku.⁶¹⁸

Osim unutarnjopolitičkih tema, *Borba* prenosi i američke karikature koje komentiraju vanjskopolitička zbivanja. Nakon izbijanja krize u Kongu list *St. Louis Post-Dispatch* karikaturom daje svoj komentar zbivanja, a kao krivca za odcjepljenje Katange vidi Belgiju.⁶¹⁹ *New York Post* vidi alžirsku borbu za neovisnost i francusku politiku prema njoj kao moment koji će Francusku 'odvesti u propast'.⁶²⁰ *The New York Times* i *The Indian Express* svojim karikaturama ukazuju na opasnost sklapanja vojnog ugovora između SAD-a i Japana, u kojemu su, između ostaloga, predviđene američke vojne baze na teritoriju Japana.⁶²¹

Od američkih se karikaturista najviše prenose radovi Herblocka (Herbert Lawrence Block, 1909. - 2001.), američkog karikaturista koji je skoro cijeli život radio za *The*

⁶¹³ *Borba*, god. XVII., br. 227, 23. rujun 1952. (Preuzeto iz: *St. Louis Post-Dispatch*, bez datuma.); *Borba*, god. XVIII., br. 286, 15. studeni 1953. (Preuzeto iz: *The Washington Post*, bez datuma.); *Borba*, god. XXI., br. 27, 1. veljača 1956. (Preuzeto iz: *Greensboro Daily News*, bez datuma.)

⁶¹⁴ *Borba*, god. XXII., br. 63, 6. ožujak 1957. (Preuzeto iz: *Minneapolis Tribune*, bez datuma.)

⁶¹⁵ *Borba*, god. XIX., br. 66, 20. ožujak 1954. (Preuzeto iz: *New York Herald Tribune*, bez datuma.); *Borba*, god. XX., br. 213, 7. rujun 1955. (Preuzeto iz: *St. Louis Post-Dispatch*, bez datuma.)

⁶¹⁶ *Borba*, god. XX., br. 31, 7. veljača 1955. (Preuzeto iz: *Minneapolis Tribune*, bez datuma.)

⁶¹⁷ *Borba*, god. XXI., br. 24, 29. siječanj 1956. (Preuzeto iz: *The Sacramento Bee*, bez datuma.)

⁶¹⁸ *Borba*, god. XXI., br. 242, 13. rujun 1956. (Preuzeto iz: *San Francisco Chronicle*, bez datuma.)

⁶¹⁹ *Borba*, god. XXV., br. 202, 26. kolovoz 1960. (Preuzeto iz: *St. Louis Post-Dispatch*, bez datuma.)

⁶²⁰ *Borba*, god. XXV., br. 274, 16. studeni 1960. (Preuzeto iz: *New York Post*, bez datuma.)

⁶²¹ *Borba*, god. XXV., br. 146, 21. lipanj 1960. (Preuzeto iz: *The New York Times*, bez datuma.); *Borba*, god. XXV., br. 158, 5. srpanj 1960. (Preuzeto iz: *The Indian Express*, bez datuma.)

Washington Post.⁶²² Herblock redovito kritizira sve segmente američke vanjske politike, i po njegovu mišljenju, njezinu tromost i zaostajanje za razvojem događaja u svijetu,⁶²³ jednako tako i neodlučnost u vođenju pregovora s Istočnim blokom.⁶²⁴ Kritizira se nedostatak jasnoga stava, odnosno jasne politike SAD-a prema Kini i prema pitanju Formoze (Tajvana).⁶²⁵ *The Washington Post* smatra da je američka administracija troma i po pitanju unutarnje politike, da samo promatra dolazak recesije a ništa se ne poduzima.⁶²⁶ Ukazuje se i na rastuću nezaposlenost u SAD-u, a predsjednika se proziva da ništa ne poduzima ni po tom planu, već da pogoduje krupnom kapitalu.⁶²⁷ U pogledu unutarnje politike još se ismijava djelovanje pojedinih istražnih komisija koje su oformljene od strane Senata a njihov rad nije dao rezultata,⁶²⁸ kao i pojedini akteri američke politike,⁶²⁹ te sukobi dvaju vodećih stranaka, kako na izborima tako i na svakodnevnoj razini.⁶³⁰ Kritizira se i vladina poljoprivredna politika, koja je naišla na velik broj kritičara u društvu i zbog koje bi vlada republikanaca mogla polučiti loše rezultate na izborima (napomena: izbore su izgubili!).⁶³¹ Osim u matičnom listu, Herblock je crtao i za neke druge listove. Tako *Borba* prenosi njegovu karikaturu objavljenu u *New York Postu*, na kojoj je karikaturiran američki fizičar Edward Teller (1908. - 2003.) – otac hidrogenske bombe.⁶³²

⁶²² *Borba*, god. XIX., br. 294, 8. prosinac 1954. (Preuzeto iz : *The Washington Post*, bez datuma.); *Borba*, god. XIX., br. 142, 14. lipanj 1954. (Preuzeto iz: *The Washington Post*, bez datuma.)

⁶²³ *Borba*, god. XX., br. 20, 25. siječanj 1955. (Preuzeto iz: *The Washington Post*, bez datuma.); *Borba*, god. XX., br. 86, 12. travanj 1955. (Preuzeto iz: *The Washington Post*, bez datuma.)

⁶²⁴ *Borba*, god. XXIII., br. 157, 17. lipanj 1958. (Preuzeto iz: *The Washington Post*, bez datuma.)

⁶²⁵ *Borba*, god. XXIII., br. 252, 5. listopad 1958. (Preuzeto iz: *The Washington Post*, bez datuma.)

⁶²⁶ *Borba*, god. XXIII., br. 121, 6. svibanj 1958. (Preuzeto iz: *The Washington Post*, bez datuma.)

⁶²⁷ *Borba*, god. XXIII., br. 206, 12. kolovoz 1958. (Preuzeto iz: *The Washington Post*, bez datuma.)

⁶²⁸ *Borba*, god. XX., br. 44, 22. veljača 1955. (Preuzeto iz: *The Washington Post*, bez datuma.)

⁶²⁹ *Borba*, god. XXI., br. 97, 18. travanj 1956. (Preuzeto iz: *The Washington Post*, bez datuma.)

⁶³⁰ *Borba*, god. XXIV., br. 26. veljača 1959. (Preuzeto iz: *The Washington Post*, bez datuma.)

⁶³¹ *Borba*, god. XXIII., br. 66, 9. ožujak 1958. (Preuzeto iz: *The Washington Post*, bez datuma.)

⁶³² *Borba*, god. XXIII., br. 88, 31. ožujak 1958. (Preuzeto iz: *New York Post*, bez datuma.)

Ми смо га могли створити први да смо хтели
(Карикатура из „Вашингтон поста“)

Slika 28. *Borba*, god. XXII., br. 329, 29./30. studeni/1. prosinac 1957.

List *New York Post* kritizira cjelokupnu američku vanjsku politiku (Njemačka, Srednji Istok, Azija, Afrika, Latinska Amerika), smatrajući da je riječ o jednoj velikoj tempiranoj bombi koja može svakoga trena eksplodirati.⁶³³ *New York Post* objavljuje predizborne karikature koje komentiraju predsjedničku kampanju republikanaca i njihova kandidata Richarda Nixona, a kojima se ukazuje na lažna obećanja i licemjerje te stranke, te manjak odgovornosti za donesene odluke.⁶³⁴ I drugi se američki listovi bave predsjedničkom kampanjom 1960. godine i njezinim rezultatima, odnosno, pobjedom demokrata Johna F. Kennedyja.⁶³⁵ Zbog male razlike u glasovima, dio američke javnosti (tzv. južni demokrati) osporava Kennedyju legitimitet i smatra da nema ovlasti značajnije mijenjati američku unutarnju i vanjsku politiku, a takvo stanje stvari karikaturira *The Hartford Times*.⁶³⁶ Dok list *Springfield Leader & Press* prikazuje udruživanje republikanaca i "južnih demokrata" koji u Kongresu nastoje spriječiti provođenje liberalnih reformi koje je Kennedy najavio.⁶³⁷ *The*

⁶³³ *Borba*, god. XXV., br. 224, 20. rujana 1960. (Preuzeto iz: *New York Post*, bez datuma.)

⁶³⁴ *Borba*, god. XXV., br. 206, 30. kolovoza 1960. (Preuzeto iz: *New York Post*, bez datuma.); *Borba*, god. XXV., br. 220, 16. rujana 1960. (Preuzeto iz: *New York Post*, bez datuma.)

⁶³⁵ *Borba*, god. XXV., br. 242, 11. listopada 1960. (Preuzeto iz: *Evening News*, bez datuma.)

⁶³⁶ *Borba*, god. XXV., br. 307, 26. prosinca 1960. (Preuzeto iz: *The Hartford Times*, bez datuma.)

⁶³⁷ *Borba*, god. XXVI., br. 35, 12. veljača 1961. (Preuzeto iz: *Springfield Leader & Press*, bez datuma.)

Louisville Courier Journal karikaturira Kennedyja komentirajući njegovu gospodarsku politiku, koja je u usponu i broj nezaposlenih koji se smanjio.⁶³⁸

Borba prenosi i jednu karikaturu lista *Philadelphia Bulletin* koji karikaturira nastojanja Francuske da bude neovisna nuklearna sila, usprkos američkom nastojanju da njezine ambicije svede na najmanju moguću mjeru.⁶³⁹

Britanske novine

Borba vrlo često preuzima karikature britanskih listova, i to najviše iz humorističnog lista *Punch*, te novina *Manchester Guardian*, *The Daily Telegraph*, *Daily Mirror*, *Daily Mail*, *Daily Express*, *Daily Herald*, *New Statesman*, *Evening Standard*, *The Sunday Times*, *Reynolds News* i *The Observer*.

Od *Punchovih* karikatura koje *Borba* prenosi najveći broj karikaturira vanjskopolitičku tematiku, a obrađuju se teme sastanaka četvorice (SAD, Sovjetski Savez, Velika Britanija i Francuska) i drugih "sastanaka na vrhu".⁶⁴⁰ Kritizira se američka vanjska politika i njezino miješanje u brojna svjetska pitanja,⁶⁴¹ kao i britanska podčinjenost SAD-u, bez obzira na pokušaje pojedinih političara (primjer premijera Anthonya Edena) da osamostale britansku politiku.⁶⁴² *Punch* se osvrće i na unutarnjopolitička pitanja Velike Britanije komentirajući djelovanje dviju vodećih stranaka – konzervativne i laburističke, i njihovo izborno natjecanje.⁶⁴³ Nadalje, *Punch* se osvrće i na vanjsku politiku Francuske i njezine nesuglasice s Velikom Britanijom,⁶⁴⁴ ali i na pitanje ujedinjenja Njemačke.⁶⁴⁵

⁶³⁸ *Borba*, god. XXVII., br. 113, 25. travanj 1962. (Preuzeto iz: *The Louisville Courier Journal*, bez datuma.)

⁶³⁹ *Borba*, god. XXVII., br. 183, 5. srpanj 1962. (Preuzeto iz: *Philadelphia Bulletin*, bez datuma.)

⁶⁴⁰ *Borba*, god. XIX., br. 35, 11. veljača 1954. (Preuzeto iz: *Punch*, 3. veljača 1954.); *Borba*, god. XIX., br. 246, 11. listopad 1954. (Preuzeto iz: *Punch*, 6. listopad 1954.)

⁶⁴¹ *Borba*, god. XIX., br. 159, 4. srpanj 1954. (Preuzeto iz *Punch*, 30. lipanj 1954.); *Borba*, god. XX., br.114, 17. svibanj 1955. (Preuzeto iz: *Punch*, bez datuma.)

⁶⁴² *Borba*, god. XXI., br. 33, 8. veljača 1956. (Preuzeto iz: *Punch*, bez datuma.); *Borba*, god. XXI., br. 256, 27. rujan 1956. (Preuzeto iz: *Punch*, bez datuma.)

⁶⁴³ *Borba*, god. XIX., br. 233, 27. rujan 1954. (Preuzeto iz: *Punch*, bez datuma.); *Borba*, god. XX., br. 97, 25. travanj 1955. (Preuzeto iz: *Punch*, 20. travanj 1955.)

⁶⁴⁴ *Borba*, god. XIX., br. 125, 26. svibanj 1954. (Preuzeto iz: *The Manchester Guardian*, bez datuma.)

Karikature dnevnih novina *The Manchester Guardian* (od 1959. naziv je *The Guardian*) i njihova poznata karikaturista Lowa (David Low, 1891. - 1963.), među najzastupljenijima su u *Borbi*. Beogradska *Borba* prenosi Lowove karikature koje komentiraju britansku vanjsku politiku u kontekstu hladnoga rata i njezinu podčinjenost, ali i podčinjenost ostalih zapadnoeuropskih zemalja interesima i politici SAD-a.⁶⁴⁶ Komentira se i kritizira cjelokupna vanjska politika SAD-a i miješanje u sve svjetske probleme,⁶⁴⁷ a na udaru karikatura je i američka unutarnja politika, dioba vlasti u SAD-u, te glavni akteri američke unutarnje i vanjske politike (Dwight D. Eisenhower, John Foster Dules).⁶⁴⁸ U vrijeme krize zbog nacionalizacije Sueskoga kanala *The Manchester Guardian* objavljuje zanimljivu karikaturu s kojom relativizira krivnju za izbijanje krize, te šalje poruku kako u sueskom sukobu nitko nije u pravu već svatko gleda svoje interese.⁶⁴⁹ Nadalje, analizira se i unutarnja politika i rivalstvo dvaju vodećih stranaka.⁶⁵⁰ *The Guardian* se referira na memoare generala Montgomeryja, u kojima general napada brojne sudionika Drugoga svjetskog rata i proziva ih za loše vođenje operacija koje je dovelo do odgode okončanja ratnih zbivanja. Memoari su izazvali veliki politički skandal u Zapadnoj Europi i SAD-u, a karikatura sva ta zbivanja prikazuje na komičan način izrugujući se "žrtvama" memoara.⁶⁵¹ *Borbi* su zanimljiva načela britanskih stranaka i pragmatizam koji vlada u njima, pa tako prenosi karikaturu koja se bavi pitanjem statuta Laburističke stranke i polemike koja se vodi oko toga - da li iz statuta izbaciti ili zadržati princip javnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju i raspodjelu.⁶⁵² *The*

⁶⁴⁵ *Borba*, god. XX., br. 259, 31. listopada 1955. (Preuzeto iz: *The Manchester Guardian*, bez datuma.)

⁶⁴⁶ *Borba*, god. XIX., br. 150, 23. lipanj 1954. (Preuzeto iz: *The Manchester Guardian*, 15. lipanj 1954.); *Borba*, god. XIX., br. 169, 15. srpanj 1954. (Preuzeto iz: *The Manchester Guardian*, bez datuma.); *Borba*, god. XX., br. 8, 11. siječanj 1955. (Preuzeto iz: *The Manchester Guardian*, bez datuma.); *Borba*, god. XXI., br. 69, 20. ožujak 1956. (Preuzeto iz: *The Manchester Guardian*, bez datuma.); *Borba*, god. XXI., br. 210, 12. kolovoz 1956. (Preuzeto iz: *The Manchester Guardian*, bez datuma.)

⁶⁴⁷ *Borba*, god. XX., br. 25, 31. siječanj 1955. (Preuzeto iz: *The Manchester Guardian*, bez datuma.); *Borba*, god. XX., br. 32, 8. veljača 1955. (Preuzeto iz: *The Manchester Guardian*, bez datuma.); *Borba*, god. XX., br. 235, 3. listopada 1955. (Preuzeto iz: *The Manchester Guardian*, bez datuma.)

⁶⁴⁸ *Borba*, god. XXIII., br. 7, 9. siječanj 1958. (Preuzeto iz: *The Manchester Guardian*, bez datuma.)

⁶⁴⁹ *Borba*, god. XXI., br. 232, 3. rujanj 1956. (Preuzeto iz: *The Manchester Guardian*, bez datuma.)

⁶⁵⁰ *Borba*, god. XIX., br. 231, 25. rujanj 1954. (Preuzeto iz: *The Manchester Guardian*, 17. rujanj 1954.); *Borba*, god. XIX., br. 298, 13. prosinac 1954. (Preuzeto iz: *The Manchester Guardian*, bez datuma.)

⁶⁵¹ *Borba*, god. XXIV., br. 128, 2. lipanj 1959. (Preuzeto iz: *The Guardian*, bez datuma.)

⁶⁵² *Borba*, god. XXV., br. 43, 21. veljača 1960. (Preuzeto iz: *The Guardian*, bez datuma.)

Guardian karikaturira napore britanskoga premijera oko ulaska Britanije u EEZ, napore koji će se izjaloviti zbog Adenauerove i De Gaulleove nesklonosti toj ideji.⁶⁵³

I *Daily Telegraphova* karikatura, prenesena u *Borbi*, ismijava i kritizira britansku podčinjenost SAD-u, karikaturira način na koji britanski političari odlaze u SAD po naputke za svoje djelovanje.⁶⁵⁴

Karikatura *Daily Mirrora* i njezina karikaturista Vickyja (Victor Weisz, 1913. - 1966.), preuzeta u *Borbi*, bavi se pitanjima nuklearnog naoružanja i upozorava na prijatnju koje takvo naoružanje ima za cijeli planet Zemlju.⁶⁵⁵ Vicky komentira i unutarnje političke teme drugih zemalja, kao npr. Francuske, gdje kritizira ksenofobne i antisemitske ispade pojedinih javnih ličnosti (Pierre Poujade).⁶⁵⁶ Godine 1959. Vickyja zamjenjuje karikaturist Stanley Arthur Franklin koji će za *Daily Mirror* raditi do 1970. godine. Na udar *Daily Mirrora* dolazi, u to vrijeme već bivši premijer, Anthony Eden i to zbog svoje uloge u sueskoj krizi i memoara kojima je nastojao anulirati vlastitu krivnju.⁶⁵⁷ Kada se 1960. aktualizira pitanje ugnjetavanja crnaca u Južnoafričkoj Republici *Daily Mirror* zbivanja prati karikaturama koje nedvosmisleno ukazuju na nasilje koje se vrši nad crncima i izostanak vanjske osude, poglavito zemalja Commonwealtha.⁶⁵⁸ A naredne godine objavljuje karikaturu koja Južnoafričku Republiku vidi kao izvor bogatstva za Veliku Britaniju, koja uzima sve njezine plodove a ne vraća ništa.⁶⁵⁹ List komentira francusku politiku prema Alžiru, a jednom karikaturom daje do znanja da je Alžir za Francusku "izgubljen slučaj".⁶⁶⁰ Nakon završetka predsjedničkih izbora u SAD-u i pobjede Johna Kennedyja, *Daily Mirror* objavljuje karikaturu koja kritizira Eisenhowerove mandate, sugerirajući kako isti osam godina nije

⁶⁵³ *Borba*, god. XXVII., br. 149, 1. lipanj 1962. (Preuzeto iz: *The Guardian*, bez datuma.)

⁶⁵⁴ *Borba*, god. XIX., br. 157, 1. srpanj 1954. (Preuzeto iz: *The Daily Telegraph*, bez datuma.)

⁶⁵⁵ *Borba*, god. XIX., br. 79, 4. travanj 1954. (Preuzeto iz: *Daily Mirror*, bez datuma.); *Borba*, god. XX., br. 61, 14. ožujak 1955. (Preuzeto iz: *Daily Mirror*, bez datuma.)

⁶⁵⁶ *Borba*, god. XXI., br. 12, 15. siječanj 1956. (Preuzeto iz: *Daily Mirror*, bez datuma.)

⁶⁵⁷ *Borba*, god. XXV., br. 66, 19. ožujak 1960. (Preuzeto iz: *Daily Mirror*, bez datuma.)

⁶⁵⁸ *Borba*, god. XXV., br. 75, 29. ožujak 1960. (Preuzeto iz: *Daily Mirror*, bez datuma.); *Borba*, god. XXV., br. 110, 10. svibanj 1960. (Preuzeto iz: *Daily Mirror*, bez datuma.)

⁶⁵⁹ *Borba*, god. XXVI., br. 61, 14. ožujak 1961. (Preuzeto iz: *Daily Mirror*, bez datuma.)

⁶⁶⁰ *Borba*, god. XXVII., br. 87, 30. ožujak 1962. (Preuzeto iz: *Daily Mirror*, bez datuma.)

radio ništa.⁶⁶¹ U godini 1961. *Daily Mirror* objavljuje karikaturu francuskog predsjednika De Gaullea na kojoj ga se prikazuje kao krivca za podijeljenost francuskog društva i društvenu "rastrzanost".⁶⁶² Kada SAD i Velika Britanija izvode zajednička testiranja hidrogenske bombe kritizira se britanska podčinjenost američkoj volji (čak slugansko ponašanje britanskog premijera Macmillana), jednako tako upozorava se na opasnost od zračenja i zagađenja okoliša.⁶⁶³

Borba prenosi karikaturu britanskog lista *Daily Herald*, koji u fokus svojega interesa stavlja štrajk željezničara u Britaniji.⁶⁶⁴ *Daily Mirror* pak komentira zamrzavanje vojnih plaća i nezadovoljstvo vojnog osoblja takvom odlukom,⁶⁶⁵ kao i preporuku britanske vlade da ljudi prestanu pušiti. Preporuka je dovela do toga da su brojna mjesta postala nepušačka, npr. vlakovi imaju samo jedan vagon za pušače, a broj pušača se nije smanjio.⁶⁶⁶ *Daily Mirror* komentira Macmillanovo smjenjivanje velikog broja ministara na način da to vidi kao spašavanje samoga premijera. Karikatura ga prikazuje kao gusara na brodu koji tone te baca s broda suvišan teret.⁶⁶⁷

⁶⁶¹ *Borba*, god. XXV., br. 271, 13. studeni 1960. (Preuzeto iz: *Daily Mirror*, bez datuma.)

⁶⁶² *Borba*, god. XXVI., br. 5, 8. siječanj 1961. (Preuzeto iz: *Daily Mirror*, bez datuma.)

⁶⁶³ *Borba*, god. XXVII., br. 121, 4. svibanj 1962. (Preuzeto iz: *Daily Mirror*, bez datuma.)

⁶⁶⁴ *Borba*, god. XX., br. 139, 13. lipanj 1955. (Preuzeto iz: *Daily Herald*, bez datuma.)

⁶⁶⁵ *Borba*, god. XXVII., br. 67, 10. ožujak 1962. (Preuzeto iz: *Daily Mirror*, bez datuma.)

⁶⁶⁶ *Borba*, god. XXVII., br. 86, 29. ožujak 1962. (Preuzeto iz: *Daily Mirror*, bez datuma.)

⁶⁶⁷ *Borba*, god. XXVII., br. 210, 1. kolovoz 1962. (Preuzeto iz: *Daily Mirror*, bez datuma.)

Slika 29. *Borba*, god. XXVI., br. 329, 15. prosinac 1961.

Objavljena je i karikatura koja prikazuje ambicije Zapadne Njemačke i njezina kancelara Adenauera koji, kako sugerira karikatura, želi preuzeti vodstvo NATO pakta.⁶⁶⁸ S druge strane *Daily Mirror* optužuje SAD i Veliku Britaniju zbog naoružavanja Zapadne Njemačke, što dovodi do jačanja njemačkog militarizma.⁶⁶⁹

Povodom rođendana Winstona Churchilla dnevni se list *Daily Mail* ismijava s održanom zabavom njemu u čast i lažnim izljevima ljubavi među uzvanicima, vodećim svjetskim državicima.⁶⁷⁰ Karikaturira, u to vrijeme novoga, britanskog premijera Harolda Macmillana i njegovu manu – nedostatak retorike, te slabu podršku javnosti.⁶⁷¹ Nakon razvoja britanske hidrogenske bombe *Borba* prenosi karikaturu u kojoj *Daily Mail* ukazuje na opasnost njezina postojanja i na neodgovornost državnih čelnika.⁶⁷² Isti se list *Daily Mail* se bavi i unutarnjom politikom drugih zemalja, tako svojom karikaturom najavljuje povratak Charlesa de Gaullea u politiku.⁶⁷³ De Gaullea karikatura vidi i kao lokot na vratima Europe, koji Macmillan pokušava otvoriti ali nema odgovarajući ključ.⁶⁷⁴ Godine 1961. kada

⁶⁶⁸ *Borba*, god. XXV., br. 63, 15. ožujak 1960. (Preuzeto iz: *Daily Herald*, bez datuma.)

⁶⁶⁹ *Borba*, god. XXVI., br. 329, 15. prosinac 1961. (Preuzeto iz: *Daily Mirror*, bez datuma.)

⁶⁷⁰ *Borba*, god. XIX., br. 293, 7. prosinac 1954. (Preuzeto iz: *Daily Mail*, bez datuma.)

⁶⁷¹ *Borba*, god. XXII., br. 296, 27. listopad 1957. (Preuzeto iz: *Daily Mail*, bez datuma.); *Borba*, god. XXIII., br. 10, 12. siječanj 1958. (Preuzeto iz: *Daily Mail*, bez datuma.)

⁶⁷² *Borba*, god. XXIII., br. 76, 19. ožujak 1958. (Preuzeto iz: *Daily Mail*, bez datuma.)

⁶⁷³ *Borba*, god. XXIII., br. 140, 28. svibanj 1958. (Preuzeto iz: *Daily Mail*, bez datuma.)

⁶⁷⁴ *Borba*, god. XXVII., br. 229, 20. kolovoz 1962. (Preuzeto iz: *Daily Mail*, bez datuma.)

kulminira kriza oko Berlina, *Daily Mail* objavljuje, a *Borba* prenosi, karikaturu kojom se ismijava s Macmillanovom i Kennedyjevom politikom prema Berlinu koja je doživjela neuspjeh.⁶⁷⁵ Kada je godine 1962. Macmillan smijenio brojne ministre te time proveo do tada, po britanskim medijima, nezapamćenu čistku, karikature ga prikazuju kao krvnika koji hoda okolo s popisom za odsijecanje glava.⁶⁷⁶

Borba objavljuje članak pod nazivom "Ko je kriv za inflaciju?", u kojemu analizira rastuću inflaciju u Velikoj Britaniji, a kao popratni sadržaj donosi Vickyjevu karikaturu iz britanskog tjednika *New Statesman* koja za rast inflacije smatra odgovornim ministra financija Petera Thorneycrofta.⁶⁷⁷ Karikaturama se sugerira kako dvije vodeće britanske stranke imaju istu politiku, što građanima ne ostavlja mogućnost izbora.⁶⁷⁸ Vicky za *New Statesman* komentira zapadnonjemačku politiku prema Berlinu za koju smatra da se vodi Machiavellijevim principom "cilj opravdava sredstvo", a što u ovome slučaju može dovesti do "potpunog uništenja".⁶⁷⁹ *New Statesman* svojom karikaturom komentira i agresivno ponašanje zapadnonjemačkog kancelara Adenauera prikazujući ga kao najagresivnijeg državnika NATO pakta.⁶⁸⁰ List komentira, a *Borba* prenosi, i Macmillanovu agresivnu politiku prema Kongu i marginalizaciju uloge OUN-a, te ga proziva zbog suradnje s Moiseom Tshombeom, predsjednikom pobunjene pokrajine Katange.⁶⁸¹ Komentira se Macmillanovo nastojanje da Veliku Britaniju uključi u Europsku ekonomsku zajednicu (EEZ), no *New Statesmanova* karikatura sugerira da Britanija nije dobrodošla u EEZ, što će se pokazati točnim, jer će De Gaulle staviti veto na britanski ulazak.⁶⁸² Izražava se zabrinutost zbog lošeg tijeka Konferencije o zabrani nuklearnih proba - ista se nastavlja iz godine u godinu a ne daje rezultate.⁶⁸³

⁶⁷⁵ *Borba*, god. XXVI., br. 280, 26. listopad 1961. (Preuzeto iz: *Daily Mail*, bez datuma.)

⁶⁷⁶ *Borba*, god. XXVII., br. 200, 22. srpanj 1962. (Preuzeto iz: *Daily Mail*, bez datuma.)

⁶⁷⁷ *Borba*, god. XXII., br. 206, 29. srpanj 1957. (Preuzeto iz: *New Statesman*, bez datuma.)

⁶⁷⁸ *Borba*, god. XXVII., br. 154, 6. lipanj 1962. (Preuzeto iz: *New Statesman*, bez datuma.)

⁶⁷⁹ *Borba*, god. XXVI., br. 294, 9. studeni 1961. (Preuzeto iz: *New Statesman*, bez datuma.)

⁶⁸⁰ *Borba*, god. XXVI., br. 304, 19. studeni 1961. (Preuzeto iz: *New Statesman*, bez datuma.)

⁶⁸¹ *Borba*, god. XXVI., br. 336, 22. prosinac 1961. (Preuzeto iz: *New Statesman*, bez datuma.)

⁶⁸² *Borba*, god. XXVII., br. 98, 10. travanj 1962. (Preuzeto iz: *New Statesman*, bez datuma.); *Borba*, god. XXVII., br. 219, 10. kolovoz 1962. (Preuzeto iz: *New Statesman*, bez datuma.)

⁶⁸³ *Borba*, god. XXVII., br. 5, 7. siječanj 1962. (Preuzeto iz: *New Statesman*, bez datuma.)

Nakon završetka predsjedničkih izbora u SAD-u londonski *Evening Standard* objavljuje karikaturu kojom se izruguje s Macmillanovom vladom koja je oduševljena novim američkim predsjednikom, u toj mjeri da ih karikatura prikazuje s istim frizurama koje oponašaju frizuru Johna Kennedyja.⁶⁸⁴ *Borba* prenosi ismijavanje drugih britanskih medija s Macmillanovom oduševljenošću Kennedyjem, karikaturiraju njegovo traženje rodbinskih veza s Kennedyjevima.⁶⁸⁵ Britanski mediji Macmillana kritiziraju i zbog konkretnih stvari, tako npr. komentiraju politiku prema Francuskoj i njegov odnos prema francuskom predsjedniku De Gaulleu. Karikature naglašavaju dominaciju De Gaullea u odnosu na Macmillana, smatrajući da De Gaulle ima glavnu riječ u pogledu zajedničkog europskog tržišta, pitanja Berlina i europske obrambene politike.⁶⁸⁶

U vrijeme etničko-teritorijalnih sukoba u Kongu i karikature se priključuju analiziranju zbivanja, pa tako *Evening Standard* donosi karikaturu Vickyja, koja suodgovornim za smrt prvoga kongoanskog premijera Patricea Lumumba smatra OUN.⁶⁸⁷ Karikaturira se Macmillanova politika prema Kongu i njegovo nesnalaženje, odnosno neimanje prave politike, tako da ga *Reynolds News* optužuje za "lutanje" u vanjskoj politici.⁶⁸⁸ *Evening Standard* se osvrće na diktatorske režime Pirinejskog poluotoka (Salazar u Portugalu, Franco u Španjolskoj) ironično ih nazivajući "tvrđave slobode i zapadne civilizacije".⁶⁸⁹ Vickyjeva karikatura u *Evening Standardu* karikaturira smjer u kojemu ide politika laburističke stranke, sugerira se kako stranka ne zna u kojem smjeru voditi politiku, ali ako će dovoljno dugo mijenjati smjer na kraju će doći do cilja, a cilj je osvajanje vlasti.⁶⁹⁰ *Borba* prenosi *Evening Standardovo* komentiranje nastojanja britanskog premijera Macmillana da Britaniju uvede u EEZ, i negativan stav koji prema tome imaju Zapadna Njemačka te poglavito Francuska.⁶⁹¹ U jednoj od karikatura Macmillana se optužuje za "bludne radnje s

⁶⁸⁴ *Borba*, god. XXV., br. 279, 22. studeni 1960. (Preuzeto iz: *Evening Standard*, bez datuma.)

⁶⁸⁵ *Borba*, god. XXV., br. 279, 22. studeni 1960. (Preuzeto iz: *The Sunday Times*, bez datuma.)

⁶⁸⁶ *Borba*, god. XXVI., br. 321, 7. prosinac 1961. (Preuzeto iz: *Evening Standard*, bez datuma.); *Borba*, god. XXVII., br. 100, 12. travnja 1962. (Preuzeto iz: *Evening Standard*, bez datuma.); *Borba*, god. XXVII., br. 109, 21. travnja 1962. (Preuzeto iz: *Evening Standard*, bez datuma.)

⁶⁸⁷ *Borba*, god. XXVI., br. 43, 21. veljača 1961. (Preuzeto iz: *Evening Standard*, bez datuma.)

⁶⁸⁸ *Borba*, god. XXVI., br. 335, 21. prosinac 1961. (Preuzeto iz: *Reynolds News*, bez datuma.)

⁶⁸⁹ *Borba*, god. XXVI., br. 132, 31. svibanj 1961. (Preuzeto iz: *Evening Standard*, bez datuma.)

⁶⁹⁰ *Borba*, god. XXVI., br. 284, 30. listopad 1961. (Preuzeto iz: *Evening Standard*, bez datuma.)

⁶⁹¹ *Borba*, god. XXVII., br. 143, 26. svibanj 1962. (Preuzeto iz: *Evening Standard*, bez datuma.)

Adenauerom i De Gaulleom", on se u karikaturi pravda time da "...samo radi ono što treba...".⁶⁹²

Borba prenosi mišljenje tjednika *The Observer* koji komentira stanje na britanskoj političkog sceni, ističe kako Britanci više nemaju za koga glasati, jer sve stranke djeluju protivno onome za što se zalažu i protivno mišljenju glasača.⁶⁹³ Povodom britanskog razvoja hidrogenske bombe *Borba* prenosi *The Observerovu* karikaturu kojom se ironizira britanska zavisnost o SAD-u. No, razvoj hidrogenske bombe Britaniji "vraća" neovisnost jer sada može "izvršiti samoubojstvo neovisno od SAD-a".⁶⁹⁴ I londonski *Daily Express* te *The Guardian* kritiziraju sudjelovanje Britanije u utrci u nuklearnom naoružanju,⁶⁹⁵ kao i francusko razvijanje nuklearne tehnologije.⁶⁹⁶ Komentira se suradnja SAD-a i Velike Britanije u pogledu razvoja nuklearnog naoružanja i zajedničkog testiranja istoga, a za koje list *Reynolds News* smatra da može izazvati katastrofu.⁶⁹⁷ Pregovori o razoružanju koji se vode između SAD-a, Velike Britanije, Francuske i Sovjetskoga Saveza komentiraju se na način da se naglašava nedovoljna želja svih aktera da do razoružanja dođe, te da pregovori služe samo kao argument u dokazivanju težnje za razoružanjem, a kao krivca za neuspjeh pregovora uvijek se optužuje drugu stranu.⁶⁹⁸ *Borba* prenosi kritike britanske vojne suradnje s njemačkom vojskom, poglavito doprinos premijera Macmillana takvoj politici. List objavljuje karikature koje podsjećaju na vremena Drugoga svjetskog rata i upozoravaju na opasnost suradnje s njemačkom vojskom.⁶⁹⁹

Daily Express preko svojega karikaturista Cummingsa (Michael Cummings, 1919. - 1997.) komentira francusku politiku prema Alžiru i njezino djelovanje na terenu, te primjenu

⁶⁹² *Borba*, god. XXVII., br. 186, 8. srpanj 1962. (Preuzeto iz: *Evening Standard*, bez datuma.)

⁶⁹³ *Borba*, god. XXVII., br. 47, 18. veljača 1962. (Preuzeto iz: *The Observer*, bez datuma.)

⁶⁹⁴ *Borba*, god. XXII., br. 213, 5. kolovoz 1957. (Preuzeto iz: *The Observer*, bez datuma.)

⁶⁹⁵ *Borba*, god. XXIII., br. 98, 10. travanj 1958. (Preuzeto iz: *Daily Express*, bez datuma.); *Borba*, god. XXVII., br. 48, 19. veljača 1962. (Preuzeto iz: *The Guardian*, bez datuma.)

⁶⁹⁶ *Borba*, god. XXV., br. 252, 22. listopad 1960. (Preuzeto iz: *Daily Express*, bez datuma.)

⁶⁹⁷ *Borba*, god. XXVII., br. 75, 18. ožujak 1962. (Preuzeto iz: *Reynolds News*, bez datuma.)

⁶⁹⁸ *Borba*, god. XXVII., br. 79, 22. ožujak 1962. (Preuzeto iz: *Daily Express*, bez datuma.); *Borba*, god. XXVII., br. 84, 27. ožujak 1962. (Preuzeto iz: *The Guardian*, bez datuma.)

⁶⁹⁹ *Borba*, god. XXVI., br. 133, 1. lipanj 1961. (Preuzeto iz: *Daily Express*, bez datuma.); *Borba*, god. XXVI., br. 153, 21. lipanj 1961. (Preuzeto iz: *Daily Express*, bez datuma.)

nasilja prema Alžircima koji se odupiru francuskoj okupaciji i bore za samostalnost Alžira.⁷⁰⁰ *Daily se Express* 1961. pridružuje euforiji oko izbora novoga američkog predsjednika Kennedyja, te jednom karikaturom prikazuje Kennedyja kao sportskog trenera koji će SAD "vratiti u kondiciju".⁷⁰¹ *Borba* prenosi karikaturu koja ukazuje na licemjerje koje vlada u vodećim britanskim strankama, a koje se vidi po marginalizaciji ili izbacivanju iz stranaka ljudi koji se uistinu zalažu za osnovne vrijednosti koje stranke promoviraju i koje su dio njezina statuta.⁷⁰² Komentira se promjena politike vladajuće konzervativne stranke, koja je zbog "vjetra promjena" spremna mijenjati svoj statut i u potpunosti se odreći dotadašnjih principa.⁷⁰³ Te promjene se odnose i na nastojanja britanskog premijera Macmillana da Britaniju uključi u EEZ, što karikature tumače kao distanciranje od tržišta zemalja Commonwealtha.⁷⁰⁴ U *Borbi* su tiskani i prikazi negativnog stava Francuske i Njemačke prema primanju Velike Britanije u EEZ, njihova pozicija moći u odnosu na Britaniju, te De Gaulleov veto na primanje.⁷⁰⁵ Jedna od karikatura prikazuje američkog predsjednika Kennedyja kao spasitelja Britanije i EEZ-a, prikazan je kao osoba koja će ujediniti Europljane u jednu zajedničku državu koja će se zvati Sjedinjene Države Europe.⁷⁰⁶ Pitanje ulaska Velike Britanije u EEZ na britanskoj je političkoj sceni rezultiralo brojnim prevrtanjima i promjenama sklonosti birača pojedinim strankama. Tako jedna karikatura prikazuje staroga britanskog imperijalistu, koji je prisiljen "nakon svih ovih godina" glasati za socijaliste, jer se oni, za razliku od "njegovih" konzervativaca, protive ulasku u EEZ.⁷⁰⁷

Borba objavljuje jednu stariju *Daily Expressovu* karikaturu iz godine 1944. na kojoj su prikazane partizanke Narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije kako vode zarobljene njemačke vojnike. Dvojica vojnika razgovaraju i jedan drugome kaže: "Ja sam možda

⁷⁰⁰ *Borba*, god. XXV., br. 300, 18. prosinac 1960. (Preuzeto iz: *Daily Express*, bez datuma.)

⁷⁰¹ *Borba*, god. XXVI., br. 41, 19. veljača 1961. (Preuzeto iz: *Daily Express*, bez datuma.)

⁷⁰² *Borba*, god. XXVI., br. 77, 2. travnja 1961. (Preuzeto iz: *Daily Express*, bez datuma.)

⁷⁰³ *Borba*, god. XXVI., br. 288, 3. studeni 1961. (Preuzeto iz: *Daily Express*, bez datuma.)

⁷⁰⁴ *Borba*, god. XXVII., br. 133, 16. svibanj 1962. (Preuzeto iz: *Daily Express*, bez datuma.)

⁷⁰⁵ *Borba*, god. XXVII., br. 142, 25. svibanj 1962. (Preuzeto iz: *Daily Express*, bez datuma.); *Borba*, god. XXVII. br. 161, 13. lipanj 1962. (Preuzeto iz: *Daily Express*, bez datuma.); *Borba*, god. XXVII., br. 163, 15. lipanj 1962. (Preuzeto iz: *Daily Express*, bez datuma.); *Borba*, god. XXVII., br. 165, 17. lipanj 1962. (Preuzeto iz: *Daily Express*, bez datuma.)

⁷⁰⁶ *Borba*, god. XXVII., br. 203, 25. srpanj 1962. (Preuzeto iz: *Daily Express*, bez datuma.)

⁷⁰⁷ *Borba*, god. XXVII., br. 284, 14. listopad 1962. Preuzeto iz: *Daily Express*, bez datuma.)

staromodan Schmidt, ali još uvijek mislim da je ženama mjesto u kući". Isticanjem ovakve karikature *Borba* nastoji pokazati koliko su vodstvo Jugoslavije i njezino društvo napredniji od drugih europskih društava.⁷⁰⁸

Borba objavljuje i karikature za koje ne navodi iz kojih su novina, već samo ispod karikature naznačuje "britanska karikatura". Jedna je od takvih karikatura objavljena početkom 1957. godine, na njoj je prikazan uskoro bivši premijer Anthony Eden kako se vraća sa dvomjesečnog liječenja s Jamajke. Eden je prikazan kako se vozi na vespi, a ne u limuzini, kako bi priličilo premijeru. Ovakav prikaz sugerira na Edenov skori odlazak s mjesta premijera.⁷⁰⁹

Zapadnonjemačke novine

Borba preuzima karikature iz sedam zapadnonjemačkih publikacija - *Stuttgarter Zeitung*, *Süddeutsche Zeitung*, *Frankfurter Rundschau*, *Die Welt*, *Stern* i *Echo*.

Zapadnonjemačke se karikature u najvećoj mjeri ismijavaju s egoizmom njihova kancelara Konrada Adenauera i agresivnom vanjskom politikom koju vodi, iako za nju nema opravdanja obzirom na podčinjenu ulogu spram pobjednika iz Drugoga svjetskog rata (SAD, Velika Britanija i Francuska).⁷¹⁰ Posebno se naglašava ovisnost Savezne Republike Njemačke o SAD-u, i njezini pokušaji vođenja samostalne politike, te konstantno sputavanje iste od strane SAD-a.⁷¹¹ Kritizira se suradnja i djelovanje SAD-a i Zapadne Njemačke u nerazvijenim zemljama, iste se optužuje da se razbacuju lažnim obećanjima, a konkretne financijske pomoći od njih nema.⁷¹² *Die Welt* se osvrće na pregovore SAD-a i Zapadne Njemačke o povećanju njemačke pomoći nerazvijenim zemljama i većem financijskom izdvajanju za

⁷⁰⁸ *Borba*, god. XXVI., br. 186, 24. srpanj 1961. (Preuzeto iz: *Daily Express*, 16. travanj 1944.)

⁷⁰⁹ *Borba*, god. XXII., br. 2, 4. siječanj 1957. (*Borba* navodi da je riječ o britanskoj karikaturi.)

⁷¹⁰ *Borba*, god. XVIII., br. 205, 15. kolovoz 1953. (Preuzeto iz *Stuttgarter Zeitung*, bez datuma.); *Borba*, god. XVIII., br. 213, 24. kolovoz 1953. (*Borba* navodi da je preuzeto iz jednog zapadnonjemačkog lista.); *Borba*, god. XIX., br. 226, 19. rujanj 1954. (Preuzeto iz: *Süddeutsche Zeitung*, bez datuma.); *Borba*, god. XX., br. 19, 24. siječanj 1955. (Preuzeto iz: *Frankfurter Rundschau*, bez datuma.); *Borba*, god. XXI., br. 167, 29. lipanj 1956. (Preuzeto iz: *Frankfurter Rundschau*, bez datuma.); *Borba*, god. XXVI., br. 71, 26. ožujak 1961. (Preuzeto iz: *Frankfurter Rundschau*, bez datuma.)

⁷¹¹ *Borba*, god. XX., br. 105, 7. svibanj 1955. (Preuzeto iz: *Die Welt*, bez datuma.)

⁷¹² *Borba*, god. XXV., br. 278, 21. studeni 1960. (Preuzeto iz: *Die Welt*, bez datuma.)

NATO pakt. U svojoj karikaturi Zapadnu Njemačku prikazuje kao kravu muzaru, a SAD-a kao one koji žele njezino mlijeko.⁷¹³ Američko naoružavanje Zapadne Njemačke u 1950-im godina također postaje meta karikatura, kritizira se gomilanje oružja i moguća opasnost koju to donosi, obzirom da se isti proces događa i u Demokratskoj Republici Njemačkoj.⁷¹⁴ Borba prenosi upozorenje lista *Die Welt* na opasnost od razvoja nuklearne i raketne tehnologije aludirajući na tragedije Hiroshime i Nagasakija.⁷¹⁵

U njemačkim se novinama, iz kojih *Borba* prenosi karikature, ismijava Adenauerovo nesnalaženje u unutarnjoj politici, kao npr. neuspješna rasprava o konjunkturi.⁷¹⁶ Ali se i upozorava na njegove velike ambicije i želju da svu vlast u državi akumulira u svojim rukama. Primjer toga je Adenauerovo nastojanje da marginalizira ulogu i ovlasti predsjednika republike.⁷¹⁷ *Süddeutsche Zeitung* na zabavan način prikazuje transformaciju kancelara Adenauera od izgladnjelog siromaha 1948. do dobro naoružanog vojnika 1955. godine.⁷¹⁸ Tjednik *Stern* objavljuje zanimljivu karikatura kancelara Adenauera koja opisuje prirodu njegova odnosa prema pojedinim svjetskim državicima, aludirajući na položaj Zapadne Njemačku u odnosu na te države.⁷¹⁹

⁷¹³ *Borba*, god. XXV., br. 280, 23. studeni 1960. (Preuzeto iz: *Die Welt*, bez datuma.)

⁷¹⁴ *Borba*, god. XXIII., br. 92, 4. travanj 1958. (*Borba* navodi da je karikatura preuzeta iz "jednog zapadnonjemačkog lista".)

⁷¹⁵ *Borba*, god. XXV., br. 188, 9. kolovoz 1960. (Preuzeto iz: *Die Welt*, bez datuma.)

⁷¹⁶ *Borba*, god. XXI., br. 157, 19. lipanj 1956. (Preuzeto iz: *Frankfurter Rundschau*, bez datuma.)

⁷¹⁷ *Borba*, god. XXIV., br. 52, 3. ožujak 1959. (Preuzeto iz: *Süddeutsche Zeitung*, bez datuma.)

⁷¹⁸ *Borba*, god. XXVI., br. 295, 10. studeni 1961. (Preuzeto iz: *Süddeutsche Zeitung*, bez datuma.)

⁷¹⁹ *Borba*, god. XXVI., br. 297, 12. studeni 1961. (Preuzeto iz: *Stern*, bez datuma.)

Slika 30. *Borba*, god. XXVI., br. 297, 12. studeni 1961.

Karikaturama se kritizira nepotrebna hladnoratovska politika i opće naoružavanje koje ide s njome, te njemačko opstruiranje pregovora sa Sovjetskim Savezom, kao i sukob oko grada Berlina.⁷²⁰ Karikaturiraju se i vanjskopolitičke teme – ismijavaju francusku neodlučnost oko pristupanja Europskoj armiji i englesku nervozu oko njezine dvojbe,⁷²¹ kao i dvojbe Velike Britanije oko priključenja Europskoj ekonomskoj zajednici.⁷²² Hamburški se list *Echo* osvrće na novo savezništvo između Zapadne Njemačke i Francuske karikaturom De Gaullea i Adenauera prikazanih kao sijamski blizanci.⁷²³ *Borba* smatra interesantnim i unutarnju problematiku Savezne Republike Njemačke, pa tako prenosi karikaturu o stanju njihova visokoobrazovnog sustava, te sukobu pojedinih profesora i ministra obrazovanja.⁷²⁴ *Borba* prenosi socijalnu karikaturu koja ukazuje na sve lošiji položaj potrošača, sve veće namete i povećanje cijena energenata. Kao glavne krivce takvog stanja proziva se krupne kapitaliste.⁷²⁵

⁷²⁰ *Borba*, god. XIX., br. 10, 13. siječanj 1954. (Preuzeto iz: *Frankfurter Rundschau*, bez datuma.); *Borba*, god. XIX., br. 23, 28. siječanj 1954. (*Borba* navodi da je preuzeto iz jednog zapadnonjemačkog lista.); *Borba*, god. XIX., br. 38, 15. veljača 1954. (Preuzeto iz: *Die Welt*, bez datuma.); *Borba*, god. XXI., br. 196, 29. srpanj 1956. (Preuzeto iz: *Frankfurter Rundschau*, bez datuma.)

⁷²¹ *Borba*, god. XVIII., br. 290, 19. studeni 1953. (Preuzeto iz: *Stuttgarter Zeitung*, bez datuma.)

⁷²² *Borba*, god. XXV., br. 185, 6. kolovoz 1960. (Preuzeto iz: *Die Welt*, bez datuma.)

⁷²³ *Borba*, god. XXV., br. 189, 10. kolovoz 1960. (Preuzeto iz: *Echo*, bez datuma.)

⁷²⁴ *Borba*, god. XX., br. 137, 11. lipanj 1955. (Preuzeto iz: *Die Welt*, bez datuma.)

⁷²⁵ *Borba*, god. XX., br. 43, 21. veljača 1955. (Preuzeto iz *Stuttgarter Zeitung*, bez datuma.)

Frankfurter Rundschau objavljuje jednu karikaturu Charlesa de Gaullea u kojoj kritizira njegovu politiku prema Alžiru, sugerirajući kako takva politika i njegovo ponašanje vode Francusku u diktaturu.⁷²⁶

Njemačka karikatura komentira predsjedničke izbore u SAD-u i odlazak dotadašnjeg predsjednika Eisenhowera.⁷²⁷ A kasnije se zapadnonjemački mediji priključuju ismijavanju histeriji i oduševljenju oko novog američkog predsjednika Kennedyja. No, *Frankfurter Rundschau* tu priliku koristi i da bi se narugao zapadnonjemačkom kancelaru i njegovoj prepotenciji, te ga karikaturira na način da Adenauer nameće Kennedyju okvir za njihovu suradnju.⁷²⁸

Od njemačkih se karikaturista najviše prenose radovi Felixa Mussila (1921. - 2013.), koji objavljuje u *Frankfurter Rundschau*.

Francuske novine

Od francuske periodike *Borba* koristi tri publikacije - *L'Express*, *Combat* i *Paris Press*.

Teme karikatura su vrlo raznolike, te se kreću od svjetskih vanjskopolitičkih tema, unutarnjopolitičkih do društveno-ekonomskih. Francuske karikature, koje je *Borba* preuzela, ismijavaju događaje u francuskom parlamentu i život građana Pariza,⁷²⁹ osvrću se i na parlamentarne izbore u Francuskoj komentirajući ih kao još jedne u nizu koje neće donijeti promjene.⁷³⁰ Od 1955. *Borba* prenosi karikature francuskog tjednika *L'Express*, kojima se komentira neozbiljnost svjetskih lidera.⁷³¹ Preko lista *Borba* jugoslavenski čitatelji saznaju da pariški list *Combat* 1960. godine upozorava na skrivenu opasnost koju donosi njemačko

⁷²⁶ *Borba*, god. XXIII., br. 139, 27. svibanj 1958. (Preuzeto iz: *Frankfurter Rundschau*, bez datuma.)

⁷²⁷ *Borba*, god. XXV., br. 267, 8. studeni 1960. (Preuzeto iz: *Frankfurter Rundschau*, bez datuma.)

⁷²⁸ *Borba*, god. XXV., br. 283, 27. studeni 1960. (Preuzeto iz: *Frankfurter Rundschau*, bez datuma.)

⁷²⁹ *Borba*, god. XVII., br. 46, 24. veljača 1952. (*Borba* navodi da je preuzeto iz jednog francuskog lista.); *Borba*, god. XVII., br. 201, 24. kolovoz 1952. (*Borba* navodi da je karikatura preuzeta iz jednog pariškog lista.)

⁷³⁰ *Borba*, god. XXI., br. 4, 7. siječanj 1956. (Preuzeto iz: *L'Express*, bez datuma.)

⁷³¹ *Borba*, god. XX., br. 234, 2. listopad 1955. (Preuzeto iz: *L'Express*, bez datuma.); *Borba*, god. XX., br. 268, 10. studeni 1955. (Preuzeto iz: *L'Express*, bez datuma.)

sudjelovanje u NATO paktu i prisutnost njemačkih vojnika u Francuskoj, sve povezujući s događajima iz Drugoga svjetskog rata.⁷³²

Slika 31. *Borba*, god. XXV., br. 263, 4. studeni 1960.

List *Paris Press* objavljuje, a *Borba* prenosi, karikaturu koja prikazuje brutalnost francuske policije prema fotoreporterima i novinarima koji nastoje ukazati na nasilne i nelegitimne metode djelovanja francuske policije.⁷³³

Kineske novine

Borba objavljuje jednu kinesku karikaturu koja tematizira novu kinesku paradigmu "neka cvjeta tisuću svjetova". Karikatura je objavljena u službenom listu Komunističke partije Kine (romanizirano: *Jen-min Jih-pao* ili *Renmin Ribao*), a prikazuje dva brata koji svaki imaju svoj vrt. Vrt mlađega brata je prepun cvijeća, dok je u vrtu starijega brata samo jedan cvijet. Stariji brat pravda postojanje samo jednoga cvijeta time što je uklonio "otrovni korov". Stariji brat je vjerojatno Sovjetski Savez, a mlađi brat je Kina. Ovakvom karikaturom Kina kritizira manjak stvaralačke slobode u Sovjetskome Savezu, a svojim čitateljima daje do

⁷³² *Borba*, god. XXV., br. 263, 4. studeni 1960. (Preuzeto iz: *Combat*, bez datuma.)

⁷³³ *Borba*, god. XXV., br. 282, 26. studeni 1960. (Preuzeto iz: *Paris Press*, bez datuma.)

znanja kako je kinesko društvo slobodno za sve "cvjetove".⁷³⁴ U beogradskom listu objavljena je i jedna kineska karikatura koja hvali kineski tehnološki razvoj i izgradnju infrastrukture u prvome petogodišnjem planu.⁷³⁵ *Borba* prenosi karikaturu koja kritizira kinesku birokraciju i lagodan život njezinih pripadnika.⁷³⁶ Objavljaju se karikatura koja problematizira pitanje Formoze (Tajvana), a iz koje se jasno vidi kineski stav prema tome pitanju i prema ulozi SAD-a u sporu. Karikatura pokazuje odlučnost Kine da riješi spomenuto pitanje i obračuna se sa SAD-om.⁷³⁷

Slika 32. *Borba*, god. XXIII., br. 11, 13. siječanj 1958.

Sovjetske novine

Zbog sukoba s Informbiroom krajem 40-ih i početkom 50-ih godina na stranicama *Borbe* nema karikatura preuzetih iz sovjetskih novina. One se vraćaju tek 1955. godine. Prve

⁷³⁴ *Borba*, god. XXII., br. 137, 21. svibanj 1957. (Preuzeto iz: *Jen-min Jih-pao*, bez datuma.)

⁷³⁵ *Borba*, god. XXIII., br. 11, 13, siječanj 1958. (Preuzeto iz: *Jen-min Jih-pao*, bez datuma.)

⁷³⁶ *Borba*, god. XXIII., br. 456, 16. veljača 1958. (Preuzeto iz: *Jen-min Jih-pao*, bez datuma.); *Borba*, god. XXIV., br. 56, 8. ožujak 1959. (Preuzeto iz: *Jen-min Jih-pao*, bez datuma.)

⁷³⁷ *Borba*, god. XXIII., br. 252, 5. listopad 1958. (*Borba* navodi da je karikatura preuzeta iz "kineskih novina".)

preuzete karikature su iz moskovskog lista *Krokodil*, a tematiziraju lošu organizaciju i planiranje gradnje monumentalnih zgrada a nedostaje novca, te se ujedno osvrću i na slabu proizvodnu efikasnost seljaka.⁷³⁸ Ismijava se kakofonija koju proizvode brojni političari i birokrati svojim izjavama koje, po mišljenju karikature, često nemaju nikakvog smisla osim da se o nečemu govori.⁷³⁹

Slika 33. *Borba*, god. XX., br. 75, 30. ožujak 1955.

Jugoslavenske novine

Od jugoslavenskih se listova uglavnom preuzimaju karikature iz humorističnih listova *Pavliha* (Ljubljana), *Kerempuh* (Zagreb) i *Jež* (Beograd), ali su prisutne i karikature iz brojnih drugih listova - *Čičak* (Beograd), *Pobjeda* (Cetinje), *Pomet* (Split).

Tematika jugoslavenskih listova iz kojih se preuzimaju karikature je vrlo raznolika, karikaturira se skoro sve – od vanjske politike (koja prevladava), društveno-ekonomskih problema do sporta i zabave. U vrijeme talijanskih parlamentarnih izbora 1952. godine preuzimaju se karikature na tu temu.⁷⁴⁰ Objavljen je i velik broj karikatura koje tematiziraju

⁷³⁸ *Borba*, god. XX., br. 73, 28. ožujak 1955. (Preuzeto iz: *Krokodil*, bez datuma.); *Borba*, god. XX., br. 75, 30. ožujak 1955. (Preuzeto iz: *Krokodil*, bez datuma.)

⁷³⁹ *Borba*, god. XXI., br. 75, 27. ožujak 1956. (Preuzeto iz: *Pravda*, bez datuma.)

⁷⁴⁰ *Borba*, god. XVII., br. 118, 19. svibanj 1952. (Preuzeto iz: *Jež*, 17. svibanj 1952.); *Borba*, god. XVII., br. 127, 29. svibanj 1952. (Preuzeto iz: *Kerempuh*, 24. svibanj 1952.); *Borba*, god. XVII., br. 128, 31. svibanj 1952.

agresivnost vanjske politike Sovjetskog Saveza, a na mnogima je prikazan Josif Staljin kao personifikacija Sovjetskoga Saveza.⁷⁴¹ Preuzimaju se i karikature koje tematiziraju pojedina unutarnje društvena pitanja. Kao primjer takve možemo izdvojiti karikaturu ljubljanskog humorističnog lista *Pavliha* koja komentira izmjenu, odnosno pooštavanje uvjeta korištenja službenih automobila. No, kako karikatura prikazuje – ljudi će pokušati pronaći "rupu u zakonu".⁷⁴² *Pavliha* kritizira "poboljšanja na željeznici" koja u stvarnosti nisu donijela značajnije promjene, pa se tako ljudi i dalje voze u prenatrpanim i nesigurnim vlakovima.⁷⁴³ Jedna od *Pavlihovih* karikatura tematizira deviznu problematiku Jugoslavije, odnosno nedostatak deviza zbog kojega jugoslavenska poduzeća nisu u stanju kupovati robu na stranim tržištima a time su onemogućena u proizvodnji.⁷⁴⁴ *Pavliha* karikaturira problematiku neefikasnosti poljoprivredne proizvodnje i turizma u Jugoslaviji, ističući kako se uvijek nađu opravdanja za loše rezultate.⁷⁴⁵

Slika 30. *Borba*, god. XXVII., br. 306, 5. studeni 1962.

(Preuzeto iz: Čičak, 27. svibanj 1952.); *Borba*, god. XVII., br. 130, 2. lipanj 1952. (Preuzeto iz: *Pavliha*, 31. svibanj 1952.)

⁷⁴¹ *Borba*, god. XVII., br. 87, 12. travanj 1952. (Preuzeto iz: *Kerempuh*, 12. travanj 1952.); *Borba*, god. XVII., br. 113, 13. svibanj 1952. (Preuzeto iz: *Jež*, 10. svibanj 1952.); *Borba*, god. XVII., br. 141, 15. lipanj 1952. (Preuzeto iz: *Jež*, 14. lipanj 1952.)

⁷⁴² *Borba*, god. XXVII., br. 35, 6. veljača 1962. (Preuzeto iz: *Pavliha*, bez datuma.)

⁷⁴³ *Borba*, god. XXVII., br. 162, 14. lipanj 1962. (Preuzeto iz: *Pavliha*, bez datuma.)

⁷⁴⁴ *Borba*, god. XXVII., br. 300, 30. listopad 1962. (Preuzeto iz: *Pavliha*, bez datuma.)

⁷⁴⁵ *Borba*, god. XXVII., br. 306, 5. studeni 1962. (Preuzeto iz: *Pavliha*, bez datuma.)

Ostale novine

Osim ranije navedenih novina, *Borba* prenosi karikature i iz listova nekih drugih zemalja. Kao primjer jedne od takvih karikatura izdvojit ćemo karikaturu finskog lista *Helsingin Sanomat*. Karikatura prikazuje napore britanskog premijera Harolda Macmillana koji nastoji dovesti za pregovarački stol lidere Zapadnih zemalja (Eisenhowera, De Gaullea i Adenauera) i vođu Sovjetskog Saveza Nikitu Hruščova.⁷⁴⁶ Godine 1961. *Borba* prenosi i *Helsingin Sanomatovu* karikaturu koja prikazuje odlazak bivšeg američkog predsjednika Eisenhowera koji iza sebe ostavlja palež i brojne neriješene vanjskopolitičke probleme.⁷⁴⁷ Objavljena je i jedna karikatura kubanskog lista *Revolución* na kojoj je dominikanski diktator Rafael Leónidas Trujillo prikazan u društvu dvojice gusara koji su u ranijim razdobljima pljačkali otoke Karipskog mora i "sijali smrt" (smrt je na crtežu prikazana brojnim lubanjama).⁷⁴⁸

(Карикатура у финском листу „Хелсинкин саномат“)

Slika 31. *Borba*, god. XXVI., br. 23, 29. siječanj 1961.

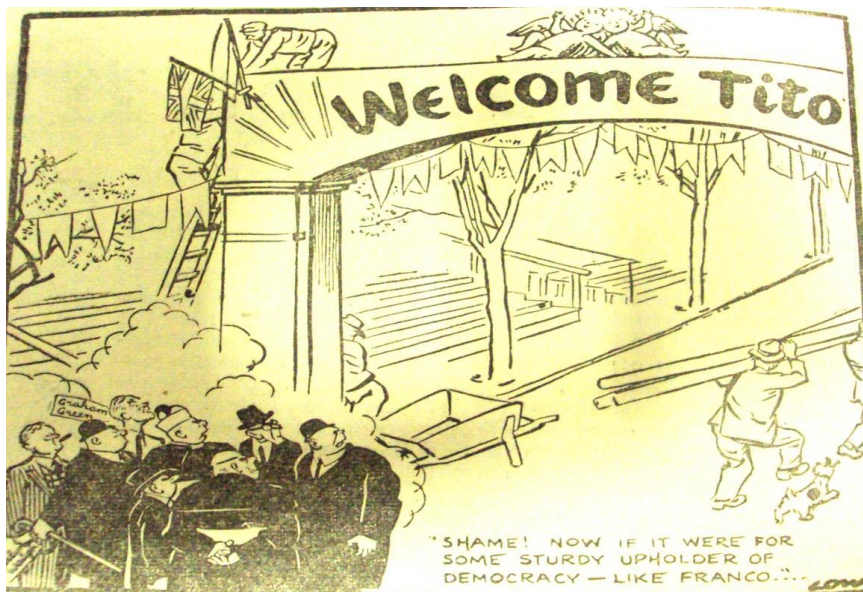
⁷⁴⁶ *Borba*, god. XXIV., br. 161, 12. srpanj 1959. (Preuzeto iz: *Helsingin Sanomat*, bez datuma.)

⁷⁴⁷ *Borba*, god. XXVI., br. 23, 29. siječanj 1961. (Preuzeto iz: *Helsingin Sanomat*, bez datuma.)

⁷⁴⁸ *Borba*, god. XXIV., br. 219, 18. rujan 1959. (Preuzeto iz: *Revolución*, bez datuma.)

Strane novine o Jugoslaviji

Borba je svoje čitatelje informirala i o pisanju različitih stranih novina o Jugoslaviji. Tako prenosi jednu britansku karikaturu koja tematizira posjet Josipa Broza Tita Velikoj Britaniji 1953. godine, a na kojoj se prikazuje negodovanje britanske buržoazije i crkvenih krugova zbog velikog dočeka koji se sprema za Tita.⁷⁴⁹ Objavljena je i jedna meksička karikatura koja se bavi tršćanskom problematikom, a u kojoj se kritizira agresivna talijanska politika prema Jugoslaviji, te se ista uspoređuje s vremenom Benita Mussolinija.⁷⁵⁰

Slika 32. *Borba*, god. XVIII., br. 73, 15. ožujak 1953.

Ostale teme

Od ukupnog broja karikatura objavljenih u *Borbi*, karikature iz rubrike 'Ostale teme' čine 15%. Osim ranije navedenih tema, koje su izdvojene zbog veće zastupljenosti, karikaturalno su obrađene i brojne druge teme, pojedina društvena pitanja i u najvećoj mjeri javne (povijesne) ličnosti. *Borbine* karikature obrađuju pojedina pitanja unutarnje politike i problematiku Drugoga svjetskog rata, često ih povezujući u jednoj karikaturi tj. brojna pitanja iz Drugoga svjetskog rata reflektiraju se na poslijeratno unutarnje stanje u društvu. U pogledu unutarnje politike najviše je zastupljeno pitanje izbora za ustavotvornu skupštinu u studenome

⁷⁴⁹ *Borba*, god. XVIII., br. 73, 15. ožujak 1953. (Preuzeto iz: *Manchester Guardian*, bez datuma.)

⁷⁵⁰ *Borba*, god. XVIII., br. 228, 10. rujan 1953. (Preuzeto iz: *Excelsior*, bez datuma.)

1945. godine, tako da se prve 'predizborne' karikature objavljuju već krajem srpnja iste godine. U karikaturama dominiraju napadi i optuže na račun oporbe, odnosno predratnih stranaka koje sudjeluju na izborima. Nastoje ih se diskreditirati optužujući ih za suradnju s okupatorima, pronevjeru novca i bogaćenje.⁷⁵¹ Nakon izbora i donošenja Ustava *Borba* objavljuje karikature u kojima naglašava ključnu ulogu partizana u ratu i značaj njihove borbe za mirnodopsko razdoblje tj. njihovu ulogu u donošenju Ustava Jugoslavije, jer kako poentiraju karikature, da se partizani nisu obračunali s narodnim neprijateljima (monarhistima, fašistima i buržoazijom) – Ustava ne bi ni bilo.⁷⁵²

U karikaturama vezanima uz Drugi svjetski rat analiziraju se teme s prostora zemalja Jugoslavije, ali i teme koje obuhvaćaju cijelu Europu. Karikaturama se ukazuje na neprocesuiranje ratnih zločinaca i skrivanje istih od pojedinih zemalja,⁷⁵³ u kasnijem se razdoblju ukazuje i na otvoreno djelovanje određenih skupina i pojedinaca, te 'štovanje' nacističkih i fašističkih zločinaca.⁷⁵⁴ Početkom 1960-ih godina objavljeno je više karikatura koje tematiziraju rehabilitaciju nacističkih dužnosnika i pripadnika vojske, a sve u kontekstu naoružavanja zapadnonjemačke vojske.⁷⁵⁵

Povijesne ličnosti koje se najviše karikaturiraju su prvenstveno vezane uz problematiku Drugoga svjetskog rata i njihovu ulogu u njemu, te uz prijeratni državnopravni poredak na prostorima Jugoslavije. U navedenom kontekstu karikaturirani su Dragoljub Draža Mihailović, kralj Petar, Vladko Maček, Andrija Artuković, Ante Pavelić, Srećko

⁷⁵¹ *Borba*, god. X., br. 172, 17. srpanj 1945.; *Borba*, god. X., br. 185, 1. kolovoz 1945.; *Borba*, god. X., br. 200, 19. kolovoz 1945.; *Borba*, god. X., br. 208, 27. kolovoz 1945.; *Borba*, god. X., br. 223, 13. rujanj 1945.; *Borba*, god. X., br. 232, 24. rujanj 1945.; *Borba*, god. X., br. 237, 30. rujanj 1945.; *Borba*, god. X., br. 252, 17. listopad 1945.; *Borba*, god. X., br. 272, 10. studeni 1945.; *Borba*, god. X., br. 273, 11. studeni 1945.

⁷⁵² *Borba*, god. XI., br. 1, 1. siječanj 1946.; *Borba*, god. XI., br. 5, 6. siječanj 1946.; *Borba*, god. XI., br. 181, 30. srpanj 1946.; *Borba*, god. XII., br. 1, 1. siječanj 1947.

⁷⁵³ *Borba*, god. X., br. 111, 19. lipanj 1945.; *Borba*, god. X., br. 161, 4. srpanj 1945.; *Borba*, god. X., br. 213, 2. rujanj 1945.; *Borba*, god. X., br. 217, 6. rujanj 1945.; *Borba*, god. X., br. 249, 14. listopad 1945.; *Borba*, god. XI., br. 66, 18. ožujak 1946.; *Borba*, god. XI., br. 154, 29. lipanj 1946.; *Borba*, god. XII., br. 23, 27. siječanj 1947.

⁷⁵⁴ *Borba*, god. XIX., br. 99, 25. travanj 1954.; *Borba*, god. XXIII., br. 284, 11. studeni 1958.; *Borba*, god. XXIV., br. 262, 7. studeni 1959.; *Borba*, god. XXIV., br. 5, 7. siječanj 1959.; *Borba*, god. XXIV., br. 50, 1. ožujak 1959.; *Borba*, god. XXIV., br. 68, 22. ožujak 1959.; *Borba*, god. XXIV., br. 153, 1. srpanj 1959.

⁷⁵⁵ *Borba*, god. XXV., br. 115, 16. svibanj 1960.; *Borba*, god. XXV., br. 211, 5. rujanj 1960.; *Borba*, god. XXV., br. 228, 25. rujanj 1960.; *Borba*, god. XXVI., br. 29, 5. veljača 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 89, 16. travanj 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 182, 20. srpanj 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 209, 16. kolovoz 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 294, 9. studeni 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 322, 8. prosinac 1961.; *Borba*, god. XXVII., br. 169, 21. lipanj 1962.; *Borba*, god. XXVII., br. 270, 30. rujanj 1962.; *Borba*, god. XXVII., br. 332, 3. prosinac 1962.; *Borba*, god. XXVII., br. 345, 16. prosinac 1962.

Baraga i Milan Nedić. Veliki broj karikatura navedene osobe prikazuje zajedno, kao jednu skupinu, a ono što ih povezuje na tim karikatura jest stav stvaratelja karikatura kako je riječ o "neprijateljima Jugoslavije". U karikaturnom je prikazu zanemareno da su navedeni pojedinci u vrijeme rata bili na različitim stranama (neki su bili i na istoj), te ističu samo ono što one smatraju bitnim, a to je potvrđivanje legitimiteta Narodnooslobodilačke vojske i partizanskog pokreta, koji proizlazi iz njihovih zasluga u oslobođenju zemlje, a svima ostalima karikature negiraju taj legitimitet. Karikature ne dovode u pitanje potporu stanovništva (one koriste termin - narod), prikazuju pitanja iz vremena rata kao opće poznata i svima jasna, te se iz njih iščitava opća suglasnost naroda u potpori novome rukovodstvu i osuda ostalih elemenata.⁷⁵⁶ Osim u skupnim karikaturama, pojedine osobe se prati i u pojedinačnim. Tako je u godini 1946. objavljeno osam karikatura koje tematiziraju Dražu Mihailovića. Prva je publicirana 30. ožujka i prikazuje Mihailovićevo uhićenje, druga ukazuje na njegovu krivnju – koja je svima poznata, a ostale prate proces suđenja i svaka od njih jasno daje do znanja da je riječ o zločincu koji mora biti najstrože kažnjen.⁷⁵⁷ Ovakav karikaturni prikaz i navijačko praćenje jednog sudskog procesa jasno ukazuje na ulogu karikatura u onodobnim novinama i ograničenu slobodu izbora teme karikaturiranja od strane karikaturista.

Ubrzo nakon završetka vojnih operacija u Drugome svjetskom ratu objavljene su prve karikature koje problematiziraju status i prava slovenske nacionalne manjine u austrijskoj pokrajini Koruškoj ukazujući na njihov nepovoljan položaj i nastojanja austrijskih vlasti da ih se asimilira.⁷⁵⁸ Naredne karikature na ovu temu objavljene su 1958. i 1959. godine, a u fokusu njihova interesa je pravo koruških Slovenaca na upotrebu vlastita jezika, a poglavito pravo na

⁷⁵⁶ *Borba*, god. X., br. 193, 11. studeni 1945.; *Borba*, god. X., 240, 3. listopad 1945.; *Borba*, god. X., br. 276, 14. studeni 1945.; *Borba*, god. X., br. 292, 2. prosinac 1945.; *Borba*, god. X., br. 304, 15. prosinac 1945.; *Borba*, god. XI., br. 53, 3. ožujak 1946.

⁷⁵⁷ *Borba*, god. XI., br. 76, 30. ožujak 1946.; *Borba*, god. XI., br. 92, 17. travanj 1946.; *Borba*, god. XI., br. 141, 13. lipanj 1946.; *Borba*, god. XI., br. 142, 15. lipanj 1946.; *Borba*, god. XI., br. 144, 17. lipanj 1946.; *Borba*, god. XI., br. 145, 19. lipanj 1946.; *Borba*, god. XI., br. 147, 21. lipanj 1946.; *Borba*, god. XI., br. 164, 10. srpanj 1946.

⁷⁵⁸ *Borba*, god. X., br. 131, 31. svibanj 1945.; *Borba*, god. X., br. 136, 6. lipanj 1945.

obrazovanje na materinjem jeziku. Karikature u svome izričaju idu toliko daleko da optužuju austrijske vlasti da provode germanizaciju nad koruškim Slovencima.⁷⁵⁹

Slika 33. *Borba*, god. XXIV., br. 68, 22. ožujak 1959.

Dio se karikatura obračunava s stranim medijima koji objavljuju neistinite vijesti iz Jugoslavije. Iz *Borbinih* karikatura saznajemo da je *Reuters* objavio vijest da je izvršen atentat na Josipa Broza u kojemu je isti ranjen, dok talijanski list *Tempo* objavljuje kako su Edvarda Kardelja zarobili četnici.⁷⁶⁰ Karikature isto tako optužuju američku administraciju da štiti zločince s prostora Jugoslavije i pruža im utočište, da vrši protujugoslavensku kampanju, te da s jugoslavenskim zlatom koje je pohranjeno u SAD-u financira jugoslavensku emigraciju i fond Marshallova plana.⁷⁶¹

Borbini su karikaturisti pokazali interes i za sportske teme, tako u godinama 1952., 1953. i 1954. karikaturiraju prvenstveno teme iz nogometa. Kritizira se nedisciplina igrača i njihovo nesportsko nasilno ponašanje – daju se primjeri utakmica koje izgledaju kao ulični okršaji,⁷⁶² ali se s druge strane staje i u zaštitu igrača te se ukazuje na nesigurnost njihova

⁷⁵⁹ *Borba*, god. XXIII., br. 258, 12. listopada 1958.; *Borba*, god. XXIII., br. 282, 9. studeni 1958.; *Borba*, god. XXIII., br. 288, 16. studeni 1958.; *Borba*, god. XXIII., br. 311, 15. prosinac 1958.; *Borba*, god. XXIV., br. 68, 22. ožujak 1959.; *Borba*, god. XXIV., br. 120, 24. svibanj 1959.; *Borba*, god. XXIV., br. 184, 8. kolovoz 1959.

⁷⁶⁰ *Borba*, god. XI., br. 9, 10. siječanj 1946.; *Borba*, god. XI., br. 168, 15. srpanj 1946.; *Borba*, god. XI., br. 218, 11. rujanj 1946.

⁷⁶¹ *Borba*, god. XI., br. 223, 17. rujanj 1946.; *Borba*, god. XI., br. 242, 9. listopada 1946.; *Borba*, god. XI., br. 256, 26. listopada 1946.; *Borba*, god. XI., br. 299, 15. prosinac 1946.; *Borba*, god. XIII., br. 31, 5. veljača 1948.; *Borba*, god. XIII., br. 39, 15. veljača 1948.

⁷⁶² *Borba*, god. XVII., br. 18, 22. siječanj 1952.; *Borba*, god. XVIII., br. 80, 22. ožujak 1953.; *Borba*, god. XXI., br. 136, 29. svibanj 1956.

položaja koju nosi stalna mogućnost promjene kluba.⁷⁶³ Osim igrača, kritizira se i Fudbalerski savez Jugoslavije (FSJ), krovna nogometna organizacija u Jugoslaviji. Kritiziraju se njezine odluke o poništavanju golova s pojedinih utakmica, dovode se u pitanje njezine odluke, te se ukazuje na slabo financiranje nogometnih klubova.⁷⁶⁴

Slika 34. *Borba*, god. XXII., br. 304, 4. studeni 1957.

Borba prati i razvoj tehnologije, odnosno 'svemirsku utrku' SAD-a i Sovjetskog Saveza. Karikature pokazuju veliki interes za odlazak prvog živog bića u svemir – psa Lajke. Raketa s Lajkom je lansirana 3. studenog 1957., a već naredni dan *Borba* objavljuje prvu karikaturu na tu temu. Karikature se prema odlasku u svemir postavljaju na neutralan način, tj. bilježe odlazak u svemir ali nisu sigurne kako se odnositi prema tome.⁷⁶⁵ No, 1959. se objavljuje prva karikatura koja mogućnost odlaska s planeta Zemlje korelira s mogućnošću uništenja Zemlje zbog razvoja nuklearnog naoružanja.⁷⁶⁶ Nakon odlaska prvog čovjeka u svemir – Jurja Gagarina, karikature u *Borbi* razmatraju pitanje kako će se svemirska istraživanja i put u svemir odraziti na čovječanstvo. Tako je objavljena karikatura koja se šali na način da postavlja pitanje hoće li trebati otvoriti hotel na nekome od planeta,⁷⁶⁷ dok se

⁷⁶³ *Borba*, god. XVIII., br. 311, 16. prosinac 1953.

⁷⁶⁴ *Borba*, god. XVII., br. 86, 10. travanj 1952.; *Borba*, god. XVIII., br. 110, 26. travanj 1953.; *Borba*, god. XVIII., br. 151, 13. lipanj 1953.; *Borba*, god. XIX., br. 12, 16. siječanj 1954.

⁷⁶⁵ *Borba*, god. XXII., br. 304, 4. studeni 1957.; *Borba*, god. XXII., br. 309, 9. studeni 1957.; *Borba*, god. XXII., br. 311, 11. studeni 1957.; *Borba*, god. XXII., br. 313, 13. studeni 1957.; *Borba*, god. XXIII., br. 35, 6. veljača 1958.; *Borba*, god. XXIV., br. 15, 19. siječanj 1959.

⁷⁶⁶ *Borba*, god. XXIV., br. 144, 21. lipanj 1959.

⁷⁶⁷ *Borba*, god. XXVI., br. 89, 16. travanj 1961.

jednom drugom karikaturom postavlja pitanje hoće li čovjek uskoro hodati po Mjesecu.⁷⁶⁸ Kako znamo, čovjek je hodao po Mjesecu osam godina kasnije, ali još nije u mogućnosti naseljavati druge planete.

Slika 35. *Borba*, god. XXVI., br. 220, 27. kolovoz 1961.

Karikature komentiraju održavanje prve konferencije šefova država i vlada nesvrstanih zemalja u Beogradu 1961. godine. Konferencija je održana od 1. do 6. rujna, a 27. kolovoza je objavljena prva karikatura koja najavljuje konferenciju. Karikatura prikazuje anđela mira koji želi kupiti kartu za Beograd, a zašto baš za Beograd? - jer u Beograd idu ljudi koji se bore za mir u svijetu.⁷⁶⁹ Nakon završetka konferencije objavljene su tri karikature koje hvale uspjeh konferencije, njezino značenje za mir u svijetu, te odjek koji imaju zaključci konferencije iznijeti u Deklaraciji šefova država i vlada izvanblokovskih zemalja.⁷⁷⁰ Hvaljenje uspjeha konferencije ima za cilj istaknuti važnu ulogu Jugoslavije i Josipa Broza Tita, kako u samom Pokretu tako i u svijetu, jer kako čitatelji mogu vidjeti iz karikatura – konferencija ima veliki odjek u svijetu. Ovakve karikature imaju za cilj poslati poruku o legitimnosti državnog vrha koja je prepoznata i na svjetskoj razini, a poruka se s jedne strane šalje simpatizerima režima – da učvrsti njihova stajališta, apolitičnim osobama – da, ako nisu svjesni, vide ulogu i značaj

⁷⁶⁸ *Borba*, god. XXVI., br. 192, 30. srpanj 1961.

⁷⁶⁹ *Borba*, god. XXVI., br. 220, 27. kolovoz 1961.

⁷⁷⁰ *Borba*, god. XXVI., br. 234, 10. rujan 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 238, 14. rujan 1961.; *Borba*, god. XXVI., br. 246, 22. rujan 1961.

rukovodećeg kadra, te oporbi odnosno "neprijateljima države" - da pokaže koliko je aktualno državno rukovodstvo snažno i time ih odgovori od mogućeg djelovanja protiv vlasti.

3.3. Karikatura u *Vjesniku*

Preteča popularnog *Vjesnika* bile su ilegalne novine *Politički vijesnik*, koje su prvi puta tiskane u Zagrebu u lipnju 1940. godine. List mijenja ime više puta, iz *Politički vijesnik* u *Vjesnik radnog naroda*, potom u *Vjesnik Hrvatske jedinstvene nacionalno-oslobodilačke fronte*, *Vjesnik narodne fronte Hrvatske*, te naposljetku *Vjesnik Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte Hrvatske*, odnosno naziv pod kojim je poznat - *Vjesnik*.⁷⁷¹ Godine 1940. i u godinama rata novine izlaze neredovito (tjedno, čak i mjesečno), a od 12. svibnja 1945. *Vjesnik* izlazi redovito, odnosno šest dana u tjednu. U prvome razdoblju *Vjesnik* nije izlazio utorkom, a od travnja 1949. srijedom.⁷⁷² U vrijeme Drugoga svjetskog rata *Vjesnik* izlazi u raznim mjestima (selo Tomići u općini Drežnica, Korenica, Donji Lapac, Škalice kod Brinja, Javornica, Split), ovisno o ratnim prilikama, a i urednici su se često mijenjali, pa tako list uređuju: Pavle Gregorić, Vladimir Bakarić, Rade Končar, Mladen Iveković, Šime Balen, Josip Đerđa, Nikola Rubčić i Šerif Šehović.⁷⁷³ Božidar Novak za *Vjesnik* kaže da je "okosnica antifašističkog tiska Hrvatske".⁷⁷⁴

U poslijeratnom razdoblju glavni i odgovorni urednici mijenjaju se dosta često, tako je Šerif Šehović urednik prvih nekoliko mjeseci, a od 29. prosinca 1945. zamjenjuje ga Branko Priselac, koji ostaje na funkciji nepuna dva mjeseca te ga nasljeđuje Josip Kirigin.⁷⁷⁵ Urednik koji je unio značajne promjene u uređivačkoj politici i grafičkom izgledu *Vjesnika* jest Živko Vnuk. Urednik je od siječnja do studenog 1950., a u tome periodu uvodi novi grafički

⁷⁷¹ Mirko PERŠEN, *Vjesnikove godine 1940-1990*, Zagreb, 1990., 10.

⁷⁷² Mirko PERŠEN, *Vjesnikove godine 1940-1990*, Zagreb, 1990., 61. Napomena: u svojem dugogodišnjem izlaženju *Vjesnik* je više puta mijenjao podnaslov. Sve promjene podnaslova vidi u: Mirko PERŠEN, *Vjesnikove godine 1940-1990*, Zagreb, 1990.

⁷⁷³ Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, Zagreb, 2005., 338.

⁷⁷⁴ Isto, 336.-337.

⁷⁷⁵ Detaljnije o urednicima *Vjesnika* vidi: Katarina SPEHNJAK, *Javnost i propaganda: Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske: 1945. – 1952.*, Zagreb, 2002., 104.; Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, Zagreb, 2005., 476.-477.

prijelom, list obogaćuje kozerijom, humoreskom, anketom i feljtonom. Božidar Novak je mišljenja kako Vnuk profesionalnije oblikuje unutarnju politiku, vanjsku politiku i kulturnu rubriku.⁷⁷⁶ Po broju je karikatura vidljivo kako Vnuk utječe na veću zastupljenost humora i slikovnih priloga. Naime, upravo od 1950. *Vjesnik* počinje sa značajnijim objavljivanjem karikatura, što je velikim dijelom posljedica ublažavanja staljinističkog sustava u Jugoslaviji, ali dijelom je i zasluga otvorenosti glavnoga urednika. Vnukov nasljednik, Frane Barbieri nastaviti će s objavljivanjem većega broja karikatura – u godini 1951. karikature prosječno izlaze svaki treći dan, a godine 1952. u prosjeku ih izlazi 1,5 svaki dan.

U istraživanome razdoblju *Vjesnikova* naklada varira od početnih 88.000 u godini 1945., preko skromnijih 48.000 u 1947. godini, do najvećeg broja ostvarenog 1960. a koji iznosi 100.867.⁷⁷⁷

Zagrebački *Vjesnik* je u istraživanome razdoblju objavio 3487 karikatura, od toga 580 karikatura Pere i 9 karikatura Barba Šime. U pojedinim godinama objavljen je sljedeći broj karikatura: vidi tablicu 4. i grafikon 12.

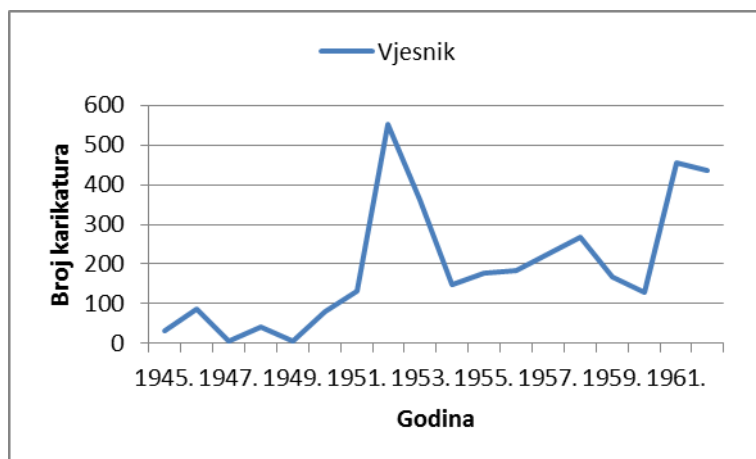
⁷⁷⁶ Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, Zagreb, 2005., 479.

⁷⁷⁷ Cjelokupnu nakladu po godištima od godine 1945. do 1988. vidi u: Mirko PERŠEN, *Vjesnikove godine 1940-1990*, Zagreb, 1990., 113.

Tablica 4. Broj objavljenih karikatura u *Vjesniku* po pojedinoj godini i sveukupan broj karikatura u *Vjesniku* (1945. - 1962.)

Godina	<i>Vjesnik</i>
1945.	31
1946.	86
1947.	7
1948.	42
1949.	5
1950.	81
1951.	131
1952.	551
1953.	361
1954.	149
1955.	177
1956.	185
1957.	226
1958.	268
1959.	169
1960.	128
1961.	454
1962.	436
ukupno:	3487

Grafikon 12. Godišnji broj karikatura u *Vjesniku* (1945. - 1962.)

3.3.1. Karikaturisti u *Vjesniku*

U prve dvije poslijeratne godine (1945. i 1946.) na području karikature *Vjesnik* je u najvećoj mjeri angažirao Alfreda Pala.⁷⁷⁸ To su ujedno bile i jedine godine u kojima je isti objavljivao u *Vjesniku*. Palu se 1946. pridružuje Vilim Čerić,⁷⁷⁹ koji će u *Vjesniku* objavljivati od 1946. - 1948. godine. U razdoblju od 1945. do 1949. objavljen je manji broj karikatura, no, od 1950. *Vjesnik* izdvaja više prostora za karikaturu i angažira veći broj karikaturista. Te godine se sa svojim karikaturama pojavljuju Borivoj Dovniković,⁷⁸⁰ Vladimir Delač⁷⁸¹ i

⁷⁷⁸ Alfred Pal - Hrvatski slikar i grafički dizajner, rođen 30. studenog 1920. u Beču, umro u Zagrebu 30. lipnja 2010. godine. Osnovnu školu pohađao u Krakovu i Beču, a srednju završio u Vukovaru. U Beogradu je htio upisati studij arhitekture, no, zbog proglasa Numerus clausus nije primljen. Drugi svjetski rat proveo je u bijegu i logorima, a 1943. pristupa partizanima, te postaje član ratne redakcije *Vjesnika ZAVNOH-a* (1944. - 1945.), a nakon rata tehnički urednik *Ilustriranog vjesnika*. Jedan je od osnivača i urednika časopisa *Kerempuh* (1947. - 1949.). U dva navrata biva zatočen na Golom otoku (1949.-1950. i 1951.-1954.) pod optužbom da je pristalica Informbiroa. Bavio se raznim poslovima, od aranžiranja izloga, prevođenja, grafičkog dizajna, organiziranja izložbi, uredničkog posla u Nakladnom zavodu Matice Hrvatske. Objavio autobiografiju *Gorući grm - život i djelo*. U *Vjesniku* objavio 28 karikatura (1945. i 1946.) (Preuzeto iz: Wikipedija. Slobodna enciklopedija, http://hr.wikipedia.org/wiki/Alfred_Pal, 8. svibanj 2014.)

⁷⁷⁹ Vilim Čerić (Cerić) - slikar i karikaturist, rođen 24. svibnja 1911. u Gorica / Gorizia, umro u Zagrebu 23. svibnja 1978. godine. Studirao na Akademiji u Zagrebu. Godine 1943. pristupa NOB-u i u Otočcu priređuje izložbu političkih karikatura. Pokretač je, urednik i glavni crtač prvog partizanskog tiskanog lista *Bodljikavi jež* (1944.). Samostalno izlagao karikature u Zagrebu (1940, 1945, 1946.) i na tridesetak skupnih izložaba. Suradivao u *Novostima*, *Ježu*, *Kerempuhu* a karikature su mu objavili *Trends and Tides* (SAD), *Action* (Pariz), *Voorwaarts* (Amsterdam), *Krokodil* (Moskva), *Narodni glasnik* (Pittsburg, Stršel - Sofija, *Primorski dnevnik - Trst*). U *Vjesniku* objavljivao 1946., 1947. i 1948. godine. (Preuzeto iz: Polona JURINIĆ, *Slovenske boje u hrvatskoj likovnoj umjetnosti*, Zagreb, 2012., 76.)

⁷⁸⁰ Borivoj (Bordo) Dovniković - rođen u Osijeku 12. prosinca 1930. godine, u rodnom gradu završava gimnaziju, a godine 1949. seli u Zagreb i upisuje Akademiju likovnih umjetnosti te paralelno počinje raditi u

najzastupljeniji od svih karikaturista – Otto Reisinger.⁷⁸² Radi se o jednom od najproduktivnijih hrvatskih karikaturista uopće, a jedan od razloga popularnosti zagrebačkog *Vjesnika* upravo je Otto Reisinger i njegova karikatura, poglavito lik Pere koji se pojavljuje 6. veljače 1961. i svakodnevno izlazi pune 33 godine. U periodu od 1951. do 1953. *Vjesnik* daje prostor velikom broju karikaturista i 'čitatelja',⁷⁸³ od kojih neki kao Zlatko Grgić⁷⁸⁴ postaju profesionalni karikaturisti i ilustratori. S praksom velikog broja karikaturista prestaje se već 1954. od tada glavninu karikatura potpisuje Reisinger, a osim njega periodično se objavljuju

novinama kao karikaturist i ilustrator. Studij napušta 1950. i pridružuje se redakciji humorističkog lista *Kerempuh*. Već naredne godine sudjeluje u formiranju prve specijalizirane tvrtke za crtani film Duga film, te u obrazovanju kadrova za filmsku animaciju. Paralelno s radom u novinarstvu i na grafičkom dizajnu, počinje profesionalnu karijeru na animiranome filmu. Godine 1958. pridružuje se novoosnovanom studiju za crtani film Zagreb-filma kao crtač i animator da bi 1961. počeo realizirati vlastite autorske filmove. Sudjelovao je u organizaciji Svjetskog festivala animiranih filmova u Zagrebu (1972.) kao član Vijeća i Programskog odbora i kao predsjednik Programskog odbora (1979.). Od 1985. do 1991. bio je direktor Festivala a na Animafestu (2000.) obavljao je dužnost umjetničkog savjetnika. Od 1977. do 1982. djelovao je kao član Izvršnog odbora ASIFA-a (Međunarodna asocijacija animiranog filma) a od 1994. do 2000. bio je njen generalni tajnik. Autor je stripa *Emil i detektivi & Pipo*, radi strip za *Plavi vjesnik*, Radovi: *Gool* (1952.), *Znatiželja* (1966.), *Ceremonija* (1966.), *Jedan dan života* (1982.). Godine 1996. objavio knjigu *Škola crtanog filma*. U *Vjesniku* objavljuje od 1950.-1953. godine. (Preuzeto iz: Wikipedija. Slobodna enciklopedija, http://hr.wikipedia.org/wiki/Borivoj_Dovnikovi%C4%87, 8. svibanj 2014.)

⁷⁸¹ Vladimir Delač - karikaturist i crtač stripova. Rodio se 1927. u Slavonskom Brodu, umro u Zagrebu 1968. godine. Karijeru započinje 1946. u *Kerempuhu*, ubrzo postaje član uredništva. Koautor je, zajedno sa Walterom Neugebauerom i Borivojem Dovnikovićem, prvog animiranog filma na području Jugoslavije – *Veliki miting*. Njegov najpoznatiji crtani film – *Revija u dvorištu*, objavljen je 1952. godine, a najpoznatiji strip – *Vuna Mičo – orasi Kičo* 1950. godine. Poznat je po animacijama u *Plavom zabavniku*, *Modroj lasti*, *Petku* i drugim zabavnim revijama, kao i po stripu *Marina*. U *Vjesniku* objavljiavao 1950., 1952. i 1953. godine. (Preuzeto iz: Wikipedija. Slobodna enciklopedija, http://hr.wikipedia.org/wiki/Vladimir_Dela%C4%8D, 8. svibanj 2014.)

⁷⁸² Otto (Oton Antun) Reisinger - rođen 4. listopada 1927. u Rankovcima kod Murske Sobotice. Studij arhitekture završio u Zagrebu 1960. godine. Karikature počinje crtati i objavljiivati 1945. u *Studentskom listu*, a od 1946. postaje stalni suradnik humorističnog lista *Kerempuh* (1946. - 1950.), nakon čega radi u uredništvu *Vjesnika* gdje ostaje do umirovljenja 1986. godine. Svoju prvu karikaturu u *Vjesniku* objavljuje 17. travnja 1950. godine. Objavljuje u stranim listovima i časopisima (*Quick*, *Panorama*, *Nebel spalter*), te samostalno izlaže u Amsterdamu, Zagrebu, Murskoj Soboti i Dortmundu. Dobitnik je brojnih nagrada i priznanja za karikaturu u Hrvatskoj i inozemstvu, godine 1984. dobiva nagradu Vladimir Nazor za životno djelo. Objavljeno je više knjiga njegovih crteža: *Dobri ljudi*, *Visoko društvo*, *Sretan put!*, *Pet krugova*, *Amor, amor*, *Rat i mir*, *Pero*, *Happy days*. Svoj najpoznatiji lik Peru počinje crtati 1961. i crta ga svakodnevno pune 33 godine. (Preuzeto iz: Polona JURINIĆ, *Slovenske boje u hrvatskoj likovnoj umjetnosti*, Zagreb, 2012., 110.)

⁷⁸³ Crteži su potpisani sa 'čitatelj!'. Npr. Ivan Marković, čitatelj iz Zagreba. (*Vjesnik*, 12. prosinca 1952.)

⁷⁸⁴ Zlatko Grgić - autor crtanih filmova i karikatura. Rođen u Zagrebu 21. lipnja 1931., umro u Torontu 4. listopada 1988. godine. Apsolvirao pravo i studirao na Višoj novinarskoj školi. U Kanadi je korežirao film *Lutka snova* koji je 1979. nominiran za Oskara. Jedan je od vodećih animatora drugog naraštaja Zagrebačke škole crtanog filma. Radio kao animator u *Plavom vjesniku* (1954. - 1973.). Crtani filmovi i serije: *Dream Doll* (*Lutka snova*); *Profesor Baltazar*; *Maxi Cat*; *Peti*; *Đavolja posla*; *Muzikalno prase* (*The Music Pig*); *Tolerance*; *Suitcase*; *Who are We?*; *Deep Treat*; *Make Love, Not War*; *Izumitelj cipela*. U *Vjesniku* objavljiavao 1952. i 1953. (Preuzeto iz: Wikipedija. Slobodna enciklopedija, http://hr.wikipedia.org/wiki/Zlatko_Grgi%C4%87, 8. svibanj 2014.)

radovi Nedeljka Dragića,⁷⁸⁵ Ive Kušanića⁷⁸⁶ i Ice Voljevice,⁷⁸⁷ te se objavljuju karikature preuzete iz drugih novina, poglavito *Kerempuha*.

3.3.2. Teme karikatura u *Vjesniku*

3.3.2.1. Kvantitativno-kvalitativna analiza tema

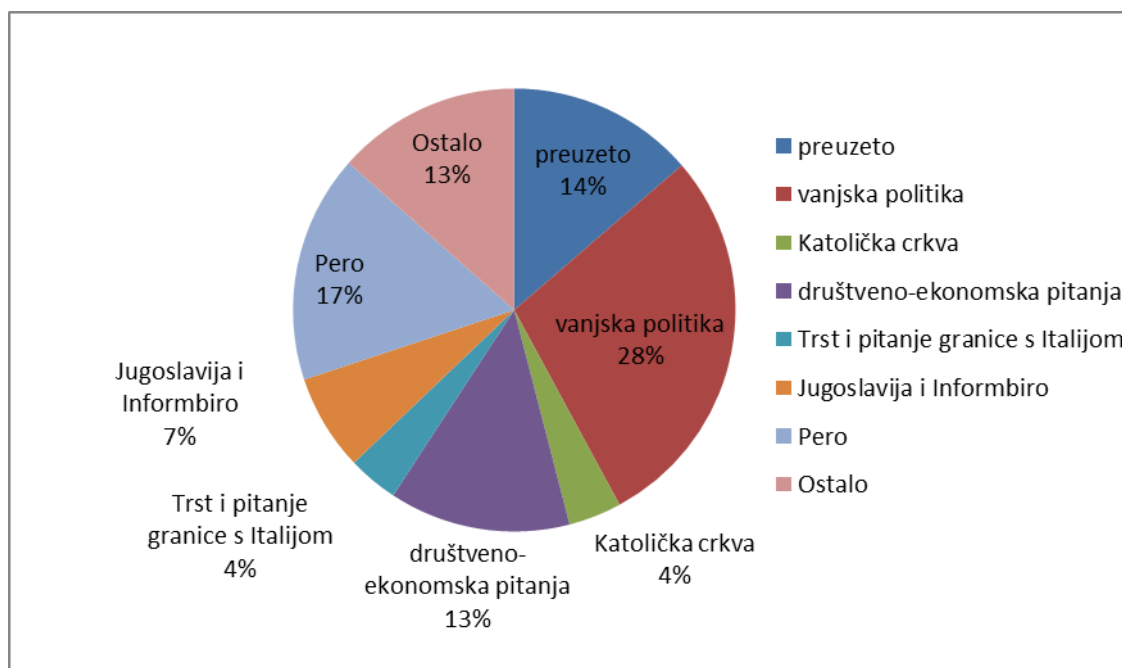
U istraživanome korpusu *Vjesnikove* karikature najveći udio ima vanjska politika sa udjelom od 28%. Potom slijedi ciklus Perine karikature sa 17%, zatim društveno-ekonomska pitanja sa 13%, pitanje Jugoslavije i Informbiroa 7%, te problematika Katoličke crkve 4% i pitanje Trsta i granice s Italijom 4%. Od ukupnog broja karikatura preuzetih iz drugih novina je 14%. Tijekom analize karikature zagrebačkog *Vjesnika* nejasno je po pitanju sadržaja ostalo 6% karikatura.

⁷⁸⁵ Nedeljko Dragić - redatelj, autor crtanih filmova, karikatura i stripa, te brojnih ilustracija. Rođen 1936. u selu Paklenica kod Novske. U Zagrebu studira pravo, no, vrlo brzo odustaje do prava i započinje karijeru kao novinski karikaturist, a ubrzo se priključuje Zagrebačkoj školi crtanog filma. Njegovi najpoznatiji filmovi su *Idu dani* (1968.), *Možda Diogen* (1967.), *Krotitelj divljih konja* (1966.), *Put k susjedu* (1979.) *Dnevnik* (1974.), *Tup - tup*, *Dan kad sam prestao pušiti* (1982.) i *Slike iz sjećanja*. Filmom *Tup - tup* godine 1972. nominiran je za nagradu Oscar. Autor je Zagija – maskote Univerzijade u Zagrebu 1987. godine. U zbirci karikatura *Leksikon za nepismene*, uz pomoć vizualnog jezika karikature predočio je temeljne marksističke pojmove. Objavljivao u *Vjesniku* 1953., 1956., 1959., 1960. i 1961. godine. (Preuzeto iz: Wikipedija. Slobodna enciklopedija, http://hr.wikipedia.org/wiki/Nedeljko_Dragić%C4%87, 8. svibanj 2014.)

⁷⁸⁶ Ivan Ivo Kušanić - rođen 1924. u Zagrebu, umro 2003. godine. Srednju školu završio u Zagrebu, studirao na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu. Stripom se počinje baviti 1938. u Miki stripu, sudionik je NOB-a i u vrijeme Drugoga svjetskog rata crta za list *Mi mladi* i *Pioniri Ćira i Mira*. Od 1944. radi u omladinskoj redakciji Agitpropa CK SKOJ-a. Akademiju likovnih umjetnosti upisao je u Beogradu, a završio u Zagrebu. Nakon Drugoga svjetskog rata počinje objavljivati karikature u *Kerempuhu*. Objavljivao je u *Ježu*, *Malom Ježu*, 4. julu, *Kerempuhu*, *Vetrenjači*, *Poletarcu*, *Startu*, *Vjesniku*, *Ilustrovanoj Politici*. Godine 1974. dobio je nagradu "Pjer", a godine 1980. dobiva nagradu za životno djelo od Udruženja novinara Srbije. U *Vjesniku* objavljuje karikature 1958., 1959., 1960. i 1961. godine. (Preuzeto iz: Matica hrvatska, <http://www.matica.hr/vijenac/239/Nesputana%20duhovitost/>, 8. svibanj 2014.)

⁷⁸⁷ Ismet Ico Voljevica - rođen 18. srpnja 1922. u Mostaru, umro 30. listopada 2008. u Zagrebu. Gimnaziju završio u Sarajevu, a 1947. dolazi u Zagreb na studij arhitekture. Suradnju s *Kerempuhom* započinje 1948. godine. Grgu počinje objavljivati 1950. u *Kerempuhu*, potom se Grga 'seli' u *Globus* i *Narodni list* od 1955. - 1961., a od 1962. do 2000. objavljivao je u *Večernjem listu*. Dobitnik je Grand prix-a na Svjetskom festivalu karikature u Montrealu (1974.) za Grgu. Tripud je nagrađivan od Hrvatskog novinarskog društva (1950., 1965. i 1967.), a 1980. dodijeljena mu je nagrada 'Otokar Keršovani' za životno djelo. Dobitnik je Nagrade grada Zagreba (1978.), a godine 1984. prima 'Zlatnu plaketu Vjesnika'. Objavljuje u *Vjesniku* 1951., 1952., 1953., 1958. i 1961. godine. (Preuzeto iz: Wikipedija. Slobodna enciklopedija, http://hr.wikipedia.org/wiki/Ico_Voljevica, 8. svibanj 2014.)

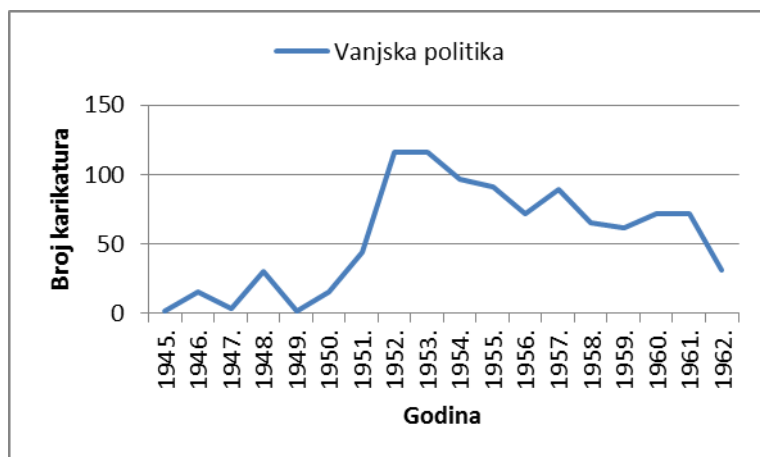
Grafikon 13. *Vjesnik*, udio pojedine tematike u sveukupnom broju karikatura u razdoblju 1945. - 1962.

Vanjska politika

U karikaturi zagrebačkog *Vjesnika* vanjskopolitička karikatura ima najveći udio od 28%. No, vidljive su znatne razlike u količini objavljenih karikatura pojedine godine. Tako je u godinama 1945. i 1950. objavljena po jedna karikatura, dok je 1952. i 1953. publicirano 116 karikatura vanjskopolitičke tematike. Povećanje broja vanjskopolitičke karikature vezano je uz povećanje sveukupnog broja karikatura, ali je povećan i udio karikatura u ukupnom broju. Godine 1945. vanjskopolitička tematika zauzima 4%, godine 1950. 19%, da bi godine 1952. porasla na 21%, a 1953. na 32%. Broj karikatura iz 1953. u kasnijim godinama nije dosegnut, ali je udio vanjske politike u ukupnom broju karikatura porastao na čak 65% godine 1954.

Grafikon 14. *Vjesnik*, broj vanjskopolitičkih karikatura u razdoblju 1945. - 1962.

Jednako kao i u *Borbi*, u *Vjesniku* se neke vanjskopolitičke teme češće pojavljuju, pa ih stoga valja izdvojiti kao zasebne cjeline – vanjska politika SAD-a, vanjska politika Velike Britanije, vanjska politika Francuske, problematika Njemačke, mirovne konferencije i Hladni rat.

Vanjska politika Sjedinjenih Američkih Država

Politika SAD-a, u vrijeme hladnoga rata vodeće svjetske sile, konstantno podliježe kritici *Vjesnikovih* karikaturista. Tako Vilim Ćerić već 1946. crta prvu karikaturu koja kritizira 'dolar-demokraciju', tj. politiku dolara kao vodeće svjetske valute u kojoj se obavlja sva trgovinska razmjena.⁷⁸⁸ Sljedeće godine, nakon predstavljanja Marshallova plana karikature ukazuju na njegov karakter, odnosno na moć koju će SAD putem Marshallova plana imati nad Europom. Prikazuju kako SAD takvom politikom, koja se prikriva iza dobročinstva, dovodi europske zemlje u potpunu zavisnost od njih, te ih svojim dobročinstvom ucjenjuje, kako na polju njihova unutarnje-političkog djelovanja, tako i na vanjskopolitičkom planu.⁷⁸⁹ *Vjesnik* kontinuirano ukazuje na imperijalističku politiku SAD-a i

⁷⁸⁸ *Vjesnik*, god. VI., br. 438, 26. rujan 1946.

⁷⁸⁹ *Vjesnik*, god. VII., br. 704, 7. kolovoz 1947.; *Vjesnik*, god. VIII., br. 905, 1. travanj 1948.; *Vjesnik*, god. VIII., br. 908, 4. travanj 1948.; *Vjesnik*, god. VIII., br. 922, 21. travanj 1948.; *Vjesnik*, god. VIII., br. 924, 23. travanj 1948.; *Vjesnik*, god. VIII., br. 926, 25. travanj 1948.; *Vjesnik*, god. VIII., br. 928, 28. travanj 1948.; *Vjesnik*, god. VIII., br. 933, 8. svibanj 1948.; *Vjesnik*, god. VIII., br. 1103, 18. studeni 1948.

njezino uplitanje u sva goruća svjetska pitanja.⁷⁹⁰ Kritizira se podrška koju SAD daje Židovima i njihovoj novoosnovanoj državi Izraelu, a sve na štetu domicilnog stanovništva, odnosno Palestinaca.⁷⁹¹ U periodu od 1949. do 1953. karikature ne komentiraju vanjsku politiku SAD-a, a trend praćenja nastavlja se 1953. sa kritiziranjem politike prema Bliskom istoku gdje vide nastavak ranije politike, vođene naftnim interesima.⁷⁹² U pogledu berlinskog pitanja, SAD-u se zamjera čvrst stav i nevoljkost pristupanju konstruktivnim pregovorima. *Vjesnik* takvu politiku smatra vrlo opasnom, a kao njezinu posljedicu vidi mogućnost izbijanja novoga rata.⁷⁹³ Karikature smatraju kako je jedan od glavnih razloga agresivne američke politike i taj što SAD nemaju dovoljno vlastite nafte, pa je nastoje osigurati miješanjem u politiku zemalja posjednica velikih naftnih nalazišta.⁷⁹⁴ S time je povezano i uplitanje SAD-a u sirijsko pitanje,⁷⁹⁵ te njihova vojna intervencija u Libanonu.⁷⁹⁶ SAD se proziva i zbog negativne politike koju vode prema Kubi i njezinom novom komunističkom rukovodstvu na čelu s Fidelom Castrom. Karikature ističu kako je takva politika SAD dio njezine hladnoratovske politike, kojoj nisu bitni ljudi i njihova sudbina (u ovome slučaju Kubanci) već samo pobjeda u Hladnome ratu.⁷⁹⁷ *Vjesnikova* karikatura zamjera SAD-u i uplitanje u sukob u Laosu na strani rojalista, a protiv komunističkog pokreta Pathet Lao.⁷⁹⁸

⁷⁹⁰ *Vjesnik*, god. XVII., br. 3452, 6. travanj 1956.; *Vjesnik*, god. XXI., br. 4954, 17. studeni 1960.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5427, 1. travanj 1962.

⁷⁹¹ *Vjesnik*, god. VIII., br. 952, 27. svibanj 1948.; *Vjesnik*, god. VIII., br. 968, 14. lipanj 1948.

⁷⁹² *Vjesnik*, god. XIV., br. 2555, 21. svibanj 1953.

⁷⁹³ *Vjesnik*, god. XIX., br. 4345, 27. studeni 1958.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4349, 4. prosinac 1958.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4503, 4. lipanj 1959.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5150, 25. lipanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5168, 13. srpanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5276, 29. listopad 1961.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5443, 17. travanj 1962.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5457, 1. svibanj 1962.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5538, 22. srpanj 1962.

⁷⁹⁴ *Vjesnik*, god. VIII., br. 948, 22. svibanj 1948.

⁷⁹⁵ *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3921, 23. kolovoz 1957.; *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3958, 29. rujan 1957.

⁷⁹⁶ *Vjesnik*, god. XIX., br. 4231, 17. srpanj 1958.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4240, 27. srpanj 1958.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4258, 17. kolovoz 1958.

⁷⁹⁷ *Vjesnik*, god. XXI., br. 4700, 24. siječanj 1960.; *Vjesnik*, god. XXI., br. 4862, 1. kolovoz 1960.; *Vjesnik*, god. XXI., br. 4879, 21. kolovoz 1960.; *Vjesnik*, god. XXI., br. 4888, 1. rujan 1960.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5085, 19. travanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., 23. travanj 1961.

⁷⁹⁸ *Vjesnik*, god. XXII., br. 4993, 1. siječanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5064, 26. ožujak 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5283, 5. studeni 1961.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5539, 23. srpanj 1962.

Vjesnik ukazuje i na protekcionističku politiku SAD-a prema svojim američkim susjedima – kritizira se politika prema Bermudama,⁷⁹⁹ te američki napad na Guatemalu.⁸⁰⁰ Kritizira se i američka suradnja s Francovom fašističkom Španjolskom, posebno naglašavajući licemjere i nedosljednost takve američke politike.⁸⁰¹ Karikature osuđuju općenito agresivnu politiku SAD-a u Aziji, poglavito djelovanje državnog tajnika SAD-a Johna Fostera Dullesa, te njegove izjave o mogućnosti upotrebe nuklearnog naoružanja.⁸⁰²

Slika 36. *Vjesnik*, god. VIII., br. 918, 16. travanj 1948.

Vanjska politika Velike Britanije

Vanjska politika Velike Britanije, kao jedne od vodećih svjetskih sila, i u istraživanome razdoblju zemlje koja gubi brojne kolonijalne posjede, stalno je u fokusu karikatura. Nakon završetka Drugoga svjetskog rata dolazi do hlađenja odnosa između pobjedničkih ratnih saveznika, u tom kontekstu britanska vanjska politika biva karikaturirana na način da se kritizira agresivna retorika njezinih predvodnika, poglavito premijera Winstona

⁷⁹⁹ *Vjesnik*, god. XIV., br. 2568, 5. lipanj 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2592, 3. srpanj 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2705, 13. studeni 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2727, 11. prosinac 1953.

⁸⁰⁰ *Vjesnik*, god. XV., br. 2894, 25. lipanj 1954.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2900, 2. srpanj 1954.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2902, 4. srpanj 1954.

⁸⁰¹ *Vjesnik*, god. XIV., br. 2669, 2. listopad 1953.

⁸⁰² *Vjesnik*, god. XVI., 3119, 14. ožujak 1955.; *Vjesnik*, god. XVI., br. 3122, 18. ožujak 1955.; *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3926, 28. kolovoz 1957.; *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3930, 1. rujanj 1957.; *Vjesnik*, god. XXI., br. 4825, 19. lipanj 1960.

Churchilla.⁸⁰³ Karikature Churchilla kritiziraju i u kasnijem razdoblju ističući negativnosti njegove vanjske politike, a po mišljenju karikaturista – njegova je cjelokupna vanjska politika negativna.⁸⁰⁴

U kasnijem se razdoblju kao glavni predmet karikaturiranja pojavljuje problematika britanskog kolonijalizma. Kako se pojedine države počinju boriti za oslobađanje od britanske vlasti, tako i karikature prate njihovu borbu. Godine 1951. *Vjesnik* objavljuje prve karikature koje se bave problematikom Sueskog kanala i odnosa Britanije i njezine bivše kolonije Egipta.⁸⁰⁵ Na komičan se način prikazuje pobjeda Egipta i istjerivanje kolonizatora iz te zemlje, naime, prema karikaturama, kolonizator je "dobio nogom u stražnjicu".⁸⁰⁶ Veliku Britaniju se prikazuje kao silu koja je izgubila kompas ili kao psa koji je ostao bez njuha. Naime, u kratkom vremenskom periodu Britanija se morala suočiti s nizom vanjskopolitičkih problema, a po mišljenju karikaturista, ona se u svemu tome nije snašla te radi "grešku za greškom".⁸⁰⁷ Kada 1956. egipatski predsjednik Gamal Abdel Naser nacionalizira Sueski kanal, Velika Britanija, Francuska i Izrael napadaju Egipat. Iako vojno uspješnije, pobjedu je ipak odnio Egipat, jer je velik dio svjetskih zemalja osudio jednostrani potez navedenih država. Osudi i slavlju nakon britanskog poraza pridružiti će se i *Vjesnikov* karikaturist Reisinger.⁸⁰⁸

Karikature se zanimaju i za cjelokupnu politiku Velike Britanije prema Bliskom Istoku, odnosno prema teritorijima koji su, ili su bili, pod njezinom vlašću a sada se nastoje osamostaliti.⁸⁰⁹ Osim gubitka vlasti nad tim teritorijima za Veliku je Britaniju jedno od

⁸⁰³ *Vjesnik*, god. VI., br. 292, 31. ožujak 1946.

⁸⁰⁴ *Vjesnik*, god. XVI., br. 3140, 8. travanj 1955.

⁸⁰⁵ *Vjesnik*, god. XI., br. 1933, 22. srpanj 1951.

⁸⁰⁶ *Vjesnik*, god. XI., br. 2021, 2. studeni 1951.; *Vjesnik*, god. XI., br. 2027, 9. studeni 1951.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2795, 1. ožujak 1954.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2912, 16. srpanj 1954.

⁸⁰⁷ *Vjesnik*, god. XII., br. 2120, 26. veljača 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2167, 18. travanj 1952.

⁸⁰⁸ *Vjesnik*, god. XVII., br. 3555, 2. kolovoz 1956.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3592, 14. rujanj 1956.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3633, 31. listopad 1956.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3655, 23. studeni 1956.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3666, 7. prosinac 1956.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3673, 14. prosinac 1956.

⁸⁰⁹ *Vjesnik*, god. XVI., br. 3076, 23. siječanj 1955.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3624, 21. listopad 1956.

ključnih pitanja nafta, odnosno koncesija ili vlasništvo nad naftnim bušotinama.⁸¹⁰ U pogledu nafte, britanski interes nije vezan samo uz njezine kolonije, već uz sve države na čijem se teritoriju nafta nalazi.

Slika 37. *Vjesnik*, god. XII., br. 2120, 26. veljača 1952.

Jedan od najvećih britanskih vanjskopolitičkih problema je pitanje Perzije, odnosno britanske koncesije za eksploataciju perzijske nafte. Godine 1951. za perzijskog je premijera izabran Mohammad Mosaddegh, isti vrlo brzo nacionalizira iransku naftnu industriju, koja je bila pod britanskom kontrolom te time direktno šteti britanskim nacionalnim interesima. Dvije godine kasnije Britanija će biti direktno involvirana u rušenje perzijskog premijera, a *Vjesnikove* karikature prate razvoj događaja.⁸¹¹

Kenija je jedna od britanskih kolonija koja se dugi niz godina borila za oslobođenje od britanske vlasti. *Vjesnikove* karikature prate slučaj Kenije od Mau-Mau ustanka 1952. godine, do proglašenja neovisnosti 1963. godine (odnosno do kraja 1962. – što je granica istraživanog razdoblja). Karikature osuđuju Britaniju zbog njezine brutalnosti iskazane prema stanovništvu Kenije, posebice zbog velikog broja smrtnih slučajeva tijekom gušenja Mau-Mau ustanka te zbog nasilnog preseljenja stanovništva.⁸¹²

⁸¹⁰ *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3706, 18. siječanj 1957.; *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3860, 23. lipanj 1957.; *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3984, 25. listopad 1957.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4237, 24. srpanj 1958.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4070, 23. siječanj 1958.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4247, 4. kolovoz 1958.

⁸¹¹ *Vjesnik*, god. XIV., br. 2651, 11. rujanj 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2725, 8. prosinac 1953.

⁸¹² *Vjesnik*, god. XIV., br. 2533, 23. travanj 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2607, 20. srpanj 1953.

Dio britanskog kolonijalnog svijeta činio je i Sudan, koji je formalno bio kondominij Egipta i Velike Britanije, ali je njime *de facto* upravljala Britanija. Karikature prate proces oslobađanja od Britanije, podupiru neovisnost Sudana te osuđuju britansku politiku prema njemu.⁸¹³

Godine 1956. aktualizira se pitanje Cipra, odnosno borba Ciprana za osamostaljenje i oslobođenje od britanske vlasti, koja želi zadržati dominaciju nad Ciprom, kao i nad ranije spomenutim kolonijama koje želi očuvati. *Vjesnikova* karikatura osuđuje britansku politiku te "navija" za samostalnost Cipra.⁸¹⁴

Pitanje odnosa Velike Britanije i drugih dionika vanjske politike također je "na udaru" karikatura. Karikaturiraju se posebni odnosi sa SAD-om, a njih karikaturisti prikazuju kao vrlo bliske (sa seksualnim konotacijama), ali se istovremeno naglašava dominacija SAD-a u tim odnosima. Karikature ismijavaju povremenu zahlađenost odnosa zbog neslaganja oko pojedinih pitanja. Tako se Britaniju i SAD prikazuje kao stariji bračni par s problemima, a njihovi sastanci na kojima žele usuglasiti stavove prikazani su kao bračna terapija.⁸¹⁵ Britansko-sovjetski su odnosi bili rezervirani, obzirom na hladnoratovsku politiku i podjelu interesa po tim osnovama, no oni nikada nisu prekidani. Imali su uspone i padove, koji su često ovisili o stavu oko pojedinog aktualnog pitanja, ali i o stavu SAD-a prema njihovom odnosu. Te promjene u njihovim bilateralnim odnosima registrira i *Vjesnik* u svojoj karikaturi.⁸¹⁶

Vanjska politika Francuske

Francuska vanjska politika postaje zanimljiva *Vjesniku* tek 1948. kada je osnovana Zapadnoeuropska unija, odnosno savez Francuske, Velike Britanije i zemalja Beneluxa

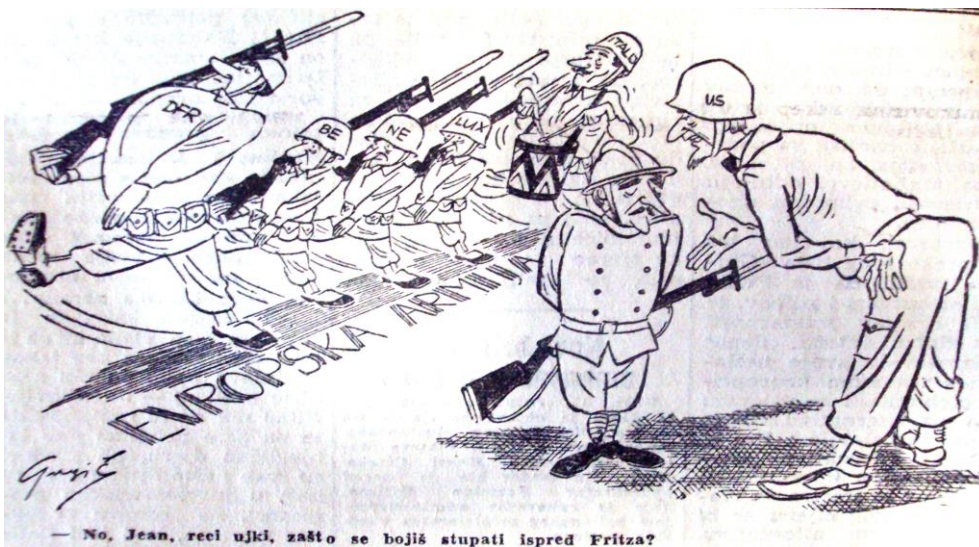
⁸¹³ *Vjesnik*, god. XIV., br. 2723, 6. prosinac 1953.

⁸¹⁴ *Vjesnik*, god. XVII., br. 3436, 18. ožujak 1956.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3454, 8. travanj 1956.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3522, 24. lipanj 1956.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3582, 2. rujanj 1956.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3583, 3. rujanj 1956.; *Vjesnik*, god. XVII., 3586, 7. rujanj 1956.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3610, 5. listopad 1956.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3682, 23. prosinac 1956.; *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3778, 31. ožujak 1957.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4270, 31. kolovoz 1958.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4300, 5. listopad 1958.

⁸¹⁵ *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3769, 22. ožujak 1957.

⁸¹⁶ *Vjesnik*, god. XVII., br. 3460, 15. travanj 1956.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3466, 22. travanj 1956.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3470, 27. travanj 1956.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4416, 22. veljača 1959.

(Belgija, Nizozemska i Luksemburg), nastao radi zajedničke obrane i suradnje na gospodarskom, socijalnom i kulturnom planu. *Vjesnikove* karikature izražavaju sumnju u razloge osnivanja unije, odnosno vide ih u protusovjetskom djelovanju te širenju utjecaja dolara, a sve pod protektoratom SAD-a.⁸¹⁷ Iako je francuski premijer René Plevin bio inicijator formiranja Europske obrambene zajednice (EOZ), SAD su i po tom pitanju preuzele vodstvo i inzistirale na realizaciji EOZ-a. Nakon potpisivanja ugovora o EOZ-u 1952. godine, francuska skupština odbija ratificirati ugovor, tako da ne dolazi do formiranja EOZ-a. No, cijela situacija biva zanimljiva karikaturistima koji će brojnim karikaturama ismijavati francuski strah od Njemačke i podčinjenost europskih država SAD-u.⁸¹⁸

Slika 38. *Vjesnik*, god. XIV., br. 2657, 18. rujan 1953.

Jedan od glavnih razloga karikaturiranja Republike Francuske svakako je njezina umiješanost u Suesku krizu, odnosno vojna agresija Francuske, Velike Britanije i Izraela na Egipat, a sve radi egipatske nacionalizacije Sueskog kanala. Navedene tri zemlje prikazane su kao agresor i isključivi krivac za sukob, karikature ih optužuju za gramzivost i nepoštivanje

⁸¹⁷ *Vjesnik*, god. VIII., br. 892, 17. ožujak 1948.; *Vjesnik*, god. VIII., br. 916, 14. travanj 1948.; *Vjesnik*, god. VIII., br. 943, 16. svibanj 1948.

⁸¹⁸ *Vjesnik*, god. XIV., br. 2657, 18. rujan 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., 20. studeni 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2720, 3. prosinac 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2731, 15. prosinac 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2733, 18. prosinac 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2735, 20. prosinac 1953.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2793, 27. veljača 1954.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2801, 8. ožujak 1954.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2948, 26. kolovoz 1954.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2979, 30. rujan 1954.

međunarodnog prava.⁸¹⁹ Francusku se karikaturira i radi njezine uloge u NATO savezu, odnosno čestih nesuglasica između Francuske i Velike Britanije, ali je prikazana i kao dio jednoga heterogenog saveza u kojemu nema jedinstva, već svaka zemlja nastoji nametnuti svoju politiku, a SAD je sila koja želi pomiriti sve te politike i nametnuti svoje interese.⁸²⁰ Kao jedna od vodećih zapadnoeuropskih zemalja, Francuska je angažirana i u pregovorima između Istoka i Zapada, odnosno nastojanjima dviju strana da se pokušaju dogovoriti oko ključnih svjetskih pitanja i tako izbjegnu sukob većih razmjera. U navedenom kontekstu, Francusku se prikazuje kao jednu od onih zemalja koje nastoje sabotirati potencijalni dogovor između Istoka i Zapada.⁸²¹

Godine 1960. Francuska se pridružuje zemljama koje posjeduju nuklearno naoružanje. Već dan nakon francuskog testiranja prve nuklearne bombe (13. veljača 1960.), *Vjesnik* objavljuje prvu karikaturu ove tematike kojom osuđuje njezin postupak.⁸²²

Glavni razlog francuskoga karikaturiranja jest njezina kolonijalna politika. U istraživanome razdoblju Francuska gubi veliki broj svojih kolonija, čemu se žestoko opire, koristeći i vojnu silu. Upravo će njezina grčevita borba za očuvanje kolonija i njezino nasilje spram kolonija, biti glavna tema karikatura.⁸²³ Najveću oružanu borbu Francuska je vodila u Vijetnama od 1945. do 1954. godine. Nakon što je 1945. proglašena neovisna Demokratska Republika Vijetnam Francuzi ulaze u sukob s vijetnamskom vojskom, a iz njega izlaze kao poražena strana nakon konferencije u Ženevi u srpnju 1954., na kojoj je potpisan akt o prestanku sukoba, a Francuska je priznala novu državu.⁸²⁴

⁸¹⁹ *Vjesnik*, god. XVII., br. 3568, 17. kolovoz 1956.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3592, 14. rujan 1956.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3612, 7. listopad 1956.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3673, 14. prosinac 1956.; *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3783, 5. travanj 1957.

⁸²⁰ *Vjesnik*, god. XIX., br. 4363, 20. prosinac 1958.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4616, 15. listopad 1959.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4669, 17. prosinac 1959.

⁸²¹ *Vjesnik*, god. XX., br. 4577, 30. kolovoz 1959.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4622, 22. listopad 1959.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4625, 25. listopad 1959.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4640, 12. studeni 1959.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4672, 20. prosinac 1959.

⁸²² *Vjesnik*, god. XXI., br. 4718, 14. veljača 1960.; *Vjesnik*, god. XXI., br. 4721, 18. veljača 1960.

⁸²³ *Vjesnik*, god. XII., br. 2220, 13. lipanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2409, 20. prosinac 1952.

⁸²⁴ *Vjesnik*, god. XV., br. 2810, 19. ožujak 1954.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2830, 11. travanj 1954.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2870, 28. svibanj 1954.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2914, 18. srpanj 1954.

U afričkim se država 1950-ih godina pojavljuju pokreti otpora protiv kolonijalnih vlasti koji će zahvatiti i francuske kolonije. Tijekom spomenutog će razdoblja Francuska voditi borbe za očuvanje svojih kolonija, no na kraju će ih većinu izgubiti. Jedan od najvećih sukoba bio je onaj u Alžiru protiv Fronta nacionalnog oslobođenja (FLN), on će ujedno poslužiti kao inspiracija za najveći broj karikatura koje osuđuju francusku kolonijalnu politiku. Karikature problematiziraju i sukobe u Maroku i Tunisu.⁸²⁵ Ilustrira se sustavan progon Alžiraca u Francuskoj, organiziran od strane francuske vlade.⁸²⁶ Kao tema karikatura pojavljuju se i francuski rukovodioci koji, kako sugeriraju karikature, bivaju smjenjivani radi nemogućnosti rješavanja kolonijalnih problema.⁸²⁷

Problematika Njemačke

Nakon poraza u Drugome svjetskom ratu Njemačka se našla podijeljena u četiri okupacijske zone - sovjetska, britanska, američka i francuska. Od britanske, američke i francuske zone godine 1949. nastat će Savezna Republika Njemačka (Zapadna Njemačka), a od sovjetske zone Njemačka Demokratska Republika (Istočna Njemačka). Već krajem rata počele su špekulacije oko sudbine Njemačke, odnosno ujediniti je ili ne? Jačanjem tenzija u hladnome ratu, postajalo je sve jasnije da do ujedinjenja neće doći. *Vjesnikove* karikature prate razvoj događaja, a kroz svoju karikaturu upozoravaju na opasnost od ujedinjenja Njemačke, aludirajući na Drugi svjetski rat. Karikaturira se neslaganje zapadnih saveznika u pogledu pojedinih pitanja vezanih uz ujedinjenje Njemačke, a kasnije uz njezino naoružavanje i gospodarsko jačanje u 1950-ima, te primanje u NATO savez.⁸²⁸ Iako vojno i gospodarski

⁸²⁵ *Vjesnik*, god. XVI., br. 3094, 13. veljača 1955.; *Vjesnik*, god. XVI., br. 3292, 2. listopada 1955.; *Vjesnik*, god. XVI., br. 3218, 8. srpanj 1955.; *Vjesnik*, god. XVI., br. 3363, 25. prosinac 1955.; *Vjesnik*, god. XVI., br. 3250, 14. kolovoz 1955.; *Vjesnik*, god. XVI., br. 3269, 5. rujana 1955.; *Vjesnik*, god. XVI., br. 3304, 16. listopada 1955.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3679, 20. prosinac 1956.; *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3734, 15. veljača 1957.; *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3741, 22. veljača 1957.; *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3799, 21. travanj 1957.; *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3886, 19. srpanj 1957.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4099, 21. veljača 1958.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4410, 15. veljača 1959.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4649, 22. studeni 1959.; *Vjesnik*, god. XXI., br. 4709, 4. veljača 1960.; *Vjesnik*, god. XXI., br. 4737, 7. ožujak 1960.; *Vjesnik*, god. XXI., br. 4942, 3. studeni 1960.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 4998, 8. siječanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5048, 7. ožujak 1961.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5371, 4. veljača 1962.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5420, 25. ožujak 1962.

⁸²⁶ *Vjesnik*, god. XIX., br. 4127, 21. ožujak 1958.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5269, 22. listopada 1961.

⁸²⁷ *Vjesnik*, god. XIX., br. 4155, 18. travanj 1958.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4182, 20. svibanj 1958.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4189, 29. svibanj 1958.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4297, 2. listopada 1958.

⁸²⁸ *Vjesnik*, god. VIII., br. 847, 24. siječanj 1948.; *Vjesnik*, god. X., br. 1671, 17. rujana 1950.; *Vjesnik*, god. X., br. 1695, 15. listopada 1950.; *Vjesnik*, god. XI., br. 1794, 9. veljača 1951.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2112, 17. veljača

ojačana, karikature Zapadnu Njemačku prikazuju kao državu bez suvereniteta, u svemu podložnu volji svoga "gospodara" SAD-a.⁸²⁹ No, taj "gospodar" Zapadnu Njemačku vojno jača naoružavajući je najsvremenijim oružjem, te time, po mišljenju karikaturista, ugrožava sigurnost Europe i daje joj sredstva s kojima može nasilno provesti ujedinjavanje Njemačke.⁸³⁰ Osim konvencionalnog naoružanja, Zapadna Njemačka izražava želju i za nuklearnim naoružanjem, pravdajući to prijetnjom od Istočnoga bloka, odnosno Sovjetskoga Saveza koji posjeduje nuklearno oružje. Takve aspiracije karikature gledaju na krajnje negativan način, ponovno ukazujući na opasnost naoružavanja Zapadne Njemačke, ali i na opasnost od same nuklearne tehnologije.⁸³¹

Francuska je zemlja koja stalno izražava bojazan zbog jačanja Savezne Republike Njemačke, njezinog naoružavanja i primanja u NATO savez. Njezine strahove umiruje SAD, koji jamči za SR Njemačku te smatra da njezino stupanje u NATO savez pridonosi stabilnosti Zapadne Europe. Upravo će suradnja između Francuske i SR Njemačke biti temelj stabilnosti i osnova na kojoj će nastati buduća Europska unija. No, proces njihova približavanja i suradnje imao je uspone i padove, a karikature ga prate te smatraju da je riječ o neiskrenoj suradnji temeljenoj na interesu i američkoj prisili.⁸³²

Zapadnonjemački kancelar Konrad Adenauer (kancelar od 1949. do 1963.) stalna je inspiracija *Vjesnikovih* karikaturista. Uglavnom ga se prikazuje kao osobu koja želi osnažiti Njemačku i vratiti joj poziciju u Europi kakvu je imala prije Drugoga svjetskog rata. Kako Njemačka gospodarski i vojno jača, tako karikature Adenauera prikazuju sve agresivnijeg i sa sve većim samopouzdanjem.⁸³³ Sugerira se kako su upravo Adenauer i njegova politika krivi

1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2206, 30. svibanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2212, 5. lipanj 1952.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2775, 6. veljača 1954.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2776, 7. veljača 1954.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2964, 12. rujana 1954.; *Vjesnik*, god. XVI., br. 3067, 13. siječanj 1955.; *Vjesnik*, god. XVI., br. 3111, 5. ožujak 1955.

⁸²⁹ *Vjesnik*, god. XVI., br. 3165, 9. svibanj 1955.

⁸³⁰ *Vjesnik*, god. XVII., br. 3423, 4. ožujak 1956.; *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3796, 18. travanj 1957.

⁸³¹ *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3796, 18. travanj 1957.; *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3832, 26. svibanj 1957.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4134, 28. ožujak 1958.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4163, 26. travanj 1958.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4204, 15. lipanj 1958.; *Vjesnik*, god. XXI., br. 4927, 16. listopad 1960.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 4994, 4. siječanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5255, 8. listopad 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5338, 31. prosinac 1961.

⁸³² *Vjesnik*, god. XIX., br. 4346, 28. studeni 1958.

⁸³³ *Vjesnik*, god. XIV., br. 2664, 26. rujana 1953.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2970, 19. rujana 1954.; *Vjesnik*, god. XVI., br. 3207, 26. lipanj 1955.; *Vjesnik*, god. XVI., br. 3239, 1. kolovoz 1955.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3472, 29. travanj 1956.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3529, 1. srpanj 1956.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3552, 29. srpanj 1956.;

za sve napetije odnose Zapada i Istoka, optužuje ga se za sabotiranje pregovora o mirnoj koegzistenciji, prenaglašava se njegova uloga smatrajući ga jedinim krivcem za neuspjeh mirovnih pregovora.⁸³⁴ I u pogledu rješenja berlinskog problema i pregovora koji su vođeni po pitanju njegovog pravnog i teritorijalnog ustroja, Adenauera se optužuje za nesuradnju i ometanje pregovora između Zapada i Istoka.⁸³⁵

Slika 39. *Vjesnik*, god. XX., br. 4446, 29. ožujak 1959.

Karikature upozoravaju i na jačanje njemačkog nacionalizma, izražavaju bojazan ukazujući na nedavnu povijest te povezuju osnivanje Nacionalnog fronta Njemačke s Nationalsocijalističkom njemačkom radničkom strankom iz vremena Adolfa Hitlera.⁸³⁶ Karikaturirajući predizbornu kampanju u Zapadnoj Njemačkoj godine 1957., karikature optužuju Adenauerovu stranku CDU (Christlich-Demokratische Union, odnosno Kršćansko-demokratska unija) za širenje nacionalizma, militarizaciju zemlje i sabotiranje pregovora za

Vjesnik, god. XXI., br. 4685, 7. siječanj 1960.; *Vjesnik*, god. XXI., br. 4727, 25. veljača 1960.; *Vjesnik*, god. XXI., br. 4749, 21. ožujak 1960.

⁸³⁴ *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3980, 21. listopad 1957.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4389, 22. siječanj 1959.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4401, 5. veljača 1959.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4404, 8. veljača 1959.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4407, 12. veljača 1959.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4446, 29. ožujak 1959.

⁸³⁵ *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5443, 17. travanj 1962.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5457, 1. svibanj 1962.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5538, 22. srpanj 1962.

⁸³⁶ *Vjesnik*, god. X., br. 1659, 3. rujanj 1950.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2451, 1. veljača 1953.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2963, 11. rujanj 1954.; *Vjesnik*, god. XVI., br. 3158, 29. travanj 1955.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3588, 9. rujanj 1956.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4494, 24. svibanj 1959.; *Vjesnik*, god. XXI., br. 4921, 9. listopad 1960.

mirnu koegzistenciju u Europi, kao i trgovinskih pregovora sa Sovjetskim Savezom.⁸³⁷ Karikaturira se i nasilje spram stanovnika Berlina, čiju borbu za veća radnička prava, tajnost izbora i slobodnije tržište, vojska Istočne Njemačke nasilno guši.⁸³⁸

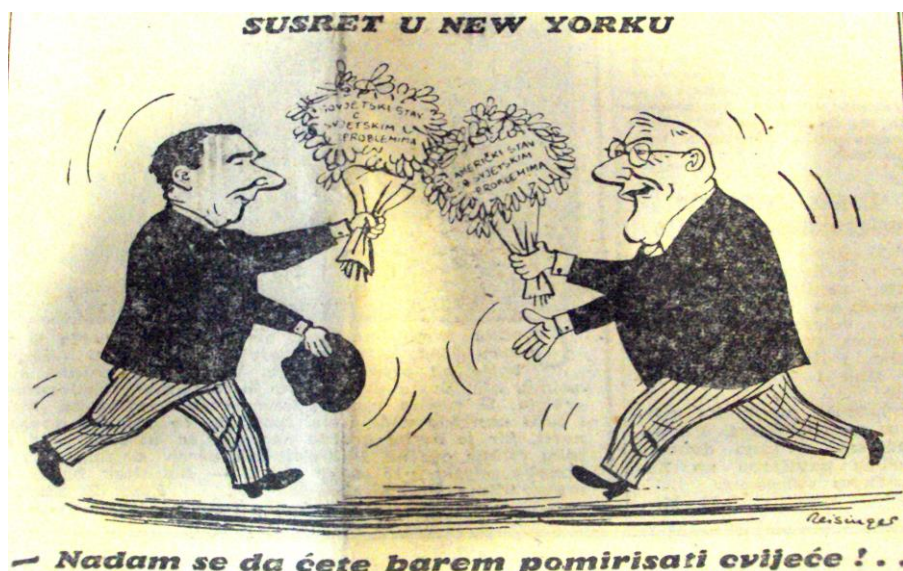
Mirovne konferencije i Hladni rat

Sukob Zapada i Istoka, odnosno dualitet SAD-a i njegovih partnera te Sovjetskoga Saveza i njegovih partnera, jedna je od tema koja najviše zaokuplja *Vjesnikove* karikaturiste. Suparništvo velesila manifestira se kroz sukobe diljem svijeta, ali u kojima dvije države nisu direktno sukobljene, već preko svojih saveznika, odnosno strane u sukobu koju podupiru. Svaki od ovih sukoba završavao je mirovnom konferencijom na kojoj bi se susrele involvirane strane i njihovi saveznici, odnosno predstavnici Istočnog i Zapadnog bloka. Pojedina problematika, koja se trajanjem oteglala na više godina (rat u Koreji, rat u Vijetnamu, berlinsko pitanje...), zahtijevala je i više mirovnih konferencija. Brojne od tih konferencija poslužile su sukobljenim stranama u Hladnome ratu kao platforma za nadmetanje. Karikature prate svaku od tih konferencija i upozoravaju na opasnost i negativne posljedice sovjetske i američke vanjske politike, kako za te dvije države, tako i za cijeli svijet, poglavito 1962. godine (kubanska raketna kriza) kada je, kako svjedoče brojni akteri zbivanja, prijetilo izbijanje nuklearnog rata.⁸³⁹

⁸³⁷ *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3750, 3. ožujak 1957.; *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3882, 15. srpanj 1957.; *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3900, 2. kolovoz 1957.; *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3910, 12. kolovoz 1957.

⁸³⁸ *Vjesnik*, god. XIV., br. 2583, 21. lipanj 1953.

⁸³⁹ *Vjesnik*, god. XII., br. 2178(1), 30. travanj 1952.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2435, 16. siječanj 1953.; *Vjesnik*, god. XVI., br. 3334, 20. studeni 1955.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3403, 10. veljača 1956.; *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3965, 6. listopada 1957.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4383, 15. siječanj 1959.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4524, 28. lipanj 1959.; *Vjesnik*, god. 6. kolovoz 1959.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4574, 27. kolovoz 1959.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4595, 20. rujanj 1959.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5101, 7. svibanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5340, 4. siječanj 1962.

Slika 40. *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3965, 6. listopada 1957.

Karikature stavljaju naglasak na američko i sovjetsko iskorištavanje mirovnih konferencija za vlastito nadmetanje i širenje svoje ideologije. Jednako tako, karikature optužuju obje strane da radi vlastitih interesa potkopavaju mirovne procese i produljuju agoniju brojnih ljudi,⁸⁴⁰ ali i da organiziraju mirovne konferencije iz čistoga oportunitizma, odnosno kako bi sebe prikazali kao mirotvorce.⁸⁴¹ O glavnim svjetskim pitanjima u pravilu odlučuju SAD, Sovjetski Savez, Velika Britanija i Francuska, zemlje izravni interesenti rijetko su uključene u glavne pregovore. Karikature kritiziraju, te svojim porukama ironiziraju takvo stanje stvari.⁸⁴² Osim pojedinačnih sukoba zbog kojih se organiziraju konferencije, iste se organiziraju radi razoružanja na svjetskoj razini (nuklearnog i konvencionalnog). Konferencije o razoružanju uglavnom završavaju neuspjehom, ili ako na jednoj od konferencija i dođe do napretka, već sljedeća vrati stvari na početnu poziciju. Karikaturisti

⁸⁴⁰ *Vjesnik*, god. VI., br. 457, 18. listopada 1946.; *Vjesnik*, god. VIII., br. 943, 16. svibanj 1948.; *Vjesnik*, god. VIII., br. 947, 21. svibanj 1948.; *Vjesnik*, god. VIII., br. 1024, 18. kolovoz 1948.; *Vjesnik*, god. XI., br. 1831, 24. ožujak 1951.; *Vjesnik*, god. XI., br. 1840, 3. travanj 1951.; *Vjesnik*, god. XI., br. 1843, 7. travanj 1951.

⁸⁴¹ *Vjesnik*, god. XII., br. 2397, 8. prosinac 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2405, 16. prosinac 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2410, 21. prosinac 1952.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2435, 16. siječanj 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2472, 22. veljača 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2551, 16. svibanj 1953.; *Vjesnik*, god. XVI., br. 3168, 13. svibanj 1955.; *Vjesnik*, god. XVI., br. 3226, 17. srpanj 1955.; *Vjesnik*, god. XVI., br. 3230, 22. srpanj 1955.; *Vjesnik*, god. XVI., br. 3232, 24. srpanj 1955.; *Vjesnik*, god. XVI., br. 3308, 21. listopada 1955.

⁸⁴² *Vjesnik*, god. XV., br. 2873, 15. veljača 1954.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2788, 21. veljača 1954.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2812, 21. ožujak 1954.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2841, 23. travanj 1954.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2847, 30. travanj 1954.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2851, 7. svibanj 1954.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2885, 14. lipanj 1954.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2931, 6. kolovoz 1954.

kritiziraju takvo stanje stvari i manjak osjećaja svjetskih lidera za opće dobro.⁸⁴³ Konferencije se održavaju i radi "popuštanja zategnutosti između Istoka i Zapada", a upravo tu zategnutost karikature vide kao glavni razlog većine sukoba u svijetu i nerješavanja svjetskih problema. Kako se razvija odnos Istoka i Zapada tako i karikature prate svaku fazu toga odnosa, kritiziraju aktere zbog manjka tolerancije i nepopustljivosti, te prokazuju sabotere napretka (uglavnom Francusku i SR Njemačku).⁸⁴⁴

Kao reakcija na blokovsku podjelu Europe nastao je treći put – Pokret nesvrstanih. Godine 1961. u Beogradu se održava prva konferencija nesvrstanih zemalja. *Vjesnik* ju prati s tri karikature, na kojima se sudionici konferencije prikazuju kao svjetski mirotvorci koji svojim radom i trudom nastoje sanirati štetu koju su uzrokovale svjetske sile (SAD, Sovjetski Savez, Francuska i Velika Britanija). Konferencija je prikazana kao važan svjetski događaj, a na jednoj od karikatura (28. svibanj 1961.) prikazan je i Josip Broz Tito.⁸⁴⁵ Pet godina ranije (1956.), jedna karikatura je obilježila sastanak Tita, Nehrua i Nasera na Brijunima. Riječ je o sastanku na kojemu su učinjeni prvi koraci u pogledu osnivanja pokreta Nesvrstanih, a navedena se trojka prikazuje kao inicijator mira u međunarodnim odnosima.⁸⁴⁶

Ostale vanjskopolitičke teme

Osim ranije istaknutih tema koje zaokupljaju više pažnje *Vjesnikovih* karikaturista, tu je i cijeli niz ostalih vanjskopolitičkih tema koje se pojavljuju ovisno o aktualnosti pojedine tematike, a koje karikature redovno komentiraju. U prvome poslijeratnome razdoblju najviše

⁸⁴³ *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3918, 20. kolovoz 1957.; *Vjesnik*, god. XVIII., 30. kolovoz 1957.; *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3930, 1. rujan 1957.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4246, 3. kolovoz 1958.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4330, 9. studeni 1958.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4306, 12. listopad 1958.

⁸⁴⁴ *Vjesnik*, god. XX., br. 4383, 15. siječanj 1959.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4491, 21. svibanj 1959.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4524, 28. lipanj 1959.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4556, 6. kolovoz 1959.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4574, 27. kolovoz 1959.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4601, 27. rujan 1959.; *Vjesnik*, god. XX., br. 1. studeni 1959.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4637, 8. studeni 1959.; *Vjesnik*, god. XXI., br. 4730, 28. veljača 1960.; *Vjesnik*, god. XXI., br. 4742, 13. ožujak 1960.; *Vjesnik*, god. XXI., br. 4795, 15. svibanj 1960.; *Vjesnik*, god. XXI., br. 4801, 22. svibanj 1960.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5010, 22. siječanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5234, 17. rujan 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5262, 15. listopad 1961.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5340, 4. siječanj 1962.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5503, 17. lipanj 1962.

⁸⁴⁵ *Vjesnik*, god. XXII., br. 5122, 28. svibanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5171, 16. srpanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5215, 29. kolovoz 1961.

⁸⁴⁶ *Vjesnik*, god. XVII., br. 3546, 21. srpanj 1956.

pažnje se posvećuje građanskom ratu u Grčkoj⁸⁴⁷ i zbivanjima u Italiji⁸⁴⁸. Stanje u Italiji prati se i u narednim godinama, poglavito rad Komunističke partije Italije i nestabilni unutarnjopolitički odnosi. Karikature ukazuju na manjak demokracije, te uspoređuju poslijeratne premijere s Benitom Mussolinijem odnosno smatra da Italija ponovno kreće put fašizma.⁸⁴⁹ Organizacija Ujedinjenih naroda jedan je od subjekata kojemu se sustavno upućuje kritika zbog njegovog djelovanja, odnosno nedjelotvornosti i podvrgnutosti politici SAD-a.⁸⁵⁰ Karikature redovito prate i zbivanja na Korejskom poluotoku, osuđuju nasilje na istome, nedjelovanje OUN-a i upletanje velikih sila (SAD i Sovjetski Savez) koje samo potiču daljnji nastavak sukoba.⁸⁵¹ Nadalje, od godine 1950. *Vjesnikova* karikatura prati i zbivanja u Kini, odnos Kine i Tajvana (Formoze),⁸⁵² ulazak Kine na svjetsku političku scenu. Ukazuju na

⁸⁴⁷ *Vjesnik*, god. V., br. 71, 12. srpanj 1945.; *Vjesnik*, god. VI., br. 287, 25. ožujak 1946.; *Vjesnik*, god. VI., br. 293, 1. travanj 1946.; *Vjesnik*, god. VI., br. 421, 6. rujana 1946.; *Vjesnik*, god. VI., br. 515, 28. prosinac 1946.; *Vjesnik*, god. VII., br. 633, 18. svibanj 1947.

⁸⁴⁸ *Vjesnik*, god. VI., br. 315, 29. travanj 1946.; *Vjesnik*, god. VI., br. 345, 9. lipanj 1946.; *Vjesnik*, god. VI., br. 402, 15. kolovoz 1946.; *Vjesnik*, god. VI., br. 420, 5. rujana 1946.; *Vjesnik*, god. VIII., br. 907, 3. travanj 1948.; *Vjesnik*, god. VIII., br. 910, 7. travanj 1948.; *Vjesnik*, god. VIII., br. 918, 16. travanj 1948.; *Vjesnik*, god. VIII., br. 920, 18. travanj 1948.; *Vjesnik*, god. X., br. 1485, 10. veljača 1950.; *Vjesnik*, god. X., br. 1729, 24. studeni 1950.; *Vjesnik*, god. X., br. 1754, 24. prosinac 1950.

⁸⁴⁹ *Vjesnik*, god. XI., br. 1934, 23. srpanj 1951.; *Vjesnik*, god. XI., br. 2038, 22. studeni 1951.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2163, 14. travanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2173, 25. travanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2197, 21. svibanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2379(29), 19. studeni 1952.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2574, 12. lipanj 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2611, 25. srpanj 1953.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2772, 2. veljača 1954.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2780, 12. veljača 1954.; *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3867, 30. lipanj 1957.

⁸⁵⁰ *Vjesnik*, god. VI., br. 451, 11. listopada 1946.; *Vjesnik*, god. VIII., br. 929, 29. travanj 1948.; *Vjesnik*, god. X., br. 1683, 1. listopada 1950.; *Vjesnik*, god. XI., br. 1777, 20. siječanj 1951.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2346, 17. listopada 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2355, 26. listopada 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2356, 27. listopada 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2362, 2. studeni 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2368, 8. studeni 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2380, 20. studeni 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2389, 29. studeni 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2393, 4. prosinac 1952.; *Vjesnik*, god. XVI., br. 3204, 23. lipanj 1955.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3642, 9. studeni 1956.; *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3755, 8. ožujak 1957.; *Vjesnik*, god. XXI., br. 4906, 22. rujana 1960.; *Vjesnik*, god. XXI., br. 4963, 27. studeni 1960.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5259, 12. listopada 1961.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5355, 19. siječanj 1962.

⁸⁵¹ *Vjesnik*, god. X., br. 1668, 14. rujana 1950.; *Vjesnik*, god. X., br. 1685, 3. listopada 1950.; *Vjesnik*, god. X., br. 1740, 8. prosinac 1950.; *Vjesnik*, god. X., br. 1746, 15. prosinac 1950.; *Vjesnik*, god. XI., br. 1766, 7. siječanj 1951.; *Vjesnik*, god. XI., br. 1767, 8. siječanj 1951.; *Vjesnik*, god. XI., br. 1772, 14. siječanj 1951.; *Vjesnik*, god. XI., br. 1799, 15. veljača 1951.; *Vjesnik*, god. XI., br. 1809, 26. veljača 1951.; *Vjesnik*, god. XI., br. 1854, 20. travanj 1951.; *Vjesnik*, god. XI., br. 1863, 30. travanj 1951.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2187, 11. svibanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2224, 17. lipanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2231, 24. lipanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2374, 14. studeni 1952.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2534, 24. travanj 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2552, 17. svibanj 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2620, 6. kolovoz 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2667, 29. rujana 1953.

⁸⁵² *Vjesnik*, god. XIV., br. 2430, 11. siječanja 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2455, 5. veljača 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2457, 7. veljača 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2462, 12. veljača 1953.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2964, 12. rujana 1954.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2977, 27. rujana 1954.; *Vjesnik*, god. XVI., br. 3080, 28. siječanj 1955.; *Vjesnik*, god. XVI., br. 3082, 30. siječanj 1955.; *Vjesnik*, god. XVI., br. 3357, 18. prosinac 1955.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3618, 14. listopada 1956.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4279, 11. rujana 1958.

nelogičnost i nepravednost izostajanja Kine iz OUN, a sve iz razloga kineskog unutarnjeg uređenja, odnosno komunističke ideologije.⁸⁵³

Pitanje kolonijalizma je jedna od *Vjesniku* najzanimljivijih problematika, razlog vjerojatno leži i u činjenici okretanja jugoslavenske vanjske politike od Istoka i Zapada, prema politici nesvrstanih. A upravo Nesvrstani oštro osuđuju kolonijalizam, vjerojatno iz razloga jer velik broj zemalja članica čine bivše kolonije. Karikature kritiziraju bivše (i neke još aktualne) kolonijalne sile i njihovo nastojanje da zadrže utjecaj u kolonijama, a podupiru pokrete za oslobođenje i pravo svakoga naroda na vlastitu državu.⁸⁵⁴

Vjesnik od 1948. godine počinje svojim karikaturama ukazivati na namjere svjetskih sila u pogledu njihove politike na Bliskom Istoku i zemljama Magreba, a koje za cilj imaju, po mišljenju karikatura, dobiti koncesije na naftna polja. Karikaturisti smatraju da je upravo ovakva politika dovela do velikog broja sukoba na navedenim prostorima, a neki da su čak inicirani od strane velikih sila kako bi se navedeni prostor destabilizirao te time stvorila mogućnost za provedbu njihove politike.⁸⁵⁵

Egipat (kasnije partner Jugoslavije u pokretu Nesvrstanih) je jedna od država čijoj se unutarnjoj i vanjskoj politici pridaje više pažnje, vjerojatno iz razloga što se nalazi na geostrateški važnom području i što je Sueski kanal⁸⁵⁶ dio njegova teritorija, a ujedno je i riječ

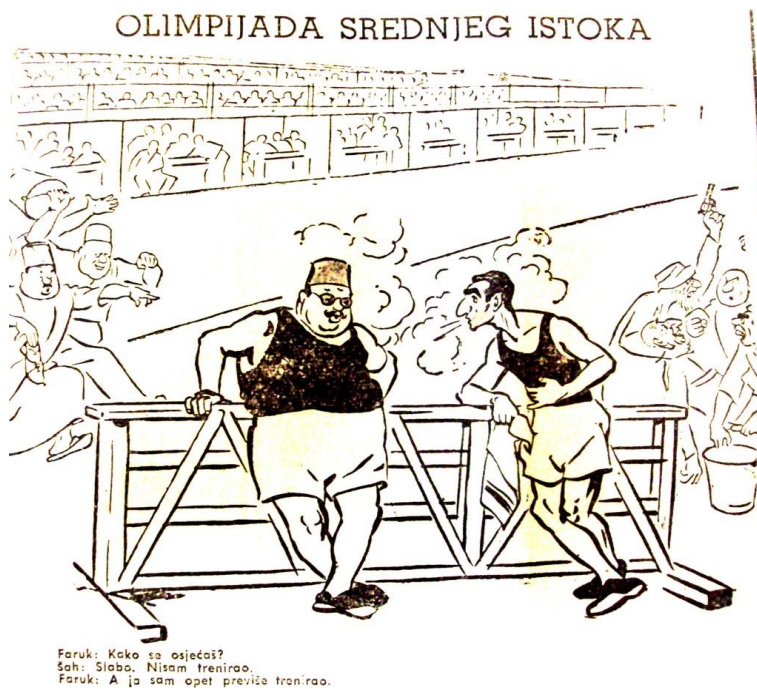
⁸⁵³ *Vjesnik*, god. X., br. 1681, 29. rujan 1950.; *Vjesnik*, god. X., br. 1718, 11. studeni 1950.; *Vjesnik*, god. XI., br. 1798, 13. veljača 1951.; *Vjesnik*, god. XI., br. 1821, 12. ožujak 1951.; *Vjesnik*, god. XI., br. 1822, 13. ožujak 1951.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2621, 7. kolovoz 1953.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2896, 27. lipanj 1954.; *Vjesnik*, god. XVI., br. 3242, 5. kolovoz 1955.

⁸⁵⁴ *Vjesnik*, god. XII., br. 2194, 18. svibanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2196, 20. svibanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2242, 5. srpanj 1952.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2424, 5. siječanj 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2428, 9. siječanj 1953.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2797, 4. ožujak 1954.; *Vjesnik*, god. XV., br. 3017, 12. studeni 1954.; *Vjesnik*, god. XVI., br. 3076, 23. siječanj 1955.; *Vjesnik*, god. XVI., br. 3136, 3. travanj 1955.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3369, 1. siječanj 1956.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3427, 9. ožujak 1956.; *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3895, 28. srpanj 1957.; *Vjesnik*, god. XVIII., br. 4045, 27. prosinac 1957.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4358, 14. prosinac 1958.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4643, 5. studeni 1959.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4666, 13. prosinac 1959.; *Vjesnik*, god. XXI., br. 4688, 10. siječanj 1960.; *Vjesnik*, god. XXI., br. 4766, 10. travanj 1960.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5070, 2. travanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5524, 8. srpanj 1962.

⁸⁵⁵ *Vjesnik*, god. XI., br. 1933, 22. srpanj 1951.; *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3706, 18. siječanj 1957.; *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3893, 26. srpanj 1957.; *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3914, 16. kolovoz 1957.; *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3944, 15. rujan 1957.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4070, 23. siječanj 1958.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4231, 17. srpanj 1958.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4247, 4. kolovoz 1958.

⁸⁵⁶ *Vjesnik*, god. XIV., br. 2535, 25. travanj 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2552, 17. svibanj 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2611, 25. srpanj 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2735, 20. prosinac 1953.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3555, 2. kolovoz 1956.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3564, 12. kolovoz 1956.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3568, 17. kolovoz 1956.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3592, 14. rujan 1956.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3612, 7. listopad 1956.; *Vjesnik*,

o Jugoslaviji prijateljskoj državi pa se i kroz karikature daje potpora Egiptu. Karikature prate proces promjene vlasti, odnosno rušenje kraja Faruka i kasniji dolazak Nasera na vlast.⁸⁵⁷ Godine 1960. Kongo stječe neovisnost od Belgije, a unutar nekoliko mjeseci izbija etničko-teritorijalni sukob koji će, uz podršku zapadnih zemalja jednoj sukobljenoj strani i podršku Sovjetskoga Saveza drugoj, potrajati do 1965. godine. *Vjesnikove* karikature osuđuju sukobe u Kongu, a poglavito ulogu Zapadnih zemalja i SSSR-a, te nedovoljan angažman OUN-a.⁸⁵⁸

Slika 41. *Vjesnik*, god. XII., br. 2272, 4. kolovoz 1952.

Karikaturama se obilježava i potpisivanje Trojnog sporazuma ili Balkanskog pakta između Turske, Grčke i Jugoslavije. Sporazum prikazuju kao veliku pobjedu mirotvoraca,

god. XVII., br. 3617, 13. listopada 1956.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3633, 31. listopada 1956.; *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3757, 10. ožujak 1957.

⁸⁵⁷ *Vjesnik*, god. XII., br. 2142, 22. ožujak 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2167, 18. travanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2276(15), 6. kolovoz 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2313, 14. rujanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2323, 25. rujanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2331, 2. listopada 1952.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2795, 1. ožujak 1954.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2912, 16. srpanj 1954.; *Vjesnik*, god. XV., br. 3009, 2. studeni 1954.; *Vjesnik*, god. XV., br. 3023, 19. studeni 1954.; *Vjesnik*, god. XVI., br. 3124, 20. ožujak 1955.; *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3733, 14. veljača 1957.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4115, 9. ožujak 1958.

⁸⁵⁸ *Vjesnik*, god. XXI., br. 4850, 18. srpanj 1960.; *Vjesnik*, god. XXI., br. 4861, 31. srpanj 1960.; *Vjesnik*, god. XXI., br. 4873, 14. kolovoz 1960.; *Vjesnik*, god. XXI., br. 4885, 28. kolovoz 1960.; *Vjesnik*, god. XXI., br. 4897, 11. rujanj 1960.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5009, 21. siječanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5028, 12. veljača 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5241, 24. rujanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5324, 17. prosinac 1961.

naspram zemalja koje su željele sabotirati potpisivanje sporazuma, te koje i nakon njegova potpisivanja govore i djeluju protiv njega (riječ je o Italiji i Sovjetskome Savezu).⁸⁵⁹

Svrgavanje perzijskog šaha Reze Pahlavija, dolazak Mohammada Mossaddegha za premijera te britansko i američko uplitanje u perzijske (iranske) unutarnje poslove *Vjesnik* prati karikaturama. Njima se prvenstveno nastoji ukazati na "prljavu" igru koju vode Britanci i Amerikanci, a sve iz razloga jer žele doći do koncesija za eksploataciju perzijskih naftnih polja. Obavljeno je više karikatura kojima se navedeno jasno naglašava, a kao glavna prepreka na tom putu stoji premijer Mossaddegh. Pokazalo se da je *Vjesnik* bio u pravu. Mossaddegh je uskoro svrgnut pučem koji su organizirali SAD i Velika Britanija. Nakon svrgavanja Mossaddegha, koncesije za naftna polja dodijeljena su SAD-u i Velikoj Britaniji.⁸⁶⁰

Slika 42. *Vjesnik*, god. XXII., br. 5034, 19. veljača 1961.

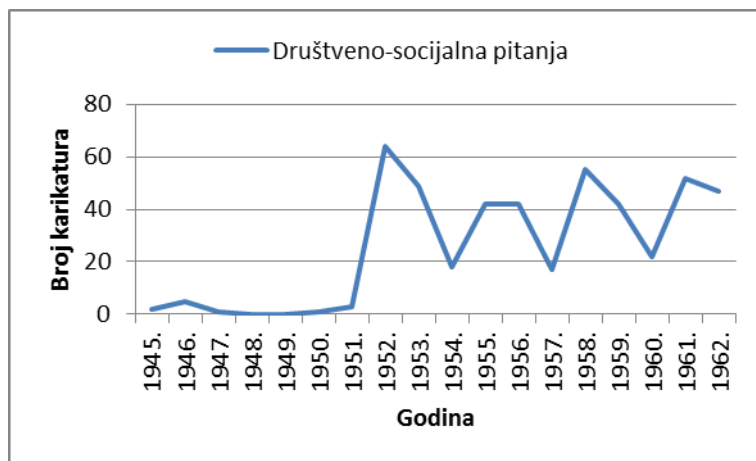
⁸⁵⁹ *Vjesnik*, god. XIV., br. 2449, 30. siječanj 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2479, 1. ožujak 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2594, 5. srpanj 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2602, 14. srpanj 1953.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2854, 10. svibanj 1954.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2878, 6. lipanj 1954.

⁸⁶⁰ *Vjesnik*, god. XII., br. 2271, 3. kolovoz 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2272, 4. kolovoz 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2298, 30. kolovoz 1952.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2449, 30. siječanj 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2488, 10. ožujak 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2635, 23. kolovoz 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2651, 11. rujanj 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2663, 25. rujanj 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2707, 15. studeni 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2725, 8. prosinac 1953.

Društveno-ekonomska pitanja

U ukupnom broju karikatura objavljenih u *Vjesniku* društveno-ekonomska pitanja imaju udio od 13%. Za društveno-ekonomsku karikaturu mogli bismo konstatirati da se pojavljuje tek 1952. godine. Naime, u prethodnih sedam godina objavljene su svega 32 društveno-ekonomske karikature, a 1952. njih 64. Od tada njihov broj varira iz godine u godinu, ali se ne spušta na manje od 17 (1957.) i ispod udjela od 8% iste godine. Najveći udio u sveukupnoj godišnjoj karikaturi ostvaren je 1959. godine i iznosio je 25%.

Grafikon 15. *Vjesnik*, broj karikatura društveno-ekonomske tematike u razdoblju 1945. - 1962.

I kod društveno-ekonomske se problematike neke teme ističu svojom učestalošću objave, stoga su izdvojene kao zasebna podpoglavlja - problem zadruga, poljoprivrede i položaja sela; birokratizam i stanje u gospodarstvu; negativne društvene pojave (nepotizam, položaj žena, alkoholizam), turizam, kultura, stanovanje, zdravstvo, odgoj djece.

Problem zadruga, poljoprivrede i položaja sela

Prve karikature koje se bave problematikom zadruga i stanja u poljoprivredi općenito objavljene su 1950. godine. U godinama 1948. i 1949. karikature nisu objavljivane, a u ranijim godinama karikature se bave birokracijom i kritikom buržoazije i reakcionara. Za vlast je problem zadruga postojao i ranije, ali nije bio karikaturiran. Naime, odmah nakon završetka rata pojavili su se problemi vezani uz neistovjetnost komunističke ideologije i stanja u poljoprivredi. Zadrugarstvo je na selu postojalo i ranije, ali nove vlasti su kreirale dva nova oblika zadruga: zemljoradničke nabavno-prodajne zadruge i seljačke radne zadruge (SRZ). Nakon sukoba s Informbiroom 1948. godine pokrenut je veliki proces kolektivizacije, kojime

se nastojalo cjelokupno seljaštvo staviti u okvir zadruga i na taj način maksimalizirati kontrolu proizvodnje. Veliki se broj seljaka na razne načine odupirao, a koje su sve metode korištene vidljivo je u karikaturama. Naime, obzirom da se karikature nalaze u funkciji vlasti, one svojim prikazima kritiziraju pojave u zadrugama i na selu, suprotne očekivanjima vlasti. Tako se kritizira privatno skladištenje i gomilanje pšenice, kritiziraju se "špekulanti" tj. osobe koje ne žele isporučiti dogovorenu količinu proizvoda već ga zadržavaju za sebe ali i osobe koje kalkuliraju s cijenama proizvoda, te otpor seljaka na način da više ne uzgajaju životinje.⁸⁶¹ Uz neke od karikatura objavljen je i popratni tekst koji iznosi detalje pojedinih slučajeva u kojima, po mišljenju *Vjesnika*, seljaci varaju i oštećuju državu.⁸⁶² Neke karikature šalju vrlo jasnu poruku kakva sudbina čeka osobu koja se ne bude držala propisa – prikaz seljaka s velikom vrećom na leđima kako ide u zatvor.⁸⁶³ Bogatije se seljake još 1953. optužuje za "mačekovštinu", jer žele zaštititi prava seljaka, a koja po mišljenju karikatura nisu ugrožena već je riječ o diskursu iza kojeg se kriju osobni interesi – karikature sugeriraju osobno bogaćenje.⁸⁶⁴

Posebna se pažnja pridaje cijenama poljoprivrednih proizvoda na tržnicama i kod ostalih prodavača. Naime, karikature sugeriraju kako je riječ o vrlo visokim, nerealnim, cijenama proizvoda, koje su takve zbog pohlepe prodavača i trgovaca a ne visoke cijene proizvodnje i/ili manjka proizvoda.⁸⁶⁵

Valja naglasiti da nisu sve kritike neopravdane i u službi vlasti, tako *Vjesnik* kritizira lijenost pojedinih seljaka, krađe u zadrugama ali i loše vođenje istih (netransparentno, s gubicima), voditelje zadruga koji koriste položaj radi vlastitog bogaćenja i pogodovanja prijateljima i rodbini, neadekvatno skladištenje robe – odnosno ostavljanje proizvoda na otvorenom prostoru, bavljenje sportom i drugim zabavnim aktivnostima dok poljoprivredni

⁸⁶¹ *Vjesnik*, god. XII., br. 2084, 15. siječanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2292, 24. kolovoz 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2369, 9. studeni 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2405, 16. prosinac 1952.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4065, 18. siječanj 1958.

⁸⁶² *Vjesnik*, god. X., br. 1545, 21. travanj 1950.; *Vjesnik*, god. X., br. 1711, 3. studeni 1950.; *Vjesnik*, god. XI., br. 1780, 23. siječanj 1951.; *Vjesnik*, god. XI., br. 1990, 28. rujan 1951.

⁸⁶³ *Vjesnik*, god. XII, br. 2284, 16. kolovoz 1952.

⁸⁶⁴ *Vjesnik*, god. XIV., br. 2686, 22. listopada 1953.

⁸⁶⁵ *Vjesnik*, god. XVI., br. 3292, 2. listopada 1955.; *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3995, 5. studeni 1957.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4234, 20. srpanj 1958.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4323, 1. studeni 1958.

radovi čekaju, nehigijenski uvjeti zbrinjavanja proizvoda – prljave boce za mlijeko.⁸⁶⁶ Postoje karikature koje optužuju rukovoditelje zadruga za nametanje dodatnih davanja, tj. na propisana davanja oni dodaju još "svoj" dio, a seljaci plaćaju misleći da je riječ o državnom nametu.⁸⁶⁷

Slika 43. *Vjesnik*, god. XIV., br. 2450, 31. siječanj 1953.

Neke karikature prikazuju zadruga na afirmativan način želeći time potaknuti ljude da im se pridruže, jer će na taj način, kako sugeriraju karikature, imati brojne povlastice (povoljni krediti, sigurnost plasiranja proizvoda).⁸⁶⁸ *Vjesnik* smatra da su se u velik dio narodnih odbora "uvukli" neželjeni elementi tj. "kulaci, špekulanti, članovi crkvenih odbora i stari političari".⁸⁶⁹

Nakon 1953. vlasti odustaju od modela kolektivizacije koji se pokazao krajnje neuspješnim iz prvenstvenog razloga otpora seljaštva koje je smanjilo proizvodnju i na taj način primoralo vlasti da vrate stvari na prijeratno stanje. Kako je vidljivo iz ranije analiziranog, nositelji vlasti su pokrenuli sveopću kampanju za pristupanje i ostanak u

⁸⁶⁶ *Vjesnik*, god. X., br. 1728, 23. studeni 1950.; *Vjesnik*, god. X., br. 1729, 24. studeni 1950.; *Vjesnik*, god. X., br. 1752, 22. prosinac 1950.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2175, 27. travanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2321, 22. rujanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2329, 30. rujanj 1952.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2450, 31. siječanj 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2456, 6. veljača 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2493, 15. ožujak 1953.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4114, 8. ožujak 1958.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4203, 14. lipanj 1958.

⁸⁶⁷ *Vjesnik*, god. XIV., br. 2453, 3. veljača 1953.

⁸⁶⁸ *Vjesnik*, god. XII., br. 2323, 25. rujanj 1952.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4403, 7. veljača 1959.

⁸⁶⁹ *Vjesnik*, god. XII., br. 2163, 14. travanj 1952.

zadrugama, a dio te kampanje činile su i karikature. U njima su vidljiva i nastojanja vlasti, odnosno politika prema selu, ali je vidljiv i način, odnosno, metode kojima se selo oduprijelo.

Birokratizam i stanje u gospodarstvu

Birokracija – državna, gradska, lokalna, jedna je od tema koja se u cjelokupnom istraživanom razdoblju nalazi u fokusu karikatura. Već od prvih brojeva poslijeratnog *Vjesnika* (broj od 16. lipnja 1945.), kritizira se lijenost i neučinkovitost administracije. Sugerira se kako administratori, odnosno birokrati, ljenčare na poslu i nisu zainteresirani za isti, te iz tog razloga obični građanin nije u mogućnosti obaviti potreban posao, odnosno riješiti administraciju. Naglašava se kako administrativni kadar ima velike pogodnosti, stoga mnogi ljudi sanjaju da postanu dio tog sustava, posebno rukovodećeg kadra, ali dio ljudi i iskorištava pripadnost toj skupini za nezakonito bogaćenje (primjer varanja s potrošačkim karticama gdje jedan činovnik ima više kartica, ali i obnaša više funkcija).⁸⁷⁰ Rukovoditelje se proziva radi neizvršavanja svojih dužnosti i, kako karikaturisti sugeriraju, provođenja radnog vremena van radnog mjesta, vrlo često u obližnjem ugostiteljskom objektu.⁸⁷¹ Pod kritiku karikatura dolaze i organizacije kao što su Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije (Hrvatske), vijeća proizvođača, savjeti potrošača, zborovi birača - koje se jednako tako kritizira radi nedostatka angažmana oko posla koji bi trebali obavljati.⁸⁷²

⁸⁷⁰ *Vjesnik*, god. V., br. 49, 16. lipanj 1945.; *Vjesnik*, god. V., br. 74, 15. srpanj 1945.; *Vjesnik*, god. X., br. 1492, 18. veljača 1950.; *Vjesnik*, god. X., br. 1533, 7. travanj 1950.; *Vjesnik*, god. X., br. 1543, 18. travanj 1950.; *Vjesnik*, god. X., br. 1703, 24. listopad 1950.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2421, 1. siječanj 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2460, 10. veljača 1953.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2806, 14. Ožujak 1954.; *Vjesnik*, god. XVI, br. 3322, 6. studeni 1955.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3383, 17. siječanj 1956.

⁸⁷¹ *Vjesnik*, god. XXII., br. 5058, 19. ožujak 1961.

⁸⁷² *Vjesnik*, god. XV., br. 2788, 21. veljača 1954.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3369, 1. siječanj 1956.

Slika 44. *Vjesnik*, god. V., br. 49, 16. lipanj 1945.

Karikaturama se kritizira veliki broj krađa u gospodarskim subjektima, dio kojih su proveli rukovodeći ljudi. Karikaturisti naglašavaju da takvim djelovanjem oni direktno utječu na visinu zarada običnih radnika, tj. smanjuje se prihod poduzeća a time i platni fond.⁸⁷³ Osim krađa, karikature upozoravaju i na nepotrebno trošenje tvorničkog novca za kupnju luksuznog namještaja za urede direktora, skupocjene automobile i gradnju najmodernijih objekata kao zgrada uprave tvornica.⁸⁷⁴ Kao jedan od razloga sveprisutnog gospodarskog kriminala ističe se nedostatak društvene kontrole.⁸⁷⁵ Jedna je karikatura na zanimljiv način opisala iz kojeg razloga dolazi do krađa tj. da u biti uopće nije riječ o krađi. Prikazan je sudski proces na kojemu odvjetnik brani okrivljenika riječima "...Optuženi je krao narodnu imovinu, a budući da je on također dio naroda, znači krao je svoje, to jest on uopće nije krao!..."⁸⁷⁶ Jednom se karikaturom ironizira mišljenje osoba osuđenih za krađu narodne imovine kako su oni "političke žrtve režima", a ne kriminalci.⁸⁷⁷

⁸⁷³ *Vjesnik*, god. XII., br. 2322, 23. rujanj 1952.; *Vjesnik*, god. XVI., br. 3345, 4. prosinac 1955.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3399, 5. veljača 1956.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3437, 19. ožujak 1956.

⁸⁷⁴ *Vjesnik*, god. XVII., br. 3411, 19. veljača 1956.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3417, 26. veljača 1956.

⁸⁷⁵ *Vjesnik*, god. XVII., br. 3374, 8. siječanj 1956.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5392, 25. veljača 1962.

⁸⁷⁶ *Vjesnik*, god. XII., br. 2185, 9. svibanj 1952.

⁸⁷⁷ *Vjesnik*, god. XVII., br. 3454, 8. travanj 1956.

Upozorava se na loše stanje u cjelokupnom gospodarstvu, po karikaturama uzrokovano lošim odnosom prema poslu tj. nesposobnim rukovoditeljima i lijenim, nekompetentnim radnicima. Karikaturisti posebno ističu nedostatak osjećaja za opće dobro i društveno (narodno) vlasništvo, koje po mišljenju dionika sustava gospodarstva nije ničije, stoga nije bitno hoće li se proizvodi plasirati na tržište ili ne, te hoće li tvornice propasti ili ne.⁸⁷⁸ Poglavito se kritiziraju uprave, za koje se sugerira kako su se odvojile od radnika, sebi prigrabile velike povlastice, a radnicima nisu ostavile ništa. Ukazuje se na velik broj malverzacija u pojedinim tvornicama, kao primjer se daju lažna financijska izvješća.⁸⁷⁹

Mali se obrtnici i trgovci također kritiziraju. Njih se uglavnom proziva radi neprijavlivanja radnika i lažnog, odnosno umanjenog, prikaza prometa i zarade. Karikature sugeriraju kako je riječ o dobrostojećem dijelu društva, ali koji se nastoji prikazati kao žrtva države tj. visokih poreza i strogih regulativa.⁸⁸⁰

U gospodarstvu, kao što je i u poljoprivredi, po mišljenju karikaturista vrlo su visoke cijene završnih proizvoda. Razlog tome karikature nalaze u dugačkom putu koji proizvod mora prijeći od proizvođača do kupca proizvoda, a koji u sebi sadrži nepotrebne elemente, odnosno razni su se interesenti našli u proizvodnom lancu.⁸⁸¹

Vjesnik se posebno osvrće na rad Općinskih narodnih odbora (NO) te lokalnih vlasti općenito. Prikazuje ih se kao generatore nerada i mjesto bogaćenja pojedinaca, proziva ih se radi nezakonitosti vođenja lokalnih uprava i ometanja inspektora u vršenju njihova posla, kada isti dolaze u kontrolu lokane vlasti.⁸⁸²

⁸⁷⁸ *Vjesnik*, god. XII., br. 2213, 6. lipanj 1952.

⁸⁷⁹ *Vjesnik*, god. XIV., br. 2444, 25. siječanj 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2463, 13. veljača 1953.

⁸⁸⁰ *Vjesnik*, god. XV., br. 2859, 16. svibanj 1954.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3472, 29. travanj 1956.

⁸⁸¹ *Vjesnik*, god. XV., br. 2806, 14. ožujak 1954.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2964, 12. rujanj 1954.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2982, 3. listopad 1954.

⁸⁸² *Vjesnik*, god. XIV., br. 2490, 12. ožujak 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2523, 12. travanj 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2530, 19. travanj 1953.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4246, 3. kolovoz 1958.

Negativne društvene pojave (nepotizam, položaj žena, alkoholizam)

Karikature kritiziraju opći društveni problem koji je, po njima, zahvatio sve pore društva i proteže se duž cijele društvene vertikale – nepotizam. Poseban se naglasak stavlja na 'opću prihvaćenost' nepotizma u društvu, postalo je 'normalno' da je potrebna 'veza' kako bi se riješile najbanalnije stvari. *Vjesnik* upozorava na još jednu dimenziju nepotizma koja se manifestira pri zapošljavanju ili izboru kandidata za neku funkciju, a to je da glavna referenca kandidata treba biti 'da je naš' odnosno da je 'domaći', bez obzira na njegove sposobnosti i kvalifikacije.⁸⁸³

Slika 45. *Vjesnik*, god. XVI., br. 3142, 10. travanj 1955.

Karikature upozoravaju na loš položaj žena u društvu i ukorijenjenost razmišljanja o ženama kućanicama i praksi da žene rade sve poslove u kući. Iako su zakonom izjednačene s muškarcima, te su dobile pravo glasa i pravo na kandidiranje na izbornim listama, i dalje postoji veliki otpor njihovu stavljanju na izborne liste i biranju na vodeće društvene, političke i gospodarske funkcije.⁸⁸⁴ Posebno se kritizira tretiranje žene kao objekta u vlasništvu muškarca (oca, muža ili brata) koji upravljaju njome i njezinom sudbinom. *Vjesnik* opisuje tzv. ženidbene ugovore i 'divlje brakove' kao primjer takve prakse, donoseći karikaturu i

⁸⁸³ *Vjesnik*, god. XIV., br. 2444, 25. siječanj 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2674, 8. listopada 1953.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3490, 20. svibanj 1956.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4264, 24. kolovoz 1958.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4489, 18. svibanj 1959.

⁸⁸⁴ *Vjesnik*, god. XII., br. 2381, 21. studeni 1952.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2681, 16. listopada 1953.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3515, 17. lipanj 1956.

članak na tu temu u kojemu se ističe: "Teško naslijeđe zaostalosti i starih društvenih i ekonomskih odnosa. – Potrebna je izmjena nekih zakonskih propisa, ali, prije svega, borba za kulturno i društveno osvježavanje žene".⁸⁸⁵

Kao veliki društveni problem koji utječe na brojne obitelji, na radnu produktivnost i međuljudske odnose – ističe se alkoholizam. *Vjesnik* kritizira opću raširenost i ukorijenjenost alkoholizma u društvu, jednako kao i njegu društvenu prihvaćenost. Karikaturisti kritiziraju takvo stanje društva, a svojim karikaturama nastoje ukazati na štetnosti takvoga ponašanja za društvo u cjelini. Objavljuju se karikature koje prikazuju radnike koji cijele plaće ostavljaju u kafićima, kao i one koji ironiziraju razmišljanja kako je normalno voziti u alkoholiziranom stanju. Ukazuje se na negativnosti društvene pojave otvaranja velikoga broja novih ugostiteljskih objekata.⁸⁸⁶

Turizam

Prva karikatura koja obrađuje problematiku turizma u Jugoslaviji objavljena je 1953. godine, a prikazuje raskrižje na kojemu se našla Jugoslavija, odnosno dvojbu kojim putem krenuti – u razvoj turizma ili industrije. Ovo je jedina karikatura koja čitateljstvo i društvo stavlja pred takvu dilemu, sve naredne objavljene karikature više nemaju takvu dvojbu, jer je Jugoslavija krenula razvojem oba sektora, tako da i karikature prate taj razvoj u smislu da ukazuju na manjkavosti i turizma i gospodarstva.⁸⁸⁷

Od 1955. godine *Vjesnikov* karikaturist Otto Reisinger počinje crtati karikature pod nazivom "S godišnjeg odmora", te kasnije "Karikaturist *Vjesnika* na Jadranu". Riječ je o seriji karikatura koje prikazuju razne situacije s godišnjeg odmora i kritiziraju nedostatke u turističkoj ponudi, ali i probleme koji su vezani uz gospodarsku situaciju u Jugoslaviji a koji

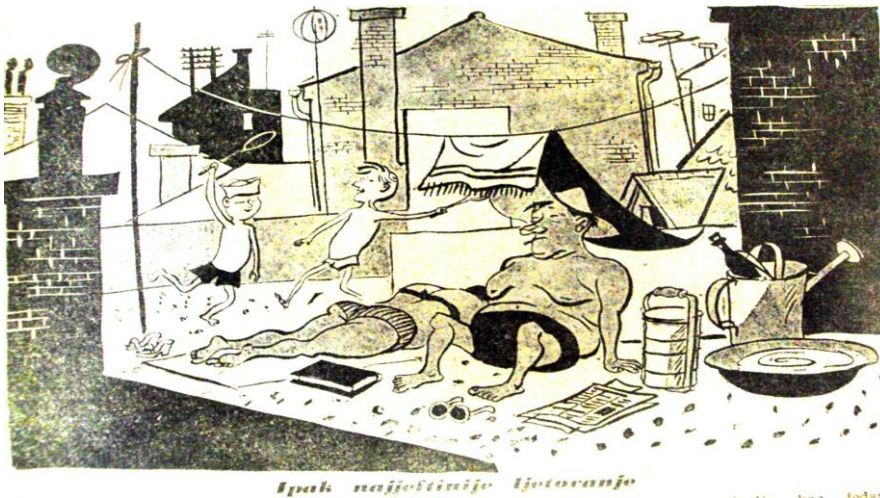
⁸⁸⁵ *Vjesnik*, god. XVI., br. 3142, 10. travanj 1955., 2.

⁸⁸⁶ *Vjesnik*, god. XII., br. 2173, 25. travanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2207, 31. svibanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2250, 13. srpanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2419, 30. prosinac 1952.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2882, 11. lipanj 1954.

⁸⁸⁷ *Vjesnik*, god. XIV., br. 2562, 29. svibanj 1953.

se reflektiraju u pogledu loših cesta, trajektne, autobusne i željezničke povezanosti, skromne opskrbljenosti dućana, neugledno uređenih ugostiteljskih objekata i dr.⁸⁸⁸

Kao glavne nedostatke turizma u 1950-im godinama karikature ističu visoke cijene smještaja i svekolike ponude, slabu ponudu u ugostiteljskim objektima i dućanima te nedostatak zabavnih sadržaja, kratko radno vrijeme ugostiteljskih objekata, slabu prometnu povezanost (posebno otoka), građevinske radove u vrijeme sezone te kasni početak turističke sezone.⁸⁸⁹ Osim glavnih nedostataka, još se upozorava na loše opremljene i neuredne autokampove te turiste koji u njima slabo troše jer donose svoju hranu.⁸⁹⁰

Slika 46. *Vjesnik*, god. XIX., br. 4228, 13. srpanj 1958.

Veliku pažnju karikature pridaju sve većoj popularnosti i raširenosti ljetnih igara, smatraju ih negativnima iz razloga odvlačenja pažnje i energije ljudi s važnijih stvari (npr. radovi u poljoprivredi). Karikaturira se njihova sveprisutnost, pa se iz karikatura stječe dojam da svaka manja sredina ima svoje ljetne igre.⁸⁹¹

⁸⁸⁸ *Vjesnik*, god. XVI., br. 3271, 8. rujan 1955.; *Vjesnik*, god. XVI., br. 3272, 9. rujan 1955.; *Vjesnik*, god. XVI., br. 3275, 12. rujan 1955.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4557, 7. kolovoz 1959.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4558, 8. kolovoz 1959.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4560, 10. kolovoz 1959.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4565, 16. kolovoz 1959.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4572, 24. kolovoz 1959.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4573, 25. kolovoz 1959.

⁸⁸⁹ *Vjesnik*, god. XVI., br. 3273, 10. rujan 1955.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3460, 15. travanj 1956.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4228, 13. srpanj 1958.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4431, 12. ožujak 1959.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4443, 26. ožujak 1959.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4564, 15. kolovoz 1959.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5147, 22. lipanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5482, 27. svibanj 1962.

⁸⁹⁰ *Vjesnik*, god. XVI., br. 3257, 22. kolovoz 1955.

⁸⁹¹ *Vjesnik*, god. XVII., br. 3558, 5. kolovoz 1956.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4590, 14. rujan 1959.; *Vjesnik*, god. XXI., br. 4867, 7. kolovoz 1960.; *Vjesnik*, god. XXI., br. 4891, 4. rujan 1960.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5199, 13. kolovoz 1961.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5541, 25. srpanj 1962.

Godine 1959. *Vjesnik* objavljuje članak i karikaturu na temu odlaska na vikend van grada, i uopće korištenja slobodnih dana za rekreaciju van mjesta stanovanja. List ističe kako najveći dio stanovništva još uvijek ne koristi slobodne dane za pozitivne stvari (izleti, sport, druženja s obitelji i rodbinom), već vrijeme provodi u gradu u svojim stanovima, ili još gore u ugostiteljskim objektima. Smatra da se takve navike trebaju mijenjati i da se više pažnje treba posvetiti, kako ga oni zovu, "malom" turizmu, odnosno kako se kasnije naziva - vikend turizmu.⁸⁹²

Kultura

Razni aspekti kulture u Jugoslaviji vidljivi su u karikaturi *Vjesnika*. Prva karikatura ove problematike objavljena je 1950. godine, njome se kritizira, s jedne strane loš program Radio Zagreba, a s druge loša kvaliteta domaće zabavne glazbe.⁸⁹³ *Vjesnikova* karikatura prikazuje veliko nerazumijevanje publike spram suvremene umjetnosti. Nerazumljivost suvremene umjetnosti je najučestalija kulturna tema *Vjesnika* početkom 1960-ih godina, naglasak se najviše stavlja na slikarstvo i kiparstvo.⁸⁹⁴

⁸⁹² *Vjesnik*, god. XX., br. 4500, 31. svibanj 1959.

⁸⁹³ *Vjesnik*, god. X., br. 1543, 18. travanj 1950.

⁸⁹⁴ *Vjesnik*, god. XII., br. 2082, 13. siječanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2300, 1. rujanj 1952.; *Vjesnik*, god. XXI., br. 4939, 30. listopad 1960.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5023, 6. veljača 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5028, 12. veljača 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5041, 27. veljača 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5043, 2. ožujak 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5046, 5. ožujak 1961.

Slika 47. *Vjesnik*, god. XII., br. 2160, 11. travanj 1952.

Tema karikatura postaju i kulturni djelatnici, njih karikature već 1952. kritiziraju radi lagodnog života i velikog bogatstva koje imaju, prenaglašavajući kako je riječ o osobama koje imaju čak i sluge.⁸⁹⁵ Godine 1954. objavljen je članak "Protiv negativnih pojava u kulturnim i umjetničkim društvima" i karikatura na istu temu, u kojima se potiče na "...napredna shvaćanja i za takvu djelatnost prosvjetnih i kulturno-umjetničkih društava koja odgovaraju našoj socijalističkoj stvarnosti".⁸⁹⁶ Kako je naznačeno u uvodnome dijelu o karikaturama,⁸⁹⁷ najveći utjecaj na čitatelja ostvarit će se zajedničkom objavom teksta (članka) i slike (karikature). Jedna od negativnih kulturnih pojava koja je opisana člankom i karikaturom, jest i nevoljkost gradskih glumaca da odlaze glumiti u manje sredine. Kritizira se takav stav, ukazujući na potrebu kulturnog djelovanja u manjim sredinama koje nemaju mogućnost financiranja vlastitih kulturno-umjetničkih ustanova.⁸⁹⁸ *Vjesnik* kritizira manjak čitalačkih navika stanovništva i nedovoljnu brigu za knjižnice i knjižni fond, poglavito u manjim sredinama gdje se građa čuva u neadekvatnim uvjetima.⁸⁹⁹ Problem nepismenosti dijela stanovništva, ali i velikog dijela oglasa i natpisa na radnjama, *Vjesnik* smatra vrlo problematičnim. Člankom i karikaturom upozorava na stanje stvari, te upućuje na potrebu

⁸⁹⁵ *Vjesnik*, god. XII., br. 2160, 11. travanj 1952.

⁸⁹⁶ *Vjesnik*, god. XV., br. 2865, 23. svibanj 1954.

⁸⁹⁷ Vidi: 2.1.3. Društveni značaj karikature.

⁸⁹⁸ *Vjesnik*, god. XIX., br. 4174, 11. svibanj 1958.

⁸⁹⁹ *Vjesnik*, god. XVI., br. 3306, 18. listopada 1955.

hitnog rješavanja jezičnih problema.⁹⁰⁰ I karikatura iz godine 1960. upozorava na veliku nepismenost starijeg dijela stanovništva, gdje su djeca pismenija od njihovih roditelja.⁹⁰¹ No, kako pokazuje jedna druga karikatura, cijena knjiga ne ide u korist povećanja čitateljske publike, već njihova visoka cijena dovodi do činjenice da si mali broj ljudi može priuštiti knjigu.⁹⁰²

Na primjeru jedinog do tada zabranjenog hrvatskog filma - "Ciguli Miguli", dobro se vidi kakva je uloga karikatura u jednom komunističkom društvu. *Vjesnik* objavljuje karikaturu na kojoj su prikazani otac i nestašni sin koji je porazbijao stakla na zgradi i uličnu svjetiljku, a svoj postupak pravda kao šalu. Karikatura povlači paralelu između dječakova postupka i filma, šaljući poruku kako dječakovo ponašanje nije dobro a time niti film "Ciguli Miguli".⁹⁰³ Karikatura se bavi filmom i u pogledu filmskog festivala u Puli, koji je postao središnje mjesto za predstavljanje jugoslavenskih filmova. Sam se festival smatra pozitivnim, ali se karikature ismijavaju nad zvjezdanim statusom pojedinih glumaca i redatelja, te problematiziraju zainteresiranost / nezainteresiranost publike za jugoslavenski film.⁹⁰⁴ *Vjesnik* smatra vrlo problematičnim pojavu sve većeg broja filmova erotskog sadržaja koji se prikazuju u kinima, ponajprije radi utjecaja takvih filmova na mlade, tj. životnih poruka koje im šalju. List je inicirao društvenu raspravu, o kojoj piše u jednom od članaka, a iz koje je vidljiv negativan stav i stručnjaka i šire javnosti prema pornografiji.⁹⁰⁵

Ostala društveno-ekonomska pitanja

Od ostalih društveno-ekonomskih pitanja valja izdvojiti stambenu problematiku. *Vjesnik* upozorava na rašireni društveni problem loših stambenih uvjeta velikog broja stanovništva. Upozorava se na problem manjka stambenog prostora (ljudi žive skučeno, jedna

⁹⁰⁰ *Vjesnik*, god. XIX., br. 4189, 29. svibanj 1958.

⁹⁰¹ *Vjesnik*, god. XXI., br. 4977, 15. prosinac 1960.

⁹⁰² *Vjesnik*, god. XXII., br. 5276, 29. listopad 1961.

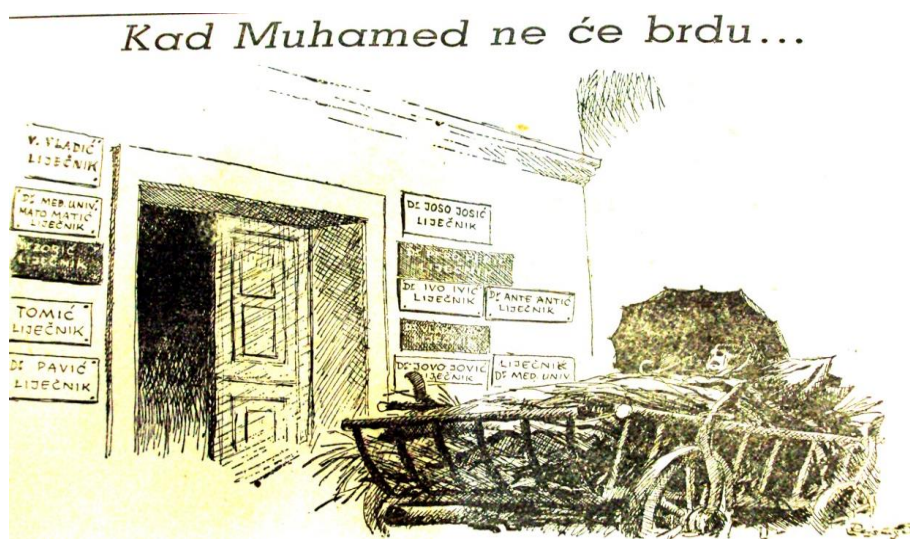
⁹⁰³ *Vjesnik*, god. XII., br. 2236, 29. lipanj 1952.

⁹⁰⁴ *Vjesnik*, god. XXII., br. 5250, 3. listopad 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5262, 15. listopad 1961.

⁹⁰⁵ "Omladina pred ekranom", *Vjesnik*, god. XXII., br. 5304, 26. studeni 1961., 6.

prostorija ima više namjena) i loše izvedbe stanova i cjelokupnih zgrada (zgrade se raspadaju, ne ulaže se u njihovu adaptaciju, a ne grade se nove).⁹⁰⁶

Kritizira se nemar liječnika i ljekarnika, njihovo kratko radno vrijeme i manjak inicijative za kućne posjete i brigu o pacijentima. Implicira se manjak angažmana liječnika na način da se naglašava njihova nedostupnost i nevoljkost izlaženja 'na teren'. Ljekarnike se proziva za kratko radno vrijeme i nedostupnost pacijentima. Kritizira se i nedostatak higijenskih navika kod stanovništva (ljudi se slabo peru), ali i pojava pretilosti, odnosno upozorava se na sve veći broj ljudi koji se prejedaju, a karikature upozoravaju na štetnost takvog ponašanja (navike) za zdravlje.⁹⁰⁷

Slika 48. *Vjesnik*, god. XII., br. 2192, 16. svibanj 1952.

Karikature problematiziraju odgoj djece i mladeži, a u dijelu karikatura kritiziraju roditelje i društvo koji zanemaruju djecu, a kojoj prijete - kriminal, kler, malograđanština, te su prepušteni 'samima sebi'. Ovakva je kritika jednim djelom dobronamjerna i ukazuje na stvarne izazove koji se postavljaju pred djecu (kriminal, malograđanština), dok je s druge strane primjer ideološke indoktrinacije jer smatra da su Crkva i kler štetni za djecu.⁹⁰⁸ *Vjesnikova* se karikatura bavi i ovisnošću mladih, te upozorava na poroke - cigarete, alkohol,

⁹⁰⁶ *Vjesnik*, god. XII., br. 2106, 10. veljača 1952.; *Vjesnik*, god. XVI., br. 3082, 30. siječanj 1955.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4506, 7. lipanj 1959.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5146, 21. lipanj 1961.

⁹⁰⁷ *Vjesnik*, god. XII., br. 2192, 16. svibanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2298, 30. kolovoz 1952.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2872, 30. lipanj 1954.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3552, 29. srpanj 1956.

⁹⁰⁸ *Vjesnik*, god. XII., br. 2227, 20. lipanj 1952.

kladionica.⁹⁰⁹ Kritizira se odnos prema omladini koja teško dolazi do posla, a i kad počne raditi – iskorištava ju se, te joj se ne pruža mogućnost za učenje i usavršavanje u poslu. Ukazuje se i na još uvijek prisutne nasilne metode odgoja (kako u obitelji tako i u školi), te nedostatak primjene suvremenih pedagoških metoda u odgoju djece u pojedinim školama.⁹¹⁰

Problematika visokih cijena usluga i proizvoda jedno je od učestalijih pitanja koje *Vjesnik* obrađuje. Karikature se odnose negativno prema rastu cijena, stječe se dojam konstantnog podizanja istih, kritiziraju proizvođače, trgovce i pružatelje usluga, posebno ugostitelje koji, po mišljenju karikaturista, koriste svaku zakonsku i regulatornu promjenu kako bi povisili cijene.⁹¹¹

Trst i pitanje granice s Italijom

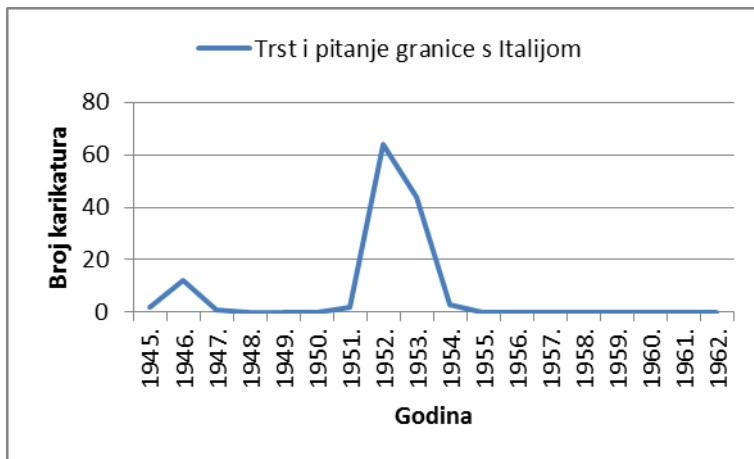
Pitanje Trsta i granice s Italijom ulazi u pitanja koja se pojavljuju periodično, a ovisе o trenutnoj aktualnosti toga pitanja. U sveukupnom broju *Vjesnikovih* karikatura razmatranih u ovoj disertaciji pitanje Trsta i granice s Italijom prikazano je u 4% karikatura. U istraživanome periodu, koji obuhvaća 18 godina (1945. - 1962.) problematika Trsta se pojavljuje u svega njih sedam (1945., 1946., 1947., 1951., 1952., 1953. i 1954.), no, zauzima značajan udio u ukupnom broju karikatura pojedine godine (1946. – 14%, 1952. – 12%, 1953. – 12%).

⁹⁰⁹ *Vjesnik*, god. XIV., br. 2515, 5. travanj 1953.

⁹¹⁰ *Vjesnik*, god. XIV., br. 2724, 7. prosinac 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2726, 10. prosinac 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2738, 24. prosinac 1953.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3442, 25. ožujak 1956.; *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3825, 19. svibanj 1957.; *Vjesnik*, god. XXI., br. 4917, 4. listopad 1960.

⁹¹¹ *Vjesnik*, god. X., br. 1585, 8. lipanj 1950.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2207, 31. svibanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2305, 6. rujanj 1952.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2430, 11. siječanj 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2465, 15. veljača 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2486, 8. ožujak 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2616, 1. kolovoz 1953.; *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3990, 31. listopad 1957.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5016, 29. siječanj 1961.

Grafikon 16. *Vjesnik*, broj karikatura s tematikom Trsta i pitanja granice s Italijom u razdoblju 1945. - 1962.

Pitanje razgraničenja s Talijanskom Republikom prisutno je od prvoga dana postojanja komunističke Jugoslavije, sukladno tome i karikature posvećuju pažnju tome pitanju već od 23. svibnja 1945., kada je objavljena prva karikatura na ovu temu. Od objavljivanja prve karikature jasno je kakvu poziciju zauzima *Vjesnik* i njegovi karikaturisti, tj. karikatura na nedvosmislen način daje do znanja da Istra i područje oko Trsta pripadaju Jugoslaviji. Na prvoj se karikaturi stanovništvo Istre i Trsta poziva na Atlantsku povelju koju su potpisali Roosevelt i Churchill (predstavnici Zapadnih sila), a koja svakome narodu jamči pravo na samoodređenje. Karikatura naglašava da, slijedeći pravo na samoodređenje, i stanovnici toga područja imaju pravo birati, a njihov je izbor Jugoslavija.⁹¹² I naredne karikature nastoje čitateljstvu objasniti događaje vezane uz tršćansku problematiku, pa tako upozoravaju da Italija na sporna područja naseljava svoje stanovništvo, a sve prije dolaska međunarodne komisije koja ima u zadatak utvrditi pripadnost spornoga teritorija. Karikaturisti sugeriraju kako se među dijelom doseljenika nalaze i ratni zločinci pobjegli s teritorija nove Jugoslavije, a protiv dijela kojih se vode sudski procesi ili će biti podignute optužnice. Ovakvim prikazima *Vjesnik* želi dati kontinuitet fašističkoj vlasti u Italiji, tj. prikazati kako je aktualna talijanska vlast sljedbenica Mussolinijeve Italije.⁹¹³

⁹¹² *Vjesnik*, god. V., br. 28, 23. svibanj 1945.

⁹¹³ *Vjesnik*, god. V., br. 77, 19. srpanj 1945.; *Vjesnik*, god. VI., br. 250, 10. veljača 1946.; *Vjesnik*, god. VI., br. 267, 2. ožujak 1946.; *Vjesnik*, god. VI., br. 273, 9. ožujak 1946.

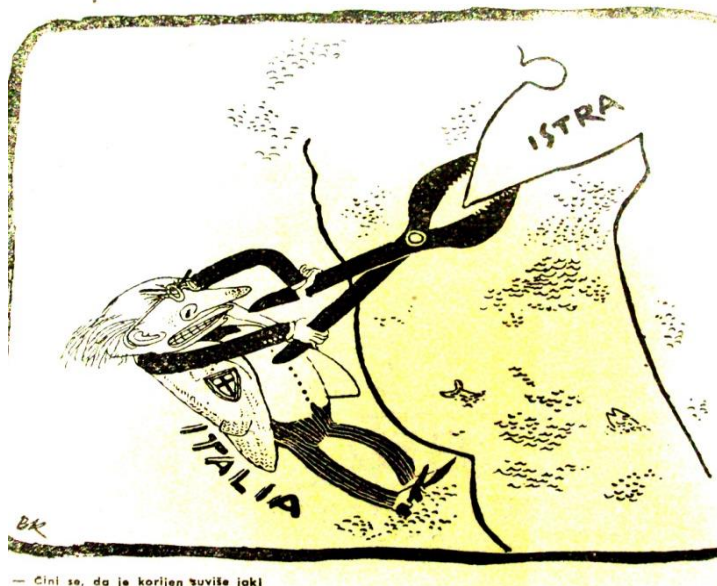
Slika 49. *Vjesnik*, god. V., br. 28, 23. svibanj 1945.

Dugogodišnji se talijanski premijer Alcide De Gasperi pojavljuje u *Vjesnikovoj* karikaturi 10. ožujka 1946. godine. U prvoj se karikaturi ismijava njegova 'ratna' strategija protiv Jugoslavije, tj. korištenje talijanskih medija kao oružja za obračun s Jugoslavijom i dokazivanje talijanskog prava na sporna područja.⁹¹⁴ U narednim ga se karikaturama povezuje s dijelom jugoslavenske emigracije protiv koje se u Jugoslaviji vode, ili se planiraju pokrenuti, sudski procesi pod optužbom za ratne zločine. Povezivanjem talijanskog rukovodstva s nacifašističkim elementima, nastoji ga se diskreditirati i dokazati kontinuitet s Mussolinijevom politikom te time odbaciti njihove argumente.⁹¹⁵

⁹¹⁴ *Vjesnik*, god. VI., br. 274, 10. ožujak 1946.

⁹¹⁵ *Vjesnik*, god. VI., br. 281, 18. ožujak 1946.; *Vjesnik*, god. VI., br. 297, 6. travanj 1946.; *Vjesnik*, god. VI., br. 327, 16. svibanj 1946.; *Vjesnik*, god. VI., br. 335, 25. svibanj 1946.; *Vjesnik*, god. VI., br. 393, 4. kolovoz 1946.

Signor Alcide - ireDENTIST

Slika 50. *Vjesnik*, god. XII., br. 2161, 12. travanj 1952.

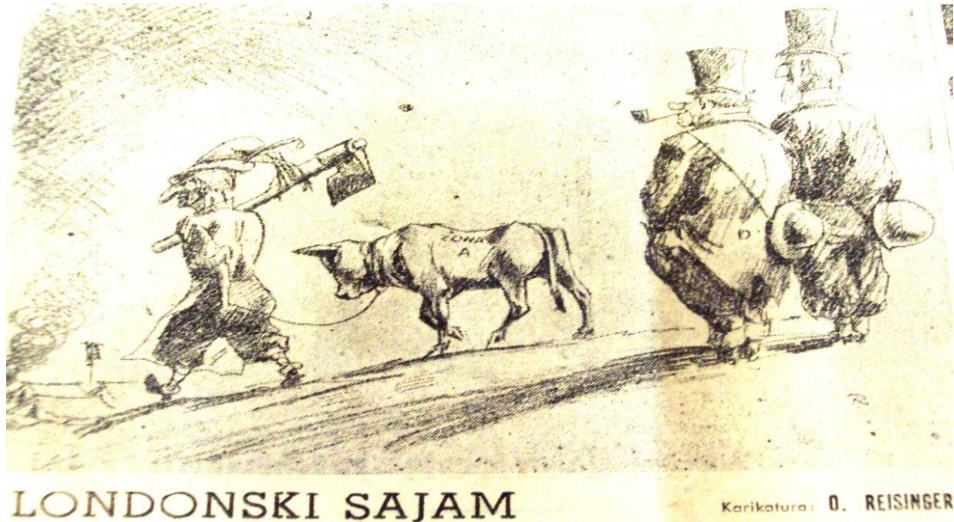
Drugu fazu problematiziranja pitanja granice s Italijom *Vjesnik* započinje početkom 1952. godine. U godini 1951. objavljena je jedna karikature ove tematike, a 1952. njih 64, dok je godine 1953. objavljeno 44 karikature. Iz navedenih je podataka razvidno kako karikature prate razvoj događaja. Riječ je o vremenu pregovora Italije i Jugoslavije po pogledu pripadnosti STT-a, *Vjesnik* svojom karikaturom prati pregovore te 'objašnjava' čitateljima pojedinosti istih.⁹¹⁶ Karikature sugeriraju kako američka i britanska politika, te njihova uloga u pregovorima, idu u korist Italije, te da se njima Italiji otvaraju vrata Trsta, odnosno kako neke karikature prikazuju njihova politika je Trojanski konj koji će Talijane pustiti u Trst.⁹¹⁷ Jednako tako, *Vjesnik* smatra da angloamerička politika potiče fašizam u Italiji, odnosno doziva vrijeme Mussolinijeve vladavine.⁹¹⁸ U pogledu protalijanskih demonstracija koje se održavaju u Trstu, karikature sugeriraju kako je riječ o namještenim demonstracijama, režiranim iz Rima. *Vjesnik* upozorava i na veliko doseljavanje talijanskog

⁹¹⁶ *Vjesnik*, god. XII., br. 2145, 25. ožujak 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2148, 29. ožujak 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2159, 10. travanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2160, 11. travanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2167, 18. travanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2173, 25. travanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2203, 27. svibanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2205, 29. svibanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2294, 26. kolovoz 1952.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2645, 4. rujanj 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2650, 10. rujanj 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2680, 15. listopad 1953.

⁹¹⁷ *Vjesnik*, god. XII., br. 2191, 15. svibanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2192, 16. svibanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2251, 14. srpanj 1952.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2676, 10. listopad 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2677, 11. listopad 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2686, 22. listopad 1953.

⁹¹⁸ *Vjesnik*, god. XII., br. 2208, 1. lipanj 1952.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2681, 16. listopad 1953.

stanovništva na prostor Zone A, a koje ima za svrhu pokazati kako su Talijani većinsko stanovništvo, dok se s druge strane, po mišljenju karikaturista, provodi denacionalizacija slovenskog stanovništva.⁹¹⁹

Slika 51. *Vjesnik*, god. XII., br. 2187, 11. svibanj 1952.

I u ovoj fazi tršćanske krize talijanski premijer De Gasperi je omiljen lik *Vjesnikovih* karikaturista. Prikazuje ga se u raznim oblicima – crv, vuk, lešinar, lisica, ali na svakoj karikaturi naglašen je njegov specifičan nos te 'gramziva' želja za teritorijem STT-a.⁹²⁰ I ostale ga karikature prvenstveno prikazuju kao agresivnu osobu, sljedbenika politike Benita Mussolinija te ulizicu zapadnih saveznika, poglavito SAD-a i Velike Britanije, preko čijih se dobrih odnosa nastoji domoći teritorija STT-a.⁹²¹ Karikature optužuju De Gasperije da

⁹¹⁹ *Vjesnik*, god. XIV., br. 2506, 27. ožujak 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2546, 10. svibanj 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2585, 23. lipanj 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2619, 4. kolovoz 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2655, 15. rujana 1953.

⁹²⁰ *Vjesnik*, god. XII., br. 2128, 7. ožujak 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 5. travanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2156, 6. travanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2180, 4. svibanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2381, 21. studeni 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2382, 22. studeni 1952.

⁹²¹ *Vjesnik*, god. XII., br. 2150, 31. ožujak 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2153, 3. travanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2154, 4. travanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2158, 8. travanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2161, 12. travanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2164, 15. travanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2166, 17. travanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2172, 24. travanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2180, 4. svibanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2187, 11. svibanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2299, 31. kolovoz 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2306, 7. rujana 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2311, 12. rujana 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2334, 5. listopada 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2348, 19. listopada 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2369, 9. studeni 1952.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2462, 12. veljača 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2467, 17. veljača 1953.

problematiku STT-a, odnosno svoj odlučni stav po tom pitanju, koristi kao oružje na parlamentarnim izborima.⁹²²

De Gasperi gubi premijersko mjesto u kolovozu 1953., a nasljeđuje ga Giuseppe Pella koji nastavlja De Gasperijevu politiku prema Jugoslaviji. Karikature navedeno jasno prikazuju, naglašavajući kako Pella ima i važnijih unutarnjih pitanja (ekonomska kriza i štrajkovi), a on se fokusirao na problematiku STT-a.⁹²³

Londonski memorandum iz 1954. kojime je dogovorena raspodjela teritorija STT-a, *Vjesnik* prikazuje kao dogovor za mir, odnosno jugoslavensko odricanje od Zone A prezentira se kao popuštanje u svrhu mira. Bez obzira što Jugoslavija nije dobila Zonu A, karikature sugeriraju kako je svejedno riječ o pobjedi Jugoslavije, jer je time obuzdan talijanski imperijalizam.⁹²⁴

OD SVOG PLOTA . . .

Slika 52. *Vjesnik*, god. XV., br. 2988, 9. listopada 1954.

Jugoslavija i Informburo

Problematika odnosa Jugoslavije i zemalja Informburoa pojavljuje se 1948. godine s prekidom odnosa između Jugoslavije i Informburoa. Prvu karikature ove tematike *Vjesnik*

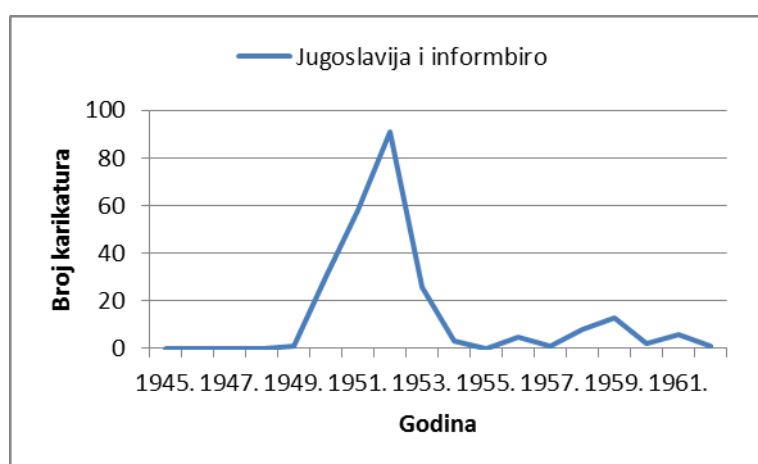
⁹²² *Vjesnik*, god. XIV., br. 2571, 8. lipanj 1953.

⁹²³ *Vjesnik*, god. XIV., br. 2668, 1. listopada 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2691, 27. listopada 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2695, 1. studeni 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2699, 6. studeni 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2701, 8. studeni 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2705, 13. studeni 1953.

⁹²⁴ *Vjesnik*, god. XV., br. 2857, 14. svibanj 1954.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2869, 27. svibanj 1954.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2988, 9. listopada 1954.

objavljuje 28. lipnja 1949. na prvu godišnjicu početka sukoba, tj. na dan objave Rezolucije Informbiroa. Sljedeća karikatura objavljena je tek naredne godine (4. veljače). U periodu od 1951. do 1954. objavljena je glavnina karikatura ove problematike, dok se u kasnijim godinama pojavljuju periodično, najviše 1959. godine (13 karikatura ili 8%). U ukupnom korpusu istraživanih karikatura *Vjesnika* tematika sukoba Jugoslavije i Informbiroa zauzima 7% (245 karikatura). Gledano po godinama kada su objavljene, najveći udio ih je bio 1951. i to 44% (58 karikatura), slijedi godina 1950. s 37% (30 karikatura). Dok je pojedinačno najveći broj karikatura objavljen 1952. i iznosio je 91 karikaturu (17%).

Grafikon 17. *Vjesnik*, broj karikatura s tematikom odnosa Jugoslavije i Informbiroa u razdoblju 1945. - 1962.

Vjesnik svoju prvu karikaturu posvećenu sukobu s Informbiroom objavljuje na prvu godišnjicu sukoba 28. lipnja 1949. godine. Karikaturom se prikazuje ustrajnost i čvrstoća Jugoslavije, koja se godinu dana odupire snažnim nastojanjima da ju se pokori. Karikatura je objavljena na naslovnoj strani i uz nju je publiciran članak na istu temu.⁹²⁵ Primijenimo li ranije iznesene rezultate istraživanja učinka karikature na čitatelje,⁹²⁶ onda možemo zaključiti kako je uredništvu bilo stalo da tema dođe do čitatelja, te da data poruka bude shvaćena od strane čitatelja.

Već u narednoj godini *Vjesnik* objavljuje 30 karikatura ove problematike, time jasno dajući do znanja kolika je važnost ove teme za list, a time i za državno rukovodstvo. Prva sljedeća karikatura ismijava sovjetsko rukovodstvo i njihova nastojanja da prezentiraju

⁹²⁵ *Vjesnik*, god. IX., br. 1293, 28. lipanj 1949.

⁹²⁶ Vidi cjelinu: 2.1.3. Društveni utjecaj karikature.

nekadašnje Rusko Carstvo kao napredno društvo.⁹²⁷ Veliki je broj narednih karikatura posvećen negiranju informbirovske propagande koja optužuje Jugoslaviju po raznim pitanjima, ukazuje se na sveobuhvatnost i namjeru takve propagande.⁹²⁸ Kao dio protujugoslavenskog djelovanja karikature ističu isključivanje Jugoslavije iz Vijeća i Izvršnog odbora Međunarodnog udruženja bivših interniraca, teatralno se pitajući što je sljedeće – možda i tjeranje iz grobova?⁹²⁹ Aktualiziranjem incidenata na granicama Jugoslavije s zemljama Informbiroa, karikature 'objašnjavaju' događanja na svakoj od tih granica, pa tako opisuju zbivanja na jugoslavensko-albanskoj granici, napominjući kako incidente izaziva albanska strana, a informbiroovski tisak lažno optužuje Jugoslaviju.⁹³⁰ Jugoslavija ima probleme i na granici s Bugarskom i Mađarskom, gdje također dolazi do provokacija za koje se optužuje jugoslavensku stranu.⁹³¹ Karikature se obračunavaju s Bugarskom na način da postupke trenutne vlasti povezuju s postupcima vlasti iz vremena kolaboracije s nacističkom Njemačkom.⁹³²

⁹²⁷ *Vjesnik*, god. X., br. 1480, 4. veljača 1950.

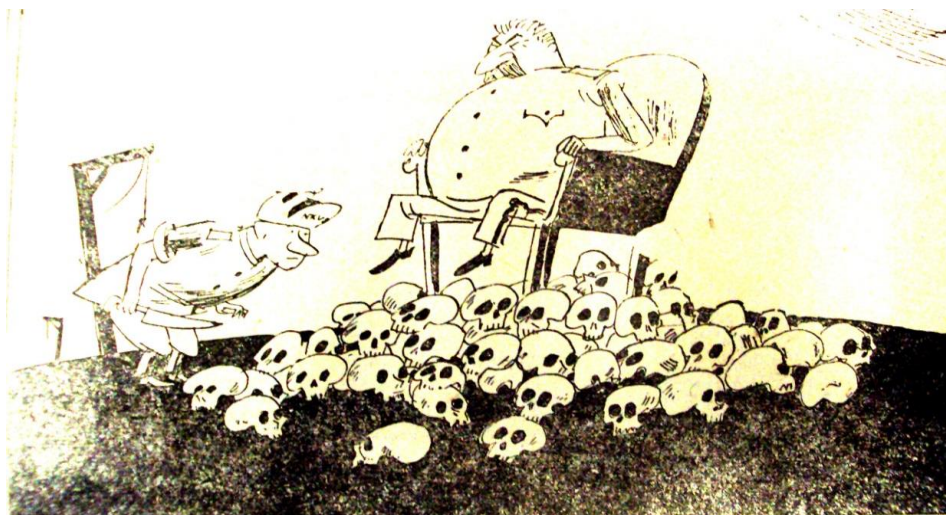
⁹²⁸ *Vjesnik*, god. X., br. 1491, 17. veljača 1950.; *Vjesnik*, god. X., br. 1503, 3. ožujak 1950.; *Vjesnik*, god. X., br. 1748, 17. prosinac 1950.

⁹²⁹ *Vjesnik*, god. X., br. 1562, 12. svibanj 1950.

⁹³⁰ *Vjesnik*, god. X., br. 1663, 8. rujan 1950.; *Vjesnik*, god. XI., br. 1788, 2. veljača 1951.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2333, 4. listopad 1952.

⁹³¹ *Vjesnik*, god. XI., br. 1790, 4. veljača 1951.; *Vjesnik*, god. XI., br. 1792, 6. veljača 1951.; *Vjesnik*, god. XI., br. 1800, 16. veljača 1951.; *Vjesnik*, god. XI., br. 1802, 18. veljača 1951.; *Vjesnik*, god. XI., br. 1803, 19. veljača 1951.; *Vjesnik*, god. XI., br. 1810, 27. veljača 1951.; *Vjesnik*, god. XI., br. 1856, 22. travanj 1951.

⁹³² *Vjesnik*, god. XI., br. 1768, 9. siječanj 1951.; *Vjesnik*, god. XI., br. 1771, 13. siječanj 1951.

ZBOG RAVNOTEŽE

— Nekako mi se klima ova stolica...
— Ništa, ništa, podmetnut ćemo si anskega i
Clementisa...

Slika 53. *Vjesnik*, god. XII., br. 2383, 23. studeni 1952.

Vjesnikova karikatura posebno naglašava agresivnost zemalja Istočnoga bloka, koji nasilnim metodama nastoje pokoriti Jugoslaviju, ali i primjenu sile u međusobnim odnosima.⁹³³ Karikature 'raskrinkavaju' sovjetsku vanjsku politiku koja se nastoji prikazati mirotvornom, a u suštini nije takva. Primjer se daje karikaturirajući pristalicu mira koji se prikazuje kao ekvivalent sovjetskoga diplomata (koji u stvarnosti nije mirotvorac, već agresivac).⁹³⁴ *Vjesnik* prikazuje način na koji Sovjetski Savez koristi OUN i njezinu govornicu za širenje svoje propagande, a žrtva koje je i Jugoslavija.⁹³⁵

Jednako kao i u *Borbi*, u karikaturama se analiziraju odnosi između saveznika u Istočnome bloku, naglašava se dominantna uloga Sovjetskoga Saveza tj. potpuna podčinjenost ostalih zemalja.⁹³⁶ Kao dobri pokazatelji takvoga odnosa ističu se trgovinski sporazumi koje su zemlje Istočnoga bloka sklopile sa Sovjetskim Savezom, a čiji je karakter izrabljivački u odnosu prema sovjetskim satelitima. Karikature čak sugeriraju kako je Sovjetski Savez u

⁹³³ *Vjesnik*, god. X., br. 1722, 16. studeni 1950.; *Vjesnik*, god. X., br. 1727, 21. studeni 1950.; *Vjesnik*, god. XI., br. 1778, 21. siječanj 1951.

⁹³⁴ *Vjesnik*, god. XI., br. 1763, 4. siječanj 1951.; *Vjesnik*, god. XI., br. 1801, 17. veljača 1951.; *Vjesnik*, god. XI., br. 1915, 1. srpanj 1951.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2258, 21. srpanj 1952.

⁹³⁵ *Vjesnik*, god. XI., br. 2035, 18. studeni 1951.

⁹³⁶ *Vjesnik*, god. X., br. 1528, 1. travanj 1950.; *Vjesnik*, god. X., br. 1604, 30. lipanj 1950.; *Vjesnik*, god. X., br. 1649, 22. kolovoz 1950.; *Vjesnik*, god. X., br. 1734, 29. studeni 1950.; *Vjesnik*, god. X., br. 1749, 18. prosinac 1950.; *Vjesnik*, god. XI., br. 1761, 1. siječanj 1951.; *Vjesnik*, god. XI., br. 1808, 25. veljača 1951.; *Vjesnik*, god. XI., br. 1841, 5. travanj 1951.

potpunosti opljačkao zemlje, za sobom ostavivši samo ruševine i leševe.⁹³⁷ Na primjeru Čehoslovačke karikature pokazuju odnose u Istočnome bloku. Karikaturira se njezina ovisnost o hrani iz Sovjetskoga Saveza, gdje je vidljivo da hrane ima dovoljno ali sovjetski rukovodioci ne žele dijeliti istu sa svojim partnerima.⁹³⁸ Satelitske su države podčinjene i u pogledu plaća za isti posao, tako sovjetski stručnjaci u Bugarskoj imaju nekoliko puta veću plaću od bugarskih stručnjaka.⁹³⁹ Iz Poljske se daje primjer otkupa ugljena koji Sovjetski Savez Poljskoj plaća 1.25 dolara po toni, a cijena na svjetskom tržištu je 20 dolara po toni.⁹⁴⁰ *Vjesnikova* karikatura informira i kako se u pojedinim zemljama (primjer Bugarske) nezadovoljstvo stanovništva zbog lošeg stanja u zemlji i politike vlasti kanalizira protiv Jugoslavije. No, iz kasnijih je karikatura vidljivo kako bugarski građani spas traže u jugoslavenskoj ambasadi u Sofiji, odnosno bježanjem preko jugoslavenske granice.⁹⁴¹

Zemlje se Istočnoga bloka karikaturiraju zajedno, kao Informbiroovski kolektiv, ali *Vjesnik* posvećuje i zasebnu pažnju pojedinim državama. Ismijava se njihovo nastojanje da u svemu kopiraju Sovjetski Savez, zaboravljajući da je isto činila i Jugoslavija. Tako se karikaturira mađarsko rukovodstvo koje, kako naglašavaju karikature, slijedi sovjetsko vodstvo i u pretjeranom opijanju te brizi za vlastiti izgled i promociju.⁹⁴² Ismijavaju se nastojanja bugarskoga rukovodstva da se što više dodvori Sovjetima na način da tekst bugarske himne hvali Sovjetski Savez i Staljina. Bugarsko rukovodstvo kopira i arhitekturu iz Sovjetskoga Saveza.⁹⁴³ Najbolji opis odnosa u Istočnome bloku dala je karikatura koja sovjetsko rukovodstvo prikazuje kao lutkara, a Poljsku kao lutku na koncu. Karikature posebno ističu namjeru sovjetskoga vodstva da ono što se daje drugim zemljama iskoriste za

⁹³⁷ *Vjesnik*, god. X., br. 1509, 10. ožujak 1950.; *Vjesnik*, god. X., 1515, 17. ožujak 1950.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2410, 21. prosinac 1952.

⁹³⁸ *Vjesnik*, god. XI., br. 1827, 19. ožujak 1951.

⁹³⁹ *Vjesnik*, god. XI., br. 1867, 6. svibanj 1951.

⁹⁴⁰ *Vjesnik*, god. XII., br. 2349, 20. listopad 1952.

⁹⁴¹ *Vjesnik*, god. X., br. 1533, 7. travanj 1950.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2222, 15. lipanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2230, 23. lipanj 1952.

⁹⁴² *Vjesnik*, god. X., br. 1542, 17. travanj 1950.

⁹⁴³ *Vjesnik*, god. X., br. 1580, 2. lipanj 1950.; *Vjesnik*, god. XI., br. 1807, 24. veljača 1951.

bolju eksploataciju istih.⁹⁴⁴ Mađarsku se ističe kao zemlju koja u svojim nastojanjima da kopira Sovjetski Savez ide tako daleko da u vojsci uvodi ruski jezik kao zapovjedni.⁹⁴⁵

Najviše je prostora posvećeno karikaturama koje tematiziraju Sovjetski Savez i ismijavaju glavninu postupaka njegova rukovodstva. Kao jedan od takvih primjera svakako je nedosljednost sovjetske politike, a karikatura to naglašava obrađujući slučaj oduzimanja Staljinove nagrade godinu dana nakon što je dodijeljena, iz razloga promjene sovjetske politike.⁹⁴⁶ Kritizira se sovjetska uloga u ostalim zemljama Istočnoga bloka, poglavito njihovo nastojanje da rukovode gospodarstvima tih zemalja, što im je u najvećoj mjeri i uspjelo.⁹⁴⁷ *Vjesnikova* se karikatura bavi i pitanjem nasilja i torture unutar Sovjetskoga Saveza, spominje gulage i prisilni rad, te karikaturira 'odlaske' na liječenje koji su paravan za deportaciju.⁹⁴⁸ Ukazuje se na nejednakosti unutar sovjetskoga društva, gdje prosječni čovjek živi skromno a vladajuća klasa (politička, gospodarska, vojna) u izobilju.⁹⁴⁹ Upozorava se na izostanak osnovnih principa komunizma i socijalizma u Sovjetskome Savezu, jer se radnici i seljaci umjesto da budu nositelji društva, nalaze na marginama toga istog društva, eksploatirani i zlostavljani od rukovodećeg kadra.⁹⁵⁰ Karikature ismijavaju sovjetski (ruski) egoizam koji želi sva bitna otkrića u ljudskoj povijesti prikazati kao njihova.⁹⁵¹

Najviše pojedinačne pažnje karikature posvećuju Josifu Staljinu i kultu njegove ličnosti. Ismijava se sveprisutnost njegovih portreta od vrtića i škola, ureda i spavaćih soba do državnih zgrada. Karikaturisti ga prikazuju kao egoističnog diktatora, krvnika, ali i na način kako on sebe vidi, odnosno kao osobu koja se želi prikazati mirotvorcem, velikim spisateljem, misliocem i stvarateljem, a posebno se ismijava njegovo nastojanje da se prikaže kao spasitelj čovječanstva od kapitalizma.⁹⁵² Karikaturira se njegova sveprisutnost u medijskom prostoru

⁹⁴⁴ *Vjesnik*, god. X., br. 1698, 19. listopad 1950.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2118, 24. veljača 1952.

⁹⁴⁵ *Vjesnik*, god. XI., br. 1824, 16. ožujak 1951.

⁹⁴⁶ *Vjesnik*, god. X., br. 1568, 19. svibanj 1950.

⁹⁴⁷ *Vjesnik*, god. X., br. 1605, 1. srpanj 1950.

⁹⁴⁸ *Vjesnik*, god. X., br. 1728, 29. prosinac 1950.

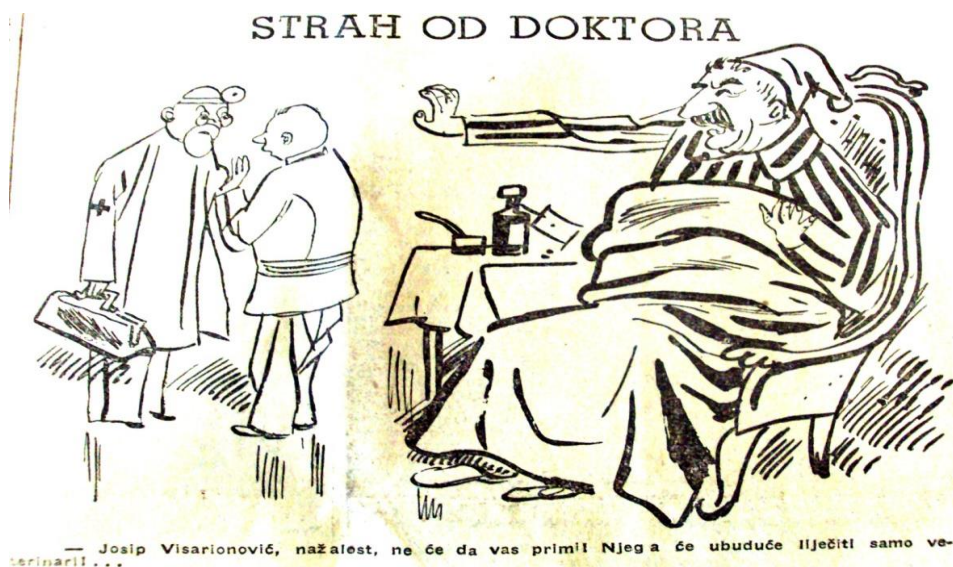
⁹⁴⁹ *Vjesnik*, god. XI., br. 1857, 23. travanj 1951.; *Vjesnik*, god. XI., br. 1864, 1. svibanj 1951.

⁹⁵⁰ *Vjesnik*, god. XII., br. 2180, 4. svibanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2291, 23. kolovoz 1952.

⁹⁵¹ *Vjesnik*, god. XI., br. 1860, 27. travanj 1951.

⁹⁵² *Vjesnik*, god. XII., br. 2072, 1. siječanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2100, 3. veljača 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2106, 10. veljača 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2217, 10. lipanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2236, 29. lipanj

Sovjetskoga Saveza i zemalja Istočnoga bloka, gdje nema stranice u novinama na kojoj nije njegova slika ili tekst posvećen njemu.⁹⁵³ Karikature ga prikazuju kao inicijatora Korejskoga sukoba, ali i kao gubitnika u istome, tj. kao osobu kojoj je amputirana noga (radi 'gubitka' Južne Koreje). I u ostalim je svjetskim sukobima Staljin prikazan kao negativan faktor, kao strana koja svojim djelima potencira nemire, iako se nastoji prikazati drugačijim.⁹⁵⁴ Kada početkom 1953. godine Staljin kreće u likvidaciju židovskih liječnika *Vjesnikove* karikature to žestoko osuđuju, dovodeći ga u korelaciju s Adolfom Hitlerom. Tako jedna od karikatura prikazuje Hitlera koji predaje mač Staljinu, i govori mu "Gdje ja stadoh, ti produži!".⁹⁵⁵ Karikature ismijavaju i neke aspekte Staljinovog privatnog života, primjerice njegovu paranoju od liječnika, implicirajući kako će ga od sada liječiti veterinari.⁹⁵⁶

Slika 54. *Vjesnik*, god. XIV., br. 2437, 18. siječanj 1953.

1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2269, 1. kolovoz 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2282, 14. kolovoz 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2283, 15. kolovoz 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2292, 24. kolovoz 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2304, 5. rujan 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2324, 26. rujan 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2336, 7. listopad 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2360, 31. listopad 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2369, 9. studeni 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2371, 11. studeni 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2374, 14. studeni 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2383, 23. studeni 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2402, 13. prosinac 1952.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2428, 9. siječanj 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2456, 6. veljača 1953.

⁹⁵³ *Vjesnik*, god. XI., br. 1780, 23. siječanj 1951.; *Vjesnik*, god. XI., br. 1784, 28. siječanj 1951.; *Vjesnik*, god. XI., br. 1814, 4. ožujak 1951.

⁹⁵⁴ *Vjesnik*, god. XI., br. 1902, 16. lipanj 1951.; *Vjesnik*, god. XI., br. 1903, 17. lipanj 1951.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2421, 1. siječanj 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2424, 5. siječanj 1953.

⁹⁵⁵ *Vjesnik*, god. XIV., br. 2436, 17. siječanj 1953.

⁹⁵⁶ *Vjesnik*, god. XIV., br. 2437, 18. siječanj 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2465, 15. veljača 1953.

Već tri mjeseca nakon Staljinove smrti (ožujak 1953.), a povodom obljetnice Rezolucije Informbiroa, *Vjesnik* objavljuje prvu karikaturu koja govori o popuštanju napetosti između Jugoslavije i zemalja Istočnoga bloka.⁹⁵⁷ A u srpnju je publicirana karikatura koja nagoviješta propast Informbiroa,⁹⁵⁸ a 1956. i ona koja govori o potonuću 'Informbiroovskog broda'.⁹⁵⁹ Odricanje sovjetskoga rukovodstva od Staljina i napuštanje njegove politike biti će tema jedne karikatura na kojoj je Staljin prikazan u raj u s ostalim bogovima, te im govori "Ne čudi me, što su se odrekli vas, lažnih bogova, nego me čudi to, što su se mene odrekli...".⁹⁶⁰ U narednim godinama *Vjesnik* će sporadično objavljivati karikature informbiroovske tematike, količina karikatura objavljenih u 1952. i početkom 1953. godine više neće biti ponovljena. No, za time neće ni biti potrebe zbog zatopljenja odnosa između Jugoslavije i zemalja Istočnog bloka te prebacivanja fokusa na druga, aktualnija zbivanja. U godinama kada odnosi hlade (od 1957.) biti će objavljen izvjestan broj karikatura koje će prvenstveno tematizirati novinske napade albanskih i kineskih agencija na Jugoslaviju optužujući je za revizionizam.⁹⁶¹

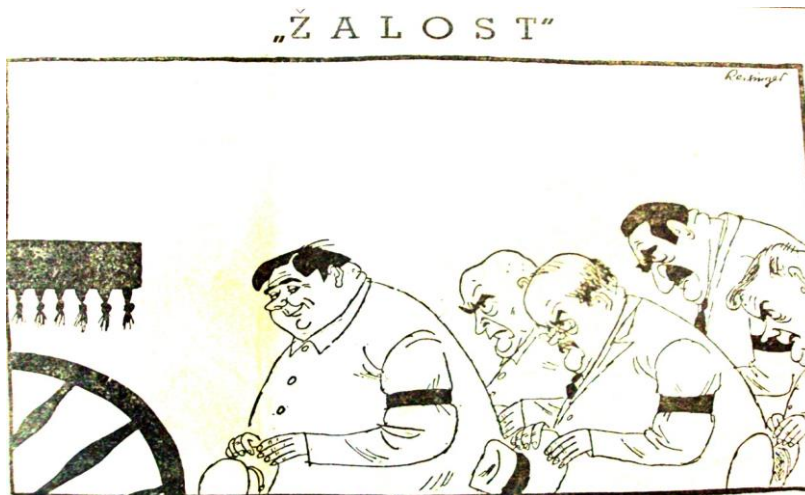
⁹⁵⁷ *Vjesnik*, god. XIV., br. 2589, 28. lipanj 1953.

⁹⁵⁸ *Vjesnik*, god. XIV., br. 2600, 12. srpanj 1953.

⁹⁵⁹ *Vjesnik*, god. XVII., br. 3504, 5. lipanj 1956.

⁹⁶⁰ *Vjesnik*, god. XVII., br. 3442, 25. ožujak 1956.

⁹⁶¹ *Vjesnik*, god. XVII., br. 3646, 13. studeni 1956.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3668, 9. prosinac 1956.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4213, 26. lipanj 1958.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4228, 13. srpanj 1958.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4282, 14. rujanj 1958.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4288, 21. rujanj 1958.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4342, 23. studeni 1958.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4352, 7. prosinac 1958.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4364, 21. prosinac 1958.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4398, 1. veljača 1959.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4413, 19. veljača 1959.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4459, 12. travanj 1959.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4462, 16. travanj 1959.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4500, 31. svibanj 1959.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4655, 29. studeni 1959.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5046, 5. ožujak 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5076, 9. travanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5112, 18. svibanj 1961.

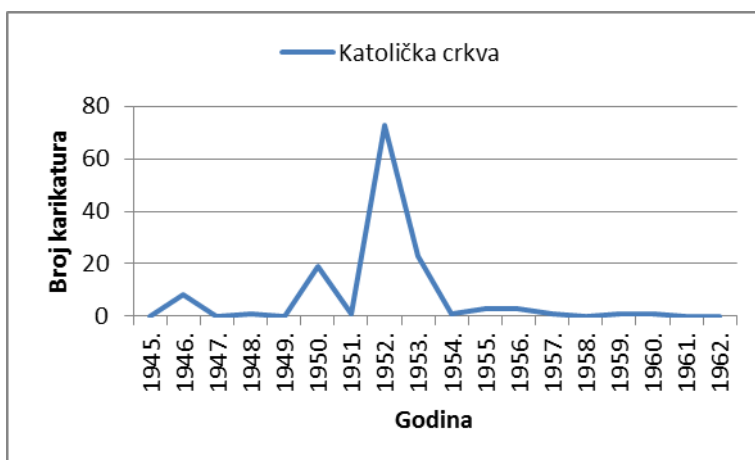

Slika 55. *Vjesnik*, god. XIV., br. 2486, 8. ožujak 1953.

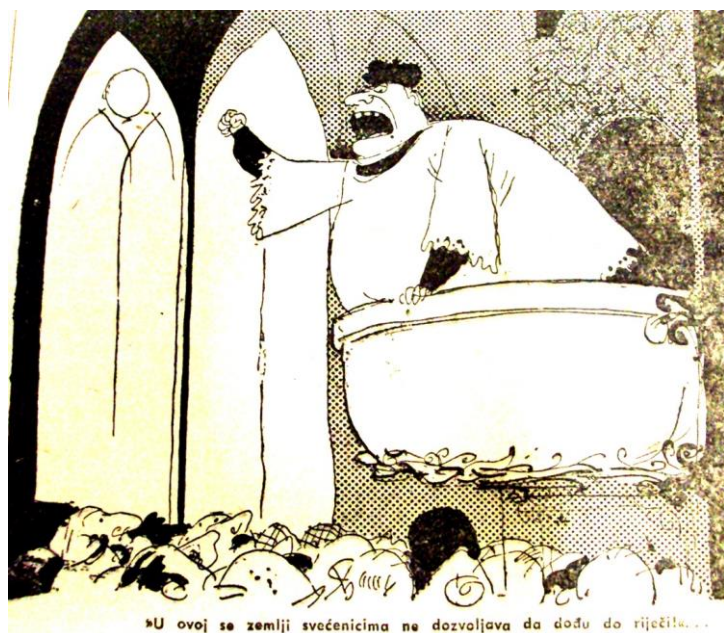
Katolička crkva

Pitanja vezanu uz Katoličku crkvu čine 4% (135 karikatura) od sveukupnog broja istraživanih karikatura. Najviše karikatura ove problematike objavljeno je 1952. godine, njih 73, što čini više od polovice cjelokupnog broja karikatura posvećenih crkvenim pitanjima objavljenih u *Vjesniku* u istraživanome razdoblju. Osim 1952. godine, velik broj karikatura ove tematike objavljen je 1953. (23 karikature), te 1950. (19 karikatura) kada su crkvena pitanja tema 24% karikatura. U preostalom istraživanome razdoblju problematika Katoličke crkve spominje se periodički, ovisno o pojedinom događaju, ali nema sustavnog obrađivanja ove tematike u dužem vremenskom periodu.

Grafikon 18. *Vjesnik*, broj karikatura na temu Katoličke crkve u razdoblju 1945. - 1962.

Katolička crkva, kao jedan od narodnih neprijatelja komunističke vlasti, brzo je postala tema *Vjesnikovih* karikatura. Sukladno komunističkoj ideologiji, vjerske je zajednice trebalo staviti na marginu društva i smanjiti njihov utjecaj na najmanju moguću mjeru. Ubrzo nakon formiranja vlasti, kreće se sa kampanjom protiv Crkve. Optužena je za suradnju s ustaškom vlasti, zataškavanje njihovih zločina te skrivanje ustaških zločinaca nakon završetka rata.⁹⁶² Karikature posebno naglašavaju ulogu nadbiskupa Alojzija Stepinca, po mišljenju karikaturista, on je glavni krivac za suradnju Crkve s ustaškim vlastima. Njegovo je suđenje popraćeno karikaturom koja ističe kako će njegova presuda riješiti problem klera u Jugoslaviji.⁹⁶³ Nadalje, Crkvu se proziva za gomilanje bogatstva i lagodan život dok stanovništvo i njihovi vjernici jedva preživljavaju, te loš utjecaj na društvo, poglavito na djecu i mladež. Crkvu se optužuje da nastoji odvratiti mlade od obrazovanja i preusmjeriti ih u crkve.⁹⁶⁴

Slika 56. *Vjesnik*, god. XII., br. 2207, 31. svibanj 1952.

⁹⁶² *Vjesnik*, god. VI., br. 218, 4. siječanj 1946.; *Vjesnik*, god. VI., br. 320, 6. svibanj 1946.; *Vjesnik*, god. VI., br. 430, 17. rujanj 1946.

⁹⁶³ *Vjesnik*, god. VI., br. 225, 12. siječanj 1946.; *Vjesnik*, god. VI., br. 239, 28. siječanj 1946.; *Vjesnik*, god. VI., br. 437, 25. rujanj 1946.

⁹⁶⁴ *Vjesnik*, god. VI., br. 240, 30. siječanj 1946.; *Vjesnik*, god. VI., br. 244, 3. veljača 1946.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2185, 9. svibanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2205, 29. svibanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2262, 25. srpanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2278, 10. kolovoz 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2306, 7. rujanj 1952.

U godini 1952. vodi se velika medijska kampanja protiv Katoličke crkve. Naime, u toj su godini objavljene 73 karikature koje tematiziraju Crkvu u Jugoslaviji. Upravo je u toj godini došlo do značajnog pogoršanja odnosa između Jugoslavije i Svete Stolice, koji će kulminirati nakon proglašenja nadbiskupa Stepinca kardinalom, kada Jugoslavija, u prosincu, prekida diplomatske odnose s Vatikanom. Medijska kampanja počinje već s prvim danom Nove godine, karikaturom koja optužuje crkvene dužnosnike zbog njihova stava prema vjernicima jer, po mišljenju karikaturista, Crkvi je jedino stalo da ima što veći broj podanika a nije joj bitno kako i od čega ti podanici žive, dok su s druge strane komunističke vlasti te koje se brinu za sve potrebe stanovništva.⁹⁶⁵

Slika 57. *Vjesnik*, god. XII., br. 2350, 21. listopada 1952.

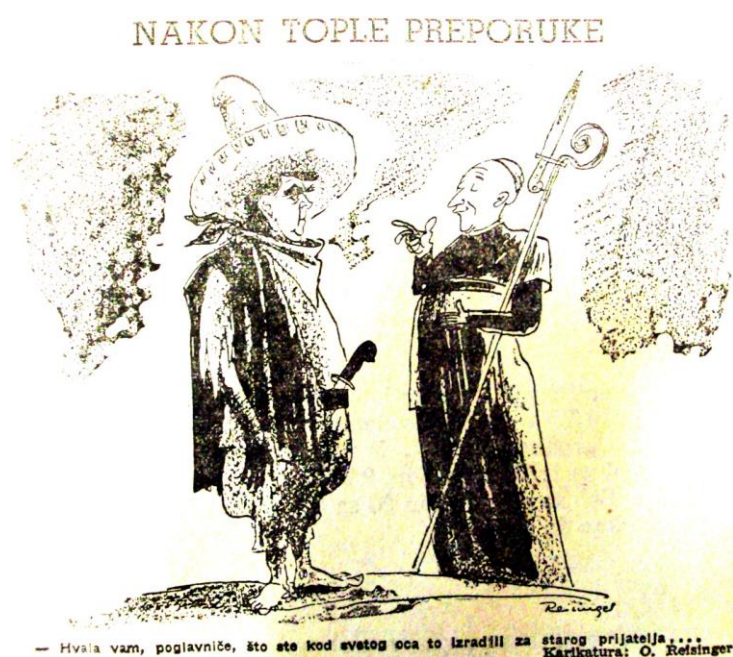
Crkvu se proziva i zbog licemjerja, jer karikature smatraju da crkveni dužnosnici nisu uistinu popustili pred komunističkom vlasti, već da se samo pretvaraju a ustvari žele slom režima.⁹⁶⁶ Karikature optužuju Crkvu da je njoj "socijalizam trn u oku", a ne Crkva komunističkim vlastima - kako Crkva vidi suštinu problema.⁹⁶⁷ Karikature sugeriraju kako je slijeđenje Crkve i crkvenog nauka okretanje mraku i kako se sa crkvenih propovjedaonica

⁹⁶⁵ *Vjesnik*, god. XII., br. 2072, 1. siječanj 1952.

⁹⁶⁶ *Vjesnik*, god. XII., br. 2134, 14. ožujak 1952.

⁹⁶⁷ *Vjesnik*, god. XII., br. 2229, 22. lipanj 1952.

može čuti govor mržnje, dok komunizam nudi izlazak na svjetlo.⁹⁶⁸ Kao dio toga 'mraka' ponovno se ističu pitanja iz Drugoga svjetskog rata, naglašava se, kako to vide karikaturisti, pozicija Crkve prema ustaškim vlastima te zataškavanje ustaških zločina i skrivanje zločinaca nakon rata.⁹⁶⁹ Kada u jesen 1952. Biskupska konferencija zabranjuje svećenička udruženja, koja su poticana od komunističke vlasti, medijska se kampanja pojačava, a svoj će puni obim doživjeti u prosincu kada Sveta Stolica nadbiskupa Stepinca proglašava kardinalom.⁹⁷⁰ Osim niza protucrkvениh članaka, objavljen je i veliki broj karikatura koje Stepinca prikazuju kao ratnog zločinca, ubojicu i lopova.⁹⁷¹

Slika 58. *Vjesnik*, god. XII., br. 2394, 5. prosinac 1952.

Medijska se kampanja nastavlja prvim danom 1953. godine kada se objavljuje karikatura koja Crkvu optužuje za srednjovjekovne stavove i način djelovanja koji nije

⁹⁶⁸ *Vjesnik*, god. XII., br. 2200, 24. svibanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2206, 30. svibanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2207, 31. svibanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2212, 5. lipanj 1952.

⁹⁶⁹ *Vjesnik*, god. XII., br. 2276, 8. kolovoz 1952.

⁹⁷⁰ *Vjesnik*, god. XII., br. 2339, 10. listopada 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2340, 11. listopada 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2350, 21. listopada 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2376, 16. studeni 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2381, 21. studeni 1952.

⁹⁷¹ *Vjesnik*, god. XII., br. 2393, 4. prosinac 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2394, 5. prosinac 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2395, 6. prosinac 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2396, 7. prosinac 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2401, 12. prosinac 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2403, 14. prosinac 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2404, 15. prosinac 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2409, 20. prosinac 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2410, 21. prosinac 1952.

primjeren 20. stoljeću.⁹⁷² I naredne karikature nastavljaju s već uobičajenim optužbama na račun Vatikana i Crkve, kao neupitnu činjenicu iznose stav da je Vatikan sjedište zla - prikazujući kupolu Svetoga Petra u obliku lubanje i naglašavajući kako je riječ o 'centru katolicizma'. Dodatna se dimenzija daje karikaturom koja ističe prijateljstvo pape i Staljina, dva glavna neprijatelja Jugoslavije, koji svojom navodnom suradnjom rade na rušenju iste.⁹⁷³ Ponovno se naglašava veliko bogatstvo Crkve u Hrvatskoj, a poglavito bogatstvo Vatikana.⁹⁷⁴ Vlastima najviše smeta povezanost Crkve s Vatikanom, odnosno njezina ovisnost o odlukama Vatikana i provođenje istih, što je u više navrata vidljivo u karikaturama.⁹⁷⁵

U narednim godinama problematika Crkve polako prestaje biti tema karikatura, a time se vidi smanjenje njezine važnosti za komunistički režim. Biti će objavljeno svega deset karikatura u periodu od devet godina, kojima se potvrđuju ranije iznesena stajališta *Vjesnika*.⁹⁷⁶

Pero

Najdugovječniji *Vjesnikov* karikaturist Otto Reisinger, 6. veljače 1961. objavljuje prvu karikaturu Pere. Uz Grgu Ice Voljevice, Pero je najpoznatiji lik hrvatske karikature, koji je pune 33 godine svakodnevno komentirao društvena i politička zbivanja u Jugoslaviji, a potom i u samostalnoj Hrvatskoj. Za ovo istraživanje bitne su karikature Pere objavljene 1961. i 1962. godine. U godini 1961. Pero je objavljen 273 puta, što čini 60% sveukupnog broja karikatura te godine, a 1962. karikaturiran je 307 puta, odnosno 70% sveukupnog broja karikatura. U ukupnom korpusu *Vjesnikovih* karikatura istraživanih u ovoj disertaciji, karikatura Pere ima udio od 17%.

⁹⁷² *Vjesnik*, god. XIV., br. 2421, 1. siječanj 1953.

⁹⁷³ *Vjesnik*, god. XIV., br. 2423, 4. siječanj 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2425, 6. siječanj 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2427, 8. siječnja 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2428, 9. siječanj 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2437, 18. siječanj 1953.

⁹⁷⁴ *Vjesnik*, god. XIV., br.2429, 10. siječanj 1953.

⁹⁷⁵ *Vjesnik*, god. XIV., br. 2443, 24. siječanj 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2536, 26. travanj 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2600, 12. srpanj 1953.

⁹⁷⁶ *Vjesnik*, god. XV., br. 2772, 2. veljača 1954.; *Vjesnik*, god. XVI., br. 3201, 19. lipanj 1955.; *Vjesnik*, god. XVI., br. 3272, 9. rujanj 1955.; *Vjesnik*, god. XVI., br. 3307, 20. listopad 1955.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3393, 29. siječanj 1956.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3564, 12. kolovoz 1956.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3588, 9. rujanj 1956.; *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3798, 20. travanj 1957.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4465, 19. travanj 1959.; *Vjesnik*, god. XXI., br. 4694, 17. siječanj 1960.

Zbog skoro svakodnevnog izlaženje mnogi su mišljenja da se karikatura Pere pretvorila u strip, jer se zbog svakodnevnog objavljivanja stječe dojam kontinuiteta, odnosno da su sve slike povezane, da su dio iste priče i da se priča nastavlja.

Pero je obiteljski čovjek srednjih godina, koji ima suprugu Klaru i sina Štefeka. Pojavljuje se u raznim ulogama – otac, tetak, navijač, kladioničar, alkoholičar, i mnogim zanimanjima – vozač, prodavač, birokrat, ugostitelj, vodoinstalater itd. U svakoj od karikatura prikazane su stvarne životne situacije u kojima su se čitatelji *Vjesnika* mogli prepoznati. Karikatura Pere prati društveni, tehnološki, gospodarski i politički razvoj društva, komentira pojave, procese i međuljudske odnose. Brojne karikature tematiziraju obiteljske odnose, bračne odnose, odgoj djece.⁹⁷⁷ Kada dolazi do izbijanja pojedinih afera, Pero ih komentira na sebi svojstven način, izokrećući moralne vrijednosti, dovodeći stvari do apsurd.⁹⁷⁸

Karikira sveprisutne pojave u društvu – ovisnost o alkoholu, klađenju i lutriji, kao i često korištenje bolovanja da bi se obavili radovi kod kuće ili u poljoprivredi. Kao poseban društveni problem ističe se alkoholizam, koji je široko rasprostranjen i kojega se doživljava kao normalnu društvenu pojavu.⁹⁷⁹ Karikature ismijavaju loš i neodgovoran odnos prema poslu, kao primjer komentira se neurednost gradskih izloga na kojima se taloži prašina koju nitko ne čisti.⁹⁸⁰ Kritizira se i sve učestalija praksa spajanja praznika i slobodnih dana s vikendom.⁹⁸¹ Komentira se praksa korištenja lažnih bolovanja kako bi dobile određene povlastice, kao primjer Reisinger karikaturira dobivanje invalidskih povlastica za uvoz automobila.⁹⁸² Uvođenje TV prijemnika u domove također interesira karikaturu, koja se osvrće na nekvalitetnu izradu istih te loš televizijski program. Karikira se kako je nakon

⁹⁷⁷ *Vjesnik*, god. XXII., br. 5030, 14. veljača 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5039, 25. veljača 1961.

⁹⁷⁸ *Vjesnik*, god. XXII., br. 5029, 13. veljača 1961.

⁹⁷⁹ *Vjesnik*, god. XXII., br. 5032, 17. veljača 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5033, 18. veljača 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5055, 16. ožujak 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5279, 1. studeni 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5292, 14. studeni 1961.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5415, 20. ožujak 1962.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5604, 26. rujanj 1962.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5626, 18. Listopad 1962.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5632, 24. listopad 1962.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5636, 28. listopad 1962.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5652, 12. studeni 1962.

⁹⁸⁰ *Vjesnik*, god. XXII., br. 5036, 21. veljača 1961.

⁹⁸¹ *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5457, 1. svibanj 1962.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5458, 3. svibanj 1962.

⁹⁸² *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5487, 1. lipanj 1962.

kupovine televizije, najbolje istu odmah odnijeti na servis.⁹⁸³ Karikatura problematizira i upotrebu istog telefonskog broja za više kućanstava, karikira se frustriranost ljudi zbog takvog stanja stvari.⁹⁸⁴ Pojava sve većeg broja osobnih automobila, uglavnom marke Fiat predstavlja izazov za Perinu obitelj koja teško pronalazi vlastiti auto na parkingu obzirom da su svi automobili isti.⁹⁸⁵

— Ali, Stef! Tko je vidio da se u novogradnji na taj način vadi zub?

Slika 59. *Vjesnik*, god. XXII., br. 5104, 10. svibanj 1961.

Komentiraju se svakodnevni obiteljski problemi, odnosi u obitelji ali i društveno-ekonomski izazovi koji se stavljaju pred obitelj. Nedostatak financijskih sredstava za kupnju ogrijeva jedan je od takvih primjera. Karikatura prikazuje Perinu obitelj okupljenu oko drveta šljive, Pero s pilom u ruci pita Klaru: "Hoćeš li sada toplu sobu, ili u jesen pekmez od šljiva?".⁹⁸⁶ Pitanje položaja žena u obitelji također postaje predmet karikatura, naglašava se neravnopravnost njihova položaja unutar obitelji koji se prvenstveno manifestira obavljanjem cjelokupnih kućanskih poslova, te zanemarivanjem od strane njihovih supruga.⁹⁸⁷ Karikature komentiraju i nove metode odgoja djece koje inzistiraju na razgovoru s djetetom, a odbacuju fizičko kažnjavanje kao metodu. Pero zadržava fizičko kažnjavanje, ali se u karikaturi

⁹⁸³ *Vjesnik*, god. XXII., br. 5037, 23. veljača 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5091, 25. travanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5309, 2. prosinac 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5312, 5. prosinac 1961.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5495, 9. lipanj 1962.

⁹⁸⁴ *Vjesnik*, god. XXII., br. 5057, 18. ožujak 1961.

⁹⁸⁵ *Vjesnik*, god. XXII., br. 5073, 6. travanj 1961.

⁹⁸⁶ *Vjesnik*, god. XXII., br. 5042, 28. veljača 1961.

⁹⁸⁷ *Vjesnik*, god. XXII., br. 5050, 10. ožujak 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5236, 19. rujanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5286, 8. studeni 1961.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5485, 30. svibanj 1962.

ispričava zbog svoje staromodnosti.⁹⁸⁸ Prikazuje se i roditeljska praksa pomaganja djeci u učenju i pisanju zadaća, *Vjesnik* karikira kako bi Štefekove ocjene bile puno bolje da se Pero više potrudio tijekom školske godine.⁹⁸⁹

Karikature komentiraju i ekonomska kretanja te uvođenje, brojnim ljudima strane, nove ekonomske terminologije. Kao primjer takve karikature možemo izdvojiti odlazak Pere i Klare u kino, Pero kupi kino kartu za sebe, a Klari kaže: "Klara, izvoli si kupiti kartu. Od sada smo samostalne ekonomske jedinice."⁹⁹⁰ Kritizira se stanje javnog gradskog prijevoza, koje po mišljenju karikatura sadrži nedovoljan broj prijevoznih jedinica, pa se stoga ljudi voze u nehumanim uvjetima.⁹⁹¹

Karikaturira se nerazumijevanje velikog djela stanovništva prema suvremenoj umjetnosti (likovnoj i plesnoj) i njezinoj terminologiji, koja je za prosječnog čovjeka preapstraktna.⁹⁹² Pero komentira i sve veći broj modnih revija i želju mladih ljudi da se bave manekenstvom, posprdno ističući kako, obzirom na veliki uspjeh i iskazan interes za modu, treba organizirati tečajeve krojenja.⁹⁹³ Komentiraju se suvremeni modni trendovi, za koje Pero smatra da su toliko ružni da plaše njegova sina Štefeka, ali i slab asortiman odjeće i obuće u dućanima koji nude samo po jedan model određenog odjevnog predmeta. Posebno se ističe slaba ponuda dječje odjeće i obuće, gdje za pojedine uzraste nema brojeva.⁹⁹⁴ Karikature se iščuđavaju i novim frizerskim trendovima, u kojima su ženske frizure znatno naglašene tapiranjem.⁹⁹⁵

⁹⁸⁸ *Vjesnik*, god. XXII., br. 5071, 3. travanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5610, 2. listopad 1962.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5615, 7. listopad 1962.

⁹⁸⁹ *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5499, 13. lipanj 1962.

⁹⁹⁰ *Vjesnik*, god. XXII., br. 5043, 2. ožujak 1961.

⁹⁹¹ *Vjesnik*, god. XXII., br. 5076, 9. travanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5099, 5. svibanj 1961.

⁹⁹² *Vjesnik*, god. XXII., br. 5052, 12. ožujak 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5064, 26. ožujak 1961.

⁹⁹³ *Vjesnik*, god. XXII., br. 5070, 2. travanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5083, 17. travanj 1961.

⁹⁹⁴ *Vjesnik*, god. XXII., br. 5096, 30. travanj/1. svibanj/2. svibanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5117, 23. svibanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5118, 24. svibanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5252, 5. listopad 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5259, 12. listopad 1961.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5370, 3. veljača 1962.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5381, 14. veljača 1962.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5589, 11. rujan 1962.

⁹⁹⁵ *Vjesnik*, god. XXII., br. 5229, 12. rujan 1961.

Nekultura, odnosno vulgarizam na sportskim terenima, poglavito nogometnim utakmicama jedan je od društvenih problema kojima se Pero bavi, povezuje ga s odgojem djece i negativnim primjerom koji se time daje.⁹⁹⁶ Karikature komentiraju i sve veću pojavu porno časopisa i općenito porno literature, posebno se naglašava napadno reklamiranje na kioscima, koje se dovodi u korelaciju s odgojem djece koja sve to gledaju i kojima se daje loš primjer.⁹⁹⁷ Komentira se i manjak opće kulture, odnosno daje se primjer ulica zatrpanih smećem i ljudi koji smeće bacaju na pod, a takvu praksu ima i Pero koji svoga sina Štefeka odgaja na način da ga uči kako je normalno smeće bacati na pod.⁹⁹⁸ Kritizira se i manjak bontona u javnom prijevozu, jer se mlađi putnici ne žele dignuti starijima.⁹⁹⁹ Karikaturira se ljudska osobina nemiješanja u tuđe poslove, odnosno, iako ljudi primjećuju određene probleme u društvu, oni ih neće rješavati već uvijek očekuju od nekoga drugoga da intervenira.¹⁰⁰⁰

Reisinger iskazuje interes i za jugoslavensku kinematografiju, drži je preskupom i dosadnom, te zamjera nedovoljan broj humorističnih filmova, odnosno prevelik broj drama i filmova s tužnim završetkom.¹⁰⁰¹

Neefikasna se birokracija ističe kao jedan od glavnih problema, a Pero se stavlja u ulogu lijenog birokrate koji sa svojim kolegama prati nogometno prvenstvo, umjesto da radi svoj posao. Opisuje se svakodnevna praksa ljudi koji rade na šalterima u raznim institucijama da najprije telefoniraju, potom piju kavu, a posao ostavljaju za kraj. Jednako tako karikature sugeriraju kako je veliki broj radnih mjesta izmišljen kako bi se zaposlili rođaci i prijatelji, koji potom besposličare na poslu. Komentira se kako je nepotizam široko rasprostranjena pojava, te se ironizira kako je riječ o nečemu posve normalnom.¹⁰⁰² Koliko je nepotizam

⁹⁹⁶ *Vjesnik*, god. XXII., br. 5066, 28. ožujak 1961.

⁹⁹⁷ *Vjesnik*, god. XXII., br. 5075, 8. travanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5467, 12. svibanj 1962.

⁹⁹⁸ *Vjesnik*, god. XXII., br. 5084, 18. travanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5088, 22. travanj 1961.

⁹⁹⁹ *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5361, 25. siječanj 1962.

¹⁰⁰⁰ *Vjesnik*, god. XXII., br. 5262, 15. listopad 1961.

¹⁰⁰¹ *Vjesnik*, god. XXII., br. 5265, 18. listopad 1961.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5376, 9. veljača 1962.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5450, 24. travanj 1962.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5452, 26. travanj 1962.

¹⁰⁰² *Vjesnik*, god. XXII., br. 5053, 13. ožujak 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5094, 28. travanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5261, 14. listopad 1961.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5382, 15. veljača 1962.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5389, 22. veljača 1962.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5422, 27. ožujak 1962.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5466, 11.

raširen i za što se sve koristi vidljivo je iz karikature koja tematizira praksu davanja mjesta u tvorničkim odmaralištima bližoj i daljoj rodbini, koja po pravilima nema pravo ljetovati u odmaralištu.¹⁰⁰³ Pero komentira i loše vođenje tvornica, ističe se kako bi brojne tvornice bolje poslovale da uprave i direktori novac ne troše na reprezentaciju (iznose se primjeri luksuznih automobila, skupih pića, jedenja po restoranima), ali i raskošnih upravnih zgrada.¹⁰⁰⁴ Osim direktora za koje se redovito implicira kako su korumpirani lopovi, i računovođe se optužuje za pronevjeru novca.¹⁰⁰⁵

— S vašim predmetom ste došli u najnezgodnije vrijeme. Baš na početak proljetnog nogometnog prvenstva.

Slika 60. *Vjesnik*, god. XXII., br. 5053, 13. ožujak 1961.

Komentira se državna praksa dodjele stanova, a Pero je stavljen u ulogu osobe koja je dobila 'samo' trosoban stan, te ga želi urediti po najsuvremenijim minimalističkim trendovima.¹⁰⁰⁶ Komentiraju se loši stambeni uvjeti i nedovoljna briga za zgrade koje propadaju, a ne radi se na njihovoj adaptaciji.¹⁰⁰⁷ Kritizira se loša izvedba stanova u

svibanj 1962.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5492, 6. lipanj 1962.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5629, 21. listopad 1962.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5679, 12. prosinac 1962.

¹⁰⁰³ *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5508, 22. lipanj 1962.

¹⁰⁰⁴ *Vjesnik*, god. XXII., br. 5060, 21. ožujak 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5133, 8. lipanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5664, 25. studeni 1962.

¹⁰⁰⁵ *Vjesnik*, god. XXII., br. 5131, 6. lipanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5362, 26. siječanj 1962.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5463, 8. svibanj 1962.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5472, 17. svibanj 1962.

¹⁰⁰⁶ *Vjesnik*, god. XXII., br. 5103, 9. svibanj 1961.

¹⁰⁰⁷ *Vjesnik*, god. XXII., br. 5080, 14. travanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5086, 20. travanj 1961.

novogradnji, kojih je velik broj montažnih, a u kojima otpadaju kvake, pucaju cijevi, kvare se dizala.¹⁰⁰⁸

Visoke cijene usluga i proizvoda također su predmet Perine karikature. Ističe se kako trgovci varaju kupce i neopravdano podižu cijene. Posebno se naglašava visoka cijena prehrambenih proizvoda, koja najvišu razinu doseže u ljetnim mjesecima, odnosno u vrijeme turističke sezone.¹⁰⁰⁹ No, komentiraju se i sve ostale cijene - kućnih aparata, automobila, tkanine, kao i cijene za struju, komunalno i telefon.¹⁰¹⁰ Karikature sugeriraju kako državni inspektorat nije u stanju poduzeti ništa glede trgovačkih prijevara, a zbog toga se one i događaju.¹⁰¹¹ Kritiziraju se visoke cijene smještaja na Jadranskoj obali, poglavito u Opatiji i Dubrovniku, gdje zbog visokih cijena nema domaćih turista. Sugerira se kako je najjeftinije ljetovati doma - na krovu zgrade.¹⁰¹² Osim skupoga ljetovanja, problem je slaba ponuda i loši smještajni kapaciteti. Iako sobe imaju svoje kupaonice, u njima nemaju vode, pa se gosti moraju prati u zajedničkoj prostoriji. Kritizira se izostanak kulturno-zabavnog sadržaja, pa su gosti osuđeni na dosadu i provođenje vremena u sobama, a onaj sadržaj koji i postoji je vrlo skup.¹⁰¹³ Komentira se način rada zagrebačkih taksista, koji kako bi dodatno zaradili, putnike prevoze kružnim rutama.¹⁰¹⁴

¹⁰⁰⁸ *Vjesnik*, god. XXII., br. 5104, 10. svibanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5321, 14. prosinac 1961.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5402, 7. ožujak 1962.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5500, 14. lipanj 1962.

¹⁰⁰⁹ *Vjesnik*, god. XXII., br. 5106, 12. svibanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5135, 10. lipanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5136, 11. lipanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5182, 27. srpanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5375, 8. veljača 1962.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5398, 3. ožujak 1962.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5410, 15. ožujak 1962.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5411, 16. ožujak 1962.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5419, 24. ožujak 1962.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5470, 15. svibanj 1962.

¹⁰¹⁰ *Vjesnik*, god. XXII., br. 5276, 29. listopad 1961.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5503, 17. lipanj 1962.

¹⁰¹¹ *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5471, 16. svibanj 1962.

¹⁰¹² *Vjesnik*, god. XXII., br. 5132, 7. lipanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5141, 16. lipanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5447, 21. travanj 1962.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5540, 24. srpanj 1962.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5542, 26. srpanj 1962.

¹⁰¹³ *Vjesnik*, god. XXII., br. 5159, 4. srpanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5160, 5. srpanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5184, 29. srpanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5576, 29. kolovoz 1962.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5577, 30. kolovoz 1962.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5580, 2. rujan 1962.

¹⁰¹⁴ *Vjesnik*, god. XXII., br. 5232, 15. rujan 1961.

Slika 61. *Vjesnik*, god. XXII., br. 5132, 7. lipanj 1961.

Otto Reisinger u svojoj karikaturi komunicira s publikom i na direktan način. Tako karikatura objavljena 2. lipnja 1961. prikazuje Reisingera i Pero koji mu se obraća s riječima: "Molim te obavijesti čitaoce da sam svoju standardnu košulju dao prati u servis, a to znači da ću se najmanje tri sljedeća tjedna pojavljivati u ovoj." Osim što se direktno komunicira s publikom, ujedno se i kritizira sporost servisa za pranje.¹⁰¹⁵ Sljedeća karikatura koja komunicira s publikom je ona na kojoj se pojavljuje ošišani Štefek. Naime, dio se čitatelja bunio na Štefekovu raščupanu frizuru, pa ga je Reisinger 'ošišao' na nulericu, dok Pero događaj komentira: "Neki čitaoci nisu bili zadovoljni Štefekovim izgledom i zahtijevali su da ga ošišam. A pogledaj kako tek sada izgleda!"¹⁰¹⁶ Pero je prikazan i u razgovoru s redakcijom *Vjesnika* kojoj kaže: "...recite vašem karikaturisti da mi ove godine ne nacрта nikakav posjet rođaka za vrijeme Velesajma".¹⁰¹⁷

¹⁰¹⁵ *Vjesnik*, god. XXII., br. 5127, 2. lipnja 1961.

¹⁰¹⁶ *Vjesnik*, god. XXII., br. 5148, 23. lipanj 1961.

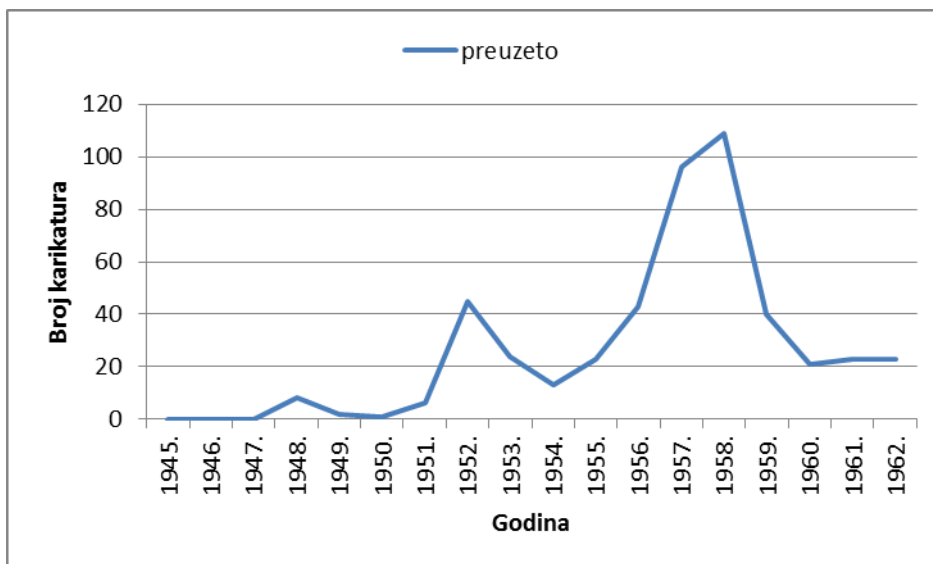
¹⁰¹⁷ *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5587, 9. rujanj 1962.

Preuzeto iz drugih novina

Od 1948. godine *Vjesnik* započinje s praksom objavljivanja karikatura preuzetih iz drugih publikacija. Takve karikature čine 14% sveukupnog korpusa istraživanih karikatura *Vjesnika*. Najveći broj preuzimanja *Vjesnik* ima 1958. kada objavljuje 109 karikatura, koje u toj godini čine 41% svih karikatura. Najveći udio u broju karikatura ostvaren je 1957., a iznosi 43%. Najveći broj karikatura *Vjesnik* preuzima iz zapadnih medija – američkih, britanskih, francuskih i zapadnonjemačkih, potom iz sovjetskih listova, te iz jugoslavenskih novina.

Najveći je broj karikatura vanjskopolitičke tematike, odnosno unutarnjopolitičke tematike države iz koje je preuzeto. Tako da se veliki dio preuzetih karikatura tematski poklapa s karikaturama *Vjesnika*, tj. jedne druge nadopunjavaju.

Grafikon 19. *Vjesnik*, broj preuzetih karikatura u razdoblju 1945. - 1962.

Američke novine

Vjesnik objavljuje karikature četiriju američkih listova - *Daily Worker*, *Trends & Tide*, *New York Herald Tribune*, *The New York Times*.

Iz *Daily Workera*, glasila Komunističke partije SAD-a, prenosi se karikatura koja 'razotkriva' pravu namjeru Marshallova plana, odnosno prikazuje kako je njegov cilj

ekonomsko pokoravanje Europe od strane Wall Streeta.¹⁰¹⁸ Naredna karikatura *Daily Workera* kritizira uplitanje Velike Britanije u Arapsko-izraelski rat, odnosno naoružavanje Arapa nakon što je dogovoren prekid vatre.¹⁰¹⁹ List upozorava na prijetnju koja dolazi od obnavljanja njemačke vojne industrije, prisjeća se vremena Prvoga i Drugoga svjetskog rata i posljedica koje je donijela militarizacija Njemačke.¹⁰²⁰ *Vjesnik* objavljuje crteže poznatog američkog karikaturista Walta Partymillera (1912. - 1991.), koji na jednom od svojih radova sugerira kako kapital Wall Streeta obnavlja njemački militarizam, na način da obnavlja njemačku vojnu industriju.¹⁰²¹ Partymillerova karikatura osim militarizacije Njemačke, kritizira i militarizam SAD-a i visoka budžetska izdvajanja za vojsku, koja padaju na leđa običnih građana.¹⁰²²

Slika 62. *Vjesnik*, god. XI., br. 1837, 31. ožujak 1951.

List *New York Herald Tribune* objavljuje karikaturu koja govori o odnosu Sovjetskoga Saveza i Narodne Republike Kine, odnosno vodstva Komunističke partije Kine, gdje po

¹⁰¹⁸ *Vjesnik*, god. VIII., br. 957, 2. lipanj 1948. (Preuzeto iz: *Daily Worker*, bez datuma.)

¹⁰¹⁹ *Vjesnik*, god. VIII., br. 971, 18. lipanj 1948. (Preuzeto iz: *Daily Worker*, bez datuma.)

¹⁰²⁰ *Vjesnik*, god. VIII., br. 1116, 2. prosinac 1948. (Preuzeto iz: *Daily Worker*, bez datuma.)

¹⁰²¹ *Vjesnik*, god. VIII., br. 1079, 21. listopad 1948. (Preuzeto iz: *Trends & Tide*, bez datuma.)

¹⁰²² *Vjesnik*, god. VIII., br. 1080, 22. listopad 1948. (Preuzeto iz: *Trends & Tide*, bez datuma.)

mišljenju karikature Staljin koristi kineske saveznike kao "topovsko meso" u sukobu na Korejskom poluotoku.¹⁰²³ Godine 1956. list komentira američke predsjedničke izbore, posebno se osvrće na promjenu republikanske politike prema radnicima. Naime, u kampanji im republikanski kandidat Eisenhower obećava povišenje standarda i "rekordan prosperitet".¹⁰²⁴ Tri godine kasnije, neimenovana američka karikatura, komentira gospodarsku situaciju u SAD-u, te iz nje proizlazi kako se Eisenhowerova obećanja nisu ostvarila, iz razloga jer je život u Americi jako skup a cijene proizvoda su jako visoke. Kao glavni krivac ističe se industrijski lobi, odnosno velike korporacije.¹⁰²⁵

Karikatura iz neimenovanog američkog lista opisuje poreznu politiku SAD-a, naglašavajući kako su izdaci za nacionalni budžet preveliki da bi se porez mogao smanjiti.¹⁰²⁶ A kao jedan od razloga visokih izdvajanja u proračunu, karikature vide američko financiranje stranih diktatora. Osim što je problematično što novac odlazi van zemlje, postavlja se i pitanje opravdanosti financiranja diktatura u kojima se krše ljudska prava i glavna načela koja SAD zagovaraju.¹⁰²⁷

Američke karikature upozoravaju na opasnosti nuklearnog naoružanja, naglašavaju štetnost zračenja nakon nuklearnih pokusa, ali i opasnost od izbijanja nuklearnog rata.¹⁰²⁸ Nakon sovjetskih uspjeha u lansiranju raketa u svemir, američke karikature ukazuju na slabosti SAD-a i njihovih zapadnih saveznika. Glavne krivce vide u razjedinjenosti Zapada, razlikama u mišljenju i brojnim nesporazumima.¹⁰²⁹ Glavnim uzrocima američkog zaostajanja u znanosti karikature smatraju američku samodopadnost i ljubomoru, koja ih je blokirala u razvoju.¹⁰³⁰ Posebno je zanimljiva karikatura *The New York Timesa*, koja uz to što kritizira razvoj i širenje nuklearnog naoružanja, posebno kritizira američku vladu koja ne podržava

¹⁰²³ *Vjesnik*, god. XI., br. 1837, 31. ožujak 1951. (Preuzeto iz: *New York Herald Tribune*, bez datuma.)

¹⁰²⁴ *Vjesnik*, god. XVII., br. 3587, 8. rujanj 1956. (Preuzeto iz: *New York Herald Tribune*, bez datuma.)

¹⁰²⁵ *Vjesnik*, god. XX., br. 4452, 5. travanj 1959. (Preuzeto iz: "američka karikatura", bez datuma.)

¹⁰²⁶ *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3720, 1. veljača 1957. (Preuzeto iz: "američka karikatura", bez datuma.)

¹⁰²⁷ *Vjesnik*, god. XXII., br. 5150, 25. lipanj 1961. (Preuzeto iz: *New York Herald Tribune*, bez datuma.)

¹⁰²⁸ *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3876, 9. srpanj 1957. (Preuzeto iz: "američka karikatura", bez datuma.)

¹⁰²⁹ *Vjesnik*, god. XVIII., br. 4026, 8. prosinac 1957. (Preuzeto iz: "američka karikatura", bez datuma.); *Vjesnik*, god. XVIII., br. 4027, 9. prosinac 1957. (Preuzeto iz: "američka karikatura", bez datuma.)

¹⁰³⁰ *Vjesnik*, god. XVIII., br. 4035, 17. prosinac 1957. (Preuzeto iz: "američka karikatura", bez datuma.); *Vjesnik*, god. XVIII., br. 4036, 18. prosinac 1957. (Preuzeto iz: "američka karikatura", bez datuma.)

sovjetski prijedlog o obustavi nuklearnih eksperimenata, stoga list postavlja pitanje: "Znači li to da se jedino komunisti brinu za budućnost čovječanstva?"¹⁰³¹

Britanske novine

Vjesnik prenosi karikature iz sedam britanskih listova - *News Chronicle*, *The Observer*, *Manchester guardian*, *Daily Mirror*, *Daily Express*, *Daily Sketch*, *London Evening Standard*.

Prva karikatura preuzeta iz jednoga britanskog lista je ona iz *News Chroniclea* na kojoj se ismijava američkog generala Douglasa MacArthura i njegov agresivni stav prema sukobu u Koreji, a koji je obuzdan od američkog predsjednika Harryja Trumana, na način da je MacArthur smijenjen sa svih dužnosti.¹⁰³² List karikaturira i američkog senatora Josepha McCarthyja i njegov Komitet za antiameričku djelatnost. Karikatura prikazuje McCarthyja kako ispituje sam sebe na poligrafu, aludirajući tako na njegov stav da nikome ne treba vjerovati, odnosno da svatko može raditi protiv SAD-a.¹⁰³³ Londonski list *The Observer* krajem 1962., u vrijeme kubanske krize, objavljuje, a *Vjesnik* prenosi, karikaturu kojom kritizira stav kubanskih izbjeglica u SAD-u koje od predsjednika Kennedyja zahtijevaju invaziju na Kubu. Karikatura kritizira takav stav i ponašanje, prvenstveno iz razloga jer se 'skriva' iza antiratne retorike, a u suštini želi sukob.¹⁰³⁴

News Chronicle karikaturira britanskoga ministra vanjskih poslova Anthony Edena (u to vrijeme ministar, kasnije premijer) i njegova nastojanja da Britanija zadrži Sudan pod svojim nadzorom, unatoč težnjama sudanskog stanovništva da se izbori za samostalnost. List se ismijava s Edenom aludirajući kako isti ima priviđenja u pogledu Sudana i nerealna očekivanja o završetku spora.¹⁰³⁵ Edena se karikaturira i u pogledu politike prema Egiptu i britanskih nastojanja da zadrže što veći utjecaj u njemu.¹⁰³⁶ *News Chronicle* iskazuje bojazan

¹⁰³¹ *Vjesnik*, god. XIX., br. 4144, 7. travanj 1958. (Preuzeto iz: *The New York Times*, bez datuma.)

¹⁰³² *Vjesnik*, god. XI., br. 1901, 15. lipanj 1951. (Preuzeto iz: *News Chronicle*, bez datuma.)

¹⁰³³ *Vjesnik*, god. XIV., br. 2515, 5. travanj 1953. (Preuzeto iz: *News Chronicle*, 30. ožujak 1953.)

¹⁰³⁴ *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5644, 5. studeni 1962. (Preuzeto iz: *The Observer*, bez datuma.)

¹⁰³⁵ *Vjesnik*, god. XIV., br. 2439, 20. siječanj 1953. (Preuzeto iz: *News Chronicle*, bez datuma.)

¹⁰³⁶ *Vjesnik*, god. XIV., br. 2478, 28. veljača 1953. (Preuzeto iz: *News Chronicle*, bez datuma.)

zbog jačanja njemačkog nacionalizma, smatra kako su okolnosti slične onima 1933. godine kada je Hitler došao na vlast, te kako se u Njemačkoj osjeća "Hitlerov duh".¹⁰³⁷

Vjesnik prenosi i karikature britanskog lista *Manchester guardian* koji opisuje odnos SAD-a i njegovih europskih saveznika u pogledu američke politike u Aziji. Prikazano je kako se pojedina država odnosi prema SAD-u, pa tako vidimo da je Italija najodaniji saveznik, koji slijepo sluša svoga nadređenoga. Britanija je prikazana kao država koja se odupire američkoj politici, dok su Francuska i SR Njemačka prikazane kao rezervirane, ali i međusobno posvađane države.¹⁰³⁸ I *News Chronicle* karikaturira britansko odupiranje američkoj politici u Aziji,¹⁰³⁹ kao i neimenovani britanski list čiju karikaturu potpisuje Low.¹⁰⁴⁰

Godine 1955. *Manchester guardian* ismijava novoga britanskog premijera Anthonyja Edena, smatra kako isti nema viziju i neće voditi vlastitu politiku, već će se oslanjati na Churchillovu politiku, odnosno na politiku svoga prethodnika i mentora.¹⁰⁴¹ No, već sljedeća karikatura *Manchester guardian* koju prenosi *Vjesnik*, a koja problematizira novoga britanskoga premijera, najavljuje kako bi Eden mogao 'okrenuti' novu stranicu u Hladnome ratu i započeti ozbiljniji dijalog sa Sovjetskim Savezom.¹⁰⁴² *Vjesnik* objavljuje i karikaturu koja problematizira pitanje kolonijalizma i njegovog nasljeđa, opisuje kako su nastupila nova vremena u kojima nema mjesta za stari kolonijalizam. Karikatura implicira kako su se Velika Britanija i Francuska prilagodile tim vremenima, dok se Portugal kritizira jer se odupire promjenama.¹⁰⁴³

Londonski list *Daily Mirror* tematizira problem priznanja NR Kine od strane zapadnih zemalja. Karikatura prikazuje kako britanski ministar vanjskih poslova Eden pokušava pokazati američkome državnom tajniku Johnu Fosteru Dullesu kako bi Kinu trebalo priznati, obzirom da se radi o državi sa 600 milijuna stanovnika koji nisu zastupljeni u OUN-u.¹⁰⁴⁴

¹⁰³⁷ *Vjesnik*, god. XIV., br. 2443, 24. siječanj 1953. (Preuzeto iz: *News Chronicle*, bez datuma.)

¹⁰³⁸ *Vjesnik*, god. XIV., br. 2465, 15. veljača 1953. (Preuzeto iz: *Manchester guardian*, bez datuma.)

¹⁰³⁹ *Vjesnik*, god. XIV., br. 2467, 17. veljača 1953. (Preuzeto iz: *News Chronicle*, bez datuma.)

¹⁰⁴⁰ *Vjesnik*, god. XIV., br. 2479, 1. ožujak 1953. (Preuzeto iz: "engleska karikatura", bez datuma.)

¹⁰⁴¹ *Vjesnik*, god. XVI., br. 3164, 8. svibanj 1955. (Preuzeto iz: *Manchester guardian*, bez datuma.)

¹⁰⁴² *Vjesnik*, god. XVI., br. 3241, 4. kolovoz 1955. (Preuzeto iz: *Manchester guardian*, bez datuma.)

¹⁰⁴³ *Vjesnik*, god. XVII., br. 3369, 1. siječanj 1956. (Preuzeto iz: *Manchester guardian*, bez datuma.)

¹⁰⁴⁴ *Vjesnik*, god. XIV., br. 2910, 13. srpanj 1954. (Preuzeto iz: *Daily Mirror*, bez datuma.)

Daily Mirror objavljuje karikaturu koja opisuje razvoj i korištenje nuklearne tehnologije, te daje crno predviđanje o uništenju Zemlje ako se nastavi s blokovskom politikom i naoružavanjem koje ju prati.¹⁰⁴⁵ Kritizira i Johna Fostera Dullesa u pogledu njegova stava prema nuklearnom naoružanju, odnosno njegova poticanja razvoja hidrogenske bombe. Karikatura sugerira kako Dulles nije svjestan što čini, i da ćeće po rubu provalije.¹⁰⁴⁶ Povodom desete godišnjice osnutka OUN-a, *Daily Mirror* objavljuje karikaturu iz koje je razvidno kako OUN nema nikakvu moć odlučivanja i djelovanja, već su sve poluge moći u rukama Zapadnih sila.¹⁰⁴⁷ Na primjeru nestašice nafte i odbijanja SAD-a da dio svoje nafte ustupi Zapadnoj Europi, *Daily Mirror* ukazuje na stvarni odnos SAD-a prema Velikoj Britaniji, odnosno pokazuje kako nije riječ o istinskom prijatelju, već sebičnom licemjeru.¹⁰⁴⁸

Neimenovana britanska karikatura problematizira politiku Velike Britanije prema njezinoj koloniji Cipru, smatrajući je nerealnom i nesvjesnom povijesnih kretanja. Kritizira njezin nepopustljiv stav.¹⁰⁴⁹ Britanska se karikatura bavi i pitanjem Europske obrambene zajednice (EOZ), poseban naglasak stavljajući na francuski strah od naoružane i gospodarski jake Zapadne Njemačke. Karikaturira se kako Britanija i SAD nagovaraju Francusku na pridruživanje EOZ-u.¹⁰⁵⁰ Jedna kasnija karikatura iz 1962. prikazuje Veliku Britaniju kao neodlučnu u pogledu pristupa Zajedničkom europskom tržištu. U Britaniji se u to vrijeme vode velike debate po tome pitanju, a jedna od karikatura pristupanje Britanije prikazuje kao kapitulaciju pred Francuskom i SR Njemačkom, dok druga ukazuje na nedosljednost britanske politike i naglu promjenu mišljenja.¹⁰⁵¹ Jedna Cummingsova karikatura prikazuje

¹⁰⁴⁵ *Vjesnik*, god. XVI., br. 3116, 11. ožujak 1955. (Preuzeto iz: *Daily Mirror*, bez datuma.)

¹⁰⁴⁶ *Vjesnik*, god. XVII., br. 3383, 17. siječanj 1956. (Preuzeto iz: *Daily Mirror*, bez datuma.)

¹⁰⁴⁷ *Vjesnik*, god. XVI., br. 3208, 27. lipanj 1955. (Preuzeto iz: *Daily Mirror*, bez datuma.)

¹⁰⁴⁸ *Vjesnik*, god. XVII., br. 3664, 4. prosinac 1956. (Preuzeto iz: *Daily Mirror*, bez datuma.)

¹⁰⁴⁹ *Vjesnik*, god. XV., br. 2939, 15. kolovoz 1954. (Preuzeto iz: "iz britanske štampe", bez datuma.)

¹⁰⁵⁰ *Vjesnik*, god. XV., br. 2951, 29. kolovoz 1954. (Preuzeto iz: "iz britanske štampe", bez datuma.); *Vjesnik*, god. XV., br. 2962, 10. rujanj 1954. (Preuzeto iz: "iz britanske štampe", bez datuma.); *Vjesnik*, god. XVI., br. 3340, 27. studeni 1955. (Preuzeto iz: "engleska karikatura", bez datuma.)

¹⁰⁵¹ *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5492, 6. lipanj 1962. (Preuzeto iz: *Daily Express*, bez datuma.); *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5625, 17. listopad 1962. (Preuzeto iz: *Daily Express*, bez datuma.)

usamljenog britanskog premijera kako juriša na europsko tržište, dok britanska javnost, oporba i zemlje Commonweltha bježe od Europe.¹⁰⁵²

Po neimenovanom britanskom listu, Nobelovu nagradu za mir za godinu 1955. dobiti će nuklearna bomba, a nagradu će joj uručiti svjetske nuklearne sile. Ovakvom karikaturom nastoji se ukazati na negativnosti razvoja nuklearnog naoružanja i moguću tragediju koje ono može izazvati, te na neodgovorno ponašanja lidera zemalja posjedovateljica nuklearne tehnologije.¹⁰⁵³ List *Daily Sketch* komentira, a *Vjesnik* prenosi, američku i britansku suradnju po pitanju razvoja nuklearne tehnologije. Karikatura je reakcija na zajedničku izjavu kako će si SAD i Velika Britanija "povjerit atomske tajne".¹⁰⁵⁴ Daljnji razvoj hladnoratovske napetosti doveo je do daljnjeg jačanja nuklearnih potencijala na obje strane, no britanska karikatura ipak naglasak stavlja na naoružavanje Zapada, te svojim karikaturama optužuje zapadne zemlje da su svojom politikom dovele do pogoršavanja odnosa sa Sovjetskim Savezom.¹⁰⁵⁵ Nakon lansiranja američkih i sovjetskih raketa u svemir, Vicky i njihovu netrpeljivost seli u svemir, pa prikazuje kako nakon početne prednosti Sovjeta, sada i Amerikanci imaju raketu u svemiru – pa stoga od sada mogu razgovarati na "ravnopravnim osnovama".¹⁰⁵⁶ I kasnije karikature koriste utrku u naoružanju kao poligon za prikaz odnosa Sovjeta i Amerikanaca, no, u kasnijim fazama dvije će zemlje surađivati u svemiru, pa će karikature ismijavati nemogućnost njihove suradnje na Zemlji.¹⁰⁵⁷ List *The Observer* opisuje drugu dimenziju razvoja svemirskog programa te svojom karikaturom ukazuje na nepravdu koja se događa u najrazvijenijoj državi svijeta (SAD-u) koja ima dovoljno sredstava da pošalje čovjeka u svemir, ali nema novaca da nahrani vlastito gladno stanovništvo.¹⁰⁵⁸

¹⁰⁵² *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5594, 16. rujan 1962. (Preuzeto iz: "britanska karikatura", bez datuma.)

¹⁰⁵³ *Vjesnik*, god. XVI., br. 3123, 19. ožujak 1955. (Preuzeto iz: "Vickyjeva karikatura", bez datuma.); *Vjesnik*, god. XVI., br. 3127, 24. ožujak 1955. (Preuzeto iz: "engleska karikatura", bez datuma.); *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3869, 2. srpanj 1957. (Preuzeto iz: samo potpis karikaturiste Vickyja, bez navođenja izvora karikature.); *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5524, 8. srpanj 1962. (Preuzeto iz: *The Observer*, bez datuma.)

¹⁰⁵⁴ *Vjesnik*, god. XVII., br. 3520, 22. lipanj 1956. (Preuzeto iz: *Daily Sketch*, bez datuma.)

¹⁰⁵⁵ *Vjesnik*, god. XIX., br. 4052, 5. siječanj 1958. (Preuzeto iz: "britanska karikatura", bez datuma.)

¹⁰⁵⁶ *Vjesnik*, god. XIX., br. 4089, 11. veljača 1958. (Preuzeto iz: samo potpis karikaturiste Vickyja, bez navođenja izvora karikature.)

¹⁰⁵⁷ *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5404, 9. ožujak 1962. (Preuzeto iz: "britanska karikatura", bez datuma.)

¹⁰⁵⁸ *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5489, 3. lipanj 1962. (Preuzeto iz: *The Observer*, bez datuma.)

Engleska karikatura opisuje neuspjeh britanske politike na Bliskom Istoku, odnosno ignoriranje Velike Britanije od strane arapskih zemalja. Karikature ismijavaju i britansku ulogu u Bagdadskom paktu, prikazuju je kao majku koja bdije nad svojim bolesnim djetetom (Bagdadski pakt), dok Jordan stoji sa strane i čeka djetetovu smrt. Naredna karikatura kritizira cjelokupnu britansku kolonijalnu politiku, prikazuje Povijest kao učitelja koji govori djeci (Eden i ministar za kolonije Alan Lennox-Boyd) kako iz pogrešne politike prema Irskoj, Indiji, Palestini itd., nisu ništa naučili i da će se povijest ponoviti s Ciprom.¹⁰⁵⁹ Ista su dvojica akteri Vickyjeve karikature koja komentira propast britanske politike na Cipru.¹⁰⁶⁰ Kritizira se i britanska politika prema Omanu, karikature optužuju Veliku Britaniju da potiče i pomaže omanskog sultana u upotrebi prekomjerne sile u obračunu s ustanicima.¹⁰⁶¹ U kasnijem razdoblju karikature prikazuju poraz britanske kolonijalne politike, a jedna od njih koristi izjavu premijera Macmillana: "Vjetar promjena puše na kontinentu" (Afrika), kako bi dočarala promjene u vanjskoj politici Britanije.¹⁰⁶² Vickyjeva karikatura komentira zbivanja u Južnoj Africi, osuđuje politiku bijelaca nad crnim stanovništvom te smatra da aparthejd može 'zapaliti' cijelu Afriku.¹⁰⁶³

Vicky komentira američke predsjedničke izbore i zdravstveno stanje Eisenhowera. Naime, isti je ranije pretrpio srčani udar, ali ga to nije spriječilo da se kandidira za novi mandat i osvoji ga. Karikatura komentira Eisenhowerovo zdravstveno stanje i njegovo pozivanje na pozitivni liječnički izvještaj, smatrajući kako je izvještaj lažan te da je njegovo zdravstveno stanje lošije od predstavljenog.¹⁰⁶⁴ Vickyjeva karikatura kritizira položaj crnaca u SAD-u, prikazan je njihov drugorazredni položaj u društvu i represija vlasti nad njima.¹⁰⁶⁵

¹⁰⁵⁹ *Vjesnik*, god. XVII., br. 3429, 11. ožujak 1956. (Preuzeto iz: "engleska karikatura", bez datuma.); *Vjesnik*, god. XVII., br. 3434, 16. ožujak 1956. (Preuzeto iz: "engleska karikatura", bez datuma.); *Vjesnik*, god. XVII., br. 3435, 17. ožujak 1956. (Preuzeto iz: "engleska karikatura", bez datuma.); *Vjesnik*, god. XVII., br. 3442, 25. ožujak 1956. (Preuzeto iz: "engleska karikatura", bez datuma.)

¹⁰⁶⁰ *Vjesnik*, god. XVII., br. 3551, 27. srpanj 1956. (Preuzeto iz: neimenovana britanska karikatura, bez datuma.)

¹⁰⁶¹ *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3922, 24. kolovoz 1957. (Preuzeto iz: "britanska karikatura", bez datuma.)

¹⁰⁶² *Vjesnik*, god. XX., br. 4717, 13. veljača 1960. (Preuzeto iz: "britanska karikatura", bez datuma.)

¹⁰⁶³ *Vjesnik*, god. XX., br. 4768, 12. travanj 1960. (Preuzeto iz: *London Evening Standard*, bez datuma.); *Vjesnik*, god. XX., br. 4931, 21. listopada 1960. (Preuzeto iz: *Daily Mirror*, bez datuma.)

¹⁰⁶⁴ *Vjesnik*, god. XVII., br. 3568, 17. kolovoz 1956. (Preuzeto iz: neimenovana britanska karikatura, bez datuma.)

¹⁰⁶⁵ *Vjesnik*, god. XVII., br. 3600, 23. rujan 1956. (Preuzeto iz: neimenovana britanska karikatura, bez datuma.)

Krajem 1956. godine Vicky komentira dvomjesečni izostanak britanskog premijera Edena, koji se liječio na Jamajci. Karikatura prikazuje preplanulog Edena koji se vratio u svoju razrušenu premijersku rezidenciju (sinonim za Veliku Britaniju) i pita batlera: "Da li se što dogodilo za vrijeme moje odsutnosti?"¹⁰⁶⁶ Već mjesec dana kasnije Eden više nije premijer, a funkciju preuzima Harold Macmillan. *Vjesnik* prenosi britansku karikaturu koja opisuje šest uloga koje će Macmillan trebati igrati, ovisno kome se obraća tj. s kime surađuje – s SAD-om, europskim zemljama, vanjska politika prema ostalim zemljama, odnos prema krupnim kapitalistima, odnos prema biračima i odnos prema stranačkim kolegama.¹⁰⁶⁷ Kada godine 1962. Macmillan smjenjuje sedmero ministara iz svoje vlade dolazi na 'udar' kritike brojnih karikatura, dok *Vjesnik* prenosi jednu iz *Daily Expressa*.¹⁰⁶⁸

Vickyjeva se karikatura ismijava s američkom politikom na Bliskom Istoku, komentira kako su istu politiku vodile Francuska i Velika Britanija, te kako je takva politika doživjela neuspjeh. Riječ je o politici iskorištavanja zemalja Bliskog Istoka radi dobivanja koncesija na njihovu naftu. Sugerira kako će se isto dogoditi i s američkom politikom. Naredna karikatura prikazuje kako se hladnoratovska borba preselila na Bliski Istok, odnosno, da se borbe vode oko naftnih polja.¹⁰⁶⁹ I Lowova karikatura opisuje prilike na Bliskom Istoku, gdje zbog velikih količina nafte sve više jača pozicija Saudijske Arabije i njezine kraljevske obitelji Saud, stoga se sve strane (Egipat, zapadne sile) žele dodvoriti dinastiji Saud.¹⁰⁷⁰ Karikature komentiraju pokušaje britanskog vodstva da uspostavi trgovinsku suradnju s Kinom, unatoč embargu koji je SAD nametnuo Kini. Ismijava se ovisnost britanske politike o politici SAD-a, odnosno, ucijenjenost britanskog vodstva od američke administracije.¹⁰⁷¹

¹⁰⁶⁶ *Vjesnik*, god. XVII., br. 3677, 18. prosinac 1956. (Preuzeto iz: "engleska karikatura", bez datuma.)

¹⁰⁶⁷ *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3707, 19. siječanj 1957. (Preuzeto iz: "engleska karikatura", bez datuma.)

¹⁰⁶⁸ *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5536, 20. srpanj 1962. (Preuzeto iz: *Daily Express*, bez datuma.)

¹⁰⁶⁹ *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3698, 10. siječanj 1957. (Preuzeto iz: "engleska karikatura", bez datuma.); *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3701, 13. siječanj 1957. (Preuzeto iz: "engleska karikatura", bez datuma.); *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3729, 10. veljača 1957. (Preuzeto iz: "britanska karikatura", bez datuma.); *Vjesnik*, god. XIX., br. 4239, 26. srpanj 1958. (Preuzeto iz: "britanska karikatura", bez datuma.)

¹⁰⁷⁰ *Vjesnik*, god. XIX., br. 4108, 2. ožujak 1958. (Preuzeto iz: samo potpis karikaturista Lova, bez navođenja izvora karikature.)

¹⁰⁷¹ *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3841, 4. lipanj 1957. (Preuzeto iz: "britanska karikatura", bez datuma.); *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3851, 14. lipanj 1957. (Preuzeto iz: "britanska karikatura", bez datuma.)

Slika 63. *Vjesnik*, god. XVI., br. 3127, 24. ožujak 1955.

Britanske karikature komentiraju, odnosno kritiziraju naoružavanje Zapadne Njemačke. Upozoravaju na američko ponašanje i njihovu sve veću podršku Zapadnoj Njemačkoj, pitajući se gdje je kraj naoružavanju, odnosno – “misle li Amerikanci Nijemcima dati i nuklearno naoružanje?”¹⁰⁷² Britanske karikature smatraju kako u odnosima Zapadnih zemalja vodeću ulogu ima Zapadna Njemačka, odnosno njezin kancelar Adenauer. Ismijavaju se s britanskim premijerom Macmillanom, prikazujući kako Adenauer odlučuje kakvu će politiku Velika Britanija voditi.¹⁰⁷³ Karikature iskazuju bojazan po pitanju opstanka britanske valute. Naime, kako se naglašava - funti prijete opasnost od američkog dolara i njemačke marke, koje vrše sve jači pritisak na funtu.¹⁰⁷⁴

Kada početkom 1958. godine sovjetsko rukovodstvo inicira razgovore između Istoka i Zapada, koji bi u konačnici trebali dovesti do popuštanja napetosti i normalizacije odnosa, Zapadne sile sa sumnjom gledaju na prijedloge Moskve. Slijedom toga, britanske karikature kritiziraju krutu politiku Zapada koji ne želi prihvatiti inicijativu Moskve.¹⁰⁷⁵ Jedna od karikatura ismijava Dullesa prikazujuća kako je znao djelovati, odnosno imao je odgovore

¹⁰⁷² *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3797, 19. travanj 1957. (Preuzeto iz: “engleska karikatura”, bez datuma.)

¹⁰⁷³ *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3821, 15. ožujak 1957. (Preuzeto iz: “britanska karikatura”, bez datuma.); *Vjesnik*, god. XX., br. 4700, 24. siječanj 1960. (Preuzeto iz: “britanska karikatura”, bez datuma.); *Vjesnik*, god. XXII., br. 5243, 26. rujanj 1961. (Preuzeto iz: “britanska karikatura”, bez datuma.); *Vjesnik*, god. XXII., br. 5317, 10. prosinac 1961. (Preuzeto iz: “britanska karikatura”, bez datuma.)

¹⁰⁷⁴ *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3956, 27. rujanj 1957. (Preuzeto iz: “britanska karikatura”, bez datuma.)

¹⁰⁷⁵ *Vjesnik*, god. XIX., br. 4119, 13. ožujak 1958. (Preuzeto iz: “britanska karikatura”, bez datuma.); *Vjesnik*, god. XIX., br. 4121, 15. ožujak 1958. (Preuzeto iz: “britanska karikatura”, bez datuma.)

dok su Sovjeti govorili 'ne', no nakon što su Sovjeti počeli govoriti 'da' - Dulles je izgubljen i ne zna što mu je činiti.¹⁰⁷⁶ Britanski karikaturist Cummings¹⁰⁷⁷ ismijava neodlučnost britanskog premijera Macmillana u pogledu razvoja britanskog nuklearnog naoružanja. Slika pokazuje premijera koji ne zna kome vjerovati – Dullesu koji zagovara daljnji razvoj naoružanja, ili Hruščovu koji predlaže da se obustave nuklearni pokusi.¹⁰⁷⁸

Parlamentarna i politička kriza koja je zahvatila Francusku 1957. i 1958. postala je predmet brojnih karikatura koje s jedne strane ismijavaju nemogućnost dogovora francuskih političara, a s druge strane ukazuju na opasnost jačanja radikalne desnice i mogući slom Četvrte Republike ako De Gaulle preuzme vlast. Kada De Gaulle 1. lipnja 1958. preuzima funkciju premijera obustavlja se rad parlamenta na šest mjeseci, a karikature to žestoko osuđuju smatrajući da je riječ o porazu demokracije i uvođenju diktature.¹⁰⁷⁹ *Vjesnik* i kasnije prenosi karikature koje kritiziraju De Gaulleu po pojedinim pitanjima. Jedno od njih je odluka da se ne dozvoli osnivanje zračnih baza NATO-a u Francuskoj, a drugo je razvoj hidrogenske bombe.¹⁰⁸⁰

Vjesnik prenosi i britanske karikature koje prate zbivanja na Dalekom istoku, poglavito spor oko kineskog otoka Formoze (Tajvan). Karikature kritiziraju uplitanje SAD-a i njegovu potporu Čang Kaj Šeku.¹⁰⁸¹

¹⁰⁷⁶ *Vjesnik*, god. XIX., br. 4149, 12. travanj 1958. (Preuzeto iz: "britanska karikatura", bez datuma.)

¹⁰⁷⁷ Michael Cummings (1919. - 1997.), britanski karikaturist, crtao za *Daily Express*, *Sunday Express*, *Punch*, i *Aircraft Recognition*, te za francuske listove *L'Aurore*, *Paris Match* i *Candide*.

¹⁰⁷⁸ *Vjesnik*, god. XIX., br. 4158, 21. travanj 1958. (Preuzeto iz: samo potpis karikaturiste Cummingsa, bez navođenja izvora karikature.)

¹⁰⁷⁹ *Vjesnik*, god. XIX., br. 4181, 19. svibanj 1958. (Preuzeto iz: "britanska karikatura", bez datuma.); *Vjesnik*, god. XIX., br. 4185, 24. svibanj 1958. (Preuzeto iz: "britanska karikatura", bez datuma.); *Vjesnik*, god. XIX., br. 4188, 27. svibanj 1958. (Preuzeto iz: "britanska karikatura", bez datuma.); *Vjesnik*, god. XIX., br. 4193, 2. lipanj 1958. (Preuzeto iz: samo potpis karikaturista Cummingsa, bez navođenja izvora karikature.); *Vjesnik*, god. XIX., br. 4194, 3. lipanj 1958. (Preuzeto iz: "britanska karikatura", bez datuma.); *Vjesnik*, god. XIX., br. 4202, 13. lipanj 1958. (Preuzeto iz: "britanska karikatura", bez datuma.); *Vjesnik*, god. XIX., br. 4224, 8. srpanj 1958. (Preuzeto iz: "britanska karikatura", bez datuma.); *Vjesnik*, god. XIX., br. 4226, 11. srpanj 1958. (Preuzeto iz: "engleska karikatura".)

¹⁰⁸⁰ *Vjesnik*, god. XX., br. 4512, 14. lipanj 1959. (Preuzeto iz: "britanska karikatura", bez datuma.); *Vjesnik*, god. XX., br. 4568, 20. kolovoz 1959. (Preuzeto iz: "britanska karikatura", bez datuma.)

¹⁰⁸¹ *Vjesnik*, god. XIX., br. 4272, 2. rujanj 1958. (Preuzeto iz: "britanska karikatura", bez datuma.); *Vjesnik*, god. XIX., br. 4274, 5. rujanj 1958. (Preuzeto iz: "britanska karikatura", bez datuma.); *Vjesnik*, god. XIX., br. 4278, 9. rujanj 1958. (Preuzeto iz: "britanska karikatura", bez datuma.); *Vjesnik*, god. XIX., br. 4287, 20. rujanj 1958. (Preuzeto iz: "britanska karikatura", bez datuma.); *Vjesnik*, god. XIX., br. 4293, 27. rujanj 1958. (Preuzeto iz: samo potpis karikaturiste Vickyja, bez navođenja izvora karikature.)

Francuske novine

Vjesnik prenosi karikature iz svega tri francuska lista - *L'express*, *Express* i *Liberation*.

Prva karikatura preuzeta iz jednog francuskog lista objavljena je 12. studenog 1955., a bavi se uzrocima poraza francuske vanjske politike u zemljama Magreba. Karikatura je objavljena povodom jednoga članka u francuskim novinama koji kritizira politiku francuske vlade, a *Vjesnik* smatra da članak dobro poentira razloge neuspjeha vanjske politike.¹⁰⁸² Kada se godine 1960. aktualizira pitanje Konga, karikatura upozorava kako je riječ o problemu koji može dovesti do velikih sukoba na afričkom kontinentu.¹⁰⁸³

Neimenovani je francuski list objavio karikaturu koja komentira pad vlade premijera Guya Molleta, uzrokovane neslaganjem članova vlade s visokim izdvajanjima za rat u Alžiru.¹⁰⁸⁴ Nakon njegova odlaska Francusku je zahvatila parlamentarna kriza jer niti jedna politička opcija nije bila u mogućnosti sastaviti vladu. Glavnog krivca za takvo stanje karikature nalaze u egoizmu svakog od kandidata, koji vide upravo sebe na mjestu premijera i nisu spremni na kompromis.¹⁰⁸⁵ I u narednoj 1958. godini kada se kriza nastavlja, *Vjesnik* objavljuje francuske karikature koje komentiraju i kritiziraju rasplet – dolazak De Gaulle na vlast.¹⁰⁸⁶ De Gaulle će i kasnije biti tema brojnih karikatura koje naglasak stavljaju na njegovu autoritativnu vladavinu i svađalački odnos spram Zapadnih saveznika, te nastavak agresivne politike prema Alžiru.¹⁰⁸⁷

¹⁰⁸² *Vjesnik*, god. XVI., br. 3327, 12. studeni 1955. (Preuzeto iz: *L'express*, bez datuma.)

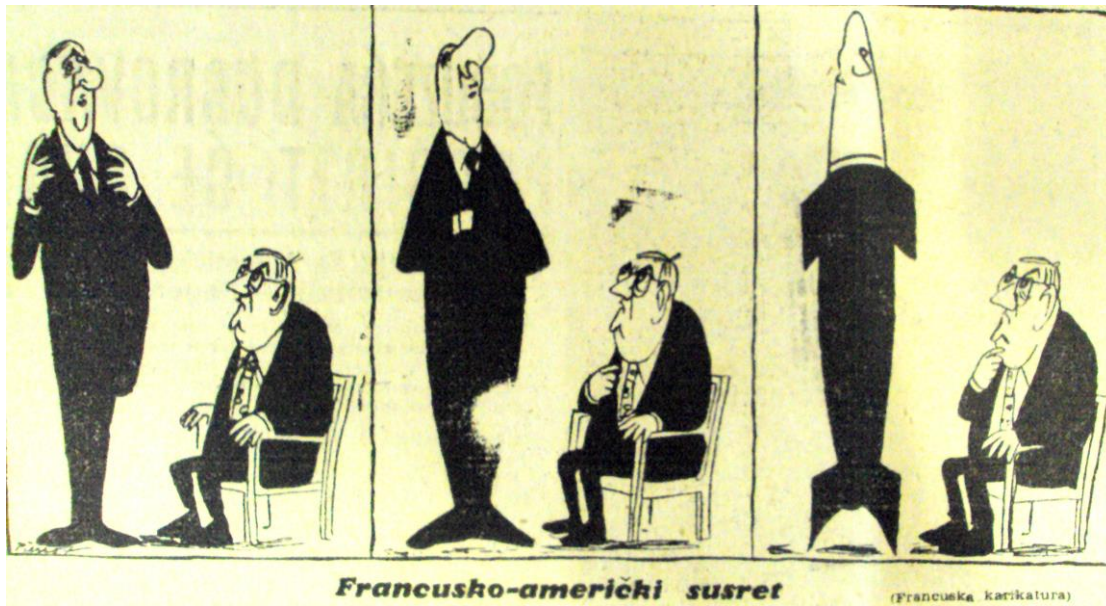
¹⁰⁸³ *Vjesnik*, god. XX., br. 4867, 7. kolovoz 1960. (Preuzeto iz: "francuska karikatura", bez datuma.)

¹⁰⁸⁴ *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3878, 11. srpanj 1957. (Preuzeto iz: "francuska karikatura", bez datuma.)

¹⁰⁸⁵ *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3972, 13. listopad 1957. (Preuzeto iz: "francuska karikatura", bez datuma.)

¹⁰⁸⁶ *Vjesnik*, god. XIX., br. 4198, 8. lipanj 1958. (Preuzeto iz: "francuska karikatura", bez datuma.); *Vjesnik*, god. XIX., br. 4230, 15. srpanj 1958. (Preuzeto iz: "francuska karikatura", bez datuma.); *Vjesnik*, god. XIX., br. 4289, 22. rujan 1958. (Preuzeto iz: *Express*, bez datuma.)

¹⁰⁸⁷ *Vjesnik*, god. XX., br. 4614, 12. listopad 1959. (Preuzeto iz: *Express*, bez datuma.); *Vjesnik*, god. XX., br. 4742, 13. ožujak 1960. (Preuzeto iz: *Express*, bez datuma.)

Slika 64. *Vjesnik*, god. XIX., br. 4230, 15. srpanj 1958.

Francuska se karikatura ismijava s američkim zaostajanjem u razvoju svemirske tehnologije, poglavito nakon što je Sovjetski Savez poslao u svemir psa Lajka, pa tako prikazuje skupinu američkih znanstvenika gdje jedan od njih kaže: "A mi ćemo poslati u svemir papigu, ona će nam sve ispričati."¹⁰⁸⁸

Pariški se *Liberation* ismijava s Dullesom i njegovom nesigurnošću u pogledu odnosa sa Sovjetskim Savezom, odnosno sovjetskog obećanja kako će prestati izvoditi nuklearne pokuse. Prikazan je kako osluškuje tlo, u želji da sazna jesu li Sovjeti prestali s testiranjima.¹⁰⁸⁹

Zapadnonjemačke novine

Vjesnik preuzima karikature iz sedam zapadnonjemačkih listova - *Die Zeit*, *Süddeutsche Zeitung*, *Frankfurter Rundschau*, *Die Welt*, *Münchener Merkur*, *Eulenspiegel* i *Wochenpost*.

Vjesnik objavljuje jednu zapadnonjemačku karikaturu iz hamburškog lista *Die Zeit*, koja tematizira problem pripadnosti pokrajine Saar. List ismijava pregovore između

¹⁰⁸⁸ *Vjesnik*, god. XVIII., br. 4014, 24. studeni 1957. (Preuzeto iz: "francuska karikatura", bez datuma.)

¹⁰⁸⁹ *Vjesnik*, god. XIX., br. 4150, 13. travanj 1958. (Preuzeto iz: *Liberation*, bez datuma.)

zapadnonjemačkog kancelara Adenauera i francuskog ministra vanjskih poslova Roberta Schumana. Karikira se njihovo razmišljanje kako već sami razgovori o problemu potvrđuju da je problem riješen.¹⁰⁹⁰ Objavljena je jedna karikatura iz neimenovanog njemačkog lista, na kojoj je karikaturiran Schuman i njegovi problemi s Marokom i Tunisom, odnosno francusko izbjegavanje pregovora o tim pitanjima i ignoriranje OUN.¹⁰⁹¹

Münchenski list *Süddeutsche Zeitung* karikaturira kancelara Adenauera, kritizira njegov nepomirljivi stav prema Istočnoj Njemačkoj i militarizaciju Zapadne Njemačke.¹⁰⁹² List *Frankfurter Rundschau* komentira kako je kancelar Adenauer izgubio prestiž u "borbi oko konjunktura".¹⁰⁹³ Neimenovani zapadnonjemački list kritizira negativnu kampanju kancelara Adenauera, koji lažima nastoji ocrniti svojega političkog protivnika Ericha Ollenhauera.¹⁰⁹⁴ I druge neimenovane karikature prikazuju Adenauera kao izuzetno konfliktnu osobu, zamjeraju mu militarizaciju Zapadne Njemačke i loše odnose s Istočnom Njemačkom.¹⁰⁹⁵ Nadalje, naglašava se i Adenauerov veliki egoizam i želja za apsolutnom vlašću koja se, po karikaturama, potvrđuje 1959. kada se planirao kandidirati za predsjednika republike, ali je ipak od toga odustao.¹⁰⁹⁶ Ali i naredne godine kada je nakon izbora novoga američkog predsjednika Kennedyja, mislio da može određivati na kojim će se osnovama temeljiti odnos dvaju zemalja.¹⁰⁹⁷

Kada godine 1961. Kennedyjeva administracija traži od Zapadne Njemačke da sudjeluje u saniranju američkog budžeta s milijardu dolara, Adenauer odbija zahtjev, a brojne

¹⁰⁹⁰ *Vjesnik*, god. XII., br. 2341, 12. listopad 1952. (Preuzeto iz: *Die Zeit*, bez datuma.)

¹⁰⁹¹ *Vjesnik*, god. XII., br. 2378, 18. studeni 1952. (Preuzeto iz: "iz jednog njemačkog lista", bez datuma.)

¹⁰⁹² *Vjesnik*, god. XVII., br. 3405, 12. veljača 1956. (Preuzeto iz: *Süddeutsche Zeitung*, bez datuma.)

¹⁰⁹³ *Vjesnik*, god. XVII., br. 3502, 3. lipanj 1956. (Preuzeto iz: *Frankfurter Rundschau*, bez datuma.)

¹⁰⁹⁴ *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3902, 4. kolovoz 1957. (Preuzeto iz: ne navodi se koji zapadnonjemački list.)

¹⁰⁹⁵ *Vjesnik*, god. XIX., br. 4113, 7. ožujak 1958. (Preuzeto iz: "njemačka karikatura", bez datuma.); *Vjesnik*, god. XX., br. 4772, 17. travanj 1960. (Preuzeto iz: "zapadnonjemačka karikatura", bez datuma.); *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5627, 19. listopad 1962. (Preuzeto iz: "zapadnonjemačka karikatura", bez datuma.)

¹⁰⁹⁶ *Vjesnik*, god. XX., br. 4459, 12. travanj 1959. (Preuzeto iz: *Frankfurter Rundschau*, bez datuma.); *Vjesnik*, god. XX., br. 4498, 29. svibanj 1959. (Preuzeto iz: *Die Welt*, bez datuma.); *Vjesnik*, god. XXII., br. 5274, 27. listopad 1961. (Preuzeto iz: "zapadnonjemačka karikatura", bez datuma.)

¹⁰⁹⁷ *Vjesnik*, god. XX., br. 4953, 15. studeni 1960. (Preuzeto iz: *Frankfurter Rundschau*, bez datuma.); *Vjesnik*, god. XXII., br. 5025, 9. veljača 1961. (Preuzeto iz: *Frankfurter Rundschau*, bez datuma.)

karikature komentiraju i kritiziraju zahtjev SAD-a da jedna druga država plaća njihove financijske obveze.¹⁰⁹⁸

Karikatura lista *Münchener Merkur* prikazuje britansko miješanje u unutarnje poslove Irana i odgovor iranskog premijera Mohammada Mossadegha, koji nacionalizira iranska naftna polja, čime daje udarac Velikoj Britaniji koja je do tada imala koncesiju na glavninu iranskih bušotina.¹⁰⁹⁹ Godine 1960. objavljena je karikatura koja prikazuje konačni poraz britanske kolonijalne politike u Africi.¹¹⁰⁰

Berlinski list *Eulenspiegel* objavljuje karikaturu koja prikazuje odnose u EOZ-u i strah Francuske od njemačke dominacije. Karikatura prikazuje francuskog pijetla u ulozi zapovjednika i njegovu vojsku koju čine bijesni vukovi – Nijemci.¹¹⁰¹ Još jedna neimenovana karikatura prikazuje strah Velike Britanije i Francuske od jačanja njemačke vojske, a posebno od prijedloga da se dio njemačke vojske stacionira u navedenim državama.¹¹⁰² Velika je Britanija nepovjerljiva i po pitanju ulaska u Zajedničko europsko tržište, a iz jedne se zapadnonjemačke karikature može zaključiti kako su glavno 'opterećenje' Britanije zemlje Commonweltha, u kojima ona ima veliko tržište, te je iz toga razloga rezervirana prema onome europskome.¹¹⁰³ Dok *Die Welt* smatra kako ni Francuska nije sklona britanskom ulasku na zajedničko tržište.¹¹⁰⁴

¹⁰⁹⁸ *Vjesnik*, god. XXII., br. 5047, 6. ožujak 1961. (Preuzeto iz: *Die Welt*, bez datuma.)

¹⁰⁹⁹ *Vjesnik*, god. XII., br. 2353, 24. listopad 1952. (Preuzeto iz: *Münchener Merkur*, bez datuma.)

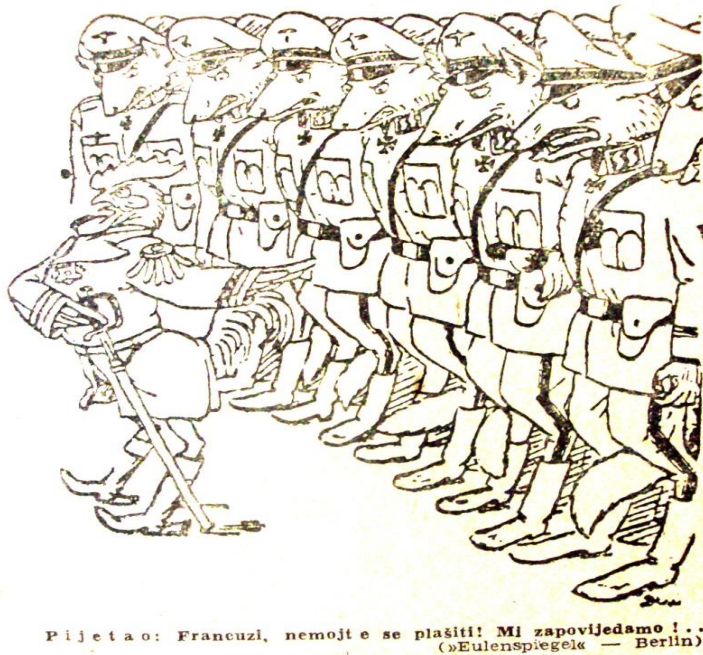
¹¹⁰⁰ *Vjesnik*, god. XX., br. 4706, 31. siječanj 1960. (Preuzeto iz: "zapadnonjemačka karikatura", bez datuma.)

¹¹⁰¹ *Vjesnik*, god. XVI., br. 3090, 8. veljača 1955. (Preuzeto iz: *Eulenspiegel*, bez datuma.)

¹¹⁰² *Vjesnik*, god. XXII., br. 5180, 25. srpanj 1961. (Preuzeto iz: "zapadnonjemačka karikatura", bez datuma.)

¹¹⁰³ *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5505, 19. lipanj 1962. (Preuzeto iz: "zapadnonjemačka karikatura", bez datuma.)

¹¹⁰⁴ *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5556, 9. kolovoz 1962. (Preuzeto iz: *Die Welt*, bez datuma.)

Slika 69. *Vjesnik*, god. XVI., br. 3090, 8. veljača 1955.

Vjesnik prenosi karikaturu iz zapadnonjemačkog lista *Wochenpost* koja komentira sve intenzivnije naoružavanje Istoka i Zapada, upozoravajući svojom karikaturom kako je riječ o vrlo opasnom procesu koji može dovesti do razaranja globalnih razmjera.¹¹⁰⁵ *Die Welt* se priključuje upozorenju, ali posebno naglašava opasnost od razvoja nuklearne tehnologije, dok i druge karikature prikazuju nevoljkost objiju strana za konstruktivnim pregovorima o razoružanju.¹¹⁰⁶

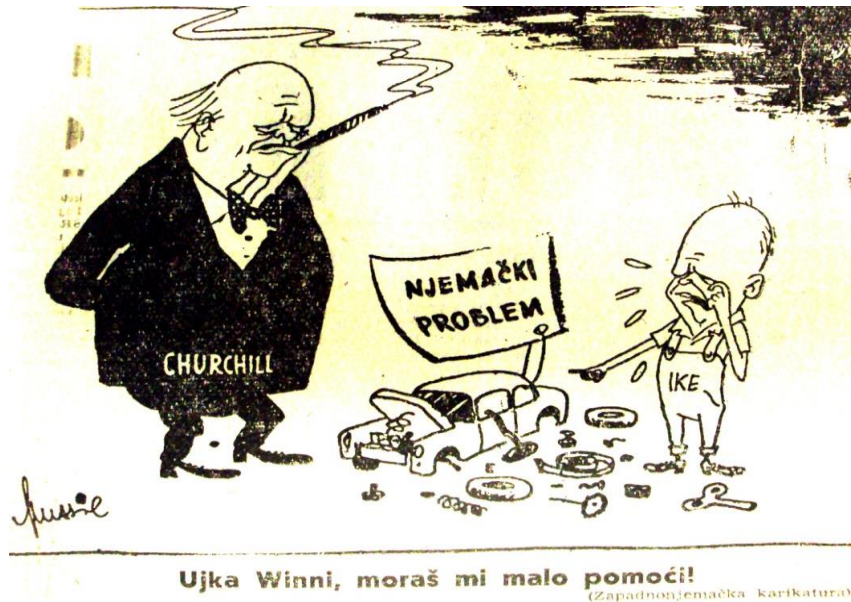
Neimenovani je zapadnonjemački list objavio karikaturu koja se bavi problemom naoružavanja SR Njemačke. Karikatura priziva sjećanje na 1945. godinu, kada su saveznici razoružali Njemačku, a deset godina kasnije oni je naoružavaju.¹¹⁰⁷ I ostale zapadnonjemačke karikature kritiziraju naoružavanje Njemačke, a *Frankfurter Rundschau* komentira njemačku vojsku i njezino naoružavanje na način da smatra kako joj nije u interesu da dođe do popuštanja napetosti između Istoka i Zapada, te ju optužuje za prolongiranje Hladnoga

¹¹⁰⁵ *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3866, 29. lipanj 1957. (Preuzeto iz: *Wochenpost*, bez datuma.)

¹¹⁰⁶ *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3989, 30. listopad 1957. (Preuzeto iz: *Die Welt*, bez datuma.); *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5411, 16. ožujak 1962. (Preuzeto iz: "zapadnonjemačka karikatura", bez datuma.)

¹¹⁰⁷ *Vjesnik*, god. XVI., br. 3170, 15. svibanj 1955. (Preuzeto iz: "njemačka karikatura", bez datuma.)

rata.¹¹⁰⁸ Karikature prikazuju nerazumijevanje između Istoka i Zapada, te manjak želje da se postigne konsenzus po bilo kojem pitanju, pa tako i po pitanju razoružanja. Naime, pregovori o razoružanju traju godinama, a po mišljenju karikatura trajati će još dugo u budućnost.¹¹⁰⁹

Slika 70. *Vjesnik*, god. XX., br. 4479, 7. svibanj 1959.

Nakon sovjetskog lansiranja prve rakete sa sisavcem – psom Lajkom, velik broj novina svojim karikaturama daje obola tome pothvatu. I zapadnonjemačka se karikatura pridružuje komentarima, izruguje se SAD-u zbog zaostajanja u razvoju svemirske tehnologije.¹¹¹⁰ *Die Welt* svojom karikaturom odlazi u budućnost, gdje aktere Hladnoga rata seli na Mjesec, a s njima i njihovu hladnoratovsku politiku. Naime, SAD i Sovjetski Savez su prikazani kako i na Mjesecu povlače demarkacijsku liniju.¹¹¹¹ List smatra kako je lansiranje Sputnika veliki udarac SAD-u i NATO-u, što na slici prikazuje kao oštećenje na maču (mač je NATO).¹¹¹²

¹¹⁰⁸ *Vjesnik*, god. XVII., br. 3513, 15. lipanj 1956. (Preuzeto iz: *Frankfurter Rundschau*, bez datuma.); *Vjesnik*, god. XIX., br. 4128, 22. ožujak 1958. (Preuzeto iz: "zapadnonjemačka karikatura", bez datuma.); *Vjesnik*, god. XIX., br. 4135, 29. ožujak 1958. (Preuzeto iz: *Die Zeit*, bez datuma.)

¹¹⁰⁹ *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3871, 4. srpanj 1957. (Preuzeto iz: "zapadnonjemačka karikatura", bez datuma.); *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3940, 11. rujanj 1957. (Preuzeto iz: "zapadnonjemačka karikatura", bez datuma.)

¹¹¹⁰ *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3999, 9. studeni 1957. (Preuzeto iz: "zapadnonjemačka karikatura", bez datuma.); *Vjesnik*, god. XIX., br. 4084, 6. veljača 1958. (Preuzeto iz: "zapadnonjemačka karikatura", bez datuma.)

¹¹¹¹ *Vjesnik*, god. XVIII., br. 4008, 18. studeni 1957. (Preuzeto iz: *Die Welt*, bez datuma.)

¹¹¹² *Vjesnik*, god. XVIII., br. 4016, 26. studeni 1957. (Preuzeto iz: *Die Welt*, bez datuma.)

Krivca za jačanje napetosti u odnosima Zapada i Istoka, zapadnonjemačka karikatura vidi u zapadnim silama. Prikazuje kako Sovjetski Savez želi pregovore o približavanju, no, zapadne zemlje ne žele isto. Na udaru se kritike posebno našao kancelar Adenauer, njega se optužuju za pretjeranu militarizaciju i manjak volje za suradnju, kao i Kennedyja u kasnijoj fazi.¹¹¹³ No, jednako tako, kritizira se ponašanje SAD-a i Sovjetskoga Saveza koji svoj sukob 'prelamaju preko leđa' Njemačke. Karikatura prikazuje kako zbog njihova sukoba prvenstvene posljedice trpi Njemačka, odnosno ideja o ujedinjenju iste.¹¹¹⁴ Višednevni posjet britanskoga premijera Macmillana Moskvi u veljači 1959., izazvao je brojne komentare političara i javnosti u Zapadnoj Njemačkoj, a karikatura ga prikazuje kao izdvajanje Velike Britanije iz Zapadnog bloka, i put u nepoznato – vjerojatno opasno.¹¹¹⁵

I zapadnonjemačka se karikatura pridružuje komentiranju francuske političke krize 1957. i 1958. godine. Naglasak stavlja na uzroke krize – Alžir i ekonomski problemi, a kao opasno rješenje krize vidi De Gaulle. Nakon što De Gaulle preuzima vlast, karikature ga raskrinkavaju kao diktatora, a sve ostale francuske političare smatraju njegovim marionetama.¹¹¹⁶ U narednom razdoblju karikature ga kritiziraju zbog naoružavanja Francuske i razvoja nuklearnog naoružanja, poglavito hidrogenske bombe.¹¹¹⁷ Kao glavnog krivca za podjele u NATO savezu optužuje se Francusku i njezinu kolonijalnu politiku, prvenstveno sukobe koje vodi u Tunisu i Alžiru.¹¹¹⁸

¹¹¹³ *Vjesnik*, god. XIX., br. 4061, 14. siječanj 1958. (Preuzeto iz: "zapadnonjemačka karikatura", bez datuma.); *Vjesnik*, god. XIX., br. 4068, 21. siječanj 1958. (Preuzeto iz: "zapadnonjemačka karikatura", bez datuma.); *Vjesnik*, god. XIX., br. 4077, 30. siječanj 1958. (Preuzeto iz: "zapadnonjemačka karikatura", bez datuma.); *Vjesnik*, god. XIX., br. 4136, 30. ožujak 1958. (Preuzeto iz: "zapadnonjemačka karikatura", bez datuma.); *Vjesnik*, god. XXII., br. 5185, 30. srpanj 1961. (Preuzeto iz: "zapadnonjemačka karikatura", bez datuma.)

¹¹¹⁴ *Vjesnik*, god. XIX., br. 4090, 12. veljača 1958. (Preuzeto iz: "zapadnonjemačka karikatura", bez datuma.)

¹¹¹⁵ *Vjesnik*, god. XX., br. 4406, 10. veljača 1959. (Preuzeto iz: "zapadnonjemačka karikatura", bez datuma.)

¹¹¹⁶ *Vjesnik*, god. XIX., br. 4187, 26. svibanj 1958. (Preuzeto iz: "zapadnonjemačka karikatura", bez datuma.); *Vjesnik*, god. XIX., br. 4196, 6. lipanj 1958. (Preuzeto iz: "zapadnonjemačka karikatura", bez datuma.)

¹¹¹⁷ *Vjesnik*, god. XX., br. 4532, 9. srpanj 1959. (Preuzeto iz: *Die Welt*, bez datuma.); *Vjesnik*, god. XX., br. 8. rujan 1959. (Preuzeto iz: "zapadnonjemačka karikatura", bez datuma.)

¹¹¹⁸ *Vjesnik*, god. XIX., br. 4094, 16. veljača 1958. (Preuzeto iz: *Frankfurter Rundschau*, bez datuma.)

Sovjetske novine

Vjesnik prenosi karikaturu moskovskog lista *Krokodil*, koji karikaturira 'uplakanog' talijanskog premijera De Gasperija koji je upravo izgubio Zonu B STT-a. De Gasperi je prikazan u liku krokodila, što *Vjesnik* tumači na način da smatra kako je i Moskva mišljenja da Zona B treba pripasti Italiji. List u popratnom tekstu objašnjava ovakav položaj Moskve kao dio kampanje protiv Jugoslavije.¹¹¹⁹ *Krokodil* objavljuje karikaturu koja opisuje prilike na selu, odnosno kako se naglašava – seoski rukovodioci mnogo pričaju, ali rezultati su slabi tj. usjevi su slabo rodili.¹¹²⁰ Nakon lansiranja Sputnika u svemir, *Krokodil* hvali sovjetsku tehnologiju zbog koje Sputnik i nakon 75 milijuna kilometara nema potrebu za remontom.¹¹²¹

Sovjetska karikatura opisuje odnose u NATO savezu na način da SAD prikazuje kao vodeću zemlju (što ona i jest!), a sve ostale zemlje kao zavisne od nje. Povod karikature je Sporazum o atomskim bazama u Europi, za koji sovjetska karikatura smatra da može biti pogibeljan za NATO savez.¹¹²²

Slika 71. *Vjesnik*, god. XVIII., br. 4044, 26. prosinac 1957.

¹¹¹⁹ *Vjesnik*, god. XII., br. 2281(16), 13. kolovoz 1952. (Preuzeto iz: *Krokodil*, bez datuma.)

¹¹²⁰ *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3883, 16. srpanj 1957. (Preuzeto iz: *Krokodil*, bez datuma.)

¹¹²¹ *Vjesnik*, god. XIX., br. 4114, 8. ožujak 1958. (Preuzeto iz: *Krokodil*, bez datuma.)

¹¹²² *Vjesnik*, god. XVIII., br. 4044, 26. prosinac 1957. (Preuzeto iz: "sovjetska karikatura", bez datuma.)

Jugoslavenske novine

Vjesnik prenosi karikature i nekih domaćih listova, tako je prva od njih preuzeta iz *Ilustriranog Vjesnika*, a bavi se problematikom Informbiroa i kampanjom koja se vodi protiv Jugoslavije. Njome se ismijava sovjetsko razmišljanje o podijeli država na velike i male, a time i podijeli prava na velike i male.¹¹²³ I karikatura iz lista *Kerempuh* polemizira s zemljama Informbiroa na način da prikazuje prirodu njihova odnosa, odnosno neravnopravnost položaja ostalih zemalja u odnosu na Sovjetski Savez.¹¹²⁴ Objavljena je i karikatura koja prikazuje Staljina kao krvnika čiji su glavni alat tajne službe i policija, koji provode progon i torturu nad neistomišljenicima.¹¹²⁵ Karikature ironiziraju kako ljudi iz zemalja Istočnoga bloka bježe u Jugoslaviju tj. u "Titov pakao".¹¹²⁶

Vjesnik često objavljuje *Kerempuhove* karikature koje problematiziraju talijansku unutarnju i vanjsku politiku, poglavito premijera De Gasperija i njegovu politiku prema STT-u.¹¹²⁷ List sugerira kako su tijekom izbora u Trstu dovoženi glasači iz drugih dijelova Italije, a takvo razmišljanje prezentira na primjeru Rima kojega prikazuje potpuno praznog od ljudi (jer su svi otišli na glasanje u Trst).¹¹²⁸ Ironizira pojedine talijanske zahtjeve, kao što je sloboda ribolova, pa sugerira kako talijanski premijer s tim zahtjevom misli na ribolov jugoslavenskog teritorija, odnosno Dalmacije, Istre, Boke i Trsta.¹¹²⁹

Kerempuhova se karikatura zanima za radnička prava u SAD-u, pa tako kritizira Taft-Hartleyev zakon za kojega smatra da ruši demokratska načela time što ograničava radnička prava, poglavito pravo na štrajk.¹¹³⁰ *Vjesnik* prenosi *Kerempuhovu* karikaturu koja tematizira problem austrijske samostalnosti, odnosno karikatura prikazuje kako već sedam godina SAD,

¹¹²³ *Vjesnik*, god. IX., br. 1416, 19. studeni 1949. (Preuzeto iz: *Ilustrirani Vjesnik*, 19. studeni 1949.)

¹¹²⁴ *Vjesnik*, god. IX., br. 1422, 26. studeni 1949. (Preuzeto iz: *Kerempuh*, 26. studeni 1949.)

¹¹²⁵ *Vjesnik*, god. XII., br. 2227, 20. lipanj 1952. (Preuzeto iz: *Kerempuh*, bez datuma.); *Vjesnik*, god. XII., br. 2262, 25. srpanj 1952. (Preuzeto iz: *Kerempuh*, 25. srpanj 1952.)

¹¹²⁶ *Vjesnik*, god. XII., br. 2255, 18. srpanj 1952. (Preuzeto iz: *Kerempuh*, bez datuma.)

¹¹²⁷ *Vjesnik*, god. XII., br. 2173, 25. travanj 1952. (Preuzeto iz: *Kerempuh*, bez datuma.); *Vjesnik*, god. XII., br. 2192, 16. svibanj 1952. (Preuzeto iz: *Kerempuh*, bez datuma.); *Vjesnik*, god. XII., br. 2269, 1. kolovoz 1952. (Preuzeto iz: *Kerempuh*, 1. kolovoz 1952.)

¹¹²⁸ *Vjesnik*, god. XII., br. 2206, 30. svibanj 1952. (Preuzeto iz: *Kerempuh*, bez datuma.)

¹¹²⁹ *Vjesnik*, god. XII., br. 2304, 5. rujanj 1952. (Preuzeto iz: *Kerempuh*, 5. rujanj 1952.)

¹¹³⁰ *Vjesnik*, god. XII., br. 2241, 4. srpanj 1952. (Preuzeto iz: *Kerempuh*, bez datuma.)

Sovjetski Savez, Francuska i Velika Britanija 'jašu' na leđima Austrije, karikirajući kako sve izgleda kao jedna cirkuska točka.¹¹³¹

Kerempuhova karikatura problematizira događaje u Egiptu, odnosno smjenu kralja Faruka i preuzimanje vlasti od strane vojske i njezina vrhovnog zapovjednika Mohammada Naguiba. Karikatura prikazuje kako je Naguib preuzeo funkciju predsjednika države i vlade, te time u svojim rukama ima svu vlast u zemlji.¹¹³²

Vjesnik prenosi *Kerempuhovu* karikaturu koja opisuje zbivanja na Cipru i britansku politiku prema istome. Karikira se kako Britanci ni sami ne znaju što se događa i kako se postaviti prema problemu, odnosno je li došlo vrijeme za odlazak.¹¹³³

Osim *Kerempuhovih* vanjskopolitičkih karikatura, *Vjesnik* prenosi i one koje se bave unutarnjom problematikom. Tako jedna od karikatura prikazuje način na koji se krade iz državnih poduzeća, odnosno optužuje radnički savjet, upravni odbor i direktore da okreću leđa od problema i time dopuštaju pljačku.¹¹³⁴ Ukazuje se i na nepotrebno trošenje zadružnih sredstava kupnjom proizvoda koji zadruzi nisu potrebni. Kao primjer prikazana je kupnja najnovijeg Cadillaca na Velesajmu, a karikatura postavlja pitanje: nije li se novac mogao iskoristiti za nešto potrebnije?¹¹³⁵

¹¹³¹ *Vjesnik*, god. XII., br. 2290, 22. kolovoz 1952. (Preuzeto iz: *Kerempuh*, 22. kolovoz 1952.)

¹¹³² *Vjesnik*, god. XII., br. 2311, 12. rujan 1952. (Preuzeto iz: *Kerempuh*, 12. rujan 1952.)

¹¹³³ *Vjesnik*, god. XV., br. 2944, 21. kolovoz 1954. (Preuzeto iz: *Kerempuh*, bez datuma.)

¹¹³⁴ *Vjesnik*, god. XII., br. 2324, 26. rujan 1952. (Preuzeto iz: *Kerempuh*, 26. rujan 1952.)

¹¹³⁵ *Vjesnik*, god. XII., br. 2332, 3. listopad 1952. (Preuzeto: *Kerempuh*, 3. listopad 1952.)

Slika 65. *Vjesnik*, god. XII., br. 2324, 26. rujan 1952.

Kerempuhova karikatura povezuje kritiku visokih cijena turističkih sadržaja s novom pojavom na Jadranskoj obali - otvaranjem nudističkih klubova. Jedan od dvaju likova na karikaturi kaže: "Uz ove naše cijene ostat će naši gosti i bez gaća!"¹¹³⁶ Preuzeta je karikatura koja kritizira stav domaćih turističkih djelatnika koji glorificiraju strane goste, a domaće smatraju gostima drugoga reda, odnosno onima koji nisu poželjni.¹¹³⁷ Kritizira se i opća pojava u Jugoslaviji da se strani proizvodi smatraju boljima od domaćih.¹¹³⁸

Objavljena je i *Kerempuhova* karikatura koja se bavi odnosom Jugoslavije i Vatikana, a koja za loše odnose države i Crkve, odnosno njezina svećenstva, krivi upravo Vatikan, koji je na slici prikazan kao kočnica odnosa Crkve i države.¹¹³⁹

¹¹³⁶ *Vjesnik*, god. XII., br. 2513, 3. travanj 1953. (Preuzeto iz: *Kerempuh*, 3. travanj 1953.)

¹¹³⁷ *Vjesnik*, god. XIV., br. 2622, 8. kolovoz 1953. (Preuzeto iz: *Kerempuh*, bez datuma.)

¹¹³⁸ *Vjesnik*, god. XIV., br. 2634, 22. kolovoz 1953. (Preuzeto iz: *Kerempuh*, bez datuma.)

¹¹³⁹ *Vjesnik*, god. XIV., br. 2439, 30. travanj 1953. (Preuzeto iz: *Kerempuh*, 30. travanj 1953.)

Ostale novine

Vjesnik prenosi karikaturu talijanskog lista *Don Basilio* koja prikazuje predizborno razdoblje u Italiji koje, po karikaturi, obiluje nasiljem policije kako bi se ljude natjeralo da glasaju za demokršćansku stranku.¹¹⁴⁰ *Vjesniku* je zanimljivo postizborno razdoblje 1953. kada dugogodišnji talijanski premijer De Gasperi gubi izbore, a u postizbornom preslagivanju stranaka ne uspijeva sastaviti vladu, te nakon osam godina gubi vlast. De Gasperi je prikazan kao kemičar koji pokušava sastaviti čarobni napitak, ali mu to ne uspijeva.¹¹⁴¹

Talijanski list *Il Progresso* objavljuje karikaturu koja se ismijava s talijanskim novinarima koji demonstracije u Trstu prikazuju kao masovne, a u stvarnosti je demonstriralo nekoliko ljudi.¹¹⁴² Slijedeća talijanska karikatura koju *Vjesnik* prenosi objavljena je 1961. godine, a problematizira događanja u Južnoafričkoj Republici. Karikatura osuđuje politiku aparthejda i nasilje koje se vrši nad crnim stanovništvom.¹¹⁴³

Austrijski list *Österreichische Zeitung* karikaturira odnos Velike Britanije i SAD-a na način da prikazuje kako SAD pljačka svoga saveznika, te da se Britanija nalazi u potpunoj zavisnosti od SAD-a.¹¹⁴⁴ Od *Vjesnika* neimenovane austrijske novine, karikaturama kritiziraju okupacijske zemlje (SAD, Sovjetski Savez, Francuska i Velika Britanija) te ih optužuju za usporavanje gospodarskog i političkog razvoja Austrije.¹¹⁴⁵

Japanski humoristični list *The Asahi Picture News* problematizira pitanje naoružavanja Japana od strane njezina okupatora SAD-a. Karikatura prikazuje japanskog premijera kako jede (treba pojesti veliku količinu oružja) i američkog predsjednika koji mu pomaže u jelu i potiče ga da što više pojede. Karikaturom se ukazuje na negativan stav japanske vlade prema

¹¹⁴⁰ *Vjesnik*, god. VIII., br. 906, 2. travanj 1948. (Preuzeto iz: *Don Basilio*, bez datuma.)

¹¹⁴¹ *Vjesnik*, god. XIV., br. 2606, 19. srpanj 1953. (Preuzeto iz: *Risorgimento socialista*, bez datuma.)

¹¹⁴² *Vjesnik*, god. XII., br. 2151, 1. travanj 1952. (Preuzeto iz: *Il Progresso*, bez datuma.)

¹¹⁴³ *Vjesnik*, god. XXII., br. 5143, 18. lipanj 1961. (Preuzeto iz: "talijanska karikatura", bez datuma.)

¹¹⁴⁴ *Vjesnik*, god. VIII., br. 965, 11. lipanj 1948. (Preuzeto iz: *Österreichische Zeitung*, bez datuma.)

¹¹⁴⁵ *Vjesnik*, god. XII., br. 2258, 21. srpanj 1952. (Preuzeto iz: "jednog austrijskog časopisa", bez datuma.); *Vjesnik*, god. XII., br. 2312, 13. rujan 1952. (Preuzeto iz: "jednog austrijskog časopisa", bez datuma.)

ponovnoj militarizaciji Japana, koja je u bliskoj prošlosti donijela veliko razaranje japanskim susjedima, ali i japanskome narodu.¹¹⁴⁶

Vjesnik prenosi karikaturu kairskog lista *Akhbar El Yom* kojom se upozorava na američku i sovjetsku politiku prema Bliskom Istoku. Karikatura sugerira kako niti jedna strana nije dobronamjerna, već svaka ima svoje skrivene namjere, a zajedničko im je izvući korist iz muslimanskih zemalja.¹¹⁴⁷

Slika 66. *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3905, 7. kolovoz 1957.

Karikatura neimenovanoga nizozemskog lista komentira tijek pregovora o razoružanju, iz nje je razvidno kako pregovori idu vrlo sporo, te će se zbog toga vjerojatno voditi sve do 2000. godine.¹¹⁴⁸ Nizozemska karikatura kritizira Francusku politiku u Alžiru, ističe kako Francuska crpi posljednja sredstva kako bi dobila rat te kako se nalazi pred kolapsom.¹¹⁴⁹

¹¹⁴⁶ *Vjesnik*, god. XV., br. 2792, 26. veljača 1954. (Preuzeto iz: *The Asahi Picture News*, bez datuma.)

¹¹⁴⁷ *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3736, 17. veljača 1957. (Preuzeto iz: *Akhbar El Yom*, bez datuma.)

¹¹⁴⁸ *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3905, 7. kolovoz 1957. (Preuzeto iz: "nizozemska karikatura", bez datuma.)

¹¹⁴⁹ *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3914, 16. kolovoz 1957. (Preuzeto iz: "nizozemska karikatura", bez datuma.)

Indijska karikatura ismijava poraz britanske politike na Bliskom istoku, naglašava kako joj je jedini preostali 'argument' upotreba nuklearnog naoružanja. Karikatura koristi argument nuklearnog naoružanja kako bi što jače naglasila nemoć te iste politike.¹¹⁵⁰

Neimenovani švedski list komentira parlamentarnu krizu u Francuskoj, prikazuje Marijanu (Francuska) svu uplakanu kako se žali što nema vladu.¹¹⁵¹ I nizozemska karikatura komentira dugotrajnu krizu u Francuskoj, kao glavne razloge previranja vidi pitanje politike prema Alžiru i gospodarsku politiku.¹¹⁵²

Vjesnik objavljuje kinesku karikaturu koja kritizira rastuću administraciju u zemlji. Naglašava se kako sve više ljudi želi u urede, dok za rad u poljoprivredi ne ostaje radnika.¹¹⁵³

Strane novine o Jugoslaviji

U listopadu 1957. prenesena je prva karikatura koja tematizira Jugoslaviju, a koja je objavljena u nekom stranom listu. Riječ je o karikaturi objavljenoj u zapadnonjemačkom listu *Die Welt*, a koja problematizira jednostrani prekid odnosa Istočne Njemačke sa Jugoslavijom. Na slici je prikazan istočnonjemački ministar vanjskih poslova Heinrich Von Brentano u liku slona koji si razbija vrč o glavu (vrč je Jugoslavija). *Die Welt* sliku komentira sa: "I to je neka silna politika!"¹¹⁵⁴

¹¹⁵⁰ *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3916, 18. kolovoz 1957. (Preuzeto iz: "indijska karikatura", bez datuma.)

¹¹⁵¹ *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3973, 14. listopad 1957. (Preuzeto iz: "švedska karikatura", bez datuma.)

¹¹⁵² *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3993, 3. studeni 1957. (Preuzeto iz: "nizozemska karikatura", bez datuma.)

¹¹⁵³ *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3902, 4. kolovoz 1957. (Preuzeto iz: ne navodi se iz kojega kineskog lista.)

¹¹⁵⁴ *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3984, 25. listopad 1957. (Preuzeto iz: *Die Welt*, bez datuma.)

Slika 67. *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3984, 25. listopada 1957.

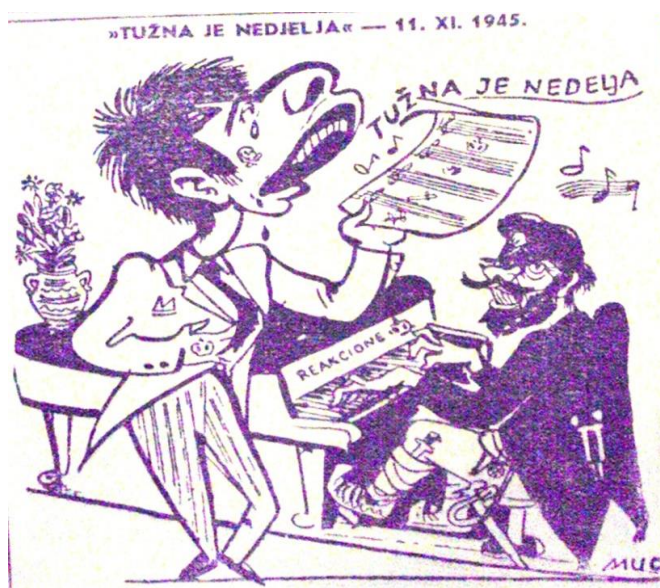
Ostale teme

Osim ranije izdvojenih tema, koje zauzimaju najveći udio u karikaturama *Vjesnika*, više je tema ili osoba (povijesnih ličnosti) koje se pojavljuju periodički ili svega nekoliko puta. One u ukupnom korpusu *Vjesnikove* karikature imaju udio od 13%. Najviše je obrađena problematika upotrebe i samog postojanja nuklearnog naoružanja, te pitanja iz Drugoga svjetskog rata. Od povijesnih ličnosti najveća pažnja se posvećuje nadbiskupu Alojziju Stepincu, potom Dragoljubu Mihajloviću, Anti Paveliću, Vladku Mačeku i kralju Petru.

U *Vjesnikovoj* se karikaturi u nekoliko navrata pojavljuje Josip Broz Tito i to prvenstveno vezano uz pokret Nesvrstanih.¹¹⁵⁵ Osim navedenoga, prikazan je i njegov prvi posjet jednoj Zapadnoeuropskoj zemlji – Velikoj Britaniji.¹¹⁵⁶ Karikature u kojima je prikazan Tito nazivaju se negativne karikature, jer je karikaturirana osoba prikazana na pozitivan način, tj. hvali ju se, što odstupa od prirode karikatura, jer one bi trebale kritizirati i ukazivati na nedostatke.

¹¹⁵⁵ *Vjesnik*, god. XVII., br. 3546, 21. srpanj 1956.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5122, 28. svibanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5215, 29. kolovoz 1961.

¹¹⁵⁶ *Vjesnik*, god. XIV., br. 2508, 29. ožujak 1953.

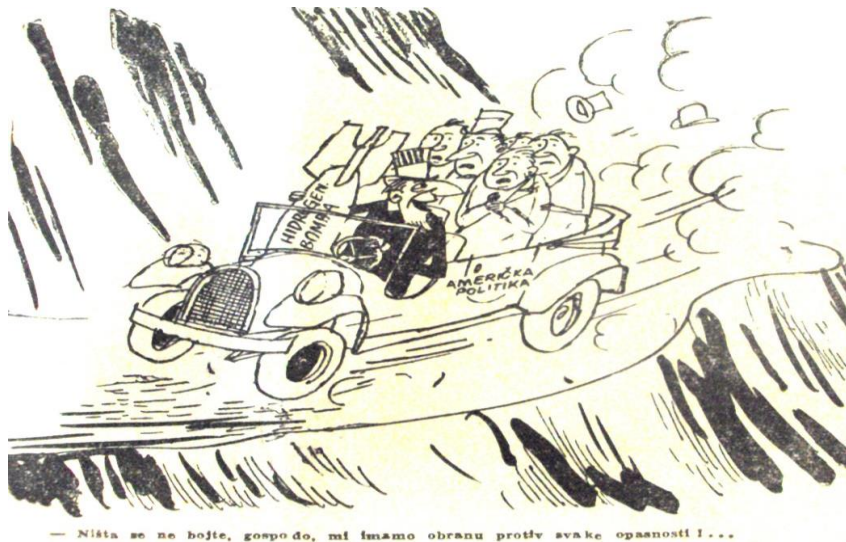
Slika 68. *Vjesnik*, god. V., br. 175, 11. studeni 1945.

Kao jedna od redovitijih *Vjesnikovih* tema pojavljuje se problematika nastanka, daljnje usavršavanja i upotrebe nuklearnog naoružanja. Godine 1946. objavljena je prva karikatura koja opisuje domete i smrtonosnost atomske bombe, bez obzira na to, kako karikatura ističe, što SAD tvrdi da nema velike opasnosti za šire stanovništvo.¹¹⁵⁷ Naredne karikature upozoravaju na širenje nuklearnog naoružanja na sve veći broj zemalja, te korištenje istoga kao sredstva ucjene u pregovorima gdje sudjeluju zemlje posjednice nuklearne tehnologije.¹¹⁵⁸ *Vjesnik* posebno naglašava opasnost od uništenja planeta Zemlje i ukazuje na neodgovornost svjetskih moćnika.¹¹⁵⁹

¹¹⁵⁷ *Vjesnik*, god. VI., br. 371, 8. srpanj 1946.

¹¹⁵⁸ *Vjesnik*, god. XII., br. 2175, 27. travanj 1952.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2729, 13. prosinac 1953.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2824, 4. travanj 1954.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2827, 8. travanj 1954.; *Vjesnik*, god. XVI., br. 3106, 27. veljača 1955.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4082, 4. veljača 1958.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4087, 9. veljača 1958.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4264, 24. kolovoz 1958.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4321, 30. listopad 1958.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4506, 7. lipanj 1959.; *Vjesnik*, god. XXI., br. 4718, 14. veljača 1960.; *Vjesnik*, god. XXI., br. 4721, 18. veljača 1960.

¹¹⁵⁹ *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3771, 24. ožujak 1957.; *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3799, 21. travanj 1957.; *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3825, 19. svibanj 1957.; *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3846, 9. lipanj 1957.; *Vjesnik*, god. XIX., br. 4069, 22. siječanj 1958.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5227, 10. rujan 1961.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5457, 1. svibanj 1962.

Slika 69. *Vjesnik*, god. XV., br. 2827, 8. travanj 1954.

Tematika Drugoga svjetskog rata, odnosno prvenstveno pitanja vezana uz ratne zločine i suradnju s okupatorima Jugoslavije te poslijeratnom sudbinom pojedinaca optuženih za kolaboraciju i ratne zločine, javlja se već 1945., a prikazivati će se sve do kraja istraživanoga razdoblja. Najveći broj karikatura objavljen je 1945., 1946., 1952. i 1953. godine, dok će u ostalim godinama biti objavljena pokoja karikatura. Karikaturama se nastoji pokazati kolaboracija Vladka Mačeka, Draže Mihajlovića, Ante Pavelića i nadbiskupa Stepinca, a kralja Petra se smatra izdajicom koji je napustio svoju zemlju u vrijeme najveće krize.¹¹⁶⁰ Osim glavnih aktera Drugoga svjetskog rata, karikature upozoravaju i na velik broj neimenovanih ljudi koji su počinili ratni zločin, a karikaturama se apelira na one koji znaju gdje se skrivaju da ih prokažu. A onima koji ih skrivaju prijeti se drastičnim kažnjavanjem.¹¹⁶¹ Jedna karikatura na ironičan način prikazuje 'transformaciju' ratnih zločinaca u svece, na ovaj način upozoravajući čitatelje na ljude koji se skrivaju od pravde.¹¹⁶² Karikature upozoravaju kako će velik dio ratnih zločinaca ostati nekažnjen u brojnim

¹¹⁶⁰ *Vjesnik*, god. V., br. 63, 2. srpanj 1945.; *Vjesnik*, god. VI., br. 239, 28. siječanj 1946.; *Vjesnik*, god. VI., br. 335, 25. svibanj 1946.; *Vjesnik*, god. VI., br. 364, 30. lipanj 1946.; *Vjesnik*, god. VI., br. 369, 6. srpanj 1946.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2227, 20. lipanj 1952.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2437, 18. siječanj 1953.

¹¹⁶¹ *Vjesnik*, god. V., br. 37, 2. lipanj 1945.; *Vjesnik*, god. V., br. 54, 22. lipanj 1945.; *Vjesnik*, god. V., br. 57, 25. lipanj 1945.; *Vjesnik*, god. V., br. 199, 9. prosinac 1945.; *Vjesnik*, god. VI., br. 228, 16. siječanj 1946.; *Vjesnik*, god. VI., br. 410, 24. kolovoz 1946.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2350, 21. listopad 1952.

¹¹⁶² *Vjesnik*, god. XIV., br. 2586, 25. lipanj 1953.

europskim zemljama, a u nekima od njih, kao što je Njemačka, iste se rehabilitira te stavlja u državnu službu.¹¹⁶³

U istraživanome je razdoblju *Vjesnik* objavio određen broj karikatura koje prikazuju odnose Jugoslavija i pojedinih država. Prva od takvih karikatura prikazuje međunarodno priznanje Jugoslavije od strane SAD-a, te čuđenje koje je to priznanje izazvalo.¹¹⁶⁴ Jednom od karikatura *Vjesnik* opisuje negativnu medijsku kampanju koja se vodi na Zapadu protiv Jugoslavije, gdje strani mediji pišu o otmici Edvarda Kardelja, o atentatu na Tita, teroru u Jugoslaviji, te drugim po karikaturama, izmišljenim skandalima/događajima.¹¹⁶⁵ Nadalje, problematizira se neovlašteni ulazak američkih zrakoplova u jugoslavenski zračni prostor te obaranje istih. Zapadni mediji opravdavaju američko djelovanje, te Jugoslaviju kritiziraju što prosvjeduje protiv nezakonitog djelovanja zračnih snaga SAD-a. Pojedini su američki mediji u svojim zahtjevima išli toliko daleko da su zahtijevali da se na Beograd baci atomsku bombu.¹¹⁶⁶

Godine 1951. Ministarstvo vanjskih poslova FNRJ objavljuje *Belu knjigu o agresivnim postupcima vlada SSSR, Poljske, Čehoslovačke, Mađarske, Rumunije, Bugarske i Albanije prema Jugoslaviji* kojom opisuje aktivnosti Istočnoga bloka usmjerene protiv Jugoslavije. Karikatura knjigu opisuje kao djelo koje napokon rasvjetljava djelovanje Istočnoga bloka.¹¹⁶⁷ Osim zemalja Istočnoga Bloka, karikature kao glavnoga neprijatelja Jugoslavije prikazuju Vladu Talijanske Republike i Vatikan, koje optužuju za djelovanje protiv Jugoslavije tj. nastojanje da se Jugoslaviju međunarodno izolira.¹¹⁶⁸ Kao najveći

¹¹⁶³ *Vjesnik*, god. VIII., br. 948, 22. svibanj 1948.; *Vjesnik*, god. VIII., br. 1093, 6. studeni 1948.; *Vjesnik*, god. X., br. 1659, 3. rujan 1950.; *Vjesnik*, god. X., br. 1695, 15. listopad 1950.; *Vjesnik*, god. XI., br. 1794, 9. veljača 1951.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2190(3), 14. svibanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2394, 5. prosinac 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2398, 9. prosinac 1952.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2456, 6. veljača 1953.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2963, 11. rujan 1954.; *Vjesnik*, god. XVI., br. 3158, 29. travanj 1955.; *Vjesnik*, god. XVI., br. 3167, 12. svibanj 1955.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3588, 9. rujan 1956.; *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3715, 27. siječanj 1957.; *Vjesnik*, god. XX., br. 4392, 25. siječanj 1959.; *Vjesnik*, god. XXI., br. 4685, 7. siječanj 1960.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5182, 27. srpanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXIII., br. 5684, 17. prosinac 1962.

¹¹⁶⁴ *Vjesnik*, god. VI., br. 309, 20./21./22. travanj 1946.

¹¹⁶⁵ *Vjesnik*, god. VI., br. 383, 22. srpanj 1946.

¹¹⁶⁶ *Vjesnik*, god. VI., br. 413, 28. kolovoz 1946.

¹¹⁶⁷ *Vjesnik*, god. XI., br. 1828, 20. ožujak 1951.

¹¹⁶⁸ *Vjesnik*, god. XII., br. 2363, 3. studeni 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2417, 28. prosinac 1952.

problem Italije karikature ističu Balkanski sporazum (Trojni sporazum) između Turske, Grčke i Jugoslavije.¹¹⁶⁹

Vjesnikova se karikatura osvrće na posjet maršala Tita Velikoj Britaniji 1953. godine, tijekom kojega je dio javnosti prosvjedovao protiv njegova dolaska i zahtijevao oslobađanje nadbiskupa Stepinca. Karikatura optužuje talijansku vladu za rukovođenje prosvjedima i potporu ustaškoj emigraciji.¹¹⁷⁰

Slika 70. *Vjesnik*, god. XVII., br. 3546, 21. srpanj 1956.

Vjesnikove karikature prate djelovanje Jugoslavije u sklopu pokreta Nesvrstanih, naglašavaju mirotvornu vanjsku politiku zemlje te uspjeh takve politike. Jugoslaviju se prikazuje kao prijatelja zemalja Trećega svijeta, a ističe se i njezino sudjelovanje u postrojbama OUN, stacioniranim na Sinaju (Egipat).¹¹⁷¹

¹¹⁶⁹ *Vjesnik*, god. XII., br. 2236, 29. lipanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2292, 24. kolovoz 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2299, 31. kolovoz 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2319, 21. rujanj 1952.; *Vjesnik*, god. XII., br. 2410, 21. prosinac 1952.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2444, 25. siječanj 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2449, 30. siječanj 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2463, 13. veljača 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2473, 23. veljača 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2479, 1. ožujak 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2594, 5. srpanj 1953.; *Vjesnik*, god. XIV., br. 2602, 14. srpanj 1953.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2843, 25. travanj 1954.; *Vjesnik*, god. XV., br. 2854, 10. svibanj 1954.; *Vjesnik*, god. XVI., br. 3110, 4. ožujak 1955.

¹¹⁷⁰ *Vjesnik*, god. XIV., br. 2508, 29. ožujak 1953.

¹¹⁷¹ *Vjesnik*, god. XVI., br. 3353, 13. prosinac 1955.; *Vjesnik*, god. XVII., br. 3648, 16. studeni 1956.; *Vjesnik*, god. XVIII., br. 3858, 21. lipanj 1957.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5171, 16. srpanj 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5215, 29. kolovoz 1961.; *Vjesnik*, god. XXII., br. 5218, 1. rujanj 1961.

3.4. Komparacija karikatura u *Borbi* i *Vjesniku*

3.4.1. Kvantitativna komparacija

U istraživanome razdoblju (1945. – 1962.) u *Vjesniku* je objavljeno 3487 karikatura, dok je u *Borbi* objavljeno 2550 karikatura. Iz podatka je vidljivo kako je *Vjesnik* objavljivao daleko više karikatura od *Borbe*, poglavito u razdoblju nakon 1952. kada se ostvaruju veće slobode u novinstvu.¹¹⁷² Većem broju *Vjesnikovih* karikatura u velikoj su mjeri pridonijele karikature Pere, kojih je u dvije godine izlaženja (1961. i 1962.) objavljeno 580. Po broju objavljenih karikatura *Vjesnik* i *Borba* su otprilike izjednačeni do kraja 1949., a od 1950. *Vjesnik* počinje objavljivati veći broj karikatura. Značajnije povećanje broja karikatura u *Borbi* imamo tek 1952. kada ih je objavljeno 160, za razliku od godine ranije kada je objavljeno samo 15 karikatura.¹¹⁷³

Od godine 1952. *Borba* će kontinuirano povećavati broj objavljenih karikatura, tako da će u zaključnoj godini istraživanja objaviti čak 434 karikature. Za razliku od *Borbe*, *Vjesnik* će daleko najveći broj karikatura objaviti 1952., i to njih 551, a u narednom razdoblju broj karikatura će varirati. Ponovni porast broja karikatura u *Vjesniku* dogoditi će se s pojavom svakodnevne karikature Pere u godinama 1961. i 1962. Dok je razlog velikog broja karikatura 1952. godine vjerojatno velik broj karikaturista koji su te godine objavljivali u *Vjesniku*. Naime, tijekom 1952. i dijelom 1953., *Vjesnik* objavljuje karikature svojih čitatelja koje će u velikoj mjeri utjecati na sveukupni broj karikatura u tim godinama. U narednim će godinama glavni karikaturist *Vjesnika* biti Otto Reisinger, dok će se povremeno objavljivati i karikature Nedjeljka Dragića, Ive Kušanića i Ice Voljevice.

U vremenu nakon objavljivanja Rezolucije Informbiroa i izbacivanja Jugoslavije iz istoga, možemo konstatirati kako karikatura praktički nestaje iz *Borbe*, sve do 1952. godine. Naime, 1948. biti će objavljeno 6 karikatura, 1949. i 1950. po dvije, a 1951. njih 15. Za razliku od *Borbe* koja skoro prestaje s objavljivanjem karikatura, *Vjesnik* će svoju produkciju smanjiti, najviše u godini 1949. kada će biti objavljeno 5 karikatura, no u ostalim godinama ona iznosi 42 karikature 1948., 81 karikatura godine 1950., a 1951. 131 karikaturu.

¹¹⁷² Detaljnije vidi u poglavlju: 1.3.3. Novinstvo u okviru jugoslavenskog zakonodavstva.

¹¹⁷³ Vidi grafikone 3. i 12. O razlozima povećanja i smanjenja broja karikatura u pojedinom razdoblju vidi cjelinu 1.3.2. Razvoj novinstva u komunističkoj Jugoslaviji i njegova društveno-politička uvjetovanost.

Pogledamo li zastupljenost pojedinih tematika, uočavamo da je najviše karikatura, i u *Borbi* i u *Vjesniku*, objavljeno na temu vanjske politike (*Borba* – 34%, *Vjesnik* – 28%). Nakon vanjskopolitičkih tema *Vjesnik* najviše prostora daje Peri, tako da on ima udio od 17% u istraživanome razdoblju. Visoka zastupljenost karikatura Pere je i razumljiva obzirom da karikatura Pere izlazi svaki dan. Kod lista *Borba* kao druge najzastupljenije teme su one preuzete iz drugih novina, s udjelom od 18%, dok su kod *Vjesnika* preuzete teme zastupljene s 14% i time su na trećem mjestu po zastupljenosti. Ovdje valja napomenuti da se glavnina karikatura preuzetih iz drugih publikacija, i kod jedne i kod druge novine, odnosi na vanjskopolitička pitanja. Potom slijede društveno-ekonomske teme, koje u *Borbi* čine 17% svih karikatura, a u *Vjesniku* 13%. Kod *Vjesnika* slijedi problematika odnosa Jugoslavije i Informbiroa, s udjelom od 7%. Dok kod *Borbe* isti udio ima problematika nuklearnog naoružanja. Kod *Borbe* su potom na redu bilateralni i multilateralni odnosi Jugoslavije, odnosno pitanje granice s Italijom (problem STT-a) (3%) i pitanje odnosa s Istočnim blokom (4%). *Vjesnik* problematici STT-a daje 4% prostora, a jednako toliko prostora posvećuje se i Katoličkoj crkvi.

Iz iznesenih kvantitativnih podataka možemo zaključiti kako obje novine obrađuju slične ili iste teme, te im daju otprilike sličan udio u svome prostoru, izuzev problematike nuklearnog naoružanja koje u *Borbi* zauzima značajniji udio od 7%, dok kod *Vjesnika* to iznosi 2%. Razlozi naglašavanja nuklearne problematike vjerojatno leže u promjeni jugoslavenske vanjske politike, odnosno okretanje pokretu Nesvrstanih, te sukladno tome, nastojanje da se Jugoslaviju prikaže kao miroljubivu zemlju koja se bori i zalaže za mir, a u skladu s time protivi se posjedovanju nuklearnog naoružanja i nuklearnoj proliferaciji.

Postoji nekoliko tema koje jedna novina, odnosno njezine karikature obrađuju, dok joj druga ne posvećuje pažnju. U takve karikature spadaju one nadbiskupa Alojzija Stepinca koje se u *Vjesniku* pojavljuju 24 puta, dok se u *Borbinjoj* karikaturi Stepinac pojavljuje jednom. Razlog je vjerojatno taj što je *Vjesnik* hrvatska novina, te je kao takva imala za cilj 'pripremiti' hrvatsku javnost za suđenje Stepincu (njihovu nadbiskupu, kasnije i kardinalu), tj. novinskom ga karikaturom prikazati krivim te time uvjeriti javnost kako je presuda opravdana. Dok u kasnijem razdoblju, potvrđivanjem njegove 'krivnje', nastojati stvoriti antagonizam spram Crkve u Jugoslaviji i Vatikana. Unutarnja se politika u *Borbinjoj* karikaturi pojavljuje 26 puta i to u prve tri godine (1945., 1946. i 1947.), dok se u *Vjesnikovoj* karikaturi pojavljuje tri puta (u godini 1945. i problematizira izbore za ustavotvornu skupštinu). Sekundarni razlog tome je

vjerojatno veći broj karikatura u *Borbi* u prve tri godine, dok je primarni veća rasprostranjenost *Borbe*. Naime, *Borba* se kao savezni list distribuira po cijeloj Jugoslaviji, a i ima najveću nakladu od svih novina, što je čini najboljim sredstvom propagande, u ovome slučaju obračuna s političkim suparnicima.

3.4.2. Kvalitativna komparacija

U kvalitativnoj komparaciji naglasak će se staviti na istovjetnost odnosno različitost tema u dvjema novinama, te način na koji su *Borba* i *Vjesnik* prikazali pojedinu temu.

Vanjska politika

Kako je već naglašeno, obje novine najviše prostora u svojim karikaturama posvećuju vanjskopolitičkim temama. Longitudinalno gledano *Vjesnik* je imao velike oscilacije u objavljivanju karikatura vanjske politike. Do godine 1952. objavljuje manji broj karikatura po godini i velike su razlike u broju karikature pojedine godine (vidi grafikon 12.), dok ih u godinama 1952. i 1953. publicira najveći broj, da bi se u narednim godinama (do kraja istraživanoga razdoblja) broj vanjskopolitičkih karikatura smanjivao. Kod *Borbe* uočavamo drugačije djelovanja, ona od početnog objavljivanja karikatura u godinama 1945. i 1946., u vrijeme sukoba s Informbiroom praktički prestaje s njihovom objavom, da bi potom od 1952. kontinuirano objavljivala sve veći broj karikatura (vidi grafikon 3.). *Borba* se u prvome poslijeratnom razdoblju karikaturama obračunava s vanjskim neprijateljem, time nastojeći pred vlastitim čitateljima pokazati/dokazati ispravnost politike novoga komunističkog rukovodstva. Dok u razdoblju nakon 1952. karikature imaju za cilj pokazati novi međunarodni smjer kojim ide Jugoslavija, kritizirajući i Zapadni i Istočni blok, a stavljajući se na stranu slabijih i potlačenih naroda.

Većina tema vanjske politike ista je u obje novine - vanjska politika SAD-a, vanjska politika Velike Britanije, vanjska politika Francuske, problematika Njemačke, mirovne konferencije. Dok se razlikuju u tome što *Borba* određeni prostor daje i problematici iz vremena Drugoga svjetskog rata, dok *Vjesnik* nešto veći naglasak stavlja na Hladni rat i oblike njegove manifestacije.

Vanjsku politiku SAD-a obje novine prate u segmentu kritike američkog odnosa spram berlinskog pitanja i Monroeve doktrine, dok su im preostale teme različite. Tako *Vjesnik* svojom karikaturom nastoji ukazati na loše namjere američke vanjske politike – dolar demokracija, Marshallov plan, pitanje nafte i sukobi koji zbog nje nastaju. Osuđuje se suradnja s fašističkom Španjolskom, ali i Dullesova agresivna politika u Aziji. Dok *Borba* s druge strane upozorava na negativnosti američke politike vezane uz probleme proistekle iz Drugoga svjetskog rata – potpora nacističkim i fašističkim zločincima, građanski rat u Grčkoj. *Borba* kritizira nuklearno naoružavanje SAD-a i agresivnu politiku koju vodu u sklopu NATO saveza, a dio koje je i militarizacija Zapadne Njemačke. Nadalje, *Borba* kritizira američki odnos prema OUN-u kojega smatra platformom za provođenje svoje vanjske politike, te obrađuje problematiku statusa Tajvana i rat u Koreji.

Jedina tema koja je vezana uz vanjsku politiku Velike Britanije, a istovjetna je *Borbi* i *Vjesniku*, jest kritika britanskog kolonijalizma. Objе novine naglašavaju negativnosti takve politike u kojoj stradava velik broj ljudi, a razlog koje su i zalihe nafte koje se nalaze u nekadašnjim britanskim kolonijama, ali i pogodnosti koje proizlaze iz kolonijalne politike – Sueski kanal. Preostale teme *Vjesnikove* karikature kritiziraju politiku Winstona Churchilla, poglavito prema građanskom ratu u Grčkoj. Dosta se prostora posvećuje odnosima Velike Britanije i SAD-a, odnosima u kojima SAD dominira i nameće svoju volju Britaniji. Karikature se ismijavaju, ali i kritiziraju takve neravnopravne odnose. *Borbina* karikatura kritizira britansku ulogu u grčkome građanskom ratu, naglašava kako njezina politika samo produbljuje i produljuje sukob. *Borba* kritizira Britaniju i kao stalnu članicu Vijeća sigurnosti OUN-a, ističe se kako ona ne vodi samostalnu politiku već glasuje po napucima SAD-a. Velika Britanija 1952. postaje nuklearna sila, pa i time dolazi na udar karikatura. Posljednje što *Borbina* karikatura ismijava jest odnos Britanije prema europskim zemljama, njezin strah od Zajedničkog europskog tržišta i Europske obrambene zajednice.

Tri su teme zajedničke *Borbi* i *Vjesniku*, a vezane su uz francusku vanjsku politiku – uloga Francuske kao kolonijalne sile, njezino nuklearno naoružanje te odnos prema Zapadnoj Njemačkoj. Objе su novine suglasne u osudi francuske kolonijalne politike, a svojom karikaturom prate situaciju u pojedinoj državi – Tunis, Alžir, Vijetnam i druge. Prate se i pokušaji razvoja nuklearne tehnologije, te se Francusku osuđuje kada 1960. testira prvu nuklearnu bombu. Kada su u pitanju Francuski odnosi sa SR Njemačkom karikature naglašavaju francuski strah od političkog i vojnog jačanja Njemačke, poglavito zbog njezine

uloge u Drugome svjetskome ratu. *Borbini* karikaturisti, za razliku od *Vjesnikovih*, dosta karikaturiraju francuskog predsjednika i političara Charles de Gaullea. Najviše mu zamjeraju agresivnu politiku prema francuskim kolonijama i njegovo nastojanje da ostanu pod francuskom vlašću. Zamjera mu se agresivnost i na unutarnjem planu, progoni neistomišljenika i oporbe. *Vjesnikova* karikatura prati odnos i ulogu Francuske u zapadnoeuropskim asocijacijama – Zapadnoeuropska unija, Europska obrambena zajednica, Zajedničko europsko tržište, te u NATO savezu.

Problematika poslijeratne Njemačke zaokuplja obje novine, u čijim je karikaturama vidljiv strah od obnove, ujedinjenja i naoružavanja Njemačke. I *Borba* i *Vjesnik* upozoravaju na iskustva iz Drugoga svjetskog rata, kada je Njemačka bila glavni agresor, te ističu kako se ne smije dozvoliti ponovno ujedinjenje i naoružavanje iste. Obje novine glavne krivce za ponovni uzlet Njemačke vide u nacionalizmu zapadnonjemačkog kancelara Konrada Adenauera i američkoj hladnoratovskoj politici. *Borba* se dotiče i pitanja položaja grada Berlina, a kao jednog od glavnih krivaca za neriješen status grada vidi kancelara Adenauera. S druge strane karikatura *Vjesnika* pažnju pridaje i odnosima Zapadne Njemačke s SAD-om i Francuskom. U pogledu odnosa s Francuskom, karikature sumnjaju u iskrenu suradnju dviju zemalja, dok u odnosu prema SAD-u ističu njegovu dominantnu ulogu, odnosno njemačku podčinjenost i nemogućnost kreiranja samostalne vanjske, ali i unutarnje politike.

Kao posljedica brojnih sukoba diljem svijeta održavaju se mirovne konferencije na kojima se nastoji pronaći rješenje tih sporova. Kako su sukobi stalni, tako se i konferencije održavaju u cijelome istraživanom periodu, a *Borba* i *Vjesnik* im posvećuju dosta pažnje. Redovito se održavaju konferencije na temu razoružanja, te 'sastanci četvorice' na kojima se rješavaju pitanja kriznih žarišta – Koreja, Vijetnam, berlinsko pitanje, Alžir i drugi. *Vjesnik*, za razliku od *Borbe*, dodatnu pažnju posvećuje pregovorima Istoka i Zapada, a krivca za izostanak rezultata vidi u obje strane, smatrajući kako nitko ne želi popustiti te time sukob postaje permanentan.

Od preostalih vanjskopolitičkih tema koje obrađuju *Borba* i *Vjesnik*, dio se poklapa a veći dio se razlikuje. Tako obje novine posvećuju znatnu pažnju ratu u Koreji te su suglasne u osudi politike velikih sila za koju drže kako neće dovesti do mira, već samo do daljnjih sukoba i podjele zemlje. Problematični položaja Tajvana pristupaju na sličan način, u ovome slučaju osuđujući aktivnu ulogu SAD-a (Sovjetski Savez nije aktivno uključen). Jednako tako,

novine su suglasne u osudi politike kolonijalizma, te nastojanja kolonijalnih sila (često iskazanih i ratnim sukobima) da zadrže svoje kolonijalne posjede. Nadalje, i *Borba* i *Vjesnik* karikaturalno prikazuju zbivanja u Egiptu, odnosno svrgnuće kralja Faruka i dolazak vojnih časnika na vlast. Za razliku od *Borbe*, *Vjesnik* u prvome poslijeratnom periodu objavljuje karikature koje tematiziraju građanski rat u Grčkoj, naglasak stavljaju na osudu uplitanja velikih sila i njihovu destruktivnu ulogu koja je samo produljila trajanje sukoba. *Vjesnikova* se karikatura osvrće i na unutarnjopolitička zbivanja u Italiji, naglasak stavlja na nestabilnost talijanskog sustava te implicira kako je talijanska vlada slijednica Mussolinijeve fašističke vlade. Nadalje, *Vjesnik* dosta pažnje posvećuje djelovanju OUN-a, ističući kako OUN ne vrši svoju funkciju već je samo glasačka mašina SAD-a. Kao primjer njegove neefikasnosti prikazuje se sukob u Kongu, gdje OUN ne uspijeva zaštititi stanovništvo i spriječiti pokolje. *Vjesnik* kritizira svjetske sile i zbog njihove politike prema zemljama Magreba i Bliskoga Istoka, naglašava kako je jedini cilj njihove politike dobiti koncesije za eksploataciju nafte i plina. Od pitanja koje *Borba* obrađuje, a *Vjesnik* ih se ne dotiče, možemo izdvojiti okupaciju i neriješen status položaja Austrije. *Borba* kritizira dugogodišnju okupaciju i negativnu ulogu velikih sila u Austriji. Jednako tako, *Borbine* karikature prikazuju i mađarsku revoluciju, podržavajući revolucionare a kritizirajući djelovanje Varšavskog pakta. Veliki prostor *Borba* posvećuje Sueskoj krizi iz 1956., svojim karikaturama osuđuje napad Velike Britanije, Francuske i Izraela na Egipat.

Društveno-ekonomska pitanja

U pogledu društveno-ekonomskih pitanja i jedna i druga novina naglasak stavljaju na probleme jugoslavenskog gospodarstva, te problematiku zadruga i poljoprivrede. Nadalje, obje novine karikaturiraju probleme u turizmu i kulturnu problematiku. Ono u čemu se razlikuju su problemi birokratizma i negativne društvene pojave – nepotizam, alkoholizam, položaj žena, koje ističe *Vjesnik*. Dok *Borba* više prostora daje pitanjima stanovanja, prehrane i ugostiteljstva.

Kada je u pitanju stanje u jugoslavenskom gospodarstvu i *Borba* i *Vjesnik* su suglasni kako je ono vrlo loše, a glavne krivce za takvo stanje vide u nesposobnim i korumpiranim rukovoditeljima, koji iz poduzeća izvlače novac i osobno se bogate. Uprave se poduzeća optužuje za lažiranje finansijskih izvješća, kroz koje se nastoji prikazati kako subjekti dobro

posluju a stvarno stanje je drugačije. *Borba*, za razliku od *Vjesnika*, ukazuje i na nepravilnosti u trošenju novca, pa tako ističe kako direktori imaju previsoke plaće te kako se novac prenamjenjuje na nepotrebne stvari – kao primjer navodi se izgradnja odmarališta. Također upozorava i na prevelik broj administrativnog osoblja, te na lošu kvalitetu domaćih proizvoda. *Vjesnik*, s druge strane, naglasak stavlja na nedostatak društvene kontrole, kriminalne radnje, lijenost radnika i nesposobnost rukovoditelja. *Vjesnik* se obračunava i s obrtnicima i trgovcima, implicira kako ne prijavljuju radnike i umanjuju promet, odnosno lažiraju financijska izvješća.

Kada su u pitanju stanje u poljoprivredi i zadrugarstvo, obje novine koriste karikature prvenstveno za obračun s bogatim seljacima te kritiziranje stanja u zadrugama. Za zadruge bi se moglo konstatirati kako su glavna preokupacija karikatura vezana uz poljoprivredu. Obje novine naglašavaju kako se u zadrugama naveliko krade, kako se rukovoditelji bogate i zapošljavaju svoju rodbinu i prijatelje, te kako se na račun zadruga organiziraju zabave i 'pijanke', a seljake se proziva i radi lijenosti. Ono što *Vjesnik* ističe, a *Borba* to ne spominje, jesu visoke cijene poljoprivrednih proizvoda, neadekvatno skladištenje robe te nehigijenski uvjeti u poljoprivredi. Dijelom svojih karikatura *Vjesnik* provodi i afirmativnu kampanju za zadruge, naglašavajući pogodnosti članstva u zadrugama te time nastojeći potaknuti ljude da se učlane. *Borba* pak više naglašava općenito loše stanje u zadrugama te ističe rukovoditelje kao one koji ne rade svoj posao, dok ne ide preciznije u razloge takvoga stanja. Komponenta koja nije vidljiva u *Vjesnikovoj* karikaturi, a *Borba* ju naglašava, jest problem alkoholizma - kako kod rukovoditelja tako i kod seljaka.

Kod problematike turizma u Jugoslaviji, jedino što i *Borba* i *Vjesnik* obrađuju jesu visoke cijene u turizmu, od cijene smještaja, do prehrane u restoranima, na tržnicama i u dućanima. U svim ostalim segmentima karikaturisti *Borbe* i *Vjesnika* stave naglasak na različite probleme. Tako *Borba* kritizira izostanak organiziranog ulaganja u turizam, kritizira kasno otvaranje kupališta te slabu kulturnu i zabavnu ponudu. Svojom karikaturom nastoji potaknuti građane Jugoslavije da godišnje odmore provode u tuzemstvu a ne u inozemstvu. *Vjesnik* pak ukazuje na lošu infrastrukturu i slabu prometnu povezanost, na skromnu opskrbljenost dućana te neugledne ugostiteljske objekte koji imaju kratko radno vrijeme. *Vjesnikova* se karikatura ismijava s pojavom raznih festivala i ljetnih igara, implicira kako svako selo ima svoje ljetne igre. Od 1955. godine Reisinger crta karikature za rubriku *S godišnjeg odmora*, u kojoj prikazuje razne probleme, ali i zanimljivosti s Jadranske obale.

Kulturne prilike u Jugoslaviji obje novine doživljavaju vrlo nepovoljnima, zajedničko im je što najveću krivnju stavljaju na kulturne djelatnike koje optužuju, s jedne strane za nedovoljan angažman, a s druge ih strane kritiziraju zbog lagodnog života te impliciraju kako dio umjetnika posjeduje velika bogatstva. Preostale kulturne teme su različite, pa tako *Vjesnik* smatra kako je kvaliteta radijskog programa i domaće glazbe vrlo niska. Nadalje, *Vjesnik* upozorava kako stanovništvo ima slabe čitalačke navike, a kao razlog vide nepismenost velikog dijela stanovništava, visoke cijene knjiga te slabu opremljenost knjižnica. *Vjesnik* ismijava sa suvremenom umjetnošću, prikazujući kako ljudima nije jasno što takva umjetnost predstavlja. S druge strane *Borba* smatra kako su građani Jugoslavije nekulturni te kako nemaju smisla za modu. No, proziva se i lokalne i državne dužnosnike za loš tretman kulture, jer ne pomaže ni financijski ni organizacijski. *Borba* kritizira jugoslavenski film i književnost, ističući kako su oboje loše kvalitete te kako si umjetnici ne daju dovoljno truda.

Od preostalih tema koje zauzimaju manje prostora u dvjema novinama, a koje su im zajedničke, može se izdvojiti kritika loših stambenih uvjeta i kritika visokih cijena proizvoda i usluga. Zajedničko im je i problematiziranje odgoja djece, gdje se ukazuje na zanemarivanje djece i nedovoljan angažman odraslih, na zastarjele metode odgoja (nasilje nad djecom) te na maloljetničke ovisnosti (alkohol i klađenje) i delinkventsko ponašanje. Od različitih tema *Vjesnik* obrađuje društvene probleme birokratizma, nepotizma, alkoholizma i lošeg položaja žena. Nadalje, ukazuje na loše uvjete u zdravstvenom sustavu, optužujući liječnike i ljekarnike za nemar. *Borba* pak pažnju posvećuje arhitekturi u Jugoslaviji, smatra kako je velik dio novih objekata loše arhitektonski izveden. Kritizira se i stanje u prometu – prvenstveno u željezničkom i cestovnom. Potom se kritizira ljude koji obavljaju više poslova a ni jednome se ne posvećuju u cijelosti, te rukovodioce koji obnašaju više funkcija. Kritiziraju se vječni studenti, ali i netransparentna dodjela državnih stanova, pri čemu se krivnja stavlja na korumpirane članove komisije.

Jugoslavija i Informburo

Ako pogledamo ukupan broj karikatura ove problematike objavljen u svakome od novina, vidimo da je *Vjesnik* objavio dva i pol puta više karikatura od *Borbe*, odnosno *Vjesnik* je objavio 245 karikatura dok je *Borba* objavila 92 karikature.

Glavnina karikatura o toj temi u *Vjesniku* je objavljena u razdoblju od 1950. do 1953., odnosno od početka medijskog sukoba pa do Staljinove smrti kada se medijski sukob smiruje te dolazi do zblizavanja. Ponovno značajnije aktualiziranje ove problematike ostvaruje se u godinama 1958. i 1959. kada Istočni blok optužuje Jugoslaviju za revizionizam. U slučaju *Borbe* najveći broj karikatura objavljen je u godinama 1952. i 1953., te nakon obnavljanja sukoba 1958. i 1959. godine, dok je kod *Vjesnika* daleko najveći broj karikatura objavljen 1952. i to njih 91.

Iz ranije predstavljenih grafičkih podataka (vidi tablice 6. i 15.) vidljivo je kako je *Vjesnikova* karikatura imala veliku propagandnu ulogu u godinama najjačeg medijskog sukoba, odnosno 1950., 1951., 1952. i 1953. kada je u četiri godine objavljeno 205 karikatura, dok je *Borbina* karikatura sudjelovala u manjem obimu.

Prve karikature ove tematike, u obje novine, nastoje ukazati na nepravdu koja se događa Jugoslaviji, odnosno na neutemeljene optužbe koje dolaze od strane zemalja Istočnoga bloka. Karikaturama se, u očima čitatelja *Borbe* i *Vjesnika*, žele prvenstveno opravdati postupci i stav jugoslavenskoga rukovodstva, koje je u to vrijeme dovođeno u pitanje kod dijela stanovništva i članova Partije. Ali ujedno i 'podignuti moral' kod čitatelja, obzirom na cjelokupno lošu situaciju u zemlji - neimaština, skupoća, vanjska opasnost. Iz karikatura je vidljivo kako je cilj (misija) istovjetan u obje novine.

Obje novine pridaju veću pažnju neravnopravnim odnosima unutar Istočnoga bloka, naglašavaju dominantan položaj Sovjetskoga Saveza, koji ga koristi kako bi iz zemalja Istočnoga bloka izvukao materijalnu korist. Zajednička tema je i ismijavanje s kultom ličnosti Josifa Staljina, te ukazivanjem na negativnosti takvoga odnosa u sovjetskome društvu, ali i u podčinjenim odnosima državnika istočnih zemalja prema njemu.

Osim zajedničkih tema, postoje i teme kojima svaka novina pridaje više pažnji, ili ju druga novina uopće ne obrađuje. Tako *Borba* svojim karikaturama nastoji ukazati na negativnu medijsku kampanju koju vode zemlje Istočnoga bloka, želeći time ukazati na neutemeljenost iznesenih optužbi. *Vjesnik* svojom karikaturom negira optužbe Informbiroa, ali ne stavlja naglasak na medijsku kampanju koja se vodi protiv Jugoslavije – kao što to čini *Borba*. Značajan prostor *Borba* posvećuje prikazivanju i raskrinkavanju društvenih i političkih prilika u Sovjetskome Savezu, ističe velike društvene nepravde i privilegirani položaj

partijskog i vojnog rukovodstva. *Vjesnik* ne analizira društvene i političke odnose u Sovjetskome Savezu.

Kako *Vjesnik* objavljuje veći broj karikatura od *Borbe* tako i obrađuje veći broj tema, brojne od njih *Borba* uopće ne dotiče. Jedna od takvih tema je ismijavanje sovjetskoga rukovodstva. Brojni su razlozi njihove poruge, ali prvenstveno se naglašava njihovo mišljenje, i stav, kako su Rusi superioran narod, kako je njihova povijest izuzetna, te time zaslužuju prvenstvo u Istočnome bloku. Nadalje, *Vjesnik* ističe agresivnost vanjske politike zemalja Istočnoga bloka, kako prema Jugoslaviji, tako i prema cjelokupnoj međunarodnoj zajednici. *Vjesnik* veliku pažnju pridaje i incidentima na jugoslavenskoj granici sa zemljama Istočnoga bloka. Stavlja naglasak na to kako su incidenti isprovocirani od suparničke strane i kako se time Jugoslaviju želi uvući u vojni sukob.

Nakon zatopljenja odnosa između Jugoslavije i Istočnoga bloka, obje novine smanjuju količinu karikatura ove tematike, a publicirane karikature naglašavaju kako je za zatopljenje odnosa zaslužna Jugoslavija i njezina trezvena vanjska politika. Dok će za ponovno zahlađenje odnosa, i *Vjesnik* i *Borba*, optuživati sovjetsku stranu, odnosno zemlje Istočnoga bloka. Najveći napor karikature će uložiti u negiranje optužbi za revizionizam i 'prokazivanje' albanskog i kineskog tiska, koji su najaktivniji u antijugoslavenskoj kampanji.

Trst i pitanje granice s Italijom

Obje novine svoje karikature ove tematike objavljuju u godinama u kojima se pregovaralo o pitanju STT-a, riječ je o godinama 1945. i 1946., godinama 1952. i 1953., odnosno u dva ciklusa ili faze, te kojoj godini prije ili poslije. Povodom potpisivanja Londonskog memoranduma, u listopadu 1954., obje novine objavljuju prigodne karikature. Po broju karikatura prednjači *Vjesnik* sa 128, u odnosu na *Borbinih* 79 karikatura.

U prvome ciklusu (godine 1945. i 1946.) obje novine u svojim karikaturama ulažu najviše truda u diskreditiranje talijanske vlade i njezina premijera De Gasperija, konstantno povlačeći paralele između aktualne vlasti i fašističkog režima Benita Mussolinija. Temelje ovakve usporedbe i *Vjesnik* i *Borba* nalaze u 'agresivnoj' talijanskoj politici prema jugoslavenskom teritoriju, ali i radi činjenice da su brojne osobe, u Jugoslaviji optužene za ratni zločin, svoje utočište pronašle upravo u Italiji.

U drugome ciklusu (godine 1952. i 1953.) *Borba* nastavlja s diskreditiranjem talijanske vlade povezujući je s fašističkom prošlošću, te kritizira talijanske medije koji isto čine s jugoslavenskim rukovodstvom. Talijanski mediji su predmet karikaturiranja i radi njihova prikaza jugoslavenskih građana i pripadnosti STT-a. Za razliku od *Borbe*, *Vjesnik* u ovome razdoblju svojom karikaturom više napada Zapadne saveznike, negoli Italiju, smatrajući kako nedvosmisleno svoju potporu daju Italiji. Ujedno svojom karikaturom nastoji ukazati na nepravilnosti koje se događaju na području STT-a, u vidu doseljavanja talijanskog stanovništva. Obje novine i u ovome periodu karikaturiraju De Gasperija i njegova nasljednika na funkciji Pellu. *Borba* karikaturira i druga dva talijanska premijera - Fanfanija i Scelba, dok im *Vjesnik* ne pridaje pažnju.

Obje će novine Londonski memorandum prikazati kao pobjedu mira, a jugoslavensko popuštanje i predaju Zone A Italiji pravdati će kao popuštanje u svrhu toga mira. *Vjesnik* će, za razliku od *Borbe*, Londonski memorandum prikazati i kao pobjedu Jugoslavije, a ne samo pobjedu mira, jer je njime obuzdan talijanski imperijalizam.

Katolička crkva

Obračunu s Katoličkom crkvom *Borba* pristupa već 1945. godine, dok će *Vjesnik* prvu karikaturu ove problematike objaviti 1946. godine. No, u konačnici *Vjesnik* će imati veći broj objavljenih karikatura – njih 135, za razliku od *Borbe* 53 karikature. Obje će novine najviše prostora ovoj problematici posvetiti u godinama suđenja nadbiskupu Stepincu (1946.) i njegova proglašenja kardinalom (1952.). U preostalom razdoblju obje novine sporadično objavljuju pokoju karikaturu ove problematike, ali nije prisutna sustavna kampanja protiv Crkve.

Prve se *Borbe* karikature osvrću na Pastirsko pismo katoličkih biskupa Jugoslavije, dok ga *Vjesnik* u svojoj karikaturi ne spominje. Karikature koje će uslijediti u obje novine naglasak će stavljati na 'krvavu' prošlost Katoličke crkve i suradnju s ustaškim vlastima. Posebnu pažnju obje će novine pridati suđenju nadbiskupu Stepincu, svojim karikaturama nastojeći opravdati optužnicu, a poslije i presudu protiv njega. Kao zajednička tema izdvaja se i prikaz crkvenog bogatstva, gdje karikature naglašavaju izobilje u kojemu žive crkveni velikodostojnici, te kompariraju to sa životnim uvjetima stanovništva za koje naglašavaju kako jedva preživljava.

Godine 1952. Crkva se našla na sveopćem udaru karikatura obaju novina, optužuje ju se i proziva zbog niza stvari. Okidač za napade bilo je proglašenje Stepinca kardinalom i zabrana svećeničkih udruženja. Kao glavni argument protiv Crkve karikature ističu njezinu suradnju s ustaškim vlastima, te njezino uplitanje u državne poslove i veliko bogatstvo koje posjeduje, a koje će joj u postupku nacionalizacije biti oduzeto. Obje novine naglasak stavljaju na iste probleme Crkve i komunističkih vlasti, jedino što je *Vjesnik* mnogo obuhvatniji od *Borbe* te objavljuje veći broj karikatura.

Preuzeto iz drugih novina

Obje novine velik dio svojega prostora daju karikaturama preuzetima iz drugih novina, brojčano gledajući skoro jednako – *Borba* objavljuje 468 karikatura, a *Vjesnik* 477. Kod *Borbe* je riječ o 18% udjela u ukupnom broju karikatura, dok se kod *Vjesnika* radi o udjelu od 14%. Prvu karikaturu *Borba* preuzima 1946., te godine ujedno i jedinu, te naredne godine još jednu. Sa redovitim preuzimanjem karikatura iz drugih novina počinje 1952. godine. Za razliku od *Borbe*, *Vjesnik* će prvu karikaturu preuzeti 1948., a sa redovitim objavljivanjem započinje 1952. - jednako kao i *Borba*. Neke od preuzetih karikatura su iste u obje novine. I *Borba* i *Vjesnik* prenose karikature iz američkih, engleskih, francuskih, zapadnonjemačkih, sovjetskih i jugoslavenskih medija, dok *Borba* objavljuje i karikature preuzete iz službenog glasila Komunističke partije Kine. Kvantitativno gledajući *Borba* i *Vjesnik* objavljuju skoro jednak broj preuzetih karikatura, no po raznolikosti izvora *Borba* je sa svojih 50 različitih citiranih novina daleko ispred *Vjesnika* s njegovih 30 citiranih novina. Razlika je najočitija kod američkih novina, gdje *Vjesnik* koristi samo četiri izvora, a *Borba* 15. Kod britanskih novina – *Vjesnik* 7 novina, *Borba* 12 te kod jugoslavenskih listova – *Vjesnik* koristi dva izvora, a *Borba* 8.

Dio je listova iz kojih se karikature preuzimaju istovjetan u obje novine, no veći dio ih se razlikuje. Od američkih listova obje novine preuzimaju iz novina *New York Herald Tribune* i *The New York Times*. Kod britanskih je riječ o listovima *The Observer*, *Manchester guardian*, *Daily Mirror* i *Daily Expressu*. Od francuskih listova i *Borba* i *Vjesnik* preuzimaju jedino iz *L'expressa*, a kod sovjetskih iz *Krokodila*. Kad je riječ o zapadnonjemačkim novinama oba lista preuzimaju iz *Frankfurter Rundschau* i *Die Welta*, dok im je od jugoslavenskih listova istovjetan samo *Kerempuh*.

Preuzete karikature u obje novine, tematski obrađuju vanjskopolitička pitanja koja prikazuju i jugoslavenski karikaturisti. Postavlja se pitanje svrhovitosti objave stranih karikatura, koje su tematski već obuhvaćene od domaćih karikaturista. Je li riječ o manjku domaćih karikatura ili možda strane karikature imaju za cilj potvrditi vjerodostojnost domaćih prikaza? Obzirom da u periodu kada se objavljuje najveći broj stranih karikatura, *Borba* i *Vjesnik* imaju svoje stalne karikaturiste te niz vanjskih suradnika, moguće da je ipak riječ o potrebi potvrde istinitosti tumačenja domaćih karikaturista, a time i točnosti cjelokupnog prikaza vanjskopolitičkih tema od strane *Borbinih* i *Vjesnikovih* novinara.

Kad je u pitanju preuzimanje američkih karikatura *Borba* i *Vjesnik* se, osim po različitim izvorima karikatura, velikim dijelom razlikuju i po njihovoj tematici. Obzirom da *Borba* koristi veći broj izvora, ona i donosi raznovrsnije teme. Zajednička problematika *Borbe* i *Vjesnika* je nuklearno naoružanje, naoružavanje Njemačke, te politika predsjednika Eisenhowera. Osim navedenoga, *Borba* zanimljivim za prikaz smatra američki pogled na vanjsku politiku drugih zemalja (Francuska, Belgija), te poglavito na američke unutarnjopolitičke odnose, njihovu ekonomiju i porezni sustav.

Kad je u pitanju britanska karikatura i *Borba* i *Vjesnik* objavljuju dio iste problematike, a dio je različit. Istovjetne teme su problem ujedinjenja Njemačke i njezina militarizacija, kritika američke vanjske politike i njezino miješanje u sve svjetske sukobe te s time povezana podčinjenost europskih zemalja SAD-u (a britanske karikature poseban naglasak stavljaju na britansku podčinjenost). Nadalje, problematika hladnoga rata i s njome povezana politika naoružavanja i poglavito razvoja nuklearnog naoružanja, kolonijalna politika europskih zemalja, te parlamentarna kriza u Francuskoj i De Gaulleovo vodstvo. Kao teme različite dvjema novinama, za *Borbu* možemo izdvojiti da više pažnje pridaje unutarnjoj politici Velike Britanije, pa tako obrađuje odnose konzervativaca i laburista, štrajkove, plaće i rastuću inflaciju. Te britanskoj politici prema europskim zemljama i njezinom položaju unutar Europe. S druge strane, *Vjesnik* veći naglasak stavlja na kritiku američke vanjske politike i pojedinaca koji ju vode (Eisenhower, Dulles), ali i na kritiku odnosa u američkom društvu, ponovno s naglaskom na pojedince – Joseph McCarthy.

Obje novine iz francuskih listova prvenstveno preuzimaju karikature koje tematiziraju francusku vanjsku, ali poglavito unutarnju politiku. Listovi prate parlamentarnu krizu i povratak De Gaulle na vlast. *Borba* prenosi karikature u kojima je naglašen strah od

njemačkog naoružavanja i pridruživanja NATO-u, dok *Vjesnik* više prenosi karikature koje komentiraju američku vanjsku politiku i ismijavaju se američkom zaostajanju u razvoju svemirske tehnologije.

Zapadnonjemačke karikature prenesene i u *Borbi* i u *Vjesniku* najviše prostora posvećuju kritici vanjske i unutarnje politike kancelara Adenauera, posebno naglašavajući njegov egoizam. Glavne teme zbog kojih se kritizira Adenauera su odnosi s Velikom Britanijom, Francuskom i SAD-om, želja za ujedinjenjem Njemačke te militarizacija i naoružavanje iste. Obje novine prenose karikature koje se ismijavaju sa strahom Francuske i Velike Britanije od jačanja Zapadne Njemačke, te zbog toga straha prva dvoji oko ulaska u Europsku armiju, a druga od ulaska u Europsku ekonomsku zajednicu. *Borba*, za razliku od *Vjesnika*, svojom karikaturom ismijava De Gaullea i njegovu politiku, te daje kritiku kapitalističkog sustava. Dok s druge strane *Vjesnik* kritizira naoružavanje zemalja Istoka i Zapada, posebno njihova nastojanja za daljnjim razvojem nuklearne tehnologije. *Vjesnik* prenosi i karikature koje se ismijavaju s američkim zaostajanjem u svemirskoj utrci, te karikature koje prate parlamentarnu krizu u Francuskoj i njezinu vanjsku politiku.

Jedina tema iz sovjetskih novina koju prenose obje novine jest kritika sovjetskih seljaka i njihovih rukovodioca, čiji su rezultati rada vrlo slabi, odnosno urodi su vrlo mali. *Borba* još prenosi karikaturu koja se bavi sovjetskim problemima, tj. kritizira sovjetske političare i birokrate. Za razliku od *Borbe*, *Vjesnik* objavljuje i nekoliko vanjskopolitičkih karikatura – jedna od njih se ismijava sa talijanskom politikom, dok druga 'raskrinkava' odnose unutar NATO saveza.

Kada su u pitanju karikature jugoslavenskih novina, onda obje novine prenose najveći dio istih tema, dok *Vjesnik* svoje stranice nadopunjava još temama vanjske politike. Istovjetne su teme – Jugoslavija i Informbiro, zbivanja u Italiji i njezina vanjska politika, te domaći problemi – stanje u poljoprivredi i turizmu, krađe iz državnih poduzeća, trošenje zadruženih novaca, nedostatak viza. *Vjesnik* još prenosi karikature koje kritiziraju prava radnika u SAD-u, britansku politiku na Cipru, položaj Austrije, te smjenu kralja Faruka u Egiptu.

Od preostalih prenesenih novina niti jedne nisu objavljene i u *Borbi* i u *Vjesniku*, a i analiziraju se različite teme. Objavljene su karikature iz Finske, Japana, Švedske, Kine, Kube itd., a obuhvaćaju teme od vanjske politike pojedinih zemalja do, primjerice, unutarnjih problema Kine gdje se stvara sve veća birokracija.

Borba je prenijela dvije karikature koje za temu imaju Jugoslaviju i njezine međunarodne odnose, dok je *Vjesnik* prenio jednu karikaturu. Obje novine objavljuju karikature koje u svojem prikazuju Jugoslaviju pokazuju pozitivno, odnosno u prikazanim bilateralnim sporovima staje na stranu Jugoslavije i potvrđuje 'njezinu istinu'.

Ostale teme

Od preostalih tema, koje zauzimaju manji udio na stranicama *Vjesnika* i *Borbe*, neke su istovjetne u obje novine a neke su različite. Od istih tema može se izdvojiti problematika Drugoga svjetskog rata i prikaz pojedinih ličnosti iz povijesti zemalja Jugoslavije, prvenstveno vezanih uz razdoblje Drugoga svjetskog rata - Ante Pavelić, Kralj Petar, Draža Mihajlović, Srećko Baraga, Milan Nedić i drugi. Obje novine objavljuju i karikature na temu pokreta Nesvrstanih i njegove uloge u svijetu, ali i uloge Jugoslavije u istome.

Od karikatura koje objavljuje *Vjesnik*, a nema ih u *Borbi*, valja izdvojiti problem slovenske nacionalne manjine u Koruškoj, tzv. svemirsku utrku, sportske teme i 'obračun' jugoslavenskih karikatura sa stranim medijima koji pišu o Jugoslaviji. Relativno dosta pažnje *Borba* posvećuju 'talijanskoj ljubomori' spram Balkanskoga pakta, odnosno karikature se ismijavaju sa stavom Italije prema paktu i njezinom bojazni od saveza Jugoslavije, Turske i Grčke.

Problematici nuklearnog naoružanja *Borba* pridaje više prostora, stoga ovo pitanje u *Borbinoj* karikaturi spada u glavne teme, dok je u *Vjesniku* uvršteno u Ostale teme. Osim spomenutoga *Vjesnik* karikaturira odnos Jugoslavije i drugih zemalja, te krajem 1962. počinje objavljivati karikature Barba Šime.

Različite, a izdvojene cjeline

Cjelina koja je više obrađena u *Borbi*, pa stoga i izdvojena kao jedna od glavnih tema, a u *Vjesniku* ulazi u rubriku Ostale teme, jest problem nuklearnog naoružanja. Kod *Vjesnika* je kao zasebna velika cjelina izdvojena karikatura Pere, obzirom da je Pero objavljivao samo u *Vjesniku*.

3.4.3. 'Sloboda' karikature u *Borbi* i *Vjesniku*

Kolika je sloboda stvaratelja (umjetnika) – karikaturista u jednome totalitarnome društvu kakvo je bilo ono jugoslavensko? Možemo li uopće govoriti o slobodi stvaranja? Kako je ranije izneseno, karikaturisti nisu nikada, niti u jednome sustavu potpuno slobodni u svojem stvaranju. Oni su ograničeni bilo politikom državnog rukovodstva, bilo politikom vlasnika novine u kojoj objavljuju ili mišljenjem urednika. U jugoslavenskom totalitarnom sustavu karikaturisti *Vjesnika* i *Borbe* ograničeni su politikom državnog rukovodstva, te kako je ranije izneseno – postojale su teme koje karikaturisti nisu smjeli prikazivati. Riječ je o tekovinama NOB-a, unutarnjoj politici i nositeljima vlasti, odnosno KPJ/SKJ. No, i u ostalim je karikaturama (poglavito vanjskopolitičkim – kojih je najviše) vidljivo kako one slijede službenu politiku. Jedino gdje eventualno možemo govoriti o kritici društva, i mogućoj kritici nositelja vlasti – jeste kod društveno-ekonomskih karikatura koje opisuju stanje u turizmu, stanje u gospodarstvu, cijene na tržištu i uvjete stanovanja. Zašto bi ovo mogla biti kritika vlasti? Pa upravo iz razloga jer je vlast ta koja ima mehanizme da utječe na navedene probleme, a u konačnici da ih riješi. Izvrstan primjer rečenoga jeste manjak stambenog prostora, a kako stambenu izgradnju može obavljati samo država - to bi značilo da karikature kritiziraju državu koja ne ulaže dovoljno truda u poboljšanje stambenih uvjeta. Jednako tako, pogledamo li problem visokih cijena, vidjet ćemo da u visoko reguliranom društvu, kakvo je bilo ono komunističke Jugoslavije, visinu cijena bi trebala određivati država. Pa ako država određuje cijene – zašto su one tako visoke da ih čak i karikature kritiziraju. Ili je možda riječ o 'prebacivanju krivnje' s nositelja vlasti na trgovce i 'špekulante' – koje vlast ne preferira? Stanje gospodarstva i ulaganja u turizam također su dio državne domene – dio koji je vrlo često podložan kritici obaju novina. Kod gospodarstva karikature ne kritiziraju manjak radnih mjesta ili nedovoljna ulaganja u gospodarstvo, već ponašanje direktora tvornica i njihovih najbližih suradnika, koje se optužuje za korupciju, izvlačenje novca iz državnih poduzeća i život na 'visokoj nozi'. Ponovo se postavlja pitanje – ne bi li država trebala reagirati, smijeniti takvo rukovodstvo i provesti istrage?

Iz svega navedenog vidimo kako je teško govoriti o slobodi karikaturista u njihovom radu. Oni definitivno nisu bili slobodni u svojem stvaranju, ali na iznesenim primjerima vidimo kako postoje teme koje su diskutabilne i kod kojih ne možemo kategorički tvrditi kako su nametnute od državnog rukovodstva, niti kako su karikaturisti imali slobodu u njihovoj

likovnoj interpretaciji. No, svejedno, moglo bi se konstatirati kako su karikaturisti bili slobodniji u stvaranju društvenih (socijalnih) karikatura, te da upravo takve karikature u Jugoslaviji možemo jedine okvalificirati kao pozitivne, odnosno one koje žele promijeniti društveno na bolje, a da su ostale karikature imale uglavnom propagandnu ulogu i bile pokazatelj stava državnog rukovodstva.

3.4.4. Značaj karikature u *Borbi* i *Vjesniku*

Koliku je važnost imala karikatura u *Borbi* i *Vjesniku* najbolje nam pokazuje položaj karikature u samoj novini, odnosno na kojoj novinskoj strani je objavljena,¹¹⁷⁴ te broj karikatura objavljen godišnje ili u nekome razdoblju (u ovome slučaju u istraživanome razdoblju).

Kada promatramo položaj karikature u novini onda uočavamo kako nemaju sve teme jednak tretman, odnosno položaj karikature ovisi o važnosti njezine tematike. Tako će na udarnim pozicijama (prva i druga strana) biti objavljene karikature vanjske politike, problematika sukoba Jugoslavije i Informbiroa, pitanje STT-a te dio karikatura koji karikaturira odnose s Katoličkom crkvom. Na unutrašnjim stranama novina uglavnom se objavljuju karikature društveno-ekonomske problematike, karikature preuzete iz drugih novina (iako ih ima i na prvoj i drugoj strani), u *Borbi* karikature o nuklearnom naoružanju, te dio karikatura iz rubrike Ostale teme. U *Borbi*, preostali dio karikatura iz rubrike Ostale teme (Drugi svjetski rat, povijesne ličnosti, Koruška, 'svemirska utrka') objavljuju se na prvim stranama. Sportske se teme u *Borbi* objavljuju na posljednjim stranama. Kod *Vjesnika* se preostali dio karikatura iz rubrike Ostale teme, a koji je objavljen na početnim stranama odnosi na teme: Drugi svjetski rat, povijesne ličnosti, te problematiku odnosa Jugoslavije i drugih zemalja. Dok se karikature Barba Šime objavljuju na posljednjim stranama.

Karikature nemaju jednaku važnost u *Borbi* u cijelome istraživanome periodu, najbolji dokaz toga je ako pogledamo koliki je broj karikatura objavljen pojedine godine (vidi tablicu 1.). Iz navedene tablice proizlazi kako je važnost karikatura varirala, odnosno postojale su godine kada je objavljeno svega nekoliko karikatura i godine kada ih je objavljeno nekoliko

¹¹⁷⁴ Vidi poglavlje: 2.1.3. Društveni značaj karikature.

stotina. Najpovoljnije razdoblje za karikature u *Borbi* jest od godine 1952. pa nadalje. Generalno gledajući karikature su bile važan dio novine u svakoj godini, osim u godinama najveće krize izazvane sukobom s Informbiroom. No, postavlja se pitanje – je li njihov izostanak u tim godinama upravo potvrda njihove važnosti i snage, odnosno utjecaja (efekta) kojega imaju na čitateljstvo? Činjenica jest da se jugoslavenski medijski prostor u velikoj mjeri zatvara u tim godinama, no novine (u ovome slučaju *Borba*) ne prestaju izlaziti, samo što u njima više skoro da i nema karikatura. Možemo li izostanak karikatura gledati iz perspektive neimanja jasne državne politike prema Istočnome bloku? Naime, svaka karikatura izražava određeni stav, te bi se time objavom karikatura izrazio stav, a upravo iz tog razloga izostanak stava jugoslavenskog rukovodstva mogao bi biti razlog izostanka karikatura u *Borbi*. Godine 1948. *Borba* objavljuje šest karikatura, od toga broja tri su vanjskopolitičke (kritika Zapadnih zemalja), dvije su vezane uz tzv. jugoslavensko zlato,¹¹⁷⁵ te jedna karikatura vezana uz Katoličku crkvu. Iz presjeka ovih karikatura vidljivo je kako niti jedna od njih ne obrađuje teme koje bi mogle dovesti do daljnjeg konflikta s Informbiroom.

Kod *Vjesnika* je situacija drugačija nego kod *Borbe*, on karikaturama daje prostora (više ili manje) u cijelome istraživanome periodu, čak i u vrijeme sukoba s Informbiroom kada je broj karikatura smanjen, ali ne u mjeri u kojoj je u *Borbi*. Tako u godini 1948. *Vjesnik* objavljuje 42 karikature, dok *Borba* objavljuje, kako je ranije spomenuto, samo šest. Gotovo sve *Vjesnikove* karikature iz 1948. odnose se na vanjskopolitička pitanja, čak i jedna karikatura koja kritizira Katoličku crkvu – kritizira je zbog potpore De Gasperiju. Cjelokupna preostala tematika odnosi se na događaje u Zapadnim zemljama, a poglavito na američku politiku prema Europi i Marshallov plan. Posebno velik prostor *Vjesnik* daje karikaturama u razdoblju od 1952. pa do kraja istraživanoga razdoblja. Dokaz toga je broj objavljenih društveno-političkih karikatura, ali i pojava dnevne karikature Pere. Upravo će Pero postati jedan od prepoznatljivih obilježja *Vjesnika*, zbog njega će se novine listati 'od kraja'. Jedan od razloga veće zastupljenosti karikature u *Vjesniku* vjerojatno je i drugačija koncepcija lista, koji obuhvaća raznolikije teme od *Borbe*, koja kao glasilo KPJ/SKJ više pozornosti posvećuje političkim temama, te samim time slovi kao 'ozbiljnija' novina.

¹¹⁷⁵ Vidi: Jere JAREB, *Zlato i novac Nezavisne Države Hrvatske izneseni u inozemstvo 1944. i 1945.: Dokumentarni prikaz*, Zagreb, 1997.

4. ZAKLJUČAK

Važna uloga tiska u suvremenome društvu proizlazi iz njegove pozicije, on je 'most' između nositelja vlasti i građana, onaj koji stavove vladajućih predstavlja javnosti, ali i onaj koji mišljenje javnosti prezentira vladajućima. Kao dio tiska (novinstva) karikatura također iznosi stavove, u demokratskim društvima stavove javnosti, a u totalitarnim, uglavnom, one nositelja vlasti. U demokratskim društvima karikature su korektiv samih društava, one ukazuju na njegove negativnosti, te ih svojom kritikom nastoje ispraviti. U totalitarnim društvima, kakvo je bilo ono komunističke Jugoslavije, karikature u najvećoj mjeri služe za predstavljanje stava vladajućih, one čitateljstvu / građanima pojašnjavaju stavove vlasti prema pojedinim pitanjima, poglavito onima ideološko-političkog karaktera. Ali nastoje i utjecati na oblikovanje javnoga mnijenja, jednako kao i na mobilizaciju istoga za ostvarivanje programa režima. No, kada je u pitanju društveno-ekonomska problematika, karikature dijelom slijede naputke nositelja vlasti, a dijelom kritiziraju probleme koji se tiču i samih vlastodržaca, odnosno koji ulaze u njihovu ingerenciju.

U disertaciji su analizirane karikature dnevnih listova beogradske *Borbe* i zagrebačkog *Vjesnika*, u razdoblju od kraja Drugoga svjetskog rata i uspostave komunističke Jugoslavije, do konca 1962., kada se novinstvo u Jugoslaviji postavlja na nove osnove – kritičnije i slobodnije novinarstvo, odnosno 'aktivno novinarstvo'. *Borba* je uzeta za analizu kao središnji federalni list, odnosno glasilo KPJ/SKJ, dok je *Vjesnik* uzet u razmatranje kao vodeći list u jednoj od republika – u Hrvatskoj. Koristeći se najznačajnijim pregledima hrvatske i svjetske povijesti poslije Drugoga svjetskog rata, detektiralo se i kontekstualiziralo najvažnije događaje, pojave i osobe, te se analizirao način njihove tematizacije u istraživanim karikaturama. Potom se metodama indukcije i analize obradio sadržaj svake pojedinačne karikature i cjelokupnog korpusa građe *Borbe* i *Vjesnika*, te se došlo do općenitog vrednovanja karikatura, njihova broja, sadržaja i autora. U posljednjoj se etapi istraživanja, komparativnom analizom usporedilo karikature u *Borbi* i *Vjesniku*, te se došlo do općenitih zaključaka o značajkama karikatura u tim novinama, o njihovim sličnostima i razlikama, kao i njihovoj funkciji u procesu instrumentalizacije medija i društva od strane komunističke vlasti, jednako kao i o njihovoj općenitoj ulozi u novinama.

Komparacijom se karikatura utvrdilo kako je *Vjesnik* u istraživanome razdoblju objavio znatno veći broj karikatura od *Borbe* – 3487 : 2550. Na količinu *Vjesnikovih* karikatura utjecale su i karikature Pere, kojih je u istraživanome razdoblju objavljeno 580. Obje novine najviše prostora posvećuju vanjskopolitičkoj karikaturi. Kod *Borbe* potom slijede karikature preuzete iz drugih novina, društveno-ekonomske karikature, karikature koje kritiziraju razvoj nuklearnog naoružanja, odnosi Jugoslavije s Italijom i Istočnim blokom, te odnosi s Katoličkom crkvom. Nakon vanjske politike, kod *Vjesnika* je najzastupljenija karikatura Pere, potom karikature preuzete iz drugih novina, društveno-ekonomske karikature, potom odnosi Jugoslavije i zemalja Informbiroa, odnosi s Italijom i problem STT-a, te odnosi s Katoličkom crkvom.

Većina tema vanjske politike ista je u obje novine - vanjska politika SAD-a, vanjska politika Velike Britanije, vanjska politika Francuske, problematika Njemačke, mirovne konferencije. Dok se razlikuju u tome što *Borba* određeni prostor daje i problematici iz vremena Drugoga svjetskog rata, dok *Vjesnik* nešto veći naglasak stavlja na Hladni rat i oblike njegove manifestacije.

U pogledu društveno-ekonomskih pitanja i jedna i druga novina naglasak stavljaju na probleme jugoslavenskog gospodarstva, te problematiku zadruga i poljoprivrede. Nadalje, obje novine karikaturiraju probleme u turizmu i kulturnu problematiku. Ono u čemu se razlikuju su problemi birokratizma i negativne društvene pojave – nepotizam, alkoholizam, položaj žena, koje ističe *Vjesnik*. Dok *Borba* više prostora daje pitanjima stanovanja, prehrane i ugostiteljstva.

Na temu odnosa Jugoslavije i zemalja Informbiroa *Vjesnik* je objavio dva i pol puta više karikatura od *Borbe*, odnosno *Vjesnik* je objavio 245 karikatura dok je *Borba* objavila 92 karikature. Obje novine ukazuju na nepravdu koja se događa Jugoslaviji, nastoje opravdati postupke i stav jugoslavenskog rukovodstva, ismijavaju kult личности Josifa Staljina, te prikazuju neravnopravne odnose unutar Istočnoga bloka gdje dominantan položaj ima Sovjetski Savez. Osim zajedničkih tema, postoje i teme kojima svaka novina pridaje više pažnje. Tako *Borba* ukazuje na negativnu medijsku kampanju koju vode zemlje Istočnoga bloka, želeći time objasniti neutemeljenost iznesenih optužbi. *Vjesnik* svojom karikaturom negira optužbe Informbiroa, ali ne stavlja naglasak na medijsku kampanju koja se vodi protiv Jugoslavije, kao što to čini *Borba*. Značajan prostor *Borba* posvećuje prikazivanju i

raskrinkavanju društvenih i političkih prilika u Sovjetskome Savezu, dok *Vjesnik* ne analizira društvene i političke odnose u Sovjetskome Savezu.

Karikature problematike odnosa s Italijom i pitanja STT-a obje novine objavljuju u ključnim godinama, kada se odlučivalo o pitanju granice – godine 1945. i 1946., te 1952. i 1953. U oba ciklusa karikature najviše nastoje diskreditirati talijansku vladu i premijera De Gasperija, uspoređujući ih s fašističkom vladavinom Mussolinija. Dok u drugome ciklusu *Vjesnik* više napada Zapadne saveznike, negoli Italiju, smatrajući kako svoju potporu nedvosmisleno daju Italiji.

Obračunu s Katoličkom crkvom *Borba* pristupa već 1945. godine, dok će *Vjesnik* prvu karikaturu ove problematike objaviti 1946. godine. No, u konačnici *Vjesnik* će imati veći broj objavljenih karikatura – njih 135, za razliku od *Borbe* 53 karikature. Obje će novine najviše prostora ovoj problematici posvetiti u godinama suđenja nadbiskupu Stepincu (1946.) i njegova proglašenja kardinalom (1952.). U preostaloj razdoblju obje novine sporadično objavljuju pokoju karikaturu ove problematike, ali ne provodi se sustavna kampanja protiv Crkve.

Obje novine velik dio svojega prostora daju karikaturama preuzetima iz drugih novina, brojčano gledajući skoro jednako – *Borba* objavljuje 468 karikatura, a *Vjesnik* 477. Kod *Borbe* je riječ o 18% udjela u ukupnom broju karikatura, dok se kod *Vjesnika* radi o udjelu od 14%. I *Borba* i *Vjesnik* prenose karikature iz američkih, engleskih, francuskih, zapadnonjemačkih, sovjetskih i jugoslavenskih medija, dok *Borba* objavljuje i karikature preuzete iz službenog glasila Komunističke partije Kine. Preuzete karikature u obje novine, tematski obrađuju vanjskopolitička pitanja koja u svojim karikaturama prikazuju i jugoslavenski karikaturisti.

Od preostalih tema, koje zauzimaju manji udio na stranicama *Vjesnika* i *Borbe*, neke su istovjetne u obje novine, a neke su različite. Od identičnih tema može se izdvojiti problematika Drugoga svjetskog rata i prikaz pojedinih ličnosti - Ante Pavelić, Kralj Petar, Draža Mihajlović, Srećko Baraga, Milan Nedić i drugi. Obje novine objavljuju i karikature na temu pokreta Nesvrstanih i njegove uloge u svijetu, ali i uloge Jugoslavije u istome. *Vjesnik* obrađuje problem slovenske nacionalne manjine u Koruškoj, tzv. svemirsku utrku, sportske teme i 'obračunava' se sa stranim medijima koji pišu o Jugoslaviji. Dok *Borba* pažnju posvećuje 'talijanskoj ljubomori' spram Balkanskog pakta, odnosno njezinom strahu od istoga.

Način prikaza pojedine karikature u *Borbi* i *Vjesniku*, odnosno vrijednosni sud određene problematike, u obje je novine isti ili vrlo sličan. I jedna i druga novina na istu problematiku gledaju ili pozitivno ili negativno, jedino što svaka od njih ponekad naglašava različite segmente problematike. Količina je kritičnosti, također, istovjetna u obje novine, izuzetno je naglašena u vanjskopolitičkoj tematici. Kada je u pitanju društveno-ekonomska problematika, obje novine su vrlo kritične prema predmetu karikature, no, njihove teme se dosta razlikuju.¹¹⁷⁶

Položaj karikature u *Borbi* i *Vjesniku* uvelike ovisi o problematici koju karikatura obrađuje. Na najvažnijim se pozicijama (prva i druga strana), u pravilu, objavljuju karikature vanjske politike, problematika odnosa Jugoslavije i Informbiroa, pitanje STT-a, te dio karikatura koje problematiziraju odnos s Katoličkom crkvom. Sama činjenica da se karikaturama daje prostor na udarnim pozicijama govori o važnosti karikatura u listovima *Borba* i *Vjesnik*, no, jednako tako, kazuje koje su teme smatrane politički i društveno značajnima/značajnijima.

Kada je u pitanju longitudinalna kritičnost karikatura, onda možemo zaključiti kako su one zadržale istu ili sličnu razinu kritičnosti u cjelokupnome istraživanome razdoblju, no, one znatno šire svoje područje interesa, poglavito na društveno-ekonomska pitanja gdje se dotiču brojnih društvenih problema.¹¹⁷⁷ U istraživanome razdoblju karikaturisti postaju sve slobodniji u smislu da smiju prikazivati sve veći broj tema, no, oni i dalje imaju jasna ograničenja u pogledu zabranjenih tema (državno rukovodstvo, NOB, međunacionalni odnosi).

U karikaturama su vidljiva različita društvena kretanja, odnosno faze razvoja društva. Kao primjer se može izdvojiti velik broj karikatura koje tematiziraju turizam, a koje se u značajnijoj mjeri počinju objavljivati krajem 1950-ih, što koincidira s razvojem turizma. Politički procesi u Jugoslaviji nisu prikazani u karikaturama, ali iz odnosa uredništva prema objavljivanju karikatura možemo detektirati promjene u politici. Primjer je toga skoro potpuni prestanak publiciranja karikatura nakon Rezolucije Informbiroa, ili nagli porast broja karikatura kao posljedica jugoslavenskog približavanja Zapadu, jer državno rukovodstvo želi pokazati kako se Jugoslavija liberalizira i demokratizira.

¹¹⁷⁶ Vidi: 3.2.2. Teme karikatura u *Borbi* i 3.3.2. Teme karikatura u *Vjesniku*.

¹¹⁷⁷ Vidi: 3.2.2. Teme karikatura u *Borbi* i 3.3.2. Teme karikatura u *Vjesniku*.

Iz svega se navedenog može zaključiti kako su karikature imale važnu ulogu u listovima *Borbi* i *Vjesniku*. Zaključak se temelji na samoj činjenici da se karikature objavljuju u novinama, da se objavljuju kontinuirano (izuzev razdoblja nakon objave Rezolucije Informbiroa), ali i na njihovom položaju u novini, gdje su vrlo često objavljene na prvoj ili drugoj strani. Određeni se broj karikatura nadovezuje na članak najčešće objavljen na istoj strani s karikaturom, čime se karikaturom želi dodatno naglasiti poruka članka.

5. IZVORI I LITERATURA

Izvori (periodika):

- *Borba* (Beograd), svibanj 1945. – prosinac 1962.
- *Vjesnik* (Zagreb), svibanj 1945. – prosinac 1962.

Internetski izvori:

- Galerija slika Beli Andeo
 - <http://www.artbeliandjeo.rs/index.php/sr/ciric-milorad>
- Matica hrvatska
 - <http://www.matica.hr/vijenac/239/Nesputana%20duhovitost/>
- Leksikografski zavod Miroslav Krleža, *Hrvatska enciklopedija*
 - <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28841>
 - <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=50644>
 - <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=38638>
 - <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26678>
- Rastko. Biblioteka srpske kulture na internetu
 - http://www.rastko.rs/strip/60godina/60gstripa_03.html#_Toc412522396
- Wikipedija. Slobodna enciklopedija
 - http://hr.wikipedia.org/wiki/Alfred_Pal
 - http://hr.wikipedia.org/wiki/Borivoj_Dovnikovi%C4%87
 - http://hr.wikipedia.org/wiki/Vladimir_Dela%C4%8D
 - http://hr.wikipedia.org/wiki/Zlatko_Grgi%C4%87

- http://hr.wikipedia.org/wiki/Nedeljko_Dragi%C4%87
- http://hr.wikipedia.org/wiki/Ico_Voljevica
- Zlatno doba. Vremeplov kroz svet srpskog stripa
- <http://www.zlatnodoba.com/2009/03/09/dragan-savic-1926-2009dragan-savic-1926-2009/>

Literatura:

- AJANOVIĆ, Midhat, *Karikatura i pokret: devet ogleda o crtanom filmu*, Hrvatski filmski savez, Zagreb, 2008.
- ALIĆ, Sead, *Masmediji: zatvor bez zidova: tekstovi filozofije medija*, Centar za filozofiju medija, Zagreb, 2012.
- ARNHEIM, Rudolf, *Vizuelno mišljenje: jedinstvo slike i pojma*, Univerzitet umetnosti, Beograd, 1985.
- BACKER, Dan, "Brief History of Political Cartoons", u: Dan YOURA, *The Art of Editorial Cartoons & Political Caricatures*, online izdanje, 2010.
- BAJZA, Željko, "Smijeh nije grijeh", *Karika*, god. 14., br. 42, kolovoz 1999., Zagreb, 8.-9.
- BAUDELAIRE, Charles, *Likovne kritike*, Mladost, Zagreb, 1955.
- BERGSON, Henri, *Smijeh. O značenju komičnog*, Znanje, Zagreb, 1987.
- BJELICA, Mihailo, *Štampa i društvo: istraživanje istorije novinarstva*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva: Jugoslovenski institut za novinarstvo, Beograd, 1983.
- BJELICA, Mihailo, *Velike bitke za slobodu štampe*, Narodna knjiga – Univerzitetska riječ, Beograd, 1985.
- BRICKMAN, Del, "Do editorial cartoons and editorials change opinions?", *Journalism Quarterly*, god. 45, br. 4, 1968., North Carolina, 724.-726.
- BRIGGS, Asa, BURKE, Peter, *Socijalna povijest medija: od Gutenberga do Interneta*, Naklada Pelago, Zagreb, 2011.
- CARL, LeRoy M., "Editorial Cartoons Fail to Reach Many Readers", *Journalism Quarterly*, god. 45., br. 3, 1968., North Carolina, 533.-535.

- CONNERS, Joan L., "Popular Culture in Political Cartoons: Analyzing Cartoonist Approacher", *PS: Political Science and Politics*, god. 40., br. 2, travanj 2007., Cambridge, 261.-265.
- ČEREPINKO, Darijo, *Komunikologija: kratki pregled najvažnijih teorija, pojmova i principa*, Veleučilište u Varaždinu, Varaždin, 2012.
- DE VOLDER, Nabor Urbain A., "Die Zeitung", *Handbuch der Publizistik* (ur. Emil Dovifat), Praktische Publizistik, Berlin, 1969., 49.-62.
- DIMIĆ, Ljubodrag, *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945-1952.*, Izdavačka radna organizacija 'Rad', Beograd, 1988.
- DOKNIĆ, Branka, *Kulturna politika Jugoslavije 1946 - 1963*, Službeni glasnik, Beograd, 2013.
- DULIBIĆ, Frano, "Definiranje karikature kao likovne vrste. Karikatura", u: *Zagrebački pojmovnik kulture u 20. stoljeću*, Filozofski fakultet - Naklada Slap, Zagreb, 2005., 11.-33.
- DULIBIĆ, Frano, "Fenomen humora u likovnoj umjetnosti: otrovi ozbiljnog sadržaja", *Kontura Art magazin*, god. 6., br. 96, ožujak 2008., 36.-43.
- DULIBIĆ, Frano, *Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine*, Leykam international, Zagreb, 2009.
- DULIBIĆ, Frano, "Prilog za historiografiju karikature u Hrvatskoj", u: *Zbornik I. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*, IPU (Institut za povijest umjetnosti), Zagreb, 2004., str. 255.-262.
- DULIBIĆ, Frano, "Teorijske i povijesne značajke karikature. Uvod u metodologiju istraživanja. Karikatura", u: *Zagrebački pojmovnik kulture u 20. stoljeću*, Filozofski fakultet - Naklada Slap, Zagreb, 2005., str. 81.-108.
- DUDA, Dean, "Socijalistička popularna kultura kao (ambivalentna) modernost", u: *Socijalizam i modernost. Umjetnost, kultura, politika 1950. - 1974.*, ur. Ljiljana KOLEŠNIK, Muzej suvremene umjetnosti – Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2012., 287.-317.
- ELEZOVIĆ, Slobodan, *Povijesni razvoj komuniciranja*, A. G. Matoš, Samobor, 1992.
- *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, ur. Žarko Domljan, Leksikografski zavod 'Miroslav Krleža', Zagreb, 1995.-1996., 404.-406.
- FRANKENFELD, Alfred, "Typologie der Zeitung", *Handbuch der Publizistik* (ur. Emil Dovifat), Praktische Publizistik, Berlin, 1969., 153.-160.

- GALJER, Jasna, *Likovna kritika u Hrvatskoj 1868-1951.*, Meandar, Zagreb, 2000.
- GAMULIN, Grgo, "Za slobodu kritike", *Hrvatska likovna kritika 50-ih godina*, ur. Ljiljana KOLEŠNIK, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, Zagreb, 2000., 81.-103. Preuzeto iz: Grgo GAMULIN, "Za slobodu kritike", *Republika*, god. VI., br. 5, 1950., Zagreb, 301.-308.
- GAVRANOVIĆ, Zvonimir, "Karikatura otvara oči...", *Karika*, god. 11., br. 31, lipanj 1996., Zagreb, 8.
- GOMBRICH, Ernst Hans, *Art and illusion: a study in the psychology of pictorial representation*, Princeton University Press, Oxford, 2000.
- GRBELJA, Josip, SAPUNAR, Marko, *Novinarstvo – teorija i praksa*, MGC, Zagreb, 1993.
- GREDELJ, Stjepan, *S onu stranu ogledala*, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Beograd, 1986.
- HADŽIĆ, Fadil, *Anatomija smijeha. Studije o fenomenu komičnoga*, VBZ, Zagreb, 1998.
- HARAMIJA, Ivan, "Zločeste misli o dobrim karikaturistima ili obrnuto", *Karika*, god. 12., br. 36, rujan 1997., Zagreb, 18.
- HAUSER, Arnold, *Filozofija povijesti umjetnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 1977.
- HAUSER, Arnold, *Sociologija umjetnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 1986.
- HEGEDUŠIĆ, Krsto, "Riječ o kritici i organizaciji kritike", u: *Hrvatska likovna kritika 50-ih godina*, ur. Ljiljana KOLEŠNIK, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, Zagreb, 2000., 65.-79., 67. Preuzeto iz: Krsto HEGEDUŠIĆ, "Riječ o kritici i organizaciji kritike", *Republika*, god. VI., br. 2/3, Zagreb, 1950., 110.-117.
- HLEVNJAK, Branka, "Kula Lotrščak", *Karika*, god. 19., br. 55, travanj 2004., Zagreb, 4.-5.
- HORVAT, Josip, *Karikatura u Hrvatskoj (1862-1939.)*, u: HADŽIĆ, Fadil, *Antologija hrvatskog humora i satiričke književnosti*, VBZ, Zagreb, 1999., 452.–455.
- HORVAT, Josip, *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939.*, Stvarnost, Zagreb, 1962.
- HORVAT PINTARIĆ, Vera, "Autorski strip zagrebačke škole", *Kultura*, god. 8., br. 28, Beograd, 1975., 130.–171.
- *Hrvatski humoristi*, ur. Vladimir Kovačić, Seljačka sloga, Zagreb, 1954.

- *Imagology: the cultural construction and literary representation of national characters: a critical survey*, ur. Manfred BELLER, Joep LEERSEN; Amsterdam - New York - Rodopi, 2007.
- IVANČEVIĆ, Radovan, "Projekt kao sudbina", u: *Hrvatska likovna kritika 50-ih godina*, ur. Ljiljana KOLEŠNIK, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, Zagreb, 2000., 255.-259.
- JANJETOVIĆ, Zoran, *Od "Internacionale" do komercijale: Popularna kultura u Jugoslaviji 1945-1991.*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2011.
- JANTOL, Tomo, *Politička javnost*, Birotisak, Zagreb, 2004.
- JURINIĆ, Polona, *Slovenske boje u hrvatskoj likovnoj umjetnosti*, Slovenski dom Zagreb – Vijeće slovenske nacionalne manjine Grada Zagreba, Zagreb, 2012.
- *Kad je strip bio mlad: prilozi za povijest hrvatskog stripa*, ur. Rudi ALJINOVIĆ, Mladen NOVAKOVIĆ, Stripforum, Zagreb, 2012.
- *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*, ur. Davor DUKIĆ, Srednja Europa, Zagreb, 2009.
- KIESLICH, Günter, "Die Zeitschrift", *Handbuch der Publizistik* (ur. Emil Dovifat), Praktische Publizistik, Berlin, 1969., 370.-383.
- KLAJIĆ, Vjekoslav, "Ismet Ico Voljevic: Najbolje radim kad sam ljut", *Karika*, god. 11., br. 30, rujan 1996., Zagreb, 10.-11.
- KLAJIĆ, Vjekoslav, "Umjetnost", *Karika*, god. 11., br. 33, prosinac 1996., Zagreb, 6.
- KLOSKOWSKA, Antonjina, *Masovna kultura*, Matica srpska, Novi Sad, 1985.
- KOLEŠNIK, Ljiljana, "Likovne kritike i polemike 50-ih godina u Hrvatskoj", u: *Hrvatska likovna kritika 50-ih godina*, ur. Ljiljana KOLEŠNIK, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, Zagreb 2000., 7.-24.
- KOTZÉ, Dirk, "Cartoons as a medium of political communication", *Communicatio*, god. 14., br. 2, 1988., London, 60.-70.
- KRIS, Ernst, *Psihoanalitička istraživanja u umetnosti*, Kultura, Beograd, 1970.
- KRITOVAC, Fedor, "Suvremena karikatura", *Život umjetnosti*, god. 8., br. 19-20, Zagreb, 1973., 59.-68.
- KULUNDŽIĆ, Zvonimir, "Najstarije karikature u Hrvatskoj", *Život umjetnosti*, god. 11., br. 24-25, Zagreb, 1976., 61.-68.
- KUNCZIK, Michael, ZIPFEL, Astrid, *Uvod u publicističku znanost i komunikologiju*, Zaklada Friedrich Ebert, Zagreb, 1998.

- KUNCZIK, Michael, ZIPFEL, Astrid, *Uvod u znanost o medijima i komunikologiju*, Zaklada Friedrich Ebert, Zagreb, 2006.
- LAMZA-POSAVEC, Vesna, *Javno mnijenje: teorije i istraživanje*, Alinea, Zagreb, 1995.
- LAVIN, Irving, "High and low before their time: Bernini and the art of social satire", u: *Modern Art and Popular Culture*, ur.: Kirk VARNEDOE, Adam GOPNIK, The Museum of Modern Art, New York, 1990., 19.-50.
- *Leksikon novinarstva*, Savremena administracija, Beograd, 1979.
- LIPPMANN, Walter, *Javno mnijenje*, Naprijed, Zagreb, 1995.
- MACAN, Darko, *Hrvatski strip 1945.-1954.*, Mentor, Zagreb, 2007.
- MAKOVIĆ, Zvonko, "Ikonografija popularne štampane slike", *Život umjetnosti*, god. 15, br. 29-30, Zagreb, 1980., 78.-80.
- MAKOVIĆ, Zvonko, "Popularna štampana slika. Porijeklo, funkcija, značenje", *Život umjetnosti*, god. 16., br. 32, Zagreb, 1981., 34.-47.
- MAKOVIĆ, Zvonko, "Uloga stereotipa u popularnoj slici", *Život umjetnosti*, god. 18., br. 36, Zagreb, 1983., 42.-60.
- MALOVIĆ, Stjepan, *Mediji i društvo*, Sveučilišna knjižara – ICEJ, Zagreb, 2007.
- MALOVIĆ, Stjepan, *Novine*, Sveučilišna knjižara, Zagreb, 2003.
- MARKOVIĆ, Franjo, *Razvoj i sustav obćenite estetike*, Zagreb, 1903.
- MAROEVIĆ, Tonko, "Između slike i riječi: likovna kritika kao književni rod i kao samostalna disciplina", *Život umjetnosti*, god. 14., br. 28, 1979., Zagreb, 7.-13.
- MATOŠIĆ, Joe, *Enciklopedija humora*, vlastito izdanje, Zagreb, 1962.
- McLUHAN, Marshall, *Razumijevanje medija: mediji kao čovjekovi produžeci*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2008.
- McQUAIL, Denis, *McQuail's Mass Communication Theory*, London – New Delhi, Thousand Oaks - Sage Publications, 2000.
- MIKECIN, Vjekoslav, *Marksizam i umjetnost II*, Komunist, Beograd, 1976.
- MOYLE, Lachlan R., *Drawing Conclusions: An imagological survey of Britain and the British and Germany and the Germans in German and British cartoons and caricatures, 1945-2000.*, 2004., neobjavljena disertacija
- MURAWSKA-MUTHESIUS, Katarzyna, "On Small Nations and Bullied Children: Mr. Punch Draws Eastern Europe", *The Slavonic and East European Review*, god. 84., br. 2, travanj 2006., London, 279.-305.

- NEWTON, Jane, "The centre for the study of cartoons and caricature, University of Kent at Canterbury", *Contemporary British History*, god 13., br. 4, 1999., London, 170.-179.
- OGRAJŠEK GORENJAK, Ida, *Rodni stereotipi i politika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevine Jugoslavije)*, Zagreb, 2011., doktorska disertacije (mentor: Božena Vranješ-Šoljan)
- PEOVIĆ VUKOVIĆ, Katarina, *Mediji i kultura. Ideologija medija nakon decentralizacije*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2012.
- PERŠEN, Mirko, *Vjesnikove godine 1940-1990*, Vjesnik, Zagreb, 1990.
- PLENKOVIĆ, Mario, *Komunikologija masovnih medija*, Barbat, Zagreb, 1993.
- PUHAR, Alenka, *Slovenski avtoportret 1918-1991*, Nova revija, Ljubljana, 1992.
- PUNTARIĆ, Srećko, *Felix na kvadrat: pomaknuta knjiga karikatura*, Felix, Zagreb, 2004.
- REED, Andrea, *Muhammad as Representative Form: a Visual Rhetorical Analysis of the Danish Cartoon Controversy*, magistarski rad, North Carolina, 2009.
- RODIN, Davor, *Politološki paradoksi? Prinos glosaru postmodernoga politološkog pojmovlja*, Leykam international, Zagreb, 2008.
- ROSE, Gillian, *Visual methodologies: an introduction to the interpretation of visual materials*, Thousand Oaks, London 2007.
- ROXBURGH, Angus, *Pravda. Inside the Soviet News Machine*, Victor Gollancz LTD, London, 1987.
- SAPUNAR, Marko, *Osnove znanosti o novinarstvu*, EPOHA, Zagreb, 1995.
- SENGOZ, Muhammet, "Za dostojno mjesto među umjetnostima", *Karika*, god. 11., br. 33, prosinac 1996., Zagreb, 5.
- SENJKOVIĆ, Reana, "Izgubljeni u prijenosu: O kulturnim studijima u uvjetima vladavine ljevice", u: *Devijacije i promašaji: Etnografija domaćeg socijalizma*, ur.: Lada ČALE FELDMAN, Ines PRICA, Institut za etnologiju, Zagreb, 2006., 25.-51., 26.
- SENJKOVIĆ, Reana, *Lica društva - likovi države*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2002.
- SHELTON CASWELL, Lucy, "Drawing Swords – War in American Editorial Cartoons", *American Journalism*, god. 21., br. 2, 2004., London, 13.-45.

- SPARKS, Colin, READING, Anna, *Communism, Capitalism and the Mass Media*, SAGE Publications, London, 1998.
- SPEHNJAK, Katarina, *Javnost i propaganda: Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske: 1945. – 1952.*, Hrvatski institut za povijest – Dom i svijet, Zagreb, 2002.
- STEARMA, Ralph, "Raison d'etre političke karikature", *Karika*, god. 12., br. 35, lipanj 1997., Zagreb, 8.
- ŠEGEDIN, Petar, "O našoj kritici", u: *Hrvatska likovna kritika 50-ih godina*, ur. Ljiljana KOLEŠNIK, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, Zagreb, 2000., 45.-64. Preuzeto iz: Petar ŠEGEDIN, "O našoj kritici", *Republika*, god. VI., br. 1, Zagreb, 1950., 3.-12.
- ŠIBER, Ivan, *Delegatski sistem i izborni procesi. Istraživanje: projekt Funkcioniranje i ostvarivanje delegatskog sistema*, Institut za političke nauke Fakulteta političkih nauka, Zagreb, 1979.
- ŠIBER, Ivan, *Politička propaganda i politički marketing*, Alinea, Zagreb, 1992.
- TOMIĆ, Svetozar, *Strip – Poreklo i značaj*, Forum - Marketprint, Novi Sad, 1985.
- *Using and Analyzing Political Cartoons*, ur. William FETSKO, Colonial Williamsburg Productions, Williamsburg, 2001.
- *Uvod u medije*, ur. Zrinjka PERUŠKO, Naklada Jesenski i Turk – Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 2011.
- UVODIĆ, Angjeo, *Karikatura i njeno značenje*, Exlibris, Split – Zagreb, 2009.
- WIGSTON, David, "Aids and political cartoons: a case study", *Communicatio*, god. 28., br. 2, 2002., London, 74.-94.
- VREG, France, *Javno mnenje in samoupravna demokracija: procesi izražanja mnenj in interesov v meščanski demokraciji in v sistemu socialističnega samoupravljanja*, Obzorja, Maribor, 1980.
- ZELJKO, Zoran, "Fedor Kritovac – onaj koji je Fedor Kritovac", *Karika*, god. 15., br. 44, travanj 2000., Zagreb, 12.-13.
- ŽUPAN, Ivica, *Pragmatičari, dogmati, sanjari: hrvatska umjetnost i društvo 50.-ih godina*, INA – Industrija nafte – Meridijani, Zagreb - Samobor, 2007.

6. Životopis autora

Lidija Bencetić, znanstveni novak - asistent na Hrvatskom institutu za povijest

Rođena u Karlovcu 1984. godine. Diplomirala jednopredmetnu povijest na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu u rujnu 2008. godine, na temu "Staljin – Tito". Dobitnica je Rektorove nagrade u akademskoj godini 2007./2008., naslov rada je "Rezolucija Informbiro – percepcija hrvatske javnosti na primjeru regionalnih novina". Bila je korisnica državne stipendije u razdoblju od 2005. – 2008. godine. Od travnja 2009. godine zaposlena je na Hrvatskom institutu za povijest, na projektu "Povijest Istre: sustavi, institucije, društvo i identitet u 19. i 20. stoljeću".

Bavi se istraživanjem suvremene hrvatske povijesti poslije Drugoga svjetskog rata, poglavito temama iz kulturnog i društvenog života, te problematikom hrvatske emigracije.

Bibliografija

Hrvatski iseljenički kongres. 23. - 26. lipnja 2014. Program kongresa / Knjižica sažetaka, ur. Lidija Bencetić, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2014.

"Mons. Augustin Juretić - djelovanje u emigraciji kroz bilten *Hrvatski dom*", *Časopis za suvremenu povijest*, god. 45, br. 3, 2013., Zagreb, 461.-484.

"Doprinos Vladimira Velebita jugoslavenskoj diplomaciji", u: *Jugoslavenska diplomatija 1945-1961. Zbornik radova*, ur. Slobodan Selinić, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2012., 256.-270.

"Pregled časopisa i udruga studenata povijesti u Hrvatskoj", *Historijski zbornik*, god. 65, br. 1, 2012., Zagreb, 203.-232.

"Pregled pisanja lista *Hrvatska volja: glasilo Hrvata na Orientu (1949. - 1952.)*", *Hrvatski iseljenički kongres. 23. - 26. lipnja 2014. Program kongresa / Knjižica sažetaka*, ur. Lidija Bencetić, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2014., 24.-24.

"Socijalizam na 'crtačoj klupi' – pogled na društvo kroz karikaturu zagrebačkog *Vjesnika* 1950-ih", *Socijalizam na klupi: kulturološke i povijesne interpretacije jugoslavenskoga i postjugoslavenskoga društva: knjiga sažetaka*, ur. Igor Duda, Lada Duraković, Boris Koroman, Andrea Matošević, Igor Stanić, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula, 2013., 24.-24.

"Augustin Juretić - borba za hrvatsku slobodu putem pisane riječi", *Sloboda: raspored rada i zbornik sažetaka - IV. Kongres hrvatskih povjesničara*, ur. Tomislav Galović, Željko Holjevac, Hrvatski nacionalni odbor za povijesne znanosti, Zagreb, 2012. 55.-55.